M. TULLII CICERONIS

ORATIONES SELECTÆ DUODECIM.

ITERUM RECENSUIT
ET PRÆFATIONEM CRITICAM NOVAM ADIUNXIT

D. Jo. Nicolaus Madvig.

HAUNIÆ MDCCCXLI.

Sumptibus *F. V. Soldenfeldti.*

Typis *Schultzianis.*

PRÆFATIO.

Quæ ante hos undecim annos, quum has Ciceronis orationes primum edebam, de opera a me in iis recognoscendis et emendandis sumpta breviter magistrorum, et si qui alii Ciceronis studiosi librum aspexissent, admonendorum causa præfatus sum, ea quum postea cum duabus disputationibus de multis harum orationum locis coniuncta inter opuscula mea academica posuerim, nulla causa videtur esse, cur nunc typis describi velim, ab illis præsertim disputationibus separata. Sed quoniam hoc, quod nunc evulgatur, exemplum a superiore illo propter novorum ad hæc Ciceronis scripta emendanda præsidiorum accessionem veterumque pleniorem etiam, quam antea, usum notabiliter aliquot locis et partibus discrepat et tamen propter iudicii mei de universa re constantiam ab eorum, qui easdem orationes nuper tractarunt, sententiis sæpe multumque discedit, faciendum videtur, ut, quum semel huic libro scholastico criticarum quæstionum appendicem adiunxerim, de huius utriusque discrepantiæ causis nonnihil dicam, ad eum scilicet finem, quem antea quoque mihi constitueram, ut appareat peritis, diligenter me negotio functum esse elaborasseque, ut quam emendatissima Ciceronis verba legerentur, habeantque, qui minus ipsi sibi confidunt, in quo adversus contrarias auctoritates muniti paululum acquiescant. Neque spernendum erit, si simul unius alteriusve loci sententiam declarare et de quibusdam Ciceronis orationibus cautius æstimandis admonitionem non inutilem adiungere potuero. Quamquam hilarior omnino superioris præfationis materia erat, quæ fere tota in locorum depravatorum nova emendatione versaretur; nunc tristior errorum notatio magnam partem habebit.

Post superiorem igitur nostram editionem in Ciceronis orationibus aut omnibus aut compluribus aut singulis ex iis, quæ hoc libro continentur, emendandis et ad veram formam revocandis elaborarunt, quorum quidem aliqua mihi ratio habenda visa sit, Klotzius, Steinmetzius, Beneckius (in oratt. de imp. Pomp., pro Ligario, pro Deiotaro, pro Archia), Orellius (in oratt. selectis XV, inter quas sunt de imp. Pomp., Catilinariæ, pro Ligario, pro Deiotaro, pro Archia, Philippicæ duæ, tum separatim in Rosciana), Buechner (in orat. pro L. Roscio), Stuerenburgius (in orat pro Archia, cuius tamen altera editione usus non sum), Soldanus (in oratt. pro Ligario et pro Deiotaro). Nam Freundius in oratione Miloniana tantum imaginem codicis Erfurtensis exhibere voluit. Ex his Orellius et Klotzius mea editione usi sunt, ut, nisi huius consuetudinem nossem, miraturus fuerim, si nihil aliud, qui ei in mentem venisset tam gloriose illa (in præfatione primi voluminis p. LXXV) de oratione Ligariana a se primo ex misera depravatione ad meliorem formam revocata scribere, in quo etiam Wunderi oblitus est. Beneckius meum exemplum nancisci se potuisse negat, neque ceteri habuerunt; nam redemptor parum curaverat, ut liber ad exteros perveniret. Sed criticum apparatum, prolatis novis codicum scripturis, præter Freundium, qui nonnulla, quæ Wunderi diligentiam in codice Erfurtensi conferendo fefellerant, supplevit ac correxit, auxerunt Steinmetzius, qui tamen parum perite et diligenter codicibus usus est (vid. opusc. mea acad. p. 176), Orellius, qui præterquam quod in orationibus pro Ligario et Deiotaro codicis Leidensis inter meliores numerandi scripturas attulit, magnam meruit Ciceronis studiosorum gratiam, quum in Catilinariis duorum codicum vetustorum et perbonorum, Tegernseensis et Rhenaugiensis, scripturas plene et accurate adnotavit, Soldanus, qui in orationibus pro Ligario et Deiotaro compluribus codicibus Guelferbytanis et Monacensibus usus est, postremo Beneckius, qui in oratione de imperio Pompeii, adhibitis codicibus Monacensibus, effecit, ut de deteriorum codicum familiæ testimonio constaret. Momenti autem hæ accessiones faciunt illæ quidem etiam in ceteris orationibus aliquid, velut in Deiotariana, ubi summa est codicum etiam non

prorsus spernendorum discrepantia et quasi testimoniorum confusio, sed plurimum tamen in Catilinariis, in quibus nunc demum ducum bonorum notam et perspectam auctoritatem sequi et certiore via incedere licet et quædam, quæ antea probabilia videri debebant, omittere. Itaque in his orationibus maior quam in reliquis huius et superioris recognitionis discrepantia est, de quo dicam paulo post plura. In reliquis orationibus, maxime iis, in quibus diversæ codicum familiæ eminent, paulo etiam pressius, quam antea feceram, in ordine verborum aliisque minutioribus rebus sequenda meliorum codicum auctoritas fuit, velut in Pompeiana post Beneckium, nonnullæ etiam paulo maioris momenti scripturæ asciscendæ, quas aut alii inde protractas recte defenderant aut ipse postea demum veras esse animadverteram. Sed in hoc studio meliores codices sequendi et communi professione non parva tamen inter me et eorum, quos enumeravi, editorum plerosque nascitur dissensio, quod ego, codicum testimoniis ratione ponderatis (eo modo, quo in præfatione Ciceronis librorum de finibus a me editorum exposui), verum libere exquirendum puto, illi non religiose, sed superstitiose codices sequi mihi videntur, alius scilicet alio magis. Nam quum intellectum esset, superiores Ciceronis librorum quum ceterorum tum orationum editores neque satis diligenter codicibus usos esse neque meliores a deterioribus separasse, coniecturas etiam nonnullos temere secutos esse, quumque apparere coepisset, quanto verior meliorque forma Ciceronis verbis optimorum codicum usu restitui posset, nunc quidam sibi non adhibitis testibus et historicæ quæstionis arte veri investigationem proponere videntur, sed ipsorum per se codicum defensionem aut omnium aut certorum usquequaque et omni artificio pæne ad causidicorum modum peragendam sumere. Ita, dum clientibus suis nimis favent, quos tamen sæpe tacite deserere coguntur, neque sententiarum necessarias formas progressionesque admodum curant et de verborum usu rebusque grammaticis tum subita decreta et incertissima proferunt, tum nota et certissima negligunt, nec id ita faciunt, ut naturalis negligentiæ et licentiæ fines caute regant, sed ut scriptori sermonem nescio quarum significationum causa, quas nemo intellecturus erat, omnibus modis con-

torquere licuisse statuant. Atque in hac omnia intelligendi defendendique arte non ita difficili nonnulli etiam iactant se insolentius. Itaque his annis orationes Ciceronis ut multis bonis verisque codicum scripturis expolitæ sunt (quod tamen in his duodecim orationibus, si Catilinarias aliqua ex parte excipio, iam ante a me factum erat), ita non paucis, nonnumquam pluribus manifestorum et foedorum errorum sordibus oblitæ sunt. Atque hanc rationem si refellere prorsus et coarguere coner, longa opus sit oratione et ab hoc loco aliena; genera quædam et formas errandi exemplis notabo.

Merito summa in aliquot orationibus habetur codicis Erfurtensis auctoritas. Sed eam quidam ita amplectuntur, ut, obliti, et totius eius familiæ, ad quam pertinet, in communi laude etiam communia nonnulla esse menda et proprios subinde, ut fit, in illo scribendi errores deprehendi, ea ex illo uno arripiant et exornent, in quibus impressa est negligentiæ nota. Velut pro Archia § 11, ubi Antiochiæ adiunguntur *ceteræ* præter ipsam *Asiæ partes*, his autem *cuncta Græcia* (non partes Græciæ neque ceteræ partès), quum librarius huius unius codicis notissimo erroris genere ad *Asiæ* alterum genitivum accommodasset *cunctæque Græciæ,* id Klotzius probavit. Itaque propter hunc nimium Erfurtensis codicis amorem negligitur etiam aliorum eiusdem familiæ codicum non minus bonorum, sed minus plene notorum incorruptius testimonium, ut in Miloniana aliquoties codicis Coloniensis. Hunc in § 51 omnes sequuntur in verbis *ad se*, solum veri testem, et in § 92 in pronomine *ipsos;* sed § 88 contra huius et codicis palimpsesti auctoritatem a Klotzio revocatum est apertissimæ originis additamentum, ut scriberetur: *Cæsaris potentiam suam potentiam esse dicebat*, qua scriptura frangitur pondus orationis in *suam* incumbens eaque efficitur forma, quæ apta esset, si contraria substantiva inter se referrentur. Nec meliore iudició in § 81 restitutum est in simillima orationis forma *(sui se capitis quam vestri)*, quod ille codex unus omittit, *ordinis*, quasi iudicum, hoc est senatorum, equitum, tribunorum ærariorum unus fuerit ordo, quem Milo in cæde Clodii præcipue defendisse putari posset, ac non omnium bonorum, quorum numero iudices comprehen-

dantur, vita ac salus intelligatur.[1] Similiter veritas hoc teste stabilita *(Quid igitur erat? Mora et tergiversatio)* a Klotzio spreta est § 54, in § 49 autem ab uno intellecta est Ernestio et lineolæ adiectione *(causam* pro *causa)* adiuta. *(Quid afferebat causam festinationis?* Quærit enim Cicero, quid fuerit, cur festinaretur; an, quod Clodius heres esset.) Omnino, si codicem Coloniensem eo modo, quo nunc Erfurtensem, collatum haberemus, non dubito, quin ille hunc etiam superaturus fuerit, etsi ne is quidem suis et propriis mendis caret (ut § 79: *ut ea cernamus, quæ non videmus)*. Atque hunc locum codex Coloniensis etiam in Ligariana tuetur; sed in hac oratione omnino melior codicum familia, e qua nunc præter Erfurtensem diligenter collati sunt Leidensis apud Orellium, Gudianus secundus et Salisburgensis (Ma) apud Soldanum, iam nonnihil deflectere incipit a præstantia sua, credo quod et in eo codice, e quo ducta est, hic iam deficere librarii diligentia coeperat et frequens lectio effecerat, ut interpretamenta ascripta superscriptaque essent, quod genus etiamnunc in codice Erf. perspici potest. Sed tamen sæpius quam ceteri Coloniensis corruptelam effugisse videtur. Omnes ea pervasit in § 11, ubi quod nunc, expulsa graviore interpolatione, editur a Klotzio, Soldano, Beneckio: *Externi isti mores usque ad sanguinem incitari solent odio, aut levium Græcorum aut immanium barbarorum,* dupliciter deprehenditur et convincitur, primum in pronomine *isti,* quo externos mores nondum commemorati demonstrari non possunt, deinde in ipsa orationis et sententiæ forma, quod *mores* incitari ad sanguinem dicuntur, præsertim adiuncto hominum nomine *(Græcorum),* qui recte incitari dicuntur. Itaque recte iam Modius, deinde Wunderus, quum loci interpolationem animadvertissent, scribendum viderunt et ego edideram: *Externi isti mores, usque ad sanguinem incitari odio, aut levium Græcorum* etc. (Externi isti sunt mores, quos tu inducere conaris, etc.) Nec præstringere aciem in hoc loco codicum auctoritatis splendor debebat. Nam paucis ante versibus hi editores scribunt recte: *Hæc admi-*

[1] Potest aliquis dici quodam modo iudicum ordo, homines communione muneris continens (in Pis. § 94); verum is eiusmodi non est, ut eius iura a Milone defensa cogitari possint.

rabilia, sed prodigii simile est, quod dicam, ut ceteri recentiores (nisi quod ante me erat: *admirabilia sunt).* Verum ea scriptura auctorem habet unum codicem Coloniensem; in reliquis et bonis et malis sententia evertitur hac scriptura: *Hæc non modo mirabilia [sunt], sed* etc. Voluerat enim aliquis gradationem et ascensum orationis notare nec intellexerat, tum sic hæc dilatanda esse: *Hæc admirabilia (tantum); illud, quod dicam, non modo admirabile, sed prodigii simile est.* Idem codex in § 24 solus veram scripturam servavit. Nam postquam Cicero ex adversariis quæsivit, quid facturi fuerint, corrigens se negat interrogando, opus fuisse quærere: *Quamquam, quid facturi fueritis, dubitem, quum videam, quid feceritis?* Quum librarii non intelligerent, coniunctivo modo sic interrogari, ut ei rei locum non esse significaretur (quod ne Grævius quidem nec, qui ei credidit, Beneckius intellexisse videntur, etsi sibi repugnant; concedunt enim recte dici: *sed, quid facturi fueritis, dubitem?* quasi in hac corrigendi figura non eandem rationem *quamquam* habeat) —, sed quum id non intelligerent, particulam negativam addiderunt *(non dubitem)*, qua ascita non solum frangitur oratio, sed modus verbi summam pravitatem habet; nam dubitativa forma, quam Beneckius fingit, ab hac in corrigendo asseveratione alienissima est. Neque minus certum est, § 25 in hoc solo noto codice (nam in margine Lambiniani exempli duo codices appellantur) recte scriptum esse: *Atque in hoc quidem vel cum mendacio, si velitis, gloriemini, per me licet,* ubi in ceteris, non animadversa hac structura: *gloriemini licet,* verbum accommodatum est ad *velitis,* ut esset: *si velitis gloriari,* ex qua scriptura alteram illam *(gloriemini)* nasci non potuisse apparet. Idem unus e melioribus codex sed cum deterioribus aliquot coniunctus § 17 veram habet orationis formam in simplici condicionis significatione: *Ac mihi quidem, si proprium et verum nomen nostri mali quæritur, fatalis quædam calamitas incidisse videtur,* ubi in reliquis est *quæratur,* quasi Cicero significet, non quæri, (ut sequi etiam debuerit *videatur).* Nam cum *videtur,* non cum infinita sententia condicio connectitur. Atque duobus superioribus locis quum veritatem iam priores secuti essent, Klotzius, Beneckius, Sol-

danus a frugibus ad glandes redierunt.[1] Retinuit etiam Coloniensis cum Victorii et Lambini codicibus et plerisque deterioris familiæ in § 31 hanc veram scripturam: *causas apud te rogantium gratiosiores esse quam vultus*, in qua apta et necessaria est personarum notarum significatio *(quam tuus esset necessarius is, qui te oraret)*; in Erf., Gud. 2, Leidensi, Salisburgensi, Paris. 11, deteriorumque aliquot ex loco paulo inferiore pro *vultus* subiectum est *preces* (quod ibi, re iam exposita nec addito genitivo, aptum est). Atque hic quidem unus e recentissimis Soldanus falsa auctoritatis specie deceptus est; sed § 24 et is et Klotzius pro vera scriptura *(non tam, ne offendam)*, quam cum deterioris familiæ longe pluribus servant e meliore Gud. 2 et Salisburgensis, substituerunt ex Erfurtensi, Leidensi, Parisiensi 11, quibus hic Coloniensis adiungitur, manifesto interpolatam: *non tam propter id, ne offendam*, nec tamen huius coniunctionis *propter id, ne (ut)* exemplum ascripserunt aliud. Apparet, in hac oratione interpolationem etiam meliorem familiam non ita leviter attigisse, sed eius alios codices aliis in locis expertes mansisse partim propter ipsam seriem et propaginem codicum, sed magis quod librarii interpretamenta in eo, quem ob oculos haberent, codice ascripta superscriptaque spreverint. (Cfr. § 14, ubi in Erf., Salisb. multisque deteriorum est *misereat*, quod Klotzius ascivit, in Gud. 2, Leid., aliis deterioribus recte, quod Priscianus confirmat, *misereatur.)* Quo patefacto, perspicitur, quam prave recentissimi editores specie auctoritatis abusi sint, ac ne omnium quidem codicum consensum obstare debuisse correctioni huiusmodi soloecismorum, qualem Lambinus et ego e § 23 sustulimus: *Quid si essetis? Cæsarine eam tradituri fuissetis an contra Cæsarem retenturi?* pro *fuistis* (vid. nunc, præter opusc. mea acad. p. 199, admonitiones meæ de locis quibusdam grammaticæ Latinæ p. 17). At Klotzius et Beneckius ne in pendente quidem sententia in § 34 meminerant, quod § 24 *(quid facturi fueritis)* legerant, quumque ederetur recte:

[1] Soldanus singulari errore propter Grævii (in varietate selecta vel potius temere et negligenter excerpta) silentium complures malas scripturas falso tribuit Coloniensi, ut § 32 *optime*, § 33 *quodvis* pro *Nam quodvis, hoscce*, alia.

An potest quisquam dubitare, quin Q. Ligarius in eadem sententia futurus fuerit (quam scripturam num Coloniensis confirmet, quod Soldanus scribit, incertum est), melioris familiæ (Erf., Leid., Gud. 2, Salisburg., Par. 11) interpolationem sequentes substituerunt *fuisset futurus.* [1] Sed quod de codicum meliorum laude temperanda in oratione Ligariana dixi, id multo latius patet in ea, quæ pro Deiotaro habita est. Nam hic ii codices, quibus illa e superioribus orationibus bonitatis opinio adhæret, ita sunt manifestis erroribus interpolationibusque depravati, ut exiguam habeant præstantiam, neque raro a deteriore familia aut a mediis quibusdam (in quo genere est maxime Gudianus prior, minime fere omnium inquinatus) vincantur; [2] etsi omnino familiarum discrimina persæpe confunduntur, eadem interpolatione per utramque aut

---

[1] In § 8 veram scripturam servat codex Erfurtensis a prima manu: *Vide, quæso, Tubero, ut, qui de meo facto non dubitem, de Ligarii non audeam confiteri*, eamque præter me Beneckius tenuit, sed male enarravit. Animadverti enim Cicero vult, quum de suo facto (se sua voluntate cum Cæsaris adversariis fuisse) non dubitet confiteri, de Ligarii dubitet nec audeat, id non ideo fieri, quod confessio apud Cæsarem exitiosa futura sit et sine venia (tum enim ne de se quidem confessurum se fuisse), sed quod salva fide id de Ligario confiteri non possit, qui nullam voluntatem nec consilium habuerit belli contra Cæsarem gerendi. Atque contraria hic componi (*non dubitem* ɔ: *audeam* et *non audeam*), ex tota orationis forma manifestissimum est. Sed primum, quum dura videretur infinitivi in priore membro omissio, ad *non dubitem* additum est *dicere*, quod in Leidensi et Erfurtensi supra scribitur, a Coloniensi, ut a Quinctiliani codicibus prorsus abest, oratioque vitiata. Nam sic pondus, quod totum est in his oppositis: *de meo facto, de Ligarii, non dubitem, non audeam*, videtur etiam aliquod esse in variatis verbis *dicere, confiteri*. Sed quum non animadverteretur, quomodo contraria essent *non dubitem* (ɔ: *audeam*) et *non audeam*, alterum membrum depravatum est, omisso *non*, eaque depravatio iam in eo codice, quo Quinctilianus usus est, fuisse videtur; ac fefellit fortasse etiam sententia; putabant enim Ciceronem etiam de Ligario confiteri, quem in Africa fuisse non neget et in eo culpam nullam esse disputet. Verum confessio ea intelligitur, qua de se usus est Cicero: *Suscepto bello — judicio ac voluntate* etc., quam a Ligarii causa diligentissime removet. Itaque prave Soldanus et Klotzius codicum maiorem numerum et Quinctilianum sequuntur nec sententiam ullam relinquunt. (Quod Soldanus putat hæc verba: *vide, ut non audeam* verti posse: *Siehe doch, wie sollte ich mich scheuen*, aberrat longissime a vero; nihil enim aliud significare possunt, nisi hoc: *Siehe wie ich es nicht wage;* estque is sermo ejus, qui animadverti jubet, quæ fiant.)

[2] Codicem Gud. 1 Soldanus, qui ipse contulit, falso cum illa Erfurtensis, Gudiani secundi, Salisburgensis, Parisiensis XI familia coniungit, a quibus in iis locis, ubi maxime discrimen familiarum eminet, prorsus discedit (§ 1 *solebam*, § 2 *crudelem Castorem*, § 3 *cum verba audiebam*, § 8 *adfectum*, § 9 *exorari*, § 12 *tanto — quanto*, etc.)

utriusque partem serpente. Recentissimi editores, tota re non animadversa, dum eodem modo hic, quo in Maniliana aut in Miloniana fieri potest ac debet, meliores codices sequi conantur, difficile dictu est, quam male hanc orationem tractaverint. Cuius rei exempla quædam ad persuadendum, ut opinor, apta hic ponam. (Orellius in plerisque locis me secutus est.)

Iam in ipso exordio orationis § 2 Klotzius, Beneckius, Soldanus, Orellius (Steinmetzium omitto) ediderunt; *Eum regem, quem ornare antea cuncto cum senatu* SOLEBAMUS, — *nunc contra atrocissimum crimen cogor defendere*, cum codd. Erf., Gud. 2, Leid., Salisburg., Par. 11, aliis pluribus. Novi, quam facile et subito Cicero primæ personæ verbi numerum mutet. Numquam tamen id fecit, quod orationis natura repugnabat, in eiusmodi notatione rerum in sua ipsius persona contrariarum in sententiis relativa et demonstrativa copulatis. (Quod Orellius ex lib. 1 de rep. § 10 exemplum profert, simile esset, si ibi legeretur: *quid facere potuissemus, nisi consul fuissem.)* Neque minus singularem numerum respuit Ciceronis ipsius et unius ab senatu eius sententias sequente separatio. Itaque vere Coloniensis (si modo verius hunc Grævius appellavit quam Erfurtensem) et Gud. 1 et duo St. Victoris codices (apud Gruterum) aliique et a Grutero inde editiones priores habent *solebam*, idque Marcianus Capella V p. 162 Grot. confirmat.

§ 2 iidem editores e codicibus, qui meliores dicuntur, et paucis aliis hanc scripturam posuerunt: *Crudelis Castor, ne dicam sceleratum et impium, qui etc.* pro ea, quam Coloniensis et Gud. 1 et deteriorum plerique habent superioresque secuti erant: *Crudelem Castorem, qui etc.* Quod quam prave fecerint, ipse Beneckius dicit, nullum se confessus exemplum habere, in quo his verbis *ne dicam* non idem, qui præcesserit, casus subiiciatur. Addam, neminem ex nominativo accusativum effecturum fuisse, contra, quum accusativus in exclamando positus non intelligeretur, proclive fuisse nominativum subiicere. (In Salisburgensi et aliis quibusdam scribitur etiam: *Crudelis Castor est.)*

§ 3 in his verbis: *quum os videbam, quum verba audiebam,* quam apte utriusque sensus offensio commemoretur quamque numerose membra orationis cadant,

nemo non videt; sed in codd. Erf., Gud. 2, Salisb., Par. XI (Leidensis Orellius tantum selectas scripturas ponit) propter similem terminationem *(ebam)* excidit alterum membrum: *quum verba videbam;* nec defuerunt, qui probarent, Beneckius et Soldanus.

§ 8 Klotzius, Beneckius, Soldanus scripserunt: *Afflictum illum quibusdam incommodis et detrimentis propter offensionem animi tui meminerant;* et est ita in codicibus et laudatis et multis, tum etiam in scholiis a Gronovio et a Maio (non e codicibus palimpsestis) editis. Recte tamen Gud. 1 et codices alii pauci omnesque editiones *affectum* habent. Elevat enim Cicero, quantum potest, verbis ea, quæ Deiotario acciderant, significatque, nullas gravis odii causas fuisse; itaque *afflictus* neque per se Deiotarus dici poterat neque id verbum ullo modo coniungi potest cum leni appellatione *incommodorum quorundam.*

§ 10, ubi Cicero primum universe Deiotarum dicit, qui senatus auctoritatem maximi facere consuevisset, perturbatum esse iisdem rebus, quibus eos, qui minus perturbari debuerint, deinde has res et hanc perturbationem singulatim describit (§ 11: *Quum audiret* etc.), pro verbis *quique illum ordinem* in Erf. et Salisburg. (Oxx. tribus) scribitur: *quique eum illum ordinem*, in Gud. 2, Par. XI: *quique cum illum ord.* Hinc Klotzius hanc effecit periodum: *Is rex, quem senatus hoc nomine sæpe honorificentissimis decretis appellavisset quique, quum illum ordinem ab adolescentia gravissimum sanctissimumque duxisset, iisdem rebus est perturbatus, homo longinquus et alienigena, quibus nos in media republica nati semperque versati, quum audiret, senatus consentientis auctoritate arma sumpta esse, — movebatur animo* etc., in qua dubito, quid maxime mirer, modorumne et temporum in duabus sententiis relativis eiusdem causalis significationis coniunctis hanc varietatem: *qui — appellavisset quique — perturbatus est*, an in iisdem sententiis argumenti dissimilitudinem, an rerum coniunctissimarum *(quem senatus — appellavisset — illum ordinem — duxisset)* distractionem, an pravitatem huius sententiæ progressionis: *qui perturbatus est — movebatur animo*, an protasis omnem eventus causam complexæ cum apodosi primum quasi eventus

initium significante *(movebatur)* coniunctionem, an denique impeditissimum, non cursum, sed tamen motum qualemcunque orationis: *quem — appellavisset, quique, cum — duxisset, perturbatus est, — cum audiret.* Et tamen Orellius in præfatione hoc inventum sibi placere significavit. Adeo non firme veritas intelligitur nec tenetur.

§ 12 Klotzius, Beneckius, Soldanus ediderunt: *Quanto ille* (Pompeius) *superiores vicerat gloria, tanto tu* (Cæsar) *omnibus præstitisti*, quemadmodum scriptum est in Erf., Gud. 2, Salisb., Par. XI, aliis. Verum qui sic loquitur, is, quanta Cæsaris gloria sit, ostendit Pompeii comparatione; Cicero, Deiotari excusandi causa, quanta Pompeii gloria fuerit, commemorat; itaque omnia breviter comprehendens, tantam ait fuisse Pompeii gloriæ præter ceteros præstantiam, quanta nunc Cæsaris sit. Necessario igitur superiores editores secuti erant scripturam aliorum codicum (Gud. 1, Pithoeani, cett.): *Tanto — quanto;* atque ita scriptum habet Servius ad Æn. XI, 438.

§ 16 editur ab omnibus etiam superioribus (præter me): *Quod igitur facinus nec in hominem imprudentem cadere posset propter metum præsentis exitii etc.*, nec discedunt ii, quibus maxime creditur, codices. Sed Gud. 1, Pith., alii habent *caderet*, quod si quis non ipse sua sponte intelliget a librario dissolutum et dilatatum perspicuitatis causa esse, velim animadvertat, in oratione pro Quintio § 68, quod Cicero scripserat *quicum experiretur* (ut est in cod. palimpsesto Taurinensi), a librariis factum esse *experiri posset.*

§ 21 Cicero scripserat: *in cubiculo malle dixisti*, ut ex superioribus intelligeretur *vomere*, eamque scripturam servaverunt Gud. 1 et deteriores plures, Hauniensis, Bernensis, Monacenses duo. Librarii, aut quod casu ex *cubiculo malle* factum erat *cubiculum malle*, geminata littera *m* (ut est in Coloniensi), aut potius quod infinitivum desiderabant nec *te* omissum ferebant, fecerunt: *in cubiculum te ire malle dixisti*, idque editores tenuerunt et superiores et recentiores, nisi quod Orellius me secutus est. Sed in eadem paragrapho plura commissa sunt. Nam primum Klotzius et Beneckius ediderunt: *Quid tum? Ita ille demens erat, ut eum, quem tanti sceleris conscium habebat, a se dimitteret*, secuti in indicativo *habebat* codices Erf.,

Leid., Gud. 2, Salisb., qui indicativus, si Cicero vere Deiotarum Phidippum conscium sceleris habuisse significaret, tamen esset durus, quum in sententia relativa a certa persona ad generalem notionem traducta *(eum, quem)* inesset significatio causæ et oppositionis (cfr., quæ adnotavi ad libr. II de Finib. § 15), eaque sententia relativa implicaretur etiam cum oratione coniunctivi modi; sed quum omnem huiusmodi suspicionem Cicero a Deiotaro longissime arceat, ut hoc totum: *eum, quem tanti sceleris etc.* hypothetice ex aliena adversariorum sententia in Ciceronis orationem includatur, nihil potest esse perversius. *(Haberet,* quod ego restitueram, Gud. 1 cum altera codicum familia tota tuetur.) Sequitur paucis post versibus: *præsertim quum is* (Phidippus) *unus esset, qui posset de se absente indicare.* Sic enim in Gud. 1 et uno Ox. scribitur, a quibus reapse non discedunt alii ex inferiore familia, qui habent *iudicare;* et est sententia recta et necessaria; ostenditur enim, quam stulte Deiotarus, si quid commisisset, indicem contra se Romam missurus fuerit, et quidem eum, qui unus index esse posset (ut, si hunc retinuisset, alii timendi non essent),[1] augetur autem indicii eius periculum adiecta absentiæ Deiotari commemoratione (in qua nonnulli hæserunt), ut ipse se defendere non posset. Sed in codicibus pluribus et iis, quos editores recentissimi serviliter sequuntur, scriptum est *vindicare;* itaque id illi arripiunt (Klotzius, Beneckius, Soldanus) et mire se in sententia declaranda torquent, Beneckius sic enarrans, quasi verba significare possint, Phidippum iratum Deiotaro et ultionis cupidum fuisse (in qua enarratione mirum est *unus esset*, mirum *posset*, mirum *de absente*, mira omnia), Soldanus autem *is* pronomen et hæc omnia ad Cæsarem traducens, quasi id separatim commemorandum fuerit, Cæsarem Deiotaro nocere et absenti nocere posse (in quo quæras, quinam alii significentur de præsente ultionem sumere posse). Nihil dico de ipsa coniunctione verborum *(vindicare se de aliquo)* a Plinio Minore ad Ciceronem secure translata, qui neque *se vindicare* neque *alterum* dixit. Non satis usus ero hac una paragrapho et ad eorum codicum,

---

[1] Hæc addo propter Soldanum.

qui alibi recte laudantur, depravationem et ad editorum recentissimorum iudicii pravitatem declarandam, nisi addidero, paucis supra versibus, ubi est: *non modo nequam et improbus, sed etiam fatuus et amens es*, accurate relatis inter se adiectivorum paribus (quam scripturam confirmant præter alios Coloniensis et Gudianus 1, nisi quod *etiam* omittunt, quod potest abesse), in cod. Erf., Gud. 2, Salisb. scriptum esse: *non modo nequam et improbus et fatuus, sed etiam amens es*, eamque fatuitatis ab amentia abiunctionem, ad improbitatem autem adiunctionem placuisse Beneckio.

§ 23 iisdem, quos sæpe nomino, codicibus (Erf., Gud. 2, Salisb., Par. XI) et perpaucis aliis parentes Klotzius et Soldanus Ciceronem novo loquendi genere auxerunt, quum scripserunt: *qui dicto obedientes in tanta re non fuissent*. Nam antea Plautum uno loco versus explendi causa sic dixisse putabamus. (Beneckius tamen etiam Livii auctoritatem adiungit ex V, 3, ubi est: *ne plebs nobis dicto audiens atque obediens sit*, miro errore).[1] Manifestum est, si quid unquam, aliquem aut vim verborum *dicto audientes* (quæ sunt in Gud. 1 et tota prope familia altera) declarasse ascripto *obedientes*, idque pro *audientes* subiectum esse, aut, quum prorsus ignoraret, dici *dicto audiens*, corrigendo effecisse *dicto obedientes*. (Erf. *edicto obedientes*; Oxx. duo *obsequentes*; apparet et doctrina librariorum et mos.)

§ 24 ante me scribebatur: *Addit (Addidit) etiam illud, equites non optimos misisse. Veteres, credo; nihil ad tuum equitatum; sed misit ex iis, quos habuit, electos*; atque etiam nunc sic scribitur, nisi apud Orellium. Exposui olim (Opusc. p. 201), in hac Ciceronis confessione et simul mitigatione non posse id vocabulum poni, quod in milite laudem magnam haberet, *veteres*; quodque Manutius (cuius verba Beneckius Germanice reddidit) interpretatus esset: *eosdem, quos habuerat*

---

[1] Soldanus quomodo *dicto obediens* commendaverit, operæ pretium est videre. Primum enim nos, Festo et Vossio adhibitis, docet, quod pueros lexica, *obedio* esse ex *audio*; deinde *obedio* dativo iungi. *Obedio* suam et certam significationem parendi habet nec quidquam ad eam efficiendam asciscit. In *audio* ea per se non est, sed efficitur ipsa hac coniunctione *dicto audiens* in solo participio. Itaque ex æquo componuntur apud Livium *dicto audiens* et *obediens*.

ante, neque dici sic nude *veteres* neque in eo ullam esse confessionem rei deinde mitigandæ. Itaque tum unum codicem Hauniensem et veterem editionem secutus vocem sustuli; nunc video eam vocem abesse in Gud. 1 et quattuor Monacensibus et Helmstadiensi, in quo supra scripta est, ut appareat, de Oxoniensibus codicibus non recte taceri, et esse hanc quoque prioris familiæ propriam interpolationem. (Apud Soldanum in varietate scripturæ pro Gud. 1 appellatur Gud. 2, sed error apparet p. 83).

§ 27 editum est ab omnibus usque ad nostrum tempus: *Multis ille quidem gradibus officiorum erga rempublicam nostram ad hoc regium nomen ascendit; sed tamen* etc., et confirmat eam scripturam Gud. 1 cum tota familia altera. Ecce Klotzius, Beneckius, Soldanus nobis ex Erf., Gud. 2, Salisb., Par. XI substituunt: *Multis quidem ille;* rationem etiam ascribunt, Soldanus quidem his verbis: "Verba enim *multis gradibus — ascendit* opponuntur iis, quæ subsequuntur: *sed tamen* etc., ejusque rei causa ad *multis* retrahendus est accentus, nec *quidem* pronomine *ille* interjecto ab illo ipso *multis* sejungendum", eodemque modo Beneckius. Itaque notam legem Latini sermonis aut ignorasse videntur aut, ut codicibus illis gratificarentur, obliti esse, ubi concedatur aliquid (prædicatum aliquod, ut nunc loquimur) in aliquo subiecto, deinde contrarium subiungatur, ibi oppositionem semper illam quidem in re concessa esse, sed ad eam notandam inseri pronomen ad subiectum, de quo concedatur, pertinens eique particulam adhærere nullo singulari pronominis pondere, sed quod hoc ipsum pronominis munus sit (ex quo dicitur *nolo equidem*, non *nolo quidem ego*, nec, quomodo nunc fere scribunt, *nolo quidem).* Nam si legem tenuissent, aliam excusationem quæsissent, non illam, quæ a Latina proprietate prorsus aberraret. Rarissima reperiri exempla pronominis particulæ subiecti, dixi ad Fin. libr. IV § 43, ubi non recte scripsi de melioribus codicibus Tusculanarum in libr. I § 22; nam codex regius, ut eum decebat, verum ordinem habet. Neque in hoc Deiotarianæ loco dubitabimus, quin in codicibus prioris familiæ librarii ordinem a nostro sensu nonnihil abhorrentem inverterint. De Philipp. autem VI, 1 et ad

Famil. XVI, 21, 6 iudicium sustinebimus.[1] Sed omnino hanc orationis concessivæ formam hi editores non tenuerunt; qui potuissent enim aliter in § 18, ab Ernestio præsertim admoniti, hanc scripturam servare atque ita servare, ut ne verbo quidem excusarent? *Si veneno, Iovis illius quidem hospitalis numen nunquam celare potuisset, homines fortasse celasset.* Nam hic quidem pronomen ad Iovem adiectum eique addita particula hoc unum significare potest, in Iove concedi hospitalitatis notionem, sed ei contrarii aliquid subiici. Vere igitur Ernestius iudicavit, quum Cicero scripsisset: *Iovis ille quidem* etc., librarium codicis archetypi pronomen ad nomen præcedens accommodasse. Beneckius quidem et Soldanus ne in Ligarianæ quidem § 31 hunc scopulum vitarunt. Nam quum Cicero scripsisset, quemadmodum editum ab ceteris omnibus est: *tribuis tu quidem tuis ita multa etc. — sed video tamen apud te etc.*, ea scriptura in deteriore codicum familia servata est, nisi quod ex *tribuis tu* in nonnullis codicibus ortum est *tribuisti;* in melioribus et paucis deteriorum excidit *tu;* itaque etiam illi, quos dixi, editores omiserunt; Klotzius hic cautior fuit.[2]

His locis, ne plures, quam opus est, persequar, unum illum adiungi velim, in quo iam antea ostendi e codice Coloniensi veritatem in ceteris obrutam emergere. Nam § 36 Cicero scripsit, ut in illo est: *Ille enim furoris multam sustulerat, hic erroris*, quo genere loquendi (ut poenam sustulisse dicatur, cui sit imposita) etiam III de N. D. § 82 usus est. Sed quum id non intelligeretur, a librariis in priore codicum familia et parte alterius substitutum est *sustinuerat*, pravum (in hoc verbo) tempus, quasi Antiochus tum, quum illud dixit, quod narratur, poenam sustinuisset ac non quum-

[1] Soldanus, etsi quid quæreretur, non animadvertit, tamen præter locum illum ex initio Philippicæ sextæ hos etiam numeros ascribit: Divin. in Cæc. cap. 18, pro Marc. c. 9, ad Att. II, 9, pro Quint. c. I, quibus locis quid legatur, quod minima ex parte hanc rem attingat, nescio.

[2] Omissi in hac forma pronominis exemplum est in Philipp. II § 6, sed excusationem habet ex eo, quod pronomen eidem substantivo cum demonstratione adiunctum præcedit, ut iterari commode non potuerit: *in illa querela, misera quidem et luctuosa, sed mihi necessaria,* et alterum ibd. § 39: *Erant quidem illa castra plena curæ*, quod similem excusationem habet; nam *illa castra* necessario dicendum erat cum demonstratione.

maxime sustinuerit, in ceteris autem alterius familiæ codicibus *subierat*, quod rectum interpretamentum est. Et tamen ne hæc quidem tam manifesta interpolatio aut ipsa animadversa est aut viam ad reliqua investiganda monstravit. Verum in iis, quos commemoravi, locis decepit editores recentissimos coniuncta plurium codicum auctoritas. Quum autem clarissima esset Erfurtensis codicis fama, qui nihilo hic ceteris eiusdem generis melior, interdum etiam inquinatior est, etiam huius proprios errores arripuerunt, ut in § 9 ex uno illo Klotzius, Beneckius, Soldanus scripserunt: *Cui tamen ipsi rei veniam te daturum esse* (pro *fuisse) dicebas, si — ipse ætatis excusatione usus esset*, prorsus ad eundem modum ac si Cæsarem ipsum dicentem faciamus: *Veniam dabo, si ætatis excusatione usus esses.* Nisi forte belli initio Cæsarem hanc condicionem Deiotaro tulisse putabimus *(dabo, si — usus fueris)*; ita enim oratio salva erit, res absurda. Exponitur enim, quid Cæsar post bellum de facto Deiotari iudicaverit. Sed piget tædetque de huiusmodi rebus verba facere. Neque minus prave § 22 in his verbis: *quibus inferre bellum populo Romano posset*, Beneckius et Soldanus Erfurtensem unum secuti sunt, in quo, omissa hac nota *P. R.*, sententia pessumdata est; neque enim Cicero negat aliis minus potentibus hostibus, regulo alicui aut oppido, bellum Deiotarum inferre potuisse.

Fui fortasse in hac oratione commemoranda longior; sed necesse esse putavi uno exemplo demonstrare, hoc totum criticæ genus, quod his annis a R. Klotzio ad omnes Ciceronis orationes adhibitum esset, vario scilicet eventu, ut in quaque oratione melioribus aut minus bonis codicibus se mancipasset, quam esset per se inane et superstitionis plenum. Non paucos enim et religionis professione et quodam verborum promissorumque strepitu nimis facile capi video, ut tacito mihi rectiorem viam tenere non licuerit. In eius, quam reprehendi, superstitionis parte hoc quoque ponendum est, quod, sicubi ad codices nostros accessit præclarum sane testimonium scholiorum e codicibus palimpsestis a Maio erutorum, illud sine ullo omnino discrimine sequuntur. Velut in oratione pro Archia § 3 Klotzius pro *agatur* illinc ascivit *agitatur*, et inauditum verbi

usum subiiciens pro legitimo, ut res in iudicio non agi, sed agitari diceretur, et indicativum in eam sententiam inducens, quæ eum propter totam cum infinita oratione implicationem vehementissime respuit. Eodem loco Stuerenburgius, Klotzius, Beneckius, Orellius pro *lectissimi viri* appellatione, qua Cicero, si ceteris codicibus credimus, in fratre suo prætore usus est, *rectissimi* ex illis scholiis substituerunt, quod vocabulum laudem habet ingenii non contorti nec pravi (ut quum *auditor rectus* dicitur apud Plinium aut quum L. Cæsar *firmus et rectus* a Cicerone appellatur, ad Fam. XII, 5), ab hoc loco et ab re atque sententia alienam. Nam quum hoc Cicero dicat, iudicum consessui parum convenire videri leviorum, ut Romanis antiquis videbantur, artium tam longam commemorationem, quoniam severitatis laus, quæ levitati contraria est, iudicibus, quorum muneris severitas propria est, reservari debet, prætorem, ne sine adiectione nominet, communi aliqua laude et quæ magis ad dignitatem pertineat, cohonestat; modeste tamen lectissimum dicit, fratrem verens *amplissimum* appellare.[1] Pravius tamen multo, quam in hoc loco, scholiis illis Klotzius usus est in oratione pro Mil. § 12, ubi quum scholiastes, ne nimis multa verba describeret, ab his verbis orsus esset: *appelletur ita sane*, ac tamen, quo spectaret vox *ita*, significasset addito *potentia (ita sane potentia)*, hoc ille editor in Ciceronis orationem recipere non dubitavit: *Quæ si potentia est appellanda —, appelletur ita sane potentia.*

---

[1] Nihilo melius hoc adiectivum *rectus* a codicibus et recentissimis editoribus obtrudi videtur Ciceroni in oratione pro Deiotaro § 16, ubi sic scribunt: *Quis consideratior illo? quis rectior? quis prudentior?* Nam *rectus homo* neque, ut Stuerenburgius vult, constans et gravis intelligitur, *temerario* contrarius (*firmus et rectus* quum dicitur, significatur, a recta via aliquem pravis consiliis non demoveri), neque, ut Beneckius putat, qui recte iudicat. Neque hæc tam late patens laus recte iudicandi ad hunc locum apta est. Quod autem a *tecti hominis* appellatione honestæ cautionis notionem excludere conantur, ut fraudulenti animi relinquatur (quod OCCULTUS *et tectus* in deteriorem partem dicitur), frustra prorsus nituntur. Nam neque Philipp. XIII, 6 nisi vi eripient, locum et Vaticani codicis a prima manu scriptura et ipsa ceterorum interpolatione (*protectior*) munitum et sententia, a qua et constantiæ et recti iudicii significatio abhorret, neque II de Orat. 296 efficient, ut Antonius, cuius genus III, 32 *præmunitum et ex omni parte sæptum* appellatur, hic potius *rectissimus* in dicendo (id esset *non affectatus*, ut Cæsaris commentarii a Cicerone *recti* vocantur), quam *tectissimus* dicatur. Nam *tectus* est, qui, ut ait Horatius (Sat. I, 3, 59), nulli malo latus obdit apertum.

Iam quos de codicum dissensionibus discrepantiisque neque satis libero animo neque prudenter et subtiliter iudicasse existimo, eosdem non mirum est, si quando consentienti codicum scripturæ aut in dissensione omnibus scripturis ratio adversari videatur et coniecturæ opem postulare, eius causæ æquos aut bonos iudices mihi non videri. Nam neque ea argumenta signaque, quibus coniecturæ necessitas demonstratur, libere examinant, probata firme comprehendunt, potiusque quævis effugia ita sectantur, quasi summum sit coniecturam evitare, non verum invenire, interdum adeo incredibilia fingunt, ut ludere putes, neque in emendatione persequenda vestigia ea, quibus ad veritatem perveniri potest, aut notas eas, quibus ea impressa agnoscitur, tenent. Ac Buechnerum quidem hic insectandum non puto, qui adeo non exercitatus præparatusve, ut eum tralaticia codicum menda fallerent (velut illud in § 96 *quid quasi* pro *quid quæso)*, malorum orationis Roscianæ codicum errores longis plerumque verborum ambagibus defendendos suscepit, adeo fortiter, ut neque § 104 dubitaret revocare *nihil opus fuit te isti credere* (pro *istic sedere)*, neque § 109 "vetustam formam" *eiusce* reformidaret (quæ non exemplorum inopia refellitur, sed quod fingi nullo modo potuit, quum vis particulæ *ce* a pronomine *is* longissime distet), interpretandi autem tantam, artem dicam an audaciam? attulit, ut § 104 his verbis: *ut ea dedita opera a vobis* (sic enim scribit) *contra vosmet ipsos facere videamini* "anacoluthon contineri" statueret, quum Cicero primum scribere in animo habuisset: *fieri videantur.* [1] Verum nihilo melioribus artificiis Klotzius sæpissime utitur in codicum mendis defendendis, cuius rei duo triave exempla ex magno numero non delecta, sed quæ proxima se offerunt, commemorasse hic satis erit. In oratione pro Milone § 32 sic in codicibus scriptum est: *cuius illi* (consules) *co-*

---

[1] Orellio "tres critici egregii huic orationi ad pristinam integritatem restituendæ his annis operam impendisse" videntur, "Madvig, Buechner, Klotz". O æquum in omnes et laudis non parcum iudicium, cui hi tres simul egregii videantur. Sed quod Orellius Klotzium mea editione caruisse scribit et § 118 in eandem, atque me, incidisse coniecturam, in eo errat. Buechnero tamen non subtraham unius bonæ emendationis laudem in § 124 (*statuit*), quamquam eam ego anno ante et inveneram et in opusculis meis p. 184 posueram.

natus, ut ipse ratiocinabatur, nec, si cuperent, reprimere possent, quum tantum beneficium ei se debere arbitrarentur, et, si vellent, fortasse vix possent frangere hominis sceleratissimi corroboratam iam vetustate audaciam. Facile intellectum est ab editoribus (apertissima est enim et necessaria sententiæ forma), hoc Ciceronem dicere, illos consules neque voluntatem Clodii coërcendi neque potestatem habituros fuisse; iis tamen verbis, quæ in codicibus essent, non hoc contineri, sed ineptissime bis idem dici, eos, etiamsi id vellent, potestatem non fuisse habituros. Itaque inde a Manutio ita scribebatur: *nec, si possent, reprimere cuperent.* Quid Klotzius? Narrat (vol. I præf. p. XLIV), *si cuperent* esse: *wenn sie es wünschenswerth fänden*, *si vellent, wenn sie es wirklich unternähmen*, mire a cupientis animo voluntatem distinguens, ut hæc contraria ponantur, et voluntati substituens actionem; sed tamen effecit, ut hoc diceretur: weder wenn sie es wünschten, würden sie es können, noch, wenn sie es unternähmen, würden sie es können! Quod quum ipse sentiret ineptum esse, potestatis duo genera fecit, morale et physicum, eaque a Cicerone significari vult. Belle vero ea significantur hac geminatione eiusdem unius verbi: *neque possent — et — vix possent.*[1] Quid putamus aliarum artium homines, verba aliorum et sententias legere et intelligere simpliciter solitos, iudicaturos esse, si huc evadere philologicam enarrandi artem scirent? Sed illuc prævertamur. Manutius, ut huius loci mendum vidit, non item prorsus recte sustulit. Neque enim intelligitur, quo errore verba *possent — cuperent* locum permutare potuerint. Sed quum Cicero scripsisset, ut nunc demum edidi: *nec cuperent reprimere, si possent,* librarius dormitans nec ad sententiam attendens, propter alterius membri formam *(et, si vellent, vix possent)* hic etiam condicionalem particulam in initium et ad prius verbum retraxit. In eiusdem orationis exordio § 2 Klotzius scripturam meliorum codicum: *Non illa præsidia — non afferunt tamen oratori aliquid* sic defendit, ut

[1] Postquam hæc nugatus est, non veretur, tanquam si quid ex interiore scientia deprompserit, addere: Wäre die Synonymik der lateinischen Sprache in ihren Grundzügen genauer und sicherer aufgefasst, so würde man nich mehr an solchen Stellen bey der Handhabung der kritischen Kunst aufgehalten werden!

duplicem negationem pro una esse velit, rhetorice repetitam, quæ cuiusmodi sit figura, ut negatio initio ante subiectum posita deinde in sententia leniter decurrente ante verbum rhetorice geminetur, prorsus nescio. Id scio, si pro una negatione hæc accipiantur, barbarum esse *aliquid*; deinde ita adiunctam esse illam sententiam *ut ne non timere quidem* etc., ut necessario præcedat significatio timoris allati (non animi sublevati). Postremo prorsus huius periodi cum superiore nexus et transitus desideratur et post illa: *non corona — non usitata* sic hoc continuatur: *Non illa præsidia*, quasi tertium aliquid Cicero addat, quod desideret. Sed ex illa ipsa in superiore sententia particulæ *non* geminatione hoc tertium *non* ortum est, quod iure Garatonius correxit. Leniter et pedetentim ad rem accedens non simpliciter affirmat: *Atque etiam ipsa illa præsidia afferunt oratori aliquid et animum eius perturbant*, sed affirmatione ex sublatis negationibus utitur: *Nec — non tamen.*[1]

In oratione Philippica secunda § 50 quum sic scriptum esset: *accipite nunc, quæso, non ea, quæ ipse in se atque in domesticum dedecus impure atque intemperanter — fecerit*, idque sic intelligeretur, ut esset: *contra se atque cum dedecore domestico*, demonstravi (Opusc. p. 166), neque sic in duobus coniunctis substantivis præpositionem prorsus contraria significatione poni potuisse neque Ciceronis tempore dictum esse *in dedecus* hoc modo *(ut inde dedecus nascatur)*; itaque scribendum esse: *in se atque in domesticum decus.* Ecce Klotzius me docet (vol. III p. 829), *dedecus domesticum* esse *rem familiarem perditam*; ita, quæ Antonius contra rem suam familiarem fecerit, ea in (contra) dedecus eius facta esse; meam vero coniecturam prorsus aberrare a recto, quoniam Antonius, cuius res familiaris perdita et dissipata fuerit, non potuerit domestico decori nocere. Itane vero? Quia res familiaris *perdita* dedecori est, ideo ipsa res familiaris sic potest dedecus appellari, ut, quod contra eam (ɔ: ad eam, quatenus

[1] Duobus versibus ante in § 1 sustuli, quod iam Wunderus fieri voluerat, vocabulum *veterem*, parens coniunctæ auctoritati codicum Erf. et Bavarici et Quinctiliani (XI, 3, 50). Isidorus, quo teste Steinmetzius vocem defendit, hæc tantum habet: *veterem morem iudiciorum requirunt*, pro *pristinum* id substituens. Diomedes interpolatus est ex deterioribus Ciceronis codicibus (*minime vident*).

ulla est, perdendam) fiat, id contra dedecus alicuius fieri dicatur? Itaque quod mores depravati dignitati obsunt, qui inhoneste agit, posthac non dignitatem, sed ignominiam suam lædere dicetur. Et cuius hominis res nunc perditæ turpesque sunt, is nihil poterit dici, dum hunc statum efficeret, contra rem et decus suum fecisse. Scilicet hoc interpretandi genus in illa arte locum tenet, quæ subita et occulta rerum permutatione oculos decipit (*escamoter* Galli dicunt). Nam Klotzius *in dedecus suum* vertit: gegen sich und gegen seine ohnedies (!) schlechten oder vielmehr schimpflichen häuslichen Angelegenheiten; at, o bone, in Latinis nihil est nisi: *gegen seine Schande.* Itaque hac arte etiam in oratione prima Catilinaria § 13 defenditur: *quod privatarum rerum dedecus non hæret infamiæ?*

In oratione pro Roscio Amerino § 30 in codicibus scribitur: *qui libere dicat, qui cum fide defendat, id quod in hac causa est satis, quoniam quidem suscepi, non deest profecto, iudices. Et forsitan in suscipienda causa temere impulsus adolescentia fecerim; quoniam quidem semel suscepi, licet hercules undique omnes in me terrores periculaque impendeant omnia, succurram atque subibo.* Verba hæc *quoniam quidem suscepi* priore loco Heusinger primus intellexit male ex inferiore loco addita esse; neque quidquam certius esse potest. Nam hoc *quoniam quidem suscepi*, ipsa particula *quidem* (sive additur *semel* sive non additur) flexum sententiæ et orationis significante cum aliquo pondere, refertur ad contrariam cogitationem, non suscipiendi ac declinandi. Itaque inferiore loco recte ponitur, superiore non solum nihil agit, sed primum hæc duo graviter inter se relata: *patroni desunt, qui libere defendat, non deest* obscurat inutili et ignavo additamento, deinde ipsam affirmationem ridicula adiectione onerat, quasi dicas: *quoniam adest, non deest,* postremo significationem alienissimam habet in particula *quidem*, quæ nusquam referri potest.[1] Sed horum nihil Klotzium movit, qui hæc de hoc loco scripsit (præf. vol. I

[1] Itaque Orellius saltem scribi debuisse ait: *quoniam quidem ego suscepi.* Verum id quoque aliam significationem non minus perversam haberet, quasi præcederet huiusmodi aliquid: *deesset fortasse, si alii suscepissent; quoniam ego suscepi, non deest.*

p. LXIV): "Wir mussten natürlich (!) die Lesart der Handschriften ohne Verdächtigung beibehalten. Denn, weit gefehlt, das die folgenden Worte: *quoniam quidem semel suscepi*, die ersten verdächtigen, können sie ja (!) der früheren Worte: *quoniam quidem suscepi*, als ihres eigentlichen Stützpunctes gar nicht entbehren." (Bene hic intellexit, quo referretur hoc: *quoniam quidem semel suscepi.)* "Wir würden unseren Lesern zu wenig zumuthen, wollten wir die Sache noch ausführlicher aus-einander setzen." Ipsa verba posui, ut, qui legissent, ignoscerent mihi totum hoc genus acerbioribus verbis exagitanti. Eodem enim modo omnia tractantur, ut, quum in locis difficilibus aut nota et vulgaria, quæ rem non attingant, tradantur aut perversa, nihil sit, quod non expediat ceterosque gloriose doceat. Atque hæc confidentia cum illa, quam commemoravi, religionis specie coniuncta, animos non paucorum movit atque cepit. Non multum ab hac ratione Soldanum discedere, cognoscetur ex Ligarianæ § 30, ubi hanc scripturam: *bello oppressus, in eo ipso non acerbus fuit, tametsi totus animo ac studio tuus*, quam etiam Klotzius habet, ita defendit vertendo: "gerade in diesem kein erbitterter Feind; wiewohl *(scil. quid loquor?* acerbus? ein erbitterter Feind?) (vielmehr) von ganzem Herzen Dir zugethan". Scite, mehercules, parenthesium artificio ex *tametsi* fecit *ac potius*, et ex notissimo usu, quo per *tametsi* adiungitur nova sententia ad superiora corrigenda et intra veros fines coërcenda pertinens, augendi significationem nobis elicuit. Ea autem, quæ addit, narrat etiam Germanorum consuetudine posse omitti, ut iam nesciam, cur non sic verterit: *kein erbitterter Feind, wiewohl von ganzem Herzen Dir zugethan.* Scilicet etsi multa in his interpretationibus patitur sermo Germanicus, tamen non usque eo patiens est, quam Latinum esse volunt. Quid ex codicum scriptura (sublato tamen *fuit*, quod in Leid. et aliis prorsus abest, in Erf. supra scriptum est) efficiatur, apparet. Modeste Cicero et pudenter Ligarium de-

---

[3] Pro Rosc. Am. § 150 Klotzius retinuit hanc scripturam: *nisi etiam crudelitate sanguinis perlitus sit*, quæ quam esset perversa quoque modo emendanda, dixeram in superiore editione (Opusc. p. 127). In præfatione vol. I p. XCVI meam emendationem probat, ascripto loco Ciceronis ex III de N. D. § 80.

fendens, in bello non acerbum fuisse dicit, nunc totum Cæsaris factum. In eiusdem orationis § 28 eadem ars nihil non enarrandi in Beneckio perspici potest; nam et is et Soldanus *enim*, ut ego, e codicibus addiderunt; sed verba tanquam integra et sana sic continuant: *an, ut fit in civilibus bellis, nec in vobis magis, quam in reliquis? omnes enim vincendi studio tenebamur.* Ubi si quis quæsiverit, quod verbum subiiciatur particulæ *an*, et ad quam sententiam referatur hæc comparatio: *ut fit* etc., respondebitur hac interpretatione: "Oder, was bey Bürgerkriegen der Fall zu seyn pflegt, war dies nicht auch bey euch noch mehr der Fall, als bey den übrigen?" Itaque pro hac interrogatione: *an,* QUOD *fit in civilibus bellis,* ID ETIAM *in vobis* FIEBAT? hæc erit iam Latina: *an,* UT *fit in civilibus bellis, in vobis?* et pro hoc: *fit etiam in vobis, nec in vobis magis* dicetur brevius: *fit nec in vobis magis;* postremo pro hoc: *nec in vobis* MINUS *quam in reliquis* aut pro hoc: ET *in vobis* MAGIS *quam in reliquis* substituemus: NEC *in vobis* MAGIS *q. i. reliquis.* (Nam hactenus putavimus, qui sic diceret: *non in vobis magis quam in reliquis,* significare, eos, quos alloqueretur, non præstare reliquis; nunc significabit, eos non cedere reliquis.) Et quum sic enarramus scriptorum verba et talia fingimus, cum notissimarum rerum confusione et eorum, quæ alias tenemus et inculcamus, voluntaria oblivione, ingenia a nobis ad subtilitatem exerceri dicimus! Soldanus etiam ascribit (nam apud Orellium me commemoratum reppererat), me quoque vidisse, "ea hic excidisse, quæ proprie de Tuberonum studio dicta essent." Ita vero. Excidisse dixeram, non stultissima illa ellipsi usus eram. Exciderunt autem sic, ut, quum Cicero Tuberones vehementes et victoriæ cupidissimos fuisse dixisset, tum, ne eos proprie et præter ceteros accusare videretur, hoc adderet: *nec in vobis magis etc.*, reliquos et se quoque eodem comprehendens genere. [1]

Non puto peritos et, quod summum est, recti et sani iudicii homines plura exempla huius generis requi-

---

[1] Klotzius sic scripsit: *an, ut fit in civilibus bellis, nec in vobis magis, quam in reliquis: omnes enim vincendi studio tenebamur?* Nec dubito, quin hanc interrogationem declarare possit, suo quidem more.

situros gratiamque eos mihi facturos spero emendationum sive alienarum sive mearum, quæ olim a me explicatæ stabilitæque sint, contra huiusmodi codicum scripturæ defensiones tuendarum. Nonnullis etiam, quas antea in margine posueram, nunc in contexta oratione locum dedi, quum præsertim incommode discipuli ad marginem ablegentur, ut ibi habeant, quod recte intelligere possint. Paucis quibusdam locis in hac demum editione correctio coniecturæ ope adhibita est, quorum qui primus est, pro Rosc. Am. § 11, eius ipse emendationem dubiam videri intelligo et tamen ob eam, quam nuper dixi, causam in ipsa oratione posui. Nam etsi sententia recta est, quæstionem homines sperare ea severitate exercitum iri, quæ digna sit maleficiis, tamen et superlativus fortasse non aptissimus in tali sententia videri potest et dubitari, qui potuerit tam notum vocabulum sic depravari. Certius est et necessarium, quod in eiusdem orationis § 38 pronomen *te* ante *C. Eruci* sustuli. Neque enim Cicero ex Erucio, cuius accusatio iam peracta est, quærit, quomodo illum ipsum accusare oporteat, sed universe, quibus argumentis huius generis accusatio niti debeat, ostendit et ipsum Erucium confiteri interrogando cogit; deinde horum nihil ab Erucio in hac causa prolatum esse dicit. De Erucio ipso sic dicendum erat: *censes uti oportuisse? Nonne et audaciam eius, qui in crimen vocaretur* etc. Sed omnino tum hæc cum Erucio quasi deliberatio inepta est. Vellem in eadem oratione § 149 scripsissem, quod sententia postulat: *hæc acta res est, ut ii* (pro *uti) nobiles restituerentur in civitatem, qui hoc facerent* etc. In antiquissima codicum scriptura hæc nihil differebant; itaque IV in Catil. § 5 in Orellii codicibus pro *ut ii, qui* scribitur *uti qui*. (In § 106 latet aliquid in hac scriptura codicum: *Hic nihil est quod suspicionem* HOC *putetis*. Nam ipse Cicero sic scribere non potuit, hoc præsertim verborum ordine, præcedente substantivo.)

In oratione pro Milone nihil dicam de prænomine necessario in § 26 ex præcedenti littera eruto. Sed § 65 secutus nunc sum coniecturam olim silentio pressam. Nam quod in codicibus scribitur: *Quin etiam fuerit audiendus popa Licinius* etc., id nullum alium recipit coniunctivi modi intellectum nisi hunc: *Quin*

concedamus, Pompeio Licinium audiendum fuisse (exspectatur: *Illud tamen concedi nequit* etc.); quæ sententia pravissima est. Nec *quin etiam* recte ponitur, quoniam hæc non proxime superadduntur cum ascensu aliis minoribus rebus (in § 64), sed ad eam, quæ interposita est, sententiam generalem adiunguntur exempli et confirmationis loco. Itaque causalem orationis formam restitui: *cui etiam fuerit audiendus.* Sed paullo durius Cicero in pronomine ad unum Pompeium rediit, a quo proxime ante appellato sententiam ad totum genus deflexerat, quod lenem reprehensionem habebat.

In eadem oratione § 67 sic scriptum erat: *Omnia falsa atque insidiose ficta comperta sunt. Quod si tamen metuitur etiam nunc Milo, non iam hoc Clodianum crimen timemus, sed tuas, Cn. Pompei, — suspiciones perhorrescimus.* Neque ea continuatio superioris sententiæ et orationis hic est, quam particulæ *quod si* indicant, et subinepti aliquid habet hæc timoris longe diversi in protasi et apodosi coniunctio: *Si Milo metuitur, — timemus,* in qua saltem conversio ad contrariam partem notari debuit (*nos vero*, aut similiter). Sed mendum subesse codices declarant. Nam *quod si tamen,* quod primum in exemplo Lambiniano repetito positum videtur, in nullo codice repertum est, sed in Erfurtensi, duobus Oxon., quibusdam editionibus: *cum tamen si,* in reliquis (Oxx. 4, Parisiensibus Steinmetzii, cett.) *cur tamen si.* (De ceteris optimis præter Erf. nihil notatum est.) Ad sententiæ progressum attendenti apparebit, Ciceronem necessario narrationem sic concludere, ut iniquæ suspicionis obstinationem, ne sic quidem conquiescentis, significet, deinde hinc vehementer orationem ad Pompeium cum querela convertere (*Non iam etc.*). Itaque mihi e codicum vestigiis hæc effici visa sunt: *Omnia falsa — comperta sunt, quum tamen metuitur etiam nunc Milo,* ut id, quod poterat separatim adiici (*Et tamen),* adiungatur superiori sententiæ (imens dog, während Milo gleichwohl). Indicativo autem modo Cicero potius quam coniunctivo, qui proprius est rei contrariæ significandæ, usus est, ut emineret rei (postea) nihilominus manentis laxior adiunctio, ut pro Ligar. § 3: *quum Ligarius — nullo se implicari negotio passus est.* Cfr. Virg. Æn. X, 508: *Hæc te prima dies bello dedit,*

hæc eadem aufert, Quum tamen ingentes Rutulorum linquis acervos.[1] Non puto hanc emendationem prorsus certam esse; illud tamen certum est, novam periodum incipere a verbis *Non iam.*

In oratione Philipp. II § 106 nemo dubitat, quin corrupta hæc sint: *Incredibile dictu: sed tum nimis inter omnes constabat, neminem esse resalutatum.* In codice Vaticano est: *sed cum vinus.* Puto Ciceronem his verbis: *sed sum vicinus* significasse, se, quum villam in illa vicinia haberet, ex ipsis Anagninis recentem rem audivisse, quum sine ulla varietate narraretur. Eiusdem orationis locus in § 82 de Antonii in comitiis consularibus obnuntiatione quoniam propter rei obscuritatem et hominum dissensiones disputando et argumentando explicari breviter non potest, dicam nude, quid mihi de eo videatur et quo correctio mea iam ante in margine significata spectet. Iis enim prorsus assentior, qui, quum illo tempore singulæ tribus binas centurias haberent, in ipsis centuriis classium discrimen fuisse statuunt; itaque Cicero narrat primum prærogativæ centuriæ sortitionem factam eventumque sortitionis renuntiatum esse; deinde prærogativæ centuriæ primam classem intro vocatam suffragia consueto more tulisse, tum secundam classem; hic demum Antonium obnuntiasse. Prima classe vocata necdum suffragiis latis nulla renuntiatio intelligi potest; vox *renuntiatur* ex superiore versu errore in hunc locum irrepsit. (Quam exigua pars suffragiorum et comitiorum peracta fuerit, declarant verba: *omnia citius facta, quam dixi.)*

De ceteris orationibus tantum dixi, quantum huic loco satis esse puto; venio ad Catilinarias, quas seposui seorsum commemorandas. Eas Orellius, quum iam Steinmetzius aliquot insignes scripturas e codicibus egregiis Tegernseensi et Salisburgensi (non eo, qui in Ligariana et Deiotariana commemoratus est, sed alio antiquiore) protulisset, totas ad eundem codicem Tegernseensem et ad

---

[1] Klotzius codices (non tamen Erfurt.) simpliciter secutus sic scripsit: *Cur tamen si* (voluit, opinor: *Cur tamen, si*) *metuitur etiam nunc Milo, non iam hoc Clodianum crimen timemus, sed — perhorrescimus?* In qua scriptura ut cetera prætermittam, perverse et ridicule Cicero quærit, cur tandem Pompeii suspiciones perhorrescat, ipse nimirum nihil esse dicens, cur has tragoedias excitet,

Rhenaugiensem exegit, cui Klotzius successit. Sed parum animadversum videtur, quæ esset hic cautio adhibenda. Nam hæ orationes, quæ inde ab antiquorum rhetorum et grammaticorum ætate in scholis regnarunt, adeo sæpe transcriptæ sunt, ut codices etiam perantiqui tamen multo pluribus gradibus ab origine remoti sint, quam in aliis multis orationibus eiusdem ætatis codices, pluresque iam susceperint errores. Deinde harum orationum codices iam illo tempore interpretamentis correctionibusque menda occultantibus aliquantum depravati erant, quo ceteros ea labes non ita multum attigerat. Postremo hæc interpolatio codices ætate et bonitate coniunctos ita alios aliis locis invasit, ut in magna similitudine tamen non leviter interdum discrepent nec uni aut duobus fidem addicere liceat, sed omnium, qui recentissimam depravationem ætate excludunt, testimonia conquiri et comparari debeant; in qua re molestum est, quod codicis præstantissimi Coloniensis, quo Modius et Gulielmus usi sunt, et Salisburgensis tot locis scripturæ ignorantur. Nam etsi codices Tegernseensis et Rhenaugiensis præstantissimi sunt, Tegernseensis etiam singulari interdum integritate excellit (maxime II, 27, ubi is unus cum Valerio Probo veram scripturam servavit, in reliquis prorsus oblitteratam; quamquam de Coloniensi id non constat), tamen et communem habent aliquot locis interpolationem et aliis suam uterque, eamque in Tegernseensi aliquoties etiam longius progressam; ut in orat. I § 4 pro vera scriptura: *patre, avo, maioribus* (quam servant Salisburgensis, Colon., Gemblacensis Carrionis) Rhenaugiensis habet: *patre a maioribus,* Tegernseensis hoc mendum eodem modo occultat, quo pessimi et recentissimi codices: *patre natus a maioribus.* Idem in eadem oratione § 15 tenet foedum additamentum: *quod mihi latere valeat in tempore*, quod abest a Salisb., Rhenaug., aliis etiam non optimis. Contra paucis versibus ante hæc: *quoties tu me designatum, quoties consulem interficere conatus es?* codex Rhenaugiensis ita contrahit et mutat: *quoties tu designatum consulem interficere voluisti?* In oratione autem II § 22 pro rariore voce *talaribus* (quam Salisb. servat; de Colon. nihil constat) uterque cum uno et altero præterea substitutum habet ineptissime *tritis* (alii *tritis talaribus,*

aperta origine); eodemque modo III § 3 pro *restitissent* (quod Salisburgensis cum paucis minoris auctoritatis servat) illi duo cum cetera turba habent usitatius in ea significatione verbum *remansissent*. (Par. unus *remansissent et restitissent*).[1] In orat. III § 10 Tegernseensis cum uno Duisburgensi servat, quod Muretus coniectura reppererat: *recepissent* (hoc est, *promisissent*), pro quo et in Rhenaugiensi et ceteris (etiam Salisburgensi) est *præcepissent*.[2] Sed, ne nimis in comparatione prematur Rhenaugiensis, ecce in proxima § 11 Tegernseensis solus pro *infitiari* habet ex absurda interpretatione: *vel infitiari infirmarique*. Paullo post § 16 pro *P. Lentuli somnum* in Rhenaugiensi (ut in duobus Oxoniensibus) scriptum est *somnium;* hinc nata est hæc in Tegernseensi interpolatio: *P. Lentuli, qui dicebat imperatorem se esse anno illo cum interitu urbis futurum, somnium*. Communiter autem et hic uterque codex et reliquorum longe plurimi interpolati sunt in orat. III § 18, ubi, quod recte inde a Naugerio editum est, confirmat codex Salisburgensis cum tribus Parisiensibus apud Steinmetzium: *quod vix videtur humani consilii tantarum rerum gubernatio esse potuisse*. Sed quum verba non recte ordinarentur nec intelligeretur hæc coniunctio *humani consilii esse*, hoc est, in humanum consilium et prudentiam cadere, locus interpretantium et interpolantium sedulitatem excitavit, quorum primus conatus apparet in codice Erf., Par. 5, Franciano: *quod vix videtur humani consilii tantarum* (Par. 5, Franc. *tantam) molem rerum gubernatio consequi potuisse*, ut coniungatur *humani consilii gubernatio;* deinde longius progressi sic scripserunt (in Tegernseensi, Rhenaugiensi, ceteris plerisque): *quod vix videtur (videretur* Teg. et fortasse alii quidam) *humanis consiliis tan-*

---

[1] Hoc loco Klotzius interpolatam scripturam secutus est.

[2] Klotzius revocavit *præcepissent*, opinor ut *sibi* referretur ad Allobroges. Sed ne quid dicam de contrariis membris diligenter inter se relatis (*quæ ipse legatis confirmasset* et: *quæ sibi legati recepissent*), soloecum tum fit *eorum* pro *sui;* nec legati *præcipiunt* populo. Mirabilius est, quod Klotzius paullo ante contra codices Tegernseensem et Rhenaugiensem aliosque revocavit, quod Orellius eiecerat: *Cethego nimium id longum videri*, quasi non manifesto hoc verbum referatur ad (*hanc controversiam*) *quod* (*Lentulo placeret — Cethego videretur*). (Nec Galli dicebant Cethego id *videri*, sed *visum esse*.)

tam molem rerum gubernatio consequi potuisse. Postremo codicis Parcensis (apud Orellium) librarius *molem* illam vitavit, sed alio modo sic verba corrupit: *humanis consiliis tantarum rerum gubernationem quis consequi potuisse.*[1] Eadem interpolationis aut communis aut seiunctæ et in Tegernseensi longius progressæ ratio perspici potest (ne omnia pluribus verbis persequar) in his locis: III, 17 (Teg. et multi *testes denique,* quasi non signum et litteræ testes appellentur; recte Colon., Rhen., alii)[2]; III, 18 (Rhen. *ut terræ motus relinquam, ut omittam cetera, quæ);* III, 20 (pro *locaverunt,* quod cum "potioribus" Gruteri codicibus et Cuiacii libro Rhenaugiensis tuetur, plures *collocaverunt;* hinc Teg. et alii *statuerunt,* alii *censuerunt,* alii denique *voluerunt);* III, 21 *(et ea a perditis civibus* uterque codex, similia alii; veram scripturam: *et ea per cives* tuentur codices Mureti, Colon., Fabric., Salisb., alii quidam; nonnulli: *ea per cives vel civibus perditis);* IV, 4 (Teg. et alii *sed tenentur ii, qui,* Rhen. et Par. unus *tenentur enim, qui* pro *tenentur ii, qui;* in aliis est: *tenentur vero ii, qui);* IV, 13 (Teg. *ille avus Lentuli etiam* pro: *ille etiam* et idem paullo post: *hic Lentulus* pro *hic).* Hæc qui consideraverit, ne illud quidem dubitabit, quin in orat. I § 5 Cicero scripserit, ut est in Salisb. et Coloniensi duobusque præterea (Græv. 2, cod. S. Emmerani apud Steinmetzium): *Tum denique interficiere,* quod autem in ceteris legitur, crudeliter et inhumaniter dictum tanquam a carnifice: *interficiam te,* a librario substitutum sit, cui post superiora illa: *ego — nondum adducor, ut faciam* aperta et directa oratio magis placuerit quam cautus Ciceronis flexus. Omninoque intelligetur, principatum in his orationibus potius ad Salisburgensem et Coloniensem videri deferendum esse quam ad illos duos. Sed qui rursus animadverterit, in orat. IV § 15 insulsissimum interpretamentum *ab amore debitæ pecuniæ* ante verba *ab expectatione sortis* in codice

---

[1] Klotzius codices interpolatos (Teg., Rhenaug.) ita secutus est, ut etiam e Teg. *videretur* scriberet. Sufficere puto ad refutationem interpolationis historiam supra expositam; addo tamen, magnam perversitatem habere gubernationis nomen sic nude positum, ut nec cuius personæ nec quarum rerum sit, dicatur: *gubernatio non potest molem rerum consequi.*

[2] Klotzius pravam scripturam tenuit.

Coloniensi (ut in paucis præterea) interpositum esse (quamquam, in ipsone ordine verborum perscriptum fuerit, non prorsus constat), is de omnibus codicibus id, quod supra dixi, verum esse confitebitur, idemque iudicium confirmabitur in orat. I § 19, ubi pro *ad M'. Lepidum*, quod trium grammaticorum testimonio servatum est, illi habent *apud M'. Lepidum* (nam de Mureti codicibus incerta res est); tum magis etiam II § 20, ubi his verbis: *ex iis coloniis, quas Sulla constituit* in omnibus codicibus ascribitur perversissimum interpretamentum *Fesulas (quas Fesulas Sulla)*, nisi quod in paucis quibusdam nullius auctoritatis codicibus substitutum est *Fesulis.*[1] Itaque his locis admonitus non dubitavi in orat. IV § 12 codicum omnium mendum posthabere veræ scripturæ apud Lactantium servatæ, quod post Lambinum et alios etiam Orellius in priore exemplo fecerat. Nunc is, codicibus obsequens, quod ne Klotzius quidem hic fecit, sic scripsit: *Etenim quæro, si quis paterfamilias — supplicium de servo quam acerbissimum sumpserit, utrum is clemens ac misericors an inhumanissimus et crudelissimus esse videatur? Mihi vero importunus ac ferreus* etc. Verum de eo, qui iustum supplicium *non* sumpserit, quæri, primum ostendit ipsa interrogationis forma, in qua affirmatio aperte inclinat in alterum membrum *(an potius)*, deinde apertissime superlativus in hoc altero membro ad augendam asseverationem positus *(inhumanissimus et crudelissimus)*, postremo adiectum responsum: *mihi vero etc.*, in quo si de contraria persona ac non de eadem responderetur, saltem pronomen adderetur: *mihi vero is etc.*[2]

---

[1] Tenuit mendum Klotzius. Quicquid de orat. III § 14 statuitur, id quidem manifestum est, hoc loco in tertio genere coniuratorum Catilinæ non Fesulanos colonos, sed Sullanos omnino commemorari, nec, etiamsi Latine dicatur, *duas colonias Fesulas constitutas esse*, item dici *ex iis coloniis, quas Fesulas Sulla constituerit.* Orellii in talibus locis suspiciunculas de Tirone piget commemorare, etsi attingam postea. De illo autem tertiæ orationis loco sic habendum est, etiamsi Sulla bis coloniam Fesulas deduxisset (quod parum omnino probabiliter in oppido non magno fingitur), tamen necessario utramque in unam coalituram fuisse, nec hominem ex duabus coloniis esse dici potuisse. Itaque quod in codicibus scribitur: *ex iis coloniis, quas,* recte prorsus factum est: *ex iis coloniis, quos.*

[2] Paullo ante necessario scribitur *præbeo*, etsi omnis testimoniorum auctoritas *præbebo* tuetur; non minatur Cicero, sed eam, qua utitur, severitatem defendit.

Hac igitur perspecta codicum natura, auctoritatem eorum quam potui religiosissime secutus sum, sed ita ut meminissem, manifesta menda contra vim rationum et veritatis convicium nulla auctoritate satis defendi. Itaque (ut ex brevi particula orationis quartæ exempla sumam, quæ ibi plura concurrunt) § 7 non scripsi (cum Orellio et Klotzio) *pro sui dignitate* (quod codices sane tuentur, Ciceronis et huius ætatis usus prorsus respuit, cfr. ad Fin. p. 871), neque aliquot versibus post *appetiverunt* (ut fecit Klotzius ex Teg., Rhen., Oxx. et fortasse multo pluribus), quia, etiamsi diceretur *mortem appetere*, pravum tamen esset *libenter appetere*, pravissimum vero *non invitum appetere*; neque § 8 scripturam unius verbi *(dolores)* propter manifestam causam omissione fractam et perturbatam tenui (cum Klotzio): *multas uno dolore animi atque corporis et omnes scelerum poenas ademisset*, (in qua non solum ridicule coniunguntur *multæ et omnes poenæ*, sed prave etiam ablativo *(uno dolore)* additur *animi et corporis*, quo res augetur, quum Cicero mortis dolorem elevet, eam, quam vivi perpessuri sint, poenam exaggeret); neque § 9 revocavi (cum eodem Klotzio), quod codices habent (sed præter sanam rationem etiam scholiastæ testimonio convicti): *meorum periculorum rationes utilitas reipublicæ vindicat* (nisi forte hoc sic intelligi posse putabimus: *vitam meam sic utilitas reip. sibi vindicat, ut eam quibusvis periculis obiicere debeam)*; sed in eadem § 9 nihil cunctatus cum Klotzio ex omnibus tribus Orellii codicibus, duobus Oxx. restitui, quod fuit sine dubio etiam in plerisque reliquorum, sed silentio prætermissum est: *intellectum est, quid interesset*, pro quo ad nostri sermonis morem substitutum erat *intersit*.

Satis dictum esse puto, ut periti intelligere possint, Catilinariarum quoque orationum nostram recensionem non temere neque negligentia, sed firmo et constanti iudicio ab eorum, qui nuper easdem orationes e codicibus emendandas susceperunt, recensionibus discrepare maximeque totam Klotzii rationem et hic et in ceteris Ciceronis orationibus non immerito a me vehementer improbari. Itaque de singulis locis plura dicere omitto eosque prudentium iudicio relinquo, nisi quod de eo, qui est in

oratione IV § 11 breviter rationem reddendam puto. Nam quum hic olim ederetur: *sive Silani sententiam sequi malueritis, facile me atque vos a crudelitatis vituperatione defendetis; atque obtinebo, eam multo leniorem fuisse,* nunc e codicibus Salisburgensi et Coloniensi (quorum hic quoque bonitas agnoscitur) editur ab Orellio et Klotzio: *facile me atque vos crudelitatis vituperatione populo Romano exsolvetis;* sed in codicibus scribitur tantum *P. R. exsolvetis.* Iam primum dativus hic pro eo, quod est: *apud populum Romanum,* nullo exemplo dicitur; deinde non senatores sententiam ad populum præstare seque et consulem defendere debebant, sed consul et suam et illorum causam defendere (cfr. verba superiora: *dederitis mihi comitem ad contionem).* Recta hæc demum sententia erit: *populus Romanus* (iudex) *exsolvet.* Sed quum in litteris *P. R.* subiectum contineri non intelligeretur, persona verbi ad superiora accommodata est. Postremo, quod in orat. I § 31 vulgari mendo coniectura sublato scripsi: *si aquam gelidam biberunt, primo relevari videntur* (ubi erat *biberint,* quasi diceretur: *relevatum iri videntur),* de ea re dixi in præfatione Lælii et Catonis p. XX et de particula *quum* ad Fin. V § 41 p. 690.[1]

Verum non possum Catilinarias orationes relinquere, nisi rem his proximis annis agitatam attigero, suspiciones dico iudiciaque eorum, qui primum unam ex iis, deinde duas, postremo etiam tres non a Cicerone scriptas sed ei falso subditas putaverunt. Quæ res, ut verum dicam, a tali initio ducta est, ita crevit, iis argumentis tractata est, ut magnam iis, qui omnes huiusmodi dubitationes in invidiam vocant inanitatisque arguunt, suæ sententiæ commendandæ facultatem præbeat eorumque vanitatis ridendæ, qui, ne auctoritati servire tardive esse videantur, quidquid sit prolatum novi commenti, arripiant et augeant. Mirum profecto est, qui-

---

[1] In pusilla re, sed quæ in prima libri pagina posita sit, diligentiæ mihi testimonium quæram. Nam Orellio hæc distinctio displicet, qua etiam antea usus sum: *Omnes hi, quos videtis adesse, in hac causa iniuriam novo scelere conflatam putant oportere defendi* (vulg. *adesse in hac causa, iniuriam* etc.). Verum in demonstratione advocatorum præsentium his verbis: *quos videtis adesse* nihil languide adhærere debet; quod Cicero dicit, sic dilatari potest: *in hac causa iniuriam inesse putant novo scelere conflatam eamque oportere defendi.*

dam, qui alibi in enarrando pæne nimis sunt faciles ac patientes, quam fiant, si in huiusmodi suspicionem inducti sunt, difficiles ac morosi et ad res apertas minimeque insolitas ita adhærescant, quasi numquam antea quidquam animadverterint, et tamen iidem quantas, ut opiniones suas persequantur, commentorum incredibilium moles exstruant. Sed primum rei historiam narremus. Nam quum F. A. Wolfius notam illam quattuor orationum accusationem ita peregisset, ut nunc quidem, quidquid de ipsa re statuitur, cautionem in causa præparanda et ab omni parte consideranda et mehercule etiam subtilitatem, sed maxime in ipsa libertatis specie libertatem de eloquentia Ciceroniana orationibusque post exsilium habitis deque motu antiqui sermonis recte iudicandi valde desideremus, Eichstædtius (a. 1802) in censura libri Wolfiani, si non alias Ciceronis orationes, saltem unam ex Catilinariis sibi simili damnatione dignam videri significavit; cui facile Wolfius obsecutus statim tertiam damnavit, eamque rem postea in scholis sermonibusque ita significabat, ut aut omnino, quæ esset, incertum relinqueret, aut unam e duabus mediis esse diceret. Atque hoc tenens Cludius (a. 1826) Wolfiique se sententiam persequi credens, *secundam* spuriam esse sibi visus est demonstrare, visus etiam uni et alteri præterea. Sed paulo post (a. 1827) Beneckius ostendit, Wolfii ipsius verbis ex epistola quadam prolatis, *tertiam* ab illo significatam esse. Interea quibusdam *quarta* displicuerat, Zimmermanno, Blochio, eamque miseram Ahrensius (a. 1832) capitis damnavit, tertiam simul damnatione in transcursu complexus. Postremo Orellius (a. 1836), opinor, ne foeda ridiculaque esset illa iudiciorum inconstantia, omnes tres spurias esse iudicavit. Obstabat huic iudicio præter alia vetera testimonia, quæ facile reiiciebantur, ipsius Ciceronis auctoritas, qui in epist. ad Attic. libr. II, 1 septem suas consulares orationes commemorat multis verbis quattuorque Catilinarias singulatim enumerat. Itaque nihil aliud relinqui videbatur, nisi ut id statuerent, quod credere nemo posset, veras Ciceronis orationes in celeberrima causa habitas iam Augusti tempore (adeo enim antiquas esse has, quas habemus, Ahrensius confitetur) ita evanuisse, ut falsæ subiici et probari, nullo

coarguente, possent, quum præsertim una ex quattuor vera maneret et cum falsis coniungeretur [1]. Sed forti remedio Orellius rem expedit; nam totum illum locum ex media epistola exsecat, ut iam nihil constet de pluribus orationibus ab ipso Cicerone de re Catilinaria editis; fabulamque lepidam excogitat, falsarium primum tres orationes Ciceroni subiecisse, deinde, ut iis locum et fidem pararet, in epistolam Ciceronis narrationem a se fictam de iisdem orationibus inclusisse. Verum, inquies, quum illæ epistolæ in manibus hominum iam essent, quomodo falsarius ille non suum epistolarum codicem, sed aliorum omnium, quos decipere volebat, interpolavit, effecitque, ut nusquam aliter epistola scripta exstaret? Expediet iterum hærentes eadem sagacitas. Falsarius enim is ipse est, qui volumen illud epistolarum post Ciceronis mortem edidit, M. Tullius Tiro. Quid ais? Libertus fidelissimus, cui Cicero epistolas suas commiserat, qui patroni mortui vitam cum diligentia et pietate narravit, in quem nulla unquam turpis suspicio iacta est, falsarius fuit? Imo vero, inquit, bono animo fecit. "Summopere a se honoratum iri optimum patronum opinatus est, si eius res gesta tam illustris non una duntaxat, sed quattuor orationibus celebraretur (p. 179)." O miram fingendi

---

[1] Ahrensius totam hanc difficultatem, ut Orellio (p. 177) videtur, "accuratius pertractare noluit." Itaque in longa disputatione de testimoniis historicis hanc epistolam omnino non attigit (nisi p. 66 in alia re, ut appareat, eum illum locum non ignorasse, quæ ignoratio excusatior esset quam hæc prætermissio).

[2] Quæ Orellius sibi videtur in hoc loco deprehendisse iudicia orationis non Ciceronianæ, eiusmodi sunt, ut refutari vix debeant, velut quod in deminutiva forma *refractariolus* semel hic in familiari sermone posita hæret, quasi non quarta saltem pars omnium deminutivorum Latinorum uno tantum loco legatur, quia in scribendo extra epistolas familiares rara eorum ponendorum occasio erat, aut quod hanc locutionem: *ab iudiciali dicendi genere se abiungere* miratur nec meminit, ad Fam. I, 9 § 23 prorsus eodem modo dici: *ab orationibus diiungo me fere*, aut quod Græca verba ter in hoc loco posita non fert, in epistola tertia altero tanto fere longiore (si hæc metienda sunt) undecies (præter versum Græcum) non miratur, aut quod Ciceroni in familiari epistola præscribit diligentissime ad syllogismi formam factam causarum expositionem. Scilicet talia occurrunt argumenta circumspicientibus. Illud tamen miror in mentem non venisse, Tironem, Ciceronis per multos annos in epistolis scribendis adiutorem, saltem decem versus sic scribere posse debuisse Ciceroniano more, ut a nobis non deprehenderetur. Non putaram Orellium de suo ad orationis Ciceronianæ proprietatem animadvertendam sensu tam bene existimare.

licentiam et in dubitando credulitatem! Ergo Tiro non narrando sibi illam rem celebrandam putavit, sed, qui nunquam verbum in conventu hominum fecisset nec oratiunculam scripsisset, patroni sui, summi oratoris, laudem suis orationibus eius nomini subiiciendis augendam existimavit. Quidni? Idem, qui nunc ubique miseras Tironis ineptias deprehendit, tamen antea propter has quoque orationes Ciceronem admiratus est. Sed hanc Tironiana fabulam (sine qua tamen res non procedit) paulisper dimittamus, videamusque, quomodo Ahrensius testimonio, quod apud Ciceronem de Catilinaria quarta reperiri videbatur, ad illam ipsam oppugnandam usus sit (p. 40 sqq.). Nam quod Cicero in orat. Philipp. II extrema (§ 119) dicit: *Abhinc annos prope viginti hoc ipso in templo negavi posse mortem immaturam esse consulari; quanto verius nunc negabo seni!* significare putatur eandem sententiam in oratione quarta Catilinaria § 3 positam; Dio etiam Cassius (p. 449 Reim.) Ciceronem dicentem facit, se hoc consulem dixisse. Sed Ahrensius primum docet, Romanos in annorum intervallis computandis primum et postremum annum pro plenis numero comprehendere; ita, quod Cicero a. 63 a. Ch. dixisset, id eum a. 44 non potuisse commemorare *prope* viginti annis ante dictum, sed prorsus viginti; nec a. 63 Ciceronem consularem, sed consulem fuisse; apparere igitur, illud a Cicerone a. demum 62, Silano et Murena coss., in nescio quo senatus conventu dictum esse, a falsario autem inscite in hanc declamationem inclusum. In utroque argumento graviter errat. Nam quod Romani in numeris ordinalibus illam fere rationem sequuntur, ut tertium ab aliquo eum dicant, ante quem unus interiectus sit (quia hic ipse, qui interponitur, secundus ordine est), diesque in fastis semper sic notant, id ad numeros cardinales et ad annos iis notatos nullo modo transferri pro lege posse, quum in iis et inconstantia maior sit et altera ratio etiam frequentior, disci potest ex iis, quæ Livii (apud quem fere solum copia aliqua exemplorum est) enarratores adnotarunt ad IV, 20, 8, X, 31, 10, XXX, 44, 1 et 2, XXXIII, 44, 2, XLII, 10, 5. *Abhinc* quidem ita plane tempus exactum significat, ut numquam id Romani, nisi forte errore numerandi, aliter

posuisse videantur atque nos; certe eodem modo Cicero in Verr. lib. I § 34 dixit: *Quæstor fuisti abhinc annos quattuordecim;* nam Verres quæstor fuerat a. 84, accusatus est a. 70.[1] Deinde Cicero satis aperte et illo et aliis tertiæ et quartæ Catilinariæ locis illa pericula significat, quæ sibi post consulatum (cuius viginti aliquot dies supererant) proposita sint; rectissime igitur consularis viri mortem commemorat.

Atque his initiis similis reliqua accusatio est; quæ quoniam in sola quarta oratione aliquo modo explicata ab Ahrensio est, cui Orellius simpliciter assentiri solet, plurimumque operæ et verborum in argumentis historicis consumptum, breviter præcipua quædam eorum capita videamus. Primum igitur negant omnino Ciceronem ullam huiusmodi orationem, quum de supplicio coniuratorum ageretur, post Silani et Cæsaris sententias habuisse, quum nec Sallustius eam commemoraverit neque consul post relationem potuerit in media sententiarum perrogatione suam ipse orationem interponere. In quo Sallustii testimonio minime recte utuntur. Nam quum Cicero neque novam sententiam dixisset neque aut Silani aut Cæsaris vehementer alteram alteri prætulisset commendassetve, nulla causa erat, cur Sallustius hanc orationem inter eas sententias orationesque, quibus certatum esset, commemoraret, quum præsertim, quidquid de Sallustio statuitur, hoc saltem fatendum sit, non illo animo eum scripsisse, ut Ciceronis quam sæpissime nominandi laudibusque tollendi occasionem captaret. Alterum autem prorsus sine ullo minimo argumento ponunt contraque veri similitudinem. Nihil enim erat, quod consulem, qui totam senatus deliberationem moderaretur, ipsum ea interponere vetaret, quæ opus esse iudicaret. Idque ipsi ita concedunt, ut tantum "iustæ orationis" mensuram excludant; in quo prorsus obliviscuntur, hanc iustæ orationis mensuram sæpe postea demum accessisse, quum, quæ subito dicta essent, amplificata et ornata ederentur.[2] Atqui,

---

[1] Etiam Zumptius in hoc loco falsa opinione turbatur et artificio non recto se expedit.

[2] "Itaque id tantummodo consul providit (*voluit:* providebat), ut insequentem iuberet dicere, bene et sapienter iudicantem, si vellet, laudaret, altercantibus non deesset, errantem in viam reduceret, adversantem senatus deliberationi cogeret." (Ahr. p. 72). Hic quidem nimis consuli præceptoris et admonitoris partes dantur.

inquiunt, obstat, quominus huiusmodi quidquam Ciceronem dixisse putemus, ipse Cicero, qui ad Att. XII, 21 a Bruto se maligne laudatum sic queritur: *Me autem hic* (Brutus) *laudat, quod rettulerim, non quod patefecerim, quod cohortatus sim, quod denique ante, quam consulerem, ipse iudicaverim. Quæ omnia, quia Cato laudibus extulerat in caelum perscribendaque censuerat, idcirco in eius sententiam est facta discessio.* His enim verbis Ahrensius (p. 59 sqq.) ostendi putat, Ciceronem initio, quum ad senatum referret, orationem habuisse ad senatores cohortandos, postea nihil dixisse. Quod totum argumentum miro errore natum est, quod hæc verba *antequam consulerem*, quæ in tertio membro inclusa sunt, ad *cohortatus sim* transtulit. Quod autem Cicero postremum ponit, se omnino non exspectasse sententias, quæ de poena dicerentur, sed ipsum ante iudicasse, non tam orationem a se in referendo habitam significat (tum enim et rei natura et Sallustii ceterorumque narrationes et ipse hic locus ostendit, nullum certum poenæ genus nominatum fuisse, sed universe senatum consultum, quid fieri vellet,) quam animi sententiam ipsò relationis genere declaratam, quo aperte præsens remedium flagitaretur.[1] Iam illud qualis est inscitiæ, quartæ orationi locum relinqui negare (ut facit Ahrensius p. 97), quod Quinctilianus (XII, 10, 61, qui locus depravatus est) et Asconius (ad orat. in Pis. § 4 p. 122 Hot.) unam videantur significare orationem a Cicerone in senatu in Catilinam habitam? Quis enim non videt, quamquam hæ orationes communiter *in Catilinam* inscribantur, tamen hanc quartam per se nullo modo posse dici *in Catilinam habitam*, in qua, Catilinæ persona prorsus remota, de coniuratis, qui in vinculis sint, agatur.

Sed in ipsa quoque oratione non exiguum numerum "errorum historicorum" sibi deprehendere visus est, quum partim, si quid ita ab oratore positum est, ut eius in republica adversarii contra aliquid dicere potuerint, errorem historicum putat nec a Cicerone committi po-

---

[1] Orellius etiam verba *quod patefecerim* refert ad illam orationem relationi præmissam. Sed patefacta omnia pridem erant, nunc tantum de poena actum. Manifestum est, Ciceronem, quod in ipso senatu hoc die nullæ eius nisi relationis et cohortationis (quæ est in orat. IV) partes fuissent, aliarum simul rerum Bruto rationem habendam fuisse dicere.

tuisse, etiamsi tale est, ut id et Cicero et senatus in tota hac coniurationis oppressione et iudicarit et agendo secutus sit, partim aliis modis in verbis rebusque ipse se implicat. Ex priore illo genere est, incredibiliter perversum, quod, quum orator (§ 10) senatum lege Sempronia non impediri dicat, quominus de his patriæ hostibus iudicet, Ahrensius (p. 109 sqq.) graviter exponit, Ciceronem "in iudicio, ubi legibus esset obtemperandum, non debuisse tanquam de hostibus sententiam ferre," et, quum eadem prorsus Ciceronem in prima oratione (§ 28) patriam dicentem facere videat, Ciceroni permittit (p. 109), ut patriæ se alloquenti falsas huiusmodi sententias subiiciat, ipsum quidem abstinere iubet. Atque addit etiam (p. 111), non potuisse Ciceronem coniuratos hostium loco habere et ita appellare, quod Metellus et Clodius postea ei obiecerint, cives ab eo necatos. Nimirum is error historicus est, quum accusator aliter dicit atque is, quem accusat.[1] Ex reliquis errorum notationibus eam deligam, quam omnium prope maxime probare Orellius videtur. Nam illam, quæ § 15 orationis in scribis commemoratur, sortem Ahrensius (p. 127) prorsus contra instituta Romana fictam esse disputat, quoniam locus in decuriis scribarum emi consueverit et scribæ certa distributione alii aliorum magistratuum fuerint. Verum hæc omnes pridem noveramus, scribas locum in decuriis emisse (lectos tamen quodam modo a magistratibus, quibus eius rei cura mandata esset, ne indignissimi quique irrumperent), et alios quæstorios fuisse scribas, alios ædilicios, et eodem modo reliquos; sed simul intelligebatur, quum verbi causa quæstores viginti crearentur, inter hos sorte distributos esse scribas quæstorios, Romano prorsus more, quo inter ipsos magistratus eiusdem gradus munera sorte dividebantur; idque præter hunc huius

[1] P. 115 eo etiam progreditur, ut, quoniam apud Sallustium lex Porcia, non Sempronia nominatur, "si ulla legis utriusque cognitio animum intraverit suum, pro certo affirmet," legem Semproniam ne potuisse quidem hic nominari a Cæsare et Cicerone. Leges Porciæ (nam Sallustius parum diligenter unam nominat) veteres erant et provocationem maxime tuebantur imperiaque magistratuum virgarumque vim coercebant. Propior illi tempori Sempronia lex ipsam iudiciorum legitimam formam sanciebat (pro Rabir. perduell. § 12); itaque ea flagitare videbatur, ut coniurati ad iudices quæstionemque legibus constitutam reiicerentur.

orationis locum apertissime significari a Plinio Min. ep. IV, 12. Neque ad hanc sortitionem tollendam quidquam Ahrensius, quod umbram argumenti haberet, attulit. Sed operæ pretium est videre, quam inconsiderate hæc fingantur. Nam eiusmodi sortitionem nescio quo somnio excogitare sine ulla causa et ad ærarium fieri solitam narrare, lectoribus patienter accipientibus, certe is demum posset, qui longo tempore post sublata vetera scribarum instituta viveret. Et tamen hanc orationem alter criticorum ab Augusteæ ætatis declamatore scriptam esse vult, hoc est ab eo, cui tota huius rei forma quotidie ob oculos esset, alter etiam a Tirone, consularis hominis in libera republica studiorum et scribendi ministro. Nam quidam, quum declamatoris personam inducunt, eam ex Ciceroniani temporis docto homine atque scito rhetore et ex ætatis multis seculis diiunctæ insulso nugatore miscent, sane ad quasvis partes sustinendas fabulasque peragendas aptam. Sed addunt Ahrensius et Orellius, omnino fieri non potuisse, ut illo die scribæ ad ærarium convenirent, quum scirent, omnes magistratus in senatu esse. Facile tamen intelligitur, quum senatus, ut illo tempore, subito convocaretur, non omnes scribas certiores factos esse. Itaque illi nihilo minus, quum status is dies sortitioni esset (paullo antequam novi magistratus inirent), ad ærarium convenerunt.

Neque opus esse ullo modo puto, neque hic locus fert, neque mehercules ab animo meo impetrare possum, ut plures huiusmodi reprehensiones singulatim persequar. Ne hæc quidem exempla tam multis verbis commemorassem, nisi Orellius (ad Catil. IV init. p. 242) questus esset, quod ego antea "argumenta historica, quæ dilucide ac subtiliter Ahrensius proposuisset, non attigissem." Subtilitas illa quæ sit, iam apparere opinor. De iis argumentis, quæ ex arte et facultate oratoris desiderata aut ex verborum usu ducta sunt, nihil muto ex iis, quæ in opusculis p. 192 dixi. Exemplum unum ponam eiusmodi, quod levitatis et inscitiæ foeditate aliquam deterrendi vim habere possit. P. 209 Ahrensius scribit, "se nulla *contumelia* (voluit *calumnia!*) impulsum iudicasse, declarari alio loco, in quo, si lenissime statuas, quattuor minimum vitia reperiantur." Is

locus est in § 13 in his verbis: *Vereamini, censeo, ne in hoc scelere tam immani ac nefando nimis aliquid severius* (sic enim scribit) *statuisse videamini.* Primum *vereamini* reprehendit, deinde *censeo*, etsi *misereamini censeo* Sallustium dixisse concedit; "satis valere ad damnandum, si quod sit eiusmodi, ut M. Tullii testimonio non *servetur (!)*". Sed ex iis, quæ subiicit, apparet, Ahrensium gravi errore neque Sallustii neque Ciceronis formam ironice suadentium intellexisse, sed *vereamini, censeo* putasse dici pro *veremini, credo.* Deinde *nefandus* (quod debui e cod. in marg. Lamb. et ex Tegerns. et Rhen. revocare, ut Orellius et Klotzius fecerunt) negat Ciceronianum esse adiectivum, idque ut possit, expellit ex oratione Miloniana § 72 contra consentientem bonorum codicum auctoritatem. Quartum denique vitium residere putat in *nefando nimis* pro *nimis nefando,* nec animadvertit, sic multo etiam incredibiliorem formam effici: *tam nefando nimis.* Apparet, *nimis* interpretamenti loco ad *severius* ascriptum esse. Miror omnino, non diffidere sibi in tali disputatione homines adeo non Latinæ orationis idonea scientia instructos, ut *prætermisisse* et *prætermissurum fuisse* permutent (p. 50) aliaque similia minime raro committant.

Sed præstat, omissa refutandi et reprehendendi acerbitate, duas res breviter attingere, quæ ad totam hanc rem prudenter iudicandam valde pertinent. Primum enim Sallustii auctoritate sic quidam utuntur, quasi is minimas etiam rerum particulas incomparabili studio examinatas non minore diligentia narraverit, ut etiam orationes, quas habitas exponit, ad veritatem expressas putent. Qui valde errant. Nam Sallustii laus totius rerum imaginis explicandæ arte, iudicii subtilitate, sententiarum pondere, orationis gravitate censetur; (quamquam his omnibus affectatio admixta est;) illam singularum rerum summam diligentiam homo prætorius, eloquentiæ et prudentis gravitatis gloriam petens, non primo loco habuit. Id, si quis libere attenderit, in bello Iugurthino multis indiciis deprehendere poterit.[1] Sed in

[1] Frustra quæras, quid Metellus initio belli ab Iugurtha postularit, frustra, quid Metellus toto altero anno egerit. Cap. 54 legimus ipsum Metellum statuisse non proelio neque acie bellum gerere; c. 56 idem dolis fatigatus ab Iugurtha dicitur, qui pugnandi copiam

ipsa Catilinariæ coniurationis historia in non exigua ordinis temporisque confusione manifestus tenetur. Nam Sallustius primum notissimum in domo M. Læcæ conventum et consilium Ciceronis inter matutinam salutationem interficiendi narrat (c. 27. 28); deinde scribit, interea Manlium in Etruria plebem sollicitasse et alia molitum esse; iis nuntiatis, factum esse senatusconsultum, ut viderent consules, ne quid respublica detrimenti caperet (29); tum post paucos dies in senatu recitatas litteras Manlii aliosque nuntios auditos, decretumque, ut exercitus compararentur, et alia (c. 30); his rebus quum in magno motu et timore civitas esset, Catilinam nihilo minus consilia sua persecutum esse; "postremo" etiam in senatum dissimulandi causa venisse; ibi Ciceronem orationem in eum habuisse (c. 31). Et tamen non solum aliorum, sed ipsius Ciceronis testimoniis (in orat. Cat. I et II, pro Sull. § 52) constat, senatusconsultum illud factum esse viginti diebus ante orationem in Catilinam; conventum autem in domo Læcæ habitum esse aut illa ipsa nocte, quæ orationem præcessit, aut superiore. Iam videat mihi aliquis, quomodo Ahrensius huius confusionis crimen a Sallustio alia confusione amoliatur (p. 152 not.). *Interea* (in c. 28) sic accipit, ut et Manlii turbas et senatusconsultum retrahat ante rem in c. 27 narratam. Sed capitis 30, 31, 32 obliviscitur nec animadvertit, non modo senatusconsultum ante conventum illum retrahendum, sed hunc etiam ad Catilinæ in senatum ingressum et Ciceronis orationem admovendum fuisse. Nisi forte hæc quoque omnia illi vocabulo *interea* adnectit, ut in voce *postremo* (in c. 31) redeamus ad c. 28 medium. Apparet, inter Sallustium et orationem primam Ciceronis propter Sallustii errorem tantam esse, quanta maxima esse potest, dissensionem. Et hoc homines non movet; quartam propter Sallustii silentium damnant.

Alterum, quod dicere institueram, hoc est. Sic omnia ab Ahrensio, Orellio, aliis in hoc genere disputantur, quasi hæ Ciceronis orationes iisdem omnibus ver-

non fecerit cupienti. C. 9 Iugurtha materno genere impar dicitur; at macula ei a patre inhærebat; hic matrem inferioris generis habuerat.

bis dictæ sint; itaque si quid tum minima ex parte improbabile videtur, a Cicerone scribi potuisse negant. Verum Cicero omnes has orationes Catilinarias prorsus ex tempore habuit; ac ne paulo quidem post eas perscripsit deve iis edendis cogitavit. Tribus annis post (a. 60 a. Ch.) eas Attico recentes misit (ad Att. II, 1, 3). Iam quis dubitat, quin, etsi ea, quæ sic notabiliter dixisset, ut et in ipsius et aliorum memoria infixa essent, retineret et sequeretur, tamen ea, quæ brevius multo dixisset, auxerit, amplificaverit, ornatum iis splendoremque addiderit? Atque in hac opera fieri non poterat, quin uno et altero loco colores quidam intercurrerent, qui fortasse magis ad eum rerum animique ipsius habitum apti essent, qui tum esset, quam ad orationis vere habitæ tempus; interdum quidem etiam de industria præmunire quasi defensionem aliquam adversus ea, quæ nunc ab adversariis obiicerentur, voluisse videri potest. Sentiebantur enim iam quasi quidam flatus prænuntii eius procellæ; quæ paulo post subsecuta est. Itaque nunc intelligitur, unde illa sit pæne nimia in tertia et quarta oratione invidiæ deprecatio et periculorum futurorum commemoratio, unde etiam illa, in qua Ahrensius hæsit, in IV, 15 de senatus et equitum consensu *hodierno die* stabilito et permansuro prædictio; (etsi etiam in vera oratione poterat Cicero ad confirmandos animos paulo fidentius dicere). Quin etiam potuit Cicero, quum unam tantum iustam orationem eius diei, quo de supplicio coniuratorum actum esset, conficeret, in eam aliquid, partim sciens et prudens partim fortasse pæne imprudens, admiscere, quod in eodem senatus conventu alio tempore dixisset. Ita nihil offensionis habent, si de veritate ipsius orationis quæritur, quæ IV § 6 sic dicuntur, ut ad primam relationem accommodatiora videantur quam ad eum locum, quo hæc oratio post sententias aliquot iam dictas interposita est. Postremo nunc intelligitur, qui fieri potuerit, ut Cicero in prima et secunda oratione noctem illam inconstanter notaret. Nam ipse sine dubio tantæ rei a se gestæ ordinem tenebat; sed quum animum et orationem ad præteriti temporis et ad duorum dierum coniunctorum (eius, quo prima, et quo secunda oratio habita esset) habitum reflecteret, facillime accidere poterat,

ut noctis illius significationem non recte distingueret in prioris et posterioris diei oratione.

Sed tempus est præfationi finem aliquando imponere. Itaque unum illud addam, in hoc novo exemplo errorum vitandorum causa ex superiore quum alia quædam in vocibus scribendis servata esse, tum syllabarum dividendarum receptam fere inter philologos rationem, quam veram non esse, ipse in grammatica his diebus evulgata dixi.

Scrib. Haun. Calendis Octobribus MDCCCXLI.

CORRIGENDA.

Scriptum est:	*Scribi debuit:*
P. 6 v. 1 omui	omni
- 29 - 10 ab im. iui	tui
- 115 - 4 ab im. quo	uno
- 136 excidit hæc [illegible]:	[2] certo.
- 173 v. imo taen	tamen
- 179 - 5 gisset	gessit
- 186 - 8 iniuria	iniuria.
- 193 - 19 gravissimu msan-	gravissimum san-

M. TULLII CICERONIS

PRO

SEX. ROSCIO AMERINO

ORATIO.

Quum Sex. Roscius, m[illegible]s Amerinus ex Umbria, homo dives et splend[illegible]s, finita iam proscriptione Sullana, Romæ occisus esset, nomen eius in tabulas proscriptionis relatum est, bona venierunt; filium, Sex. Roscium, Erucius quidam, subornatus a. L. Chrysogono, Sullæ liberto, qui bona emerat, et Titis Rosciis Capitone et Magno, Amerinis, inimicis Roscii occisi, qui prædæ participes erant, parricidii accusavit. Eum Cicero, qui tum annum vigesimum septimum agebat, apud M. Fannium prætorem, qui quæstioni inter sicarios præerat, hac oratione ita defendit, ut crimen in Chrysogonum et Titos Roscios reiiceret. Causa acta est L. Cornelio Sulla II, Cæcilio Metello Pio Coss., L. Sulla dictatore, anno p. u. c. 674 Varr., a. Ch. n. 80. Hanc primam in iudicio publico orationem Cicero habuit.

Credo ego vos, iudices, mirari, quid sit, quod, 1 **1** quum tot summi oratores hominesque nobilissimi sedeant, ego potissimum surrexerim, qui neque ætate neque ingenio neque auctoritate sim cum iis[1], qui sedeant, comparandus. Omnes hi[2], quos videtis adesse, in hac causa iniuriam novo scelere con-

[1] his. [2] Omnes enim hi.

flatam putant oportere defendi; defendere ipsi propter iniquitatem temporum non audent. Ita fit, ut adsint, propterea quod officium sequuntur, taceant 2 autem idcirco, quia periculum vitant[1]. Quid ergo? audacissimus ego ex omnibus? Minime. An[2] tanto officiosior quam ceteri? Ne istius quidem laudis ita sum cupidus, ut aliis eam præreptam velim. Quæ me igitur res præter ceteros impulit, ut causam Sex. Roscii reciperem? Quia, si quis istorum dixisset, quos videtis adesse, in quibus summa auctoritas est atque amplitudo, si verbum de re publica fecisset, id quod in hac causa fieri necesse est, multo plura 3 dixisse, quam dixisset, putaretur; ego etiamsi omnia, quæ dicenda sunt, libere dixero, nequaquam tamen similiter oratio mea exire atque in vulgus emanare poterit; deinde quod ceterorum neque dictum obscurum potest esse propter nobilitatem et amplitudinem, neque temere dicto concedi propter ætatem et prudentiam; ego si quid liberius dixero, vel occultum esse, propterea quod nondum ad rem publicam accessi, vel ignosci adolescentiæ[3] poterit; tametsi non modo ignoscendi ratio, verum etiam cognoscendi consuetudo iam de civitate sublata est. 4 Accedit illa quoque causa, quod a ceteris forsitan ita petitum sit, ut dicerent, ut utrumvis salvo officio facere se[4] posse arbitrarentur; a me autem ii contenderunt, qui apud me et amicitia et beneficiis et dignitate plurimum possunt, quorum ego neque benevolentiam erga me ignorare nec auctoritatem asper-2 5 nari nec voluntatem negligere debeam. His de causis ego huic causæ patronus exstiti, non electus unus, qui maximo ingenio, sed relictus ex omnibus, qui minimo periculo possem dicere, neque uti satis firmo præsidio defensus Sex. Roscius, verum uti ne omnino desertus esset. Forsitan quæratis, qui iste terror sit et qnæ tanta formido, quæ tot ac tales viros impediat, quo minus pro capite et fortunis alterius, quemadmodum consuerunt, causam velint dicere. Quod adhuc vos ignorare non mirum est, propterea quod consulto ab accusatoribus eius rei,

---

[1] metuunt. [2] at. [3] adolescentiæ meæ. [4] *edd. vett.* — se facere.

quæ conflavit hoc iudicium, mentio facta non est. Quæ res ea est? Bona patris huiusce Sex. Roscii, 6 quæ sunt sexagies, quæ de viro fortissimo et clarissimo L. Sulla, quem honoris causa nomino, duobus milibus nummum sese dicit emisse adolescens vel potentissimus hoc tempore nostræ civitatis, L. Cornelius Chrysogonus. Is a vobis, iudices, hoc postulat, ut, quoniam in alienam pecuniam tam plenam atque præclaram nullo iure invaserit, quoniamque ei pecuniæ vita Sex. Roscii obstare atque officere videatur, deleatis ex animo suo suspicionem omnem metumque tollatis; sese, hoc incolumi, non arbitratur huius innocentis patrimonium tam amplum et copiosum posse obtinere; damnato et eiecto, sperat se posse, quod adeptus est per scelus, id per luxuriam effundere atque consumere. Hunc sibi ex animo scrupulum, qui se dies noctesque stimulat ac pungit, ut evellatis, postulat, ut ad hanc suam prædam tam nefariam adiutores vos profiteamini. Si vobis æqua et honesta postulatio videtur, iudices, 7 ego contra brevem postulationem affero et (quomodo mihi persuadeo) aliquanto æquiorem. Pri- 3 mum a Chrysogono peto, ut pecunia fortunisque nostris contentus sit, sanguinem et vitam ne petat; deinde a vobis, iudices, ut audacium sceleri resistatis, innocentium calamitatem levetis, et in causa Sex. Roscii periculum, quod in omnes [1] intenditur, propulsetis. Quod si aut causa criminis aut facti 8 suspicio aut quælibet denique vel minima res reperietur, quamobrem videantur illi nonnihil tamen in deferendo nomine secuti, postremo si præter eam prædam, quam dixi, quidquam aliud causæ inveneritis, non recusamus, quin illorum libidini Sex. Roscii vita dedatur; sin aliud agitur nihil, nisi ut iis ne quid desit, quibus satis nihil est; si hoc solum hoc tempore pugnatur, ut ad illam opimam præclaramque prædam damnatio Sex. Roscii velut cumulus accedat, nonne quum multa indigna, tum vel hoc indignissimum est, vos idoneos habitos, per quorum sententias iusque iurandum id assequantur,

[1] F. quod omnibus *ex vest. vett. edd.*

quod antea ipsi scelere et ferro assequi consuerunt? qui ex civitate in senatum propter dignitatem, ex senatu in hoc consilium delecti estis propter severitatem, ab his hoc postulare homines sicarios atque gladiatores, non modo ut supplicia vitent, quæ a vobis pro maleficiis suis metuere atque horrere debent, verum etiam ut spoliis ex hoc[1] iudicio ornati

4 9 auctique discedant? His de rebus tantis tamque atrocibus neque satis me commode dicere neque satis graviter conqueri neque satis libere vociferari posse intelligo. Nam commoditati ingenium, gravitati ætas, libertati tempora sunt impedimento. Huc accedit summus timor, quem mihi natura pudorque meus attribuit et vestra dignitas et vis adversariorum et Sex. Roscii pericula. Quapropter vos oro atque obsecro, iudices, ut attente bonaque cum venia

10 verba mea audiatis. Fide sapientiaque vestra fretus plus oneris sustuli, quam ferre me posse intelligo. Hoc onus si vos aliqua ex parte allevabitis, feram, ut potero, studio et industria, iudices; sin a vobis (id quod non spero) deserar, tamen animo non deficiam, et id, quod suscepi, quoad potero, perferam. Quod si perferre non potero, opprimi me onere officii malo, quam id, quod mihi cum fide semel impositum est, aut propter perfidiam abiicere aut propter infirmitatem animi

11 deponere. Te quoque magno[2] opere, M. Fanni, quæso, ut, qualem te iam antea populo Romano præbuisti, quum huic eidem[3] quæstioni iudex præesses, talem te et nobis et populo Romano hoc tem-

5 pore impertias. Quanta multitudo hominum convenerit ad hoc iudicium, vides; quæ sit omnium mortalium exspectatio, quæ cupiditas, nt acria ac severa iudicia fiant, intelligis. Longo intervallo iudicium inter sicarios hoc primum committitur, quum interea cædes indignissimæ maximæque factæ sint. Omnes hanc quæstionem, te prætore, manifestis maleficiis quotidianoque sanguine dignissimam[4] sperant

12 futuram. Qua vociferatione in ceteris iudiciis accu-

---

[1] *coni. e vest. codd.* (spoliis Sex. hoc) — spoliis Sexti Roscii hoc. [2] maximo. [3] idem. [4] *coni. dubia e vest. codd.* — de manifestis m. q. s. haud remissius *contra codd.*

satores uti consueverunt, ea nos hoc tempore utimur, qui causam dicimus. Petimus abs te, M. Fanni, a vobisque, iudices, ut quam acerrime maleficia vindicetis, ut quam fortissime hominibus audacissimis resistatis, ut hoc cogitetis, nisi in hac causa, qui vester animus sit, ostendatis [1], eo prorumpere hominum cupiditatem et scelus et audaciam, ut non modo clam, verum etiam hic in foro, ante tribunal tuum, M. Fanni, ante pedes vestros, iudices, inter ipsa subsellia cædes futuræ sint. Etenim quid aliud hoc iudicio tentatur, nisi ut id 13 fieri liceat? Accusant ii, qui in fortunas huius invaserunt; causam dicit is, cui præter calamitatem nihil reliquerunt; accusant ii, quibus occidi patrem Sex. Roscii bono fuit; cuasam dicit is, cui non modo luctum mors patris attulit, verum etiam egestatem; accusant ii, qui hunc ipsum iugulare summe cupierunt; causam dicit is, qui etiam ad hoc ipsum iudicium cum præsidio venit, ne hic ibidem ante oculos vestros trucidetur; denique accusant ii, quos populus poscit; causam dicit is, qui unus relictus ex illorum nefaria cæde restat. Atque ut facilius 14 intelligere possitis, iudices, ea, quæ facta sunt, indigniora esse, quam hæc sunt, quæ dicimus, ab initio res quemadmodum gesta sit, vobis exponemus, quo facilius et huius hominis innocentissimi miserias et illorum audaciam cognoscere possitis et rei publicæ calamitatem.

Sex. Roscius, pater huiusce, municeps Amerinus fuit, quum genere et nobilitate et pecunia non modo sui municipii, verum etiam eius vicinitatis facile primus, tum gratia atque hospitiis florens hominum nobilissimorum. Nam cum Metellis, Serviliis, Scipionibus erat ei non modo hospitium, verum etiam domesticus usus et consuetudo; quas (ut æquum est) familias honestatis amplitudinisque gratia nomino. Itaque ex suis omnibus commodis hoc solum filio reliquit. Nam patrimonium domestici prædones vi ereptum possident; fama et vita innocentis ab hospitibus amicisque paternis defendi- 15 6

[1] ostenderitis.

16 tur. Hic quum omni tempore nobilitatis fautor fuisset, tum hoc tumultu proximo, quum omnium nobilium dignitas et salus in discrimen veniret, præter ceteros in ea vicinitate eam partem causamque opera, studio, auctoritate defendit. Etenim rectum putabat, pro eorum honestate se pugnare, propter quos ipse honestissimus inter suos numerabatur. Posteaquam victoria constituta est ab armisque recessimus, quum proscriberentur homines atque ex omni regione caperentur ii, qui adversarii fuisse putabantur, erat ille Romæ frequens; in foro [1] et in ore omnium quotidie versabatur, magis ut exsultare victoria nobilitatis videretur, quam timere,
17 ne quid ex ea calamitatis sibi accideret. Erant ei veteres inimicitiæ cum duobus Rosciis Amerinis, quorum alterum sedere in accusatorum subselliis video, alterum tria huiusce prædia possidere audio; quas inimicitias si tam cavere potuisset, quam metuere solebat, viveret. Neque enim, iudices, iniuria metuebat. Nam duo isti sunt T. Roscii (quorum alteri Capitoni cognomen est, iste, qui adest, Magnus vocatur) homines eiusmodi: alter plurimarum palmarum vetus ac nobilis gladiator habetur; hic autem nuper se ad eum lanistam contulit et, qui ante [2] hanc pugnam tiro esset, quod sciam [3], facile ipsum magistrum scelere audaciaque superavit.
7 18 Nam quum hic Sex. Roscius esset Ameriæ, T. autem iste Roscius Romæ, quum hic filius assiduus in prædiis esset quumque se voluntate patris rei familiari vitæque rusticæ dedisset, iste autem frequens Romæ esset, occiditur ad balneas Palatinas rediens a coena Sex. Roscius. Spero ex hoc ipso non esse obscurum, ad quem suspicio maleficii pertineat; verum id, quod adhuc est suspiciosum, nisi perspicuum res ipsa fecerit, hunc affinem culpæ
19 iudicatote. Occiso Sex. Roscio, primus Ameriam nuntiat Mallius Glaucia quidam, homo tenuis, libertinus, cliens et familiaris istius T. Roscii, et nuntiat domum, non filii, sed T. Capitonis, ini-

[1] *e codd. et ed. vet.* — atque in f. [2] *coni.* — contulit: qui quum. (*codd. et edd. vett.* contulit qui ante.) [3] *e codd. et edd. vett.* — esset scientia.

mici; et, quum post horam primam noctis occisus esset, primo diluculo nuntius hic Ameriam venit. Decem horis nocturnis sex et quinquaginta milia passuum cisiis pervolavit, non modo ut exoptatum inimico nuntium primus afferret, sed etiam cruorem inimici quam recentissimum telumque paullo ante e corpore extractum ostenderet. Quatriduo, quo hæc 20 gesta sunt, res ad Chrysogonum in castra L. Sullæ Volaterras defertur; magnitudo pecuniæ demonstratur; bonitas prædiorum (nam fundos decem et tres reliquit, qui Tiberim fere omnes tangunt), huius inopia et solitudo commemoratur; demonstrant, quum pater huiusce, Sex. Roscius, homo tam splendidus et gratiosus, nullo negotio sit occisus, perfacile hunc, hominem incautum et rusticum et Romæ ignotum, de medio tolli posse; ad eam rem operam suam pollicentur. Ne diutius teneam[1], iudices, societas coitur. Quum iam proscriptionis mentio 21 8 nulla fieret, quum[2] etiam, qui antea metuerant, redirent ac iam defunctos sese periculis arbitrarentur, nomen refertur in tabulas Sexti Roscii, hominis studiosissimi nobilitatis; manceps fit Chrysogonus; tria prædia vel nobilissima Capitoni propria traduntur, quæ hodie possidet; in reliquas omnes fortunas iste T. Roscius nomine Chrysogoni, quemadmodum ipse dicit, impetum facit. Hæc bona emuntur[3] duobus milibus nummum. Hæc omnia, iudices, imprudente L. Sulla facta esse certe[4] scio. Neque enim mirum, quum eodem tem- 22 pore et ea, quæ præterita sunt, et ea, quæ videntur instare, præparet, quum et pacis constituendæ rationem et belli gerendi potestatem solus habeat, quum omnes in unum spectent, unus omnia gubernet, quum tot tantisque negotiis distentus sit, ut respirare libere non possit, si aliquid non animadvertat, quum præsertim tam multi occupationem eius observent tempusque aucupentur, ut, simul atque ille despexerit, aliquid huiuscemodi moliantur. Huc accedit, quod, quamvis ille felix sit, sicut

[1] vos teneam. [2] *e Diomede, Charis., codd.* — fieret, et quum. [3] *e codd. et edd. vett.* — Hæc bona sexagies HS emuntur. [4] certo.

est, tamen [in][1] tanta felicitate nemo potest esse, in magna familia qui neminem neque servum neque 23 libertum improbum habeat. Interea iste T. Roscius, vir optimus, procurator Chrysogoni, Ameriam venit; in prædia huius invadit; hunc miserum, luctu perditum, qui nondum etiam omnia paterno funeri iusta solvisset, nudum eiicit domo atque focis patriis diisque penatibus præcipitem, iudices, exturbat; ipse amplissimæ pecuniæ fit dominus. Qui in sua re fuisset egentissimus, erat, ut fit, insolens in aliena. Multa palam domum suam auferebat, plura clam de medio removebat, non pauca suis adiutoribus large effuseque donabat, reliqua, constituta 9 24 auctione, vendebat. Quod Amerinis usque eo visum est indignum, ut urbe tota fletus gemitusqne fieret. Etenim multa simul ante oculos versabantur: mors hominis florentissimi, Sex. Roscii, crudelissima, filii autem eius egestas indignissima, cui de tanto patrimonio prædo iste nefarius ne iter quidem ad sepulcrum patrium reliquisset, bonorum emptio flagitiosa, possessio[2], furta, rapinæ, donationes. Nemo erat, qui non ardere illa omnia[3] mallet, quam videre in Sex. Roscii, viri optimi atque honestissimi, 25 bonis iactantem se ac dominantem T. Roscium. Itaque decurionum decretum statim fit, ut decem primi proficiscantur ad L. Sullam doceantque eum, qui vir Sex. Roscius fuerit; conquerantur de istorum scelere et iniuriis; orent, ut et illius mortui famam et filii innocentis fortunas conservatas velit. Atque ipsum decretum, quæso, cognoscite. *Decretum decurionum.* Legati in castra veniunt. Intelligitur, iudices, id, quod iam ante dixi, imprudente L. Sulla scelera hæc et flagitia fieri. Nam statim Chrysogonus et ipse ad eos accedit et homines nobiles allegat iis, qui peterent, ne ad Sullam adirent, et omnia Chrysogonum, quæ vellent, 26 esse facturum pollicerentur. Usque adeo autem ille pertimuerat, ut mori mallet, quam de his rebus Sullam doceri. Homines antiqui, qui ex sua natura ceteros fingerent, quum ille confirmaret, sese no-

[1] in *sine uncis.* [2] *e codd. fortasse omnibus et vett. edd.* — flagitiosa, flagitiosa possessio. [3] ardere omnia.

men Sex. Roscii de tabulis exempturum, prædia vacua filio traditurum, quumque id ita futurum T. Roscius Capito, qui in X legatis erat, appromitteret, crediderunt; Ameriam re inorata reverterunt. Ac primo rem differre quotidie ac procrastinare isti coeperunt; deinde aliquanto lentius, nihil agere atque deludere; postremo (id quod facile intellectum est) insidias vitæ huiusce Sex. Roscii parare, neque sese arbitrari posse diutius alienam pecuniam, domino incolumi, obtinere. Quod hic[1] simul atque sensit, de 27 **10** amicorum cognatorumque sententia Romam confugit et sese ad Cæciliam, [Nepotis filiam,][2] quam honoris causa nomino, contulit, qua pater usus erat plurimum; in qua muliere, iudices, etiam nunc, id quod omnes semper existimaverunt, quasi exempli causa vestigia antiqui officii remanent. Ea Sex. Roscium inopem, eiectum domo atque expulsum ex suis bonis, fugientem latronum tela et minas, recepit domum hospitique oppresso iam desperatoque ab omnibus opitulata est. Eius virtute, fide, diligentia factum est, ut hic potius vivus in reos quam occisus in proscriptos referretur. Nam post- 28 quam isti intellexerunt, summa diligentia vitam Sex. Roscii custodiri, neque sibi ullam cædis faciundæ potestatem dari, consilium ceperunt plenum sceleris et audaciæ, ut nomen huius de parricidio deferrent, ut ad eam rem aliquem accusatorem veterem compararent, qui de ea re posset dicere aliquid, in qua re nulla subesset suspicio, denique ut, quoniam crimine non poterant, tempore ipso pugnarent. Ita loqui homines: quod iudicia tam diu facta non essent, condemnari eum oportere, qui primus in iudicium adductus esset; huic autem patronos propter Chrysogoni gratiam defuturos; de bonorum venditione et de ista societate verbum esse facturum neminem; ipso nomine parricidii et atrocitate criminis fore, ut hic nullo negotio tolleretur, quum ab nullo defensus esset. Hoc consilio atque 29 adeo hac amentia impulsi, quem ipsi, quum cupe-

[1] *e codd.* — is. [2] Nepotis. filiam *præposita nota corruptelæ.*

rent, non potuerunt occidere, eum iugulandum vobis tradiderunt.

11 Quid primum querar? aut unde potissimum, iudices, ordiar? aut quod, aut a quibus auxilium petam? Deorumne immortalium, populine Romani, vestramne, qui summam potestatem habetis hoc 30 tempore, fidem implorem? Pater occisus nefarie, domus obsessa ab inimicis, bona adempta, possessa, direpta; filii vita infesta, sæpe ferro atque insidiis appetita. Quid ab his tot maleficiis sceleris abesse videtur? Tamen hæc aliis nefariis cumulant atque adaugent; crimen incredibile confingunt; testes in hunc et accusatores huiusce pecunia comparant; hanc conditionem misero ferunt, ut optet, utrum malit cervices Roscio dare, an insutus in culeum per summum dedecus vitam amittere. Patronos huic defuturos putaverunt; desunt; qui libere dicat, qui cum fide defendat, id quod in hac causa 31 est satis[1], non deest profecto, iudices. Et forsitan in suscipienda causa temere impulsus adolescentia fecerim; quoniam quidem semel suscepi, licet hercules undique omnes in me terrores periculaque impendeant omnia, succurram atque subibo. Certum est deliberatumque, quæ ad causam pertinere arbitror, omnia non modo dicere, verum etiam libenter, audacter[2] libereque dicere. Nulla res tanta exsistet, iudices, ut possit vim mihi maiorem adhibere 32 metus quam fides. Etenim quis tam dissoluto animo est, qui, hæc quum videat, tacere ac negligere possit? Patrem meum, quum proscriptus non esset, iugulastis; occisum in proscriptorum numerum retulistis; me domo mea per vim expulistis; patrimonium meum possidetis. Quid vultis amplius? etiamne ad subsellia cum ferro atque telis venistis, 12 33 ut hic aut iuguletis aut condemnetis[3]? Hominem longe audacissimum nuper habuimus in civitate C. Fimbriam et, quod inter omnes constat, nisi inter eos, qui ipsi quoque insaniunt, insanissimum. Is quum curasset in funere C. Marii, ut Q. Scævola

---

[1] satis, [quoniam quidem suscepi]. [2] audaciter. [3] condemnetis Sex Roscium.

vulneraretur, vir sanctissimus atque ornatissimus nostræ civitatis (de cuius laude neque hic locus est ut multa dicantur, neque plura tamen dici possunt, quam populus Romanus memoria retinet), diem Scævolæ dixit, posteaquam comperit, eum posse vivere. Quum ab eo quæreretur, quid tandem accusaturus esset eum, quem pro dignitate ne laudare quidem quisquam satis commode posset, aiunt, hominem, ut erat furiosus, respondisse, quod non totum telum corpore recepisset. Quo populus Romanus nihil vidit indignius, nisi eiusdem viri mortem, quæ tantum potuit, ut omnes occisus[1] perdiderit et afflixerit; quos quia servare per compositionem volebat, ipse ab iis interemptus est. Estne hoc illi dicto atque facto Fimbriano simillimum? Accusatis Sex. Roscium. Quid ita? Quia de manibus vestris effugit, quia se occidi passus non est. Illud quia in Scævola factum est, magis indignum videtur; hoc, quia fit a Chrysogono, num est ferendum?[2] Nam per deos immortales, quid est in hac causa, quod defensionis indigeat? qui locus ingenium patroni requirit aut oratoris[3] eloquentiam magno opere desiderat? Totam causam, iudices, explicemus atque ante oculos expositam consideremus; ita facillime, quæ res totum iudicium contineat, et quibus de rebus nos dicere oporteat, et quid vos sequi conveniat, intelligetis. 34

Tres sunt res, quantum ego existimare possum, quæ obstent hoc tempore Sex. Roscio, crimen adversariorum et audacia et potentia. Criminis confictionem accusator Erucius suscepit; audaciæ partes Roscii sibi poposcerunt; Chrysogonus autem, is, qui plurimum potest, potentia pugnat. De hisce omnibus rebus me dicere oportere intelligo. Quid igitur est? Non eodem modo de omnibus, ideo quod prima illa res ad meum officinm pertinet, duas autem reliquas vobis populus Romanus imposuit. Ego crimen oportet diluam; vos et audaciæ resistere et hominum eiusmodi perniciosam atque intoleran- 35 13 36

---

[1] *e codd.* — omnes cives suos. [2] non est ferendum.
[3] orationis *errore typygr.*

dam potentiam primo quoque tempore exstinguere atque opprimere debetis.

37 Occidisse patrem Sex. Roscius arguitur. Scelestum, dii immortales, ac nefarium facinus atque eiusmodi, quo uno maleficio scelera omnia complexa esse videantur. Etenim si, id quod præclare a sapientibus dicitur, vultu sæpe læditur pietas, quod supplicium satis acre reperietur in eum, qui mortem obtulerit parenti, pro quo mori ipsum, si res postularet, iura divina atque humana cogebant? 38 In hoc tanto, tam atroci, tam singulari maleficio, quod ita raro exstitit, ut, si quando auditum *sit*, portenti ac prodigii simile numeretur, quibus tandem, C. Eruci [1], argumentis accusatorem censes uti oportere? Nonne et audaciam eius, qui in crimen vocetur, singularem ostendere et mores feros immanemque naturam et vitam vitiis flagitiisque omnibus deditam, denique [2] omnia ad perniciem profligata atque perdita? quorum tu nihil in Sex. Roscium, ne obiiciendi quidem causa, contulisti.

14 39 Patrem occidit Sex. Roscius. Qui homo? Adolescentulus corruptus et ab hominibus nequam inductus? Annos natus maior quadraginta [3]. Vetus videlicet sicarius, homo audax et sæpe in cæde versatus. At hoc ab accusatore ne dici quidem audistis. Luxuries igitur hominem nimirum et æris alieni magnitudo et indomitæ animi cupiditates ad hoc scelus impulerunt. De luxuria purgavit Erucius, quum dixit, hunc ne in convivio quidem ullo fere interfuisse. Nihil autem umquam debuit. Cupiditates porro quæ possunt esse in eo, qui (ut ipse accusator obiecit) ruri semper habitarit et in agro colendo vixerit, quæ vita maxime diiuncta a cupiditate est et cum officio coniuncta? 40 Quæ res igitur tantum istum furorem Sex. Roscio obiecit? Patri, inquit, non placebat. Quam [4] ob causam? necesse est enim, eam quoque iustam et magnam et perspicuam fuisse. Nam ut illud incredibile est, mortem oblatam esse patri a filio sine plurimis et maximis

---

[1] *coni.* — tandem te, C. Eruci. [2] *coni. Lamb.* — et denique. [3] Annis maior quadraginta. [4] *ex uno cod. et ed. vet.* — placebat. Patri non placebat? quam,

causis, sic hoc verisimile non est, odio fuisse parenti filium sine causis multis et magnis et necessariis. Rursus igitur eodem revertamur et quæ- 41 ramus, quæ tanta vitia fuerint in unico filio, quare is patri displiceret. At perspicuum est, nullum fuisse. Pater igitur amens, qui odisset eum sine causa, quem procrearat. At is quidem fuit omnium constantissimus. Ergo illud iam perspicuum profecto est, si neque amens pater neque perditus filius fuerit, neque odii causam patri neque sceleris filio fuisse. Nescio, inquit, quæ causa odii fue- 42 **15** rit; fuisse odium intelligo, quia antea, quum duos filios haberet, illum alterum, qui mortuus est, secum omni tempore volebat esse, hunc in prædia rustica relegarat. Quod Erucio accidebat in mala nugatoriaque accusatione, idem mihi usu venit in causa optima. Ille, quomodo crimen commenticium confirmaret, non inveniebat; ego, res tam leves qua ratione infirmem ac diluam, reperire non possum. Quid ais, Eruci? Tot prædia, tam pulcra, tam fru- 43 ctuosa Sex. Roscius filio suo relegationis ac supplicii gratia colenda ac tuenda tradiderat? Quid hoc? Patresfamilias, qui liberos habent, præsertim homines illius ordinis, ex municipiis rusticanis, nonne optatissimum sibi putant esse, filios suos rei familiari maxime servire et in prædiis colendis operæ plurimum studiique consumere? An amandarat hunc 44 sic, ut esset in agro ac tantummodo aleretur ad villam? ut commodis omnibus careret? Quid, si constat, hunc non modo colendis prædiis præfuisse, sed certis fundis, patre vivo, frui solitum esse? tamenne hæc attenta vita et rusticana relegatio atque amandatio appellabitur? Vides, Eruci, quantum distet argumentatio tua ab re ipsa atque a veritate. Quod consuetudine patres faciunt, id quasi novum reprehendis; quod benevolentia fit, id odio factum criminaris; quod honoris causa pater filio[1] concessit, id eum supplicii causa fecisse dicis. Neque hæc tu non intelligis, sed usque eo, quod[2] 45

[1] filio suo. *Edd. vett.* suo filio. [2] *e cod. uno et ed. 1472.* — quid.

arguas, non habes, ut non modo tibi contra nos dicendum putes, verum etiam contra rerum naturam contraque consuetudinem hominum contraque
16 opiniones omnium. At enim, quum duos filios haberet, alterum a se non dimittebat, alterum ruri esse patiebatur. Quæso, Eruci, ut hoc in bonam partem accipias; non enim exprobrandi causa, sed
46 commonendi gratia dicam. Si tibi fortuna non dedit, ut patre certo nascerere, ex quo intelligere posses, qui animus patrius in liberos esset, at natura certe dedit, ut humanitatis non parum haberes; eo accessit studium doctrinæ, ut ne a litteris quidem alienus esses. Ecquid tandem tibi videtur, ut ad fabulas veniamus, senex ille Cæcilianus minoris facere Eutychum, filium rusticum, quam illum alterum, Chærestratum (nam, ut opinor, hoc nomine est)? alterum in urbe secum honoris causa habere, alterum rus supplicii causa relegasse? Quid ad
47 istas ineptias abis? inquies. Quasi vero mihi difficile sit quamvis multos nominatim proferre (ne longius abeam) vel tribules vel vicinos meos, qui suos liberos, quos plurimi faciunt, agricolas assiduos esse cupiunt. Verum homines notos sumere odiosum est, quum et illud incertum sit, velintne hi sese nominari, et nemo vobis magis notus futurus sit, quam est hic Eutychus, et certe ad rem nihil intersit, utrum hunc ego comicum adolescentem an aliquem ex agro Veiente nominem. Etenim hæc conficta arbitror a poëtis esse, ut effictos nostros mores in alienis personis expressamque imaginem
48 vitæ[1] quotidianæ videremus. Age nunc, refer animum sis ad veritatem et considera, non modo in Umbria atque in ea vicinitate, sed in his veteribus municipiis quæ studia a patribusfamilias maxime laudentur: iam profecto te intelliges, inopia criminum summam laudem Sex. Roscio vitio
17 et culpæ dedisse. Ac[2] non modo hoc patrum voluntate liberi faciunt, sed permultos et ego novi et, nisi me fallit animus, unusquisque vestrum, qui et

---

[1] imaginem nostræ vitæ. — *codd. fortasse omnes et edd. vett.* nostram. [2] *ed. 1472.* — At.

ipsi incensi sunt studio, quod ad agrum colendum attinet, vitamque hanc rusticam, quam tu probro et crimini putas esse oportere, et honestissimam et suavissimam esse arbitrantur. Quid censes hunc 49 ipsum Sex. Roscium, quo studio et qua intelligentia esse in rusticis rebus? Ut ex his propinquis eius, hominibus honestissimis, audio, non tu in isto artificio accusatorio callidior es quam hic in suo. Verum, ut opinor, quoniam ita Chrysogono videtur, qui huic nullum prædium reliquit, et artificium obliviscatur et studium deponat, licebit. Quod tametsi miserum et indignum est, feret tamen æquo animo, iudices, si per vos vitam et famam potest obtinere; hoc vero est, quod ferri non potest, si et in hanc calamitatem venit propter prædiorum bonitatem et multitudinem et, quod ea studiose coluit, id erit ei maxime fraudi, ut parum miseriæ sit, quod aliis coluit, non sibi, nisi etiam, quod omnino coluit, crimini fuerit. Næ tu, Eruci, accusator esses ri- 50 18 diculus, si illis temporibus natus esses, quum ab aratro arcessebantur, qui consules fierent. Etenim, qui præesse agro colendo flagitium putes, profecto illum Atilium, quem sua manu spargentem semen, qui missi erant, convenerunt, hominem turpissimum atque inhonestissimum iudicares. At hercule maiores nostri longe aliter et de illo et de ceteris talibus viris existimabant. Itaque ex minima tenuissimaque re publica maximam et florentissimam nobis reliquerunt. Suos enim agros studiose colebant, non alienos cupide appetebant, quibus rebus, et agris et urbibus et nationibus rem publicam atque hoc imperium et populi Romani nomen auxerunt. Neque 51 ego hæc eo profero, quo conferenda sint cum hisce, de quibus nunc quærimus, sed ut illud intelligas [1], quum apud maiores nostros summi viri clarissimique homines, qui omni tempore ad gubernacula rei publicæ sedere debebant, tamen in agris quoque colendis aliquantum operæ temporisque consumpserint, ignosci oportere ei homini, qui se fateatur esse rusticum, quum ruri assiduus semper vixerit, quum

[1] intelligatur.

præsertim nihil esset, quod aut patri gratius aut sibi iucundius aut re vera honestius facere posset.
52 Odium igitur acerrimum patris in filium ex hoc, opinor, ostenditur, Eruci, quod hunc ruri esse patiebatur. Numquid est aliud? Immo vero, inquit, est; nam istum exheredare in animo habebat. Audio; nunc dicis aliquid, quod ad rem pertineat; nam illa, opinor, tu quoque concedis levia esse atque inepta: — Convivia cum patre non inibat. — Quippe; qui[1] ne in oppidum quidem, nisi perraro, veniret. — Domum suam istum non fere quisquam vocabat. — Nec mirum, qui neque in urbe viveret
19 neque revocaturus esset. Verum hæc tu quoque intelligis esse nugatoria; illud, quod coepimus, videamus, quo certius argumentum odii reperiri nullo
53 modo potest. Exheredare pater filium cogitabat. Mitto quærere, qua de causa; quæro, qui scias; tametsi te dicere atque enumerare causas omnes oportebat, et id erat certi accusatoris officium, qui tanti sceleris argueret, explicare omnia vitia atque peccata filii, quibus incensus parens potuerit animum inducere, ut naturam ipsam vinceret, ut amorem illum penitus insitum eiiceret ex animo, ut denique patrem esse sese oblivisceretur, quæ sine magnis huiusce peccatis accidere potuisse non arbitror.
54 Verum concedo tibi, ut ea prætereas, quæ, quum taces, nulla esse concedis. Illum quidem voluisse exheredare, certe tu planum facere debes. Quid ergo affers, quare id factum putemus? Vere nihil potes dicere. Finge aliquid saltem commode, ut ne plane videaris id facere, quód aperte facis, huius miseri fortunis et horum, virorum talium, dignitati illudere. — Exheredare filium voluit. — Quam ob causam? — Nescio. — Exheredavitne? — Non. — Quis prohibuit? — Cogitabat. — Cui[2] dixit? — Nemini. — Quid est aliud, iudicio ac legibus ac maiestate vestra abuti ad quæstum atque ad libidinem, nisi hoc modo accusare atque id obiicere, quod planum facere non modo non possis, verum ne co-

[1] Quippe qui. [2] *ex cod. et ed. vet.* — Cogitabat. — Cogitabat? cui.

neris quidem? Nemo nostrum est, Eruci, quin 55 sciat, tibi inimicitias cum Sex. Roscio nullas esse; vident omnes, qua de causa huc[1] inimicus venias; sciunt, huiusce pecunia te adductum esse. Quid ergo est? Ita tamen quæstus te cupidum esse oportebat, ut horum existimationem et legem Remmiam putares aliquid valere oportere. Accusatores multos esse in civitate utile est, ut metu contineatur audacia; verumtamen hoc ita est utile, ut ne plane illudamur ab accusatoribus. Innocens est quispiam, verumtamen, quamquam abest a culpa, suspicione tamen non caret. Tametsi miserum est, tamen ei, qui hunc accuset, possim aliquo modo ignoscere. Quum enim aliquid habeat, quod possit criminose ac suspiciose dicere, aperte ludificari et calumniari sciens non videatur. Quare facile omnes patimur, 56 esse quam plurimos accusatores, quod innocens, si accusatus sit, absolvi potest, nocens, nisi accusatus fuerit, condemnari non potest; utilius est autem absolvi innocentem, quam nocentem causam non dicere. Anseribus cibaria publice locantur, et canes aluntur in Capitolio, ut significent, si fures venerint. At fures internoscere non possunt. Significant tamen, si qui noctu in Capitolium venerint, et, quia id est suspiciosum, tametsi bestiæ sunt, tamen in eam partem potius peccant, quæ est cautior. Quod si luce quoque canes latrent, quum deos salutatum aliqui venerint, opinor, iis crura suffringantur, quod acres sint etiam tum, quum suspicio nulla sit. Simillima est accusatorum ratio. Alii 57 vestrum anseres sunt, qui tantummodo clamant, nocere non possunt, alii canes, qui et latrare et mordere possunt. Cibaria vobis præberi videmus; vos autem maxime debetis in eos impetum facere, qui merentur. Hoc populo gratissimum est. Deinde, si voletis, etiam tum, quum verisimile erit aliquem commisisse, in suspicione latratote. Id quoque concedi potest. Sin autem sic agetis, ut arguatis aliquem patrem occidisse, neque dicere possitis, aut quare aut quomodo, ac tantummodo sine su-

20

[1] *codd.* — huic.

spicione latrabitis, crura quidem vobis nemo suffringet, sed, si ego hos bene novi, litteram illam, cui vos usque eo inimici estis, ut etiam Kalendas omnes oderitis, ita vehementer ad caput affigent, ut postea neminem alium nisi fortunas vestras accusare
21 58 possitis. Quid mihi ad defendendum dedisti, bone accusator? quid hisce autem ad suspicandum? — Ne exheredaretur, veritus est. — Audio; sed qua de causa vereri debuerit, nemo dicit. — Habebat pater in animo. — Planum fac. Nihil est: non, quicum deliberarit, quem certiorem fecerit, unde istud vobis suspicari in mentem venerit. Quum hoc modo accusas, Eruci, nonne hoc palam dicis: Ego, quid acceperim, scio, quid dicam, nescio; unum illud spectavi, quod Chrysogonus aiebat, neminem isti patronum futurum; de bonorum emptione deque ea societate, neminem esse, qui verbum facere hoc tempore auderet. Hæc te opinio falsa in istam fraudem impulit; non mehercule verbum fecisses, si tibi
59 quemquam responsurum putasses. Operæ pretium erat, si animadvertistis, iudices, negligentiam eius in accusando considerare. Credo, quum vidisset, qui homines in hisce subselliis sederent, quæsisse, num ille aut ille defensurus esset; de me ne suspicatum quidem esse [1], quod antea causam publicam nullam dixerim. Posteaquam invenit neminem eorum, qui possunt et solent, ita negligens esse coepit, ut, quum in mentem veniret ei, resideret, deinde spatiaretur, nonnunquam etiam puerum vocaret, credo, cui coenam imperaret, prorsus ut vestro consessu et hoc
22 60 conventu pro summa solitudine abuteretur. Peroravit aliquando; assedit; surrexi ego; respirare visus est, quod non alius potius diceret. Coepi dicere. Usque eo animadverti, iudices, eum iocari atque alias res agere, ante quam Chrysogonum nominavi; quem simul atque attigi, statim homo se erexit; mirari visus est; intellexi, quid eum pupugisset. Iterum ac tertio nominavi. Postea homines cursare ultro et citro non destiterunt; credo, qui Chrysogono nuntiarent, esse aliquem in civitate, qui contra

---

[1] *om.* esse.

voluntatem eius dicere auderet; aliter causam agi, atque ille existimaret; aperiri bonorum emptionem; vexari pessime societatem; gratiam potentiamque eius negligi; iudices diligenter attendere; populo rem indignam videri. Quæ quoniam te fefellerunt, 61 Eruci, quoniamque vides versa esse omnia; causam pro Sex. Roscio, si non commode, at libere dici; quem dedi putabas, defendi intelligis; quos udituros sperabas, vides iudicare; restitue nobis aliquando veterem tuam illam calliditatem atque prudentiam; confitere huc ea spe venisse, quod putares, hic latrocinium, non iudicium futurum. De parricidio causa dicitur; ratio ab accusatore reddita non est, quam ob causam patrem filius occiderit. Quod in minimis noxiis et in his levioribus peccatis, 62 quæ magis crebra et iam prope quotidiana sunt, maxime et primum quæritur, quæ causa maleficii fuerit, id Erucius in parricidio quæri non putat oportere, in quo scelere, iudices, etiam quum multæ causæ convenisse unum in locum atque inter se congruere videntur, tamen non temere creditur, neque levi coniectura res penditur, neque testis incertus auditur, neque accusatoris ingenio res iudicatur. Quum multa antea commissa maleficia, quum[1] vita hominis perditissima, tum singularis audacia ostendatur necesse est, neque audacia solum, sed summus furor atque amentia. Hæc quum sint omnia, tamen exstent oportet expressa sceleris vestigia, ubi, qua ratione, per quos, quo tempore maleficium sit admissum. Quæ nisi multa et manifesta sunt, profecto res tam scelesta, tam atrox, tam nefaria credi non potest. Magna est enim vis humani- 63 tatis; multum valet communio sanguinis; reclamitat istiusmodi suspicionibus ipsa natura; portentum atque monstrum certissimum est, esse aliquem humana specie et figura, qui tantum immanitate bestias vicerit, ut, propter quos hanc suavissimam lucem adspexerit, eos indignissime luce privarit, quum etiam feras inter sese partus atque educatio et natura ipsa conciliet. Non ita multis ante annis, aiunt, T. Cloe- 64 23

---

[1] *codd.* — tum.

lium quendam, Tarracinensem, hominem non obscurum, quum coenatus cubitum in idem conclave cum duobus adolescentibus filiis isset, inventum esse mane iugulatum. Quum neque servus quisquam reperiretur neque liber, ad quem ea suspicio pertineret, id ætatis autem duo filii propter cubantes ne sensisse quidem se dicerent, nomina filiorum de parricidio delata sunt. Quid poterat tam esse suspiciosum? neutrumne sensisse? ausum [1] autem esse quemquam se in id conclave committere, eo potissimum tempore, quum ibidem essent duo adolescentes filii, qui et sentire et defendere facile pos-65 sent? Erat porro nemo, in quem ea suspicio conveniret. Tamen, quum planum iudicibus esset factum, aperto ostio dormientes eos repertos esse, iudicio absoluti adolescentes et suspicione omni liberati sunt. Nemo enim putabat, quemquam esse, qui, quum omnia divina atque humana iura scelere nefario polluisset, somnum statim capere potuisset; propterea quod, qui tantum facinus commiserunt, non modo sine cura quiescere, sed ne spirare quidem sine 24 66 metu possunt [2]. Videtisne, quos nobis poëtæ tradiderunt patris ulciscendi causa supplicium de matre sumpsisse, quum præsertim deorum immortalium iussis atque oraculis id fecisse dicantur, tamen ut eos agitent furiæ neque consistere usquam patiantur, quod ne pii quidem sine scelere esse potuerunt? Sic se res habet, iudices. Magnam vim, magnam necessitatem, magnam possidet religionem paternus maternusque sanguis, ex quo si qua macula concepta est, non modo elui non potest, verum usque eo permanat ad animum, ut summus furor atque amen-67 tia consequatur. Nolite enim putare, quemadmodum in fabulis sæpenumero videtis, eos, qui aliquid impie sceleratequo commiserint, agitari et perterreri Furiarum tædis ardentibus. Sua quemque fraus et suus terror maxime vexat; suum quemque scelus agitat amentiaque afficit; suæ malæ cogitationes conscien-

---

[1] *coni. dubia e vestig. codd. et edd. vett.* — Quid postea? erat sane suspiciosum: neutrum sensisse; ausum *contra codd.* [2] possint.

tiæque animi terrent. Hæ sunt impiis assiduæ domesticæque Furiæ, quæ dies noctesque parentum poenas a consceleratissimis filiis repetant. Hæc 68 magnitudo maleficii facit, ut, nisi pæne manifestum parricidium proferatur, credibile non sit; nisi turpis adolescentia, nisi omnibus flagitiis vita inquinata, nisi sumptus effusi cum probro atque dedecore, nisi prorupta audacia, nisi tanta temeritas, ut non procul abhorreat ab insania. Accedat huc oportet odium parentis, animadversionis paternæ metus, amici improbi, servi conscii, tempus idoneum, locus opportune captus ad eam rem; pæne dicam, respersas manus sanguine paterno iudices videant oportet, si tantum facinus, tam immane, tam acerbum credituri sunt. Quare hoc, quo minus est credibile, nisi 69 ostenditur, eo magis est, si convincitur, vindicandum. 25 Itaque quum multis ex rebus intelligi potest, maiores nostros non modo armis plus quam ceteras nationes, verum etiam consilio sapientiaque potuisse, tum ex hac re vel maxime, quod in impios singulare supplicium invenerunt. Qua in re quantum prudentia præstiterint iis, qui apud ceteros sapientissimi fuisse dicuntur, considerate. Prudentissima civitas 70 Atheniensium, dum ea rerum potita est, fuisse traditur. Eius porro civitatis sapientissimum Solonem dicunt fuisse, eum, qui leges, quibus hodie quoque utuntur, scripserit. Is quum interrogaretur, cur nullum supplicium constituisset in eum, qui parentem necasset, respondit, se id neminem facturum putasse. Sapienter fecisse dicitur, quum de eo nihil sanxerit, quod antea commissum non erat, ne non tam prohibere quam admonere videretur. Quanto maiores nostri sapientius? qui quum intelligerent, nihil esse tam sanctum, quod non aliquando violaret audacia, supplicium in parricidas singulare excogitaverunt, ut, quos natura ipsa retinere in officio non potuisset, magnitudine[1] poenæ maleficio summoverentur. Insui voluerunt in culeum vivos atque ita in flumen deiici. O singularem sapientiam, iudices! 71 26 Nonne videntur hunc hominem ex rerum natura sus-

---

[1] *codd. edd. rell.* — ii magnitudine.

tulisse et eripuisse, cui repente coelum, solem, aquam terramque ademerint, ut, qui eum necasset, unde ipse natus esset, careret iis rebus omnibus, ex quibus omnia nata esse dicuntur? Noluerunt feris corpus obiicere, ne bestiis quoque, quæ tantum scelus attigissent, immanioribus uteremur; non sic nudos in flumen deiicere, ne, quum delati essent in mare, ipsum polluerent, quo cetera, quæ violata sunt, expiari putantur; denique nihil tam vile neque tam vulgare est, cuius partem ullam reliquerint.
72 Etenim quid tam est commune quam spiritus vivis, terra mortuis, mare fluctuantibus, litus eiectis? *Ita* vivunt, dum possunt, ut ducere animam de coelo non queant; ita moriuntur, ut eorum ossa terra non tangat; ita iactantur fluctibus, ut numquam abluantur; ita postremo eiiciuntur, ut ne ad saxa quidem mortui conquiescant. Tanti maleficii crimen, cui maleficio tam insigne supplicium est constitutum, probare te, Eruci, censes posse talibus viris, *si ne* causam quidem maleficii protuleris? Si hunc apud bonorum emptores ipsos accusares, eique iudicio Chrysogonus præesset, tamen diligentius paratius-
73 que venisses. Utrum, quid agatur, non vides, an apud quos agatur? Agitur de parricidio, quod sine multis causis suscipi non potest; apud homines autem prudentissimos agitur, qui intelligunt, neminem ne minimum quidem maleficium sine causa admittere.

27 Esto: causam proferre non potes. Tametsi statim vicisse debeo, tamen de meo iure decedam et tibi, quod in alia causa non concederem, in *hac* concedam, fretus huius innocentia. Non quæro abs te, quare patrem Sex. Roscius occiderit; quæro, quomodo occiderit. Ita quæro abs te, C. Eruci: quomodo? et sic tecum agam, ut meo[1] loco vel respondendi vel interpellandi tibi potestatem faciam,
74 vel etiam, si quid voles, interrogandi. Quomodo occidit? ipse percussit an aliis occidendum *dedit?* Si ipsum arguis, Romæ non fuit; si per alios fecisse dicis, quæro, servosne, an liberos? [si liberos,]

---

[1] *coni.* — in eo.

quos homines?[1] indidemne Ameria, an hosce ex urbe sicarios? si Ameria, qui sunt hi? cur non nominantur? si Roma, unde eos noverat Roscius, qui Romam multis annis non venit, neque umquam plus triduo fuit? ubi eos convenit? quicum locutus est? quomodo persuasit? Pretium dedit? Cui dedit? per quem dedit? unde, aut quantum dedit? Nonne his vestigiis ad caput maleficii perveniri solet? Et simul tibi in mentem veniat, facito, quemadmodum vitam huiusce depinxeris: hunc hominem ferum atque agrestem fuisse; numquam cum homine quoquam collocutum esse; numquam in oppido constitisse. Qua in re prætereo illud, quod mihi maximo 75 argumento ad huius innocentiam poterat esse, in rusticis moribus, in victu arido, in hac horrida incultaque vita istiusmodi maleficia gigni non solere. Ut non omnem frugem neque arborem in omni agro reperire possis, sic non omne facinus in omni vita nascitur. In urbe luxuries creatur; ex luxuria exsistat avaritia necesse est, ex avaritia erumpat audacia; inde omnia scelera ac maleficia gignuntur. Vita autem hæc rustica, quam tu agrestem vocas, parsimoniæ, diligentiæ, iustitiæ magistra est. Ve- 76 28 rum hæc missa facio. Illud quæro, is homo, qui, ut tute dicis, numquam inter homines fuerit, per quos homines hoc tantum facinus, tam occultum, absens præsertim, conficere potuerit. Multa sunt falsa, iudices, quæ tamen argui suspiciose possunt; in his rebus si suspicio reperta erit, culpam inesse concedam. Romæ Sex. Roscius occiditur, quum in agro Amerino esset filius. Litteras, credo, misit alicui sicario, qui Romæ noverat neminem. Arcessivit aliquem. Quem aut quando?[2] Nuntium misit. Quem aut ad quem? Pretio, gratia, spe, promissis induxit aliquem. Nihil horum ne confingi quidem potest, et tamen causa de parricidio dicitur. Reliquum est, ut per servos id admiserit. O dii immortales! rem miseram et cala- 77 mitosam, quod in tali crimine, quod[1] innocenti saluti

[1] *coni. Matthiæi et mea.* — an liberos? quos homines.
[2] *Priscian.* — Arcessivit aliquem. At quando?
[3] *codd. fere omnes et edd. vett.* — calamitosam. Quod in t. cr. innocenti.

solet esse, ut servos in quæstionem polliceatur, id Sex. Roscio facere non licet. Vos, qui hunc accusatis, omnes eius servos habetis; unus puer, victus quotidiani administer, ex tanta familia Sex. Roscio relictus non est. Te nunc appello, P. Scipio, te, Metelle; vobis advocatis, vobis agentibus, aliquoties duos servos paternos in quæstionem ab adversariis Sex. Roscius postulavit. Meministine te, T. Rosci, recusare? Quid? ii servi ubi sunt? Chrysogonum, iudices, sectantur; apud eum sunt in honore et in pretio. Etiam nunc, ut ex iis[1] quæratur, ego postulo, hic orat atque obsecrat. Quid facitis? cur

78 recusatis? Dubitate etiam nunc, iudices, si potestis, a quo sit Sex. Roscius occisus, ab eone, qui propter illius mortem in egestate et insidiis versatur, cui ne quærendi quidem de morte patris potestas permittitur, an ab iis, qui quæstionem fugitant, bona possident, in cæde atque ex cæde vivunt. Omnia, iudices, in hac causa sunt misera atque indigna; tamen hoc nihil neque acerbius neque iniquius proferri potest: mortis paternæ de servis paternis quæstionem habere filio non licet. Ne tamdiu quidem dominus erit in suos, dum ex iis de patris morte quæratur? Veniam, neque ita multo post, ad hunc locum; nam hoc totum ad Roscios pertinet, de quorum audacia tum me dicturum pollicitus sum, quum

29 79 Erucii crimina diluissem. Nunc, Eruci, ad te venio. Conveniat mihi tecum necesse est, si ad hunc maleficium istud pertinet, aut ipsum sua manu fecisse, id quod negas, aut per aliquos liberos aut servos. Liberosne? quos neque ut convenire potuerit, neque qua ratione inducere, neque ubi, neque per quos, neque qua spe aut quo pretio, potes ostendere. Ego contra ostendo, non modo nihil eorum fecisse Sex. Roscium, sed ne potuisse quidem facere, quod neque Romæ multis annis fuerit, neque de prædiis umquam temere discesserit. Restare tibi videbatur servorum nomen, quo quasi in portum, reiectus a ceteris suspicionibus, confugere posses; ubi scopulum offendis eiusmodi, ut non modo ab

---

[1] *coni.* — his.

hoc crimen resilire videas, verum omnem suspicionem in vosmet ipsos recidere intelligas, Quid ergo est [1]? quo tandem accusator inopia argumentorum confugerit? Eiusmodi tempus erat, inquit, ut homines vulgo impune occiderentur, quare tu hoc, propter multitudinem sicariorum, nullo negotio facere potuisti. Interim mihi videris, Eruci, una mercede duas res assequi velle, nos iudicio perfundere, accusare autem eos ipsos, a quibus mercedem accepisti. Quid ais? Vulgo occidebantur? Per quos? et a quibus? Non [2] cogitas, te a sectoribus huc adductum esse? Quid postea? Nescimus, per ista tempora eosdem fere sectores fuisse collorum et bonorum? Ii denique, qui tum armati dies noctesque concursabant, qui Romæ erant assidui, qui omni tempore in præda et sanguine [3] versabantur, Sex. Roscio temporis illius acerbitatem iniquitatemque obiicient? et illam sicariorum multitudinem, in qua ipsi duces ac principes erant, huic crimini putabunt fore, qui non modo Romæ non fuit, sed omnino, quid Romæ ageretur, nesciret [4], propterea quod ruri assiduus, quemadmodum tute confiteris, fuit? Vereor, ne aut molestus sim vobis, iudices, aut ne ingeniis vestris videar diffidere, si de tam perspicuis rebus diutius disseram. Erucii criminatio tota, ut arbitror, dissoluta est; nisi forte exspectatis, ut illa diluam, quæ de peculatu ac de eiusmodi rebus commenticiis, inaudita nobis ante hoc tempus ac nova, obiecit; quæ mihi iste visus est ex alia oratione declamare, quam in alium reum commentaretur; ita neque ad crimen parricidii neque ad eum, qui causam dicit, pertinebant; de quibus quoniam verbo arguit, verbo satis est negare. Si quid est, quod ad testes reservet, ibi quoque nos [5], ut in ipsa causa, paratiores reperiet, quam putabat. Venio nunc eo, quo me non cupiditas ducit, sed fides. Num si mihi liberet accusare, accusarem alios potius, ex quibus possem crescere; quod certum est non facere, dum utrumvis licebit; is enim mihi

80 81 82 83 30

[1] *edd. vett.* — est ergo. [2] Nonne. [3] et in sanguine.
[4] *Leg.* nesciit. [5] *coni.* — nos quoque.

videtur amplissimus, qui sua virtute in altiorem locum pervenit, non, qui adscendit per alterius incommodum et calamitatem. Desinamus aliquando ea scrutari, quæ sunt inania; quæramus ibi maleficium, ubi et[1] est et inveniri potest. Iam intelliges, Eruci, certum crimen quam multis suspicionibus coarguatur. Tametsi neque omnia dicam et leviter unumquidque[2] tangam; neque enim id facerem, nisi necesse esset, et id erit signi, me invitum facere, quod non persequar[3] longius, quam salus huius et mea fides postu-
84 labit. Causam tu nullam reperiebas in Sex. Roscio; at ego in T. Roscio reperio. Tecum enim mihi res est, T. Rosci, quoniam istic sedes ac te palam adversarium esse profiteris. De Capitone post viderimus, si, quemadmodum paratum esse audio, testis prodierit; tum alias quoque suas palmas cognoscet, de quibus me ne audisse quidem suspicatur. L. Cassius ille, quem populus Romanus verissimum et sapientissimum iudicem putabat, identidem in causis quærere solebat, *cui bono fuisset*. Sic vita hominum est, ut ad maleficium nemo conetur sine spe
85 atque emolumento accedere. Hunc quæsitorem ac iudicem fugiebant atque horrebant ii, quibus periculum creabatur, ideo quod, tametsi veritatis erat amicus, tamen natura non tam propensus ad misericordiam, quam implicatus ad severitatem videbatur. Ego, quamquam præest huic quæstioni vir et contra audaciam fortissimus et ab innocentia clementissimus, tamen facile me paterer, vel illo ipso acerrimo iudice quærente, vel apud Cassianos iudices, quorum etiam nunc ii, quibus causa dicenda est, nomen ipsum rêformidant, pro Sex. Roscio di-
31 86 cere. In hac enim causa quum viderent, illos amplissimam pecuniam possidere, hunc in summa mendicitate esse, illud quidem non quærerent, cui bono fuisset, sed, eo perspicuo[4], crimen et suspicionem potius ad prædam adiungerent, quam ad egestatem. Quid, si accedit eodem, ut tenuis antea fueris? quid,

---

[1] *coni. Steinmetzii e vest. codd.* (ubi malef. ubi). — quæramus, ubi malefic. [2] *coni.* — unumquodque. [3] prosequar [4] perspicuum.

si, ut avarus? quid, si, ut audax? quid, si, ut illius, qui occisus est, inimicissimus? num quærenda, quæ te ad tantum facinus adduxerint?[1] Quid ergo horum negari potest? Tenuitas hominis eiusmodi est, ut dissimulari non queat atque eo magis eluceat, quo magis occultatur. Avaritiam præfers, qui so- 87 cietatem coieris de municipis cognatique fortunis cum alienissimo. Quam sis audax, ut alia obliviscar, hinc omnes intelligere potuerunt, quod ex tota societate, hoc est, ex tot sicariis, solus tu inventus es, qui cum accusatoribus sederes atque os tuum non modo ostenderes, sed etiam offerres. Inimicitias tibi fuisse cum Sex. Roscio et magnas rei familiaris controversias, concedas necesse est. Restat, 88 iudices, ut hoc dubitemus, uter potius Sex. Roscium occiderit, is, ad quem morte eius divitiæ venerint, an is, ad quem mendicitas, is, qui antea tenuis fuerit, an is, qui postea factus sit egentissimus, is, qui ardens avaritia feratur infestus in suos, an is, qui semper ita vixerit, ut quæstum nosset nullum, fructum autem eum solum, quem labore peperisset, is, qui omnium sectorum audacissimus sit, an is, qui propter fori iudiciorumque insolentiam non modo subsellia, verum etiam urbem ipsam reformidet, postremo, iudices, id quod ad rem, mea sententia, maxime pertinet, utrum inimicus potius an filius. Hæc tu, Eruci, tot et tanta si nactus esses in reo, 89 **32** quamdiu diceres! quo te modo iactares! tempus, hercule, te citius quam oratio deficeret. Etenim in singulis rebus eiusmodi materies est, ut dies singulos possis consumere. Neque ego non possum; non enim mihi tantum derogo, tametsi nihil arrogo, ut te copiosius quam me putem posse dicere; verum ego forsitan propter multitudinem patronorum in grege annumerer; te pugna Cannensis accusatorem sat bonum fecit. Multos cæsos non ad Trasimenum lacum, sed ad Servilium vidimus. *Quis ibi* 90 *non est vulneratus ferro Phrygio?* Non necesse est omnes commemorare, Curtios, Marios, denique

[1] *codd. edd. vett.* — quærenda causa, q. t. a. t. f. adduxerit?

† Mammeos[1], quos iam ætas a proeliis avocabat, postremo Priamum ipsum[1], Antistium, quem non modo ætas, sed etiam leges pugnare prohibebant. Iam, quos nemo propter ignobilitatem nominat, sexcenti sunt, qui inter sicarios et de veneficiis accusabant. Qui omnes (quod ad me attinet) vellem viverent. Nihil enim mali est, canes ibi quam plurimos esse, ubi permulti observandi multaque ser-
91 vanda sunt. Verum, ut fit, multa sæpe, imprudentibus imperatoribus, vis belli ac turba molitur. Dum is in aliis rebus erat occupatus, qui summam rerum administrabat, erant interea, qui suis vulneribus mederentur; qui, tamquam si offusa rei publicæ sempiterna nox esset, ita ruebant in tenebris omniaque miscebant. A quibus miror, ne quod iudiciorum esset vestigium, non subsellia quoque esse combusta; nam et accusatores et iudices sustulerunt. Hoc commodi est, quod ita vixerunt, ut testes omnes, si cuperent, interficere non possent; nam, dum hominum genus erit, qui accuset eos, non deerit; dum civitas erit, iudicia fient. Verum, ut coepi dicere, et Erucius, hæc si haberet in causa, quæ commemoravi, posset ea quamvis diu dicere et ego, iudices, possum; sed in animo est, quemadmodum ante dixi, leviter transire ac tantummodo perstringere unamquamque rem, ut omnes intelligant, me non
33 92 studio accusare, sed officio defendere. Video igitur, causas esse permultas, quæ istum impellerent. Videamus nunc, ecqua facultas suscipiendi maleficii fuerit. Ubi occisus est Sex. Roscius? Romæ. Quid tu, Rosci? ubi tunc eras? Romæ; verum quid ad rem? et alii multi. Quasi nunc id agatur, quis ex tanta multitudine occiderit, ac non hoc quæratur, eum, qui Romæ sit occisus, utrum verisimilius sit, ab eo esse occisum, qui assiduus eo tempore Romæ fuerit, an ab eo, qui multis annis Romam omnino non ac-
93 cesserit. Age nunc, ceteras quoque facultates[3] consideremus. Erat tum multitudo sicariorum, id quod commemoravit Erucius, et homines impune occide-

---

[1] *codd. edd. vett.* — Mamercos. [2] *coni.* — Priamum ipsum senem, Ant. [3] *edd. vett.* — facultates quoque.

bantur. Quid? ea multitudo quæ erat? opinor, aut eorum, qui in bonis erant occupati, aut eorum, qui ab iis conducebantur, ut aliquem occiderent. Si eos putas, qui alienum appetebant, tu es in eo numero, qui nostra pecunia dives es; sin eos, quos, qui leviore nomine appellant, percussores vocant, quære, in cuius fide sint et clientela; mihi crede, aliquem de societate tua reperies; et, quidquid tu contra dixeris, id cum defensione nostra contendito; ita facillime causa Sex. Roscii cum tua conferetur. Dices: Quid postea, si Romæ assiduus fui? Respon- 94 debo: At ego omnino non fui. Fateor, me sectorem esse; verum et alii multi. At ego, ut tute arguis, agricola et rusticus. Non continuo, si me in gregem sicariorum contuli, sum sicarius. At ego profecto, qui ne novi quidem quemquam sicarium, longe absum ab eiusmodi crimine. Permulta sunt, quæ dici possunt, quare intelligatur, summam tibi facultatem fuisse maleficii suscipiendi, quæ non modo idcirco prætereo, quod te ipsum non libenter accuso, verum eo magis etiam, quod, si de illis cædibus velim commemorare, quæ tum factæ sunt ista eadem ratione, qua Sex. Roscius occisus est, vereor, ne ad plures oratio mea pertinere videatur.

Videamus nunc strictim, sicut cetera, quæ post 95 34 mortem Sex. Roscii abs te, T. Rosci, facta sunt; quæ ita aperta et manifesta sunt, ut mediusfidius, iudices, invitus ea dicam. Vereor enim, cuicuimodi es, T. Rosci, ne ita hunc videar voluisse servare, ut tibi omnino non pepercerim. Quum hoc vereor et cupio tibi aliqua ex parte, quod salva fide possim, parcere, rursus immuto voluntatem meam. Venit enim mihi in mentem oris iui. Tene, quum ceteri socii tui fugerent ac se occultarent, ut hoc iudicium non de illorum præda, sed de huius maleficio fieri videretur, potissimum tibi partes istas depoposcisse, ut in iudicio versarere et sederes cum accusatore? qua in re nihil aliud assequeris, nisi ut ab omnibus mortalibus audacia tua cognoscatur et impudentia. Occiso Sex. Roscio, qui primus Ameriam nuntiat? 96 Mallius Glaucia, quem iam antea nominavi, tuus cliens et familiaris. Quid attinuit, eum potissimum

nuntiare, quod, si nullum iam ante consilium de morte ac de bonis eius inieras, nullamque societatem neque sceleris neque præmii cum homine ullo coieras, ad te minime omnium pertinebat? Sua sponte Mallius nuntiat. Quid, quæso, eius intererat? An, quum Ameriam non huiusce rei causa venisset, casu accidit, ut id, quod Romæ audierat, primus nuntiaret? Cuius rei causa venerat Ameriam? Non possum, inquit, divinare. Eo rem iam adducam, ut nihil divinatione opus sit. Qua ratione Roscio Capitoni primum nuntiavit? Quum Ameriæ Sex. Roscii domus, uxor liberique essent, quum tot propinqui cognatique optime convenientes, qua ratione factum est, ut iste tuus cliens, sceleris tui nuntius, T. 97 Roscio Capitoni potissimum nuntiaret? Occicus est a coena rediens. Nondum lucebat, quum Ameriæ scitum est. Quid hic incredibilis cursus, quid hæc tanta celeritas festinatioque significat? Non quæro, quis percusserit. Nihil est, Glaucia, quod metuas; non excutio te, si quid forte ferri habuisti; non scrutor; nihil ad me arbitror pertinere. Quoniam, cuius consilio occisus sit, invenio, cuius manu sit percussus, non laboro. Unum hoc sumo, quod mihi apertum tuum scelus resque manifesta dat. Ubi aut unde audivit Glaucia? Qui tam cito scivit? Fac, audisse statim; quæ res eum nocte una tantum itineris contendere coëgit? quæ necessitas eum tanta premebat, ut, si sua sponte iter Ameriam faceret, id temporis Roma proficisceretur, nullam partem 35 noctis requiesceret? Etiamne in tam perspicuis rebus argumentatio quærenda aut coniectura capienda 98 est?[1] Nonne vobis hæc, quæ audistis, cernere oculis videmini, iudices? non illum miserum, ignarum casus sui, redeuntem a coena videtis? non positas insidias? non impetum repentinum? non versatur ante oculos vobis in cæde Glaucia? non adest iste T. Roscius? non suis manibus in curru collocat Automedontem illum, sui sceleris acerbissimi nefariæque victoriæ nuntium? non orat, ut eam noctem pervigilet? ut honoris sui causa laboret? ut Capitoni quam primum 99 nuntiet? Quid erat, quod Capitonem primum scire

[1] *coni.* — *sit?*

voluerit? Nescio; nisi hoc video, Capitonem in his bonis esse socium; de tribus et decem fundis tres nobilissimos fundos eum [video] [1] possidere. Audio 100 præterea, non hanc suspicionem nunc primum in Capitonem conferri; multas esse infames palmas; hanc primam esse tamen lemniscatam, quæ Roma [2] deferatur; nullum modum esse hominis occidendi, quo ille non aliquot occiderit, multos ferro, multos veneno; habeo etiam dicere, quem contra morem maiorum, minorem annis LX, de ponte in Tiberim deiecerit. Quæ, si prodierit, atque adeo quum prodierit (scio enim proditurum esse), audiet. Veniat modo; explicet suum volumen illud, quod 101 ei planum facere possum Erucium conscripsisse; quod aiunt illum Sex. Roscio intentasse et minitatum esse, se omnia illa pro testimonio esse dicturum. O præclarum testem, iudices! o gravitatem dignam exspectatione! o vitam honestam atque eiusmodi, ut libentibus animis ad eius testimonium vestrum iusiurandum accommodetis! Profecto non tam perspicue nos [3] istorum maleficia videremus, nisi ipsos cæcos redderet cupiditas et avaritia et audacia. Alter ex ipsa cæde volucrem nuntium Ameriam ad 102 36 socium atque ad magistrum suum misit, ut, si dissimulare omnes cuperent, se scire, ad quem maleficium pertineret, tamen ipse apertum suum scelus ante omnium oculos poneret. Alter (si diis immortalibus placet) testimonium etiam in Sex. Roscium dicturus est. Quasi vero † id nunc agatur [4], utrum, is quod dixerit, credendum an, quod fecerit, vindicandum sit. Ita [5] more maiorum comparatum est, ut in minimis rebus homines amplissimi testimonium de sua re non dicerent. Africanus, qui suo cognomine declarat, tertiam partem orbis terrarum se subegisse, tamen, si sua res ageretur, testimonium non diceret. Nam illud in talem virum non audeo dicere: si diceret, non crederetur. Videte nunc, quam versa et mutata in peiorem partem sint omnia. Quum de bonis et de cæde agatur, testimonium dicturus

---

[1] *sine uncis.* [2] Romæ. [3] *codd.* — *om.* nos. [4] *Leg.* Quasi vero non id n. a. [5] Itaque.

est is, qui et sector est et sicarius, hoc est, qui et illorum ipsorum bonorum, de quibus agitur, emptor atque possessor est et eum hominem occidendum curavit, de cuius morte quæritur. Quid tu, vir optime? ecquid habes, quod dicas? Mihi ausculta; vide, ne tibi desis; tua quoque res permagna agitur. Multa scelerate, multa audacter[1], multa improbe fecisti, unum stultissime, profecto tua sponte, non de Erucii sententia: nihil opus fuit, te istic sedere; neque enim accusatore muto neque teste quisquam utitur eo, qui de accusatoris subsellio surgit. Huc accedit, quod paullo tamen occultior atque tectior vestra ista cupiditas esset. Nunc quid est, quod quisquam ex vobis audire desideret, quum, quæ facitis, eiusmodi sint, ut ea dedita opera a nobis contra vosmet ipsos facere videamini? Age, nunc illa videamus, iudices, quæ statim consecuta sunt. Ad Volaterras in castra L. Sullæ mors Sex. Roscii quatriduo, quo is occisus est, Chrysogono nuntiatur. Quæritur etiam nunc, quis eum nuntium miserit? Nonne perspicuum est, eundem, qui Ameriam? Curat Chrysogonus, ut eius bona veneant statim, qui non norat hominem aut rem. At qui ei venit in mentem prædia concupiscere hominis ignoti, quem omnino numquam viderat? Soletis, quum aliquid huiuscemodi auditis, iudices, continuo dicere: Necesse est, aliquem dixisse municipem aut vicinum; ii plerumque indicant; per eos plerique produntur. Hic nihil est, quod suspicionem hanc putetis. Non enim ego ita disputabo: Verisimile est, Roscios istam rem ad Chrysogonum detulisse; erat enim eis cum Chrysogono iam antea amicitia; nam quum multos veteres a maioribus Roscii patronos hospitesque haberent, omnes eos colere atque observare destiterunt ac se in Chrysogoni fidem et clientelam contulerunt. Hæc possum omnia vere dicere; sed in hac causa coniectura nihil opus est. Ipsos certo scio non negare, ad hæc bona Chrysogonum accessisse impulsu suo. Si eum, qui indicii partem acceperit, oculis cer-

[1] audaciter.

netis, poteritisne dubitare, iudices, qui indicarit? Qui sunt igitur in istis bonis, quibus partem Chrysogonus dederit? Duo Roscii. Num quisnam præterea? Nemo est, iudices. Num ergo dubium est, quin ii obtulerint hanc prædam Chrysogono, qui ab eo partem prædæ tulerunt? Age nunc, ex ipsius 108 Chrysogoni iudicio Rosciorum factum consideremus. Si nihil in ista pugna Roscii, quod operæ pretium esset, fecerant, quam ob causam a Chrysogono tantis præmiis donabantur? Si nihil aliud fecerunt, nisi rem detulerunt, nonne satis fuit, iis[1] gratias agi? denique, ut perliberaliter ageretur, honoris aliquid haberi? Cur tria prædia tantæ pecuniæ statim Capitoni dantur? cur, quæ reliqua sunt, iste Roscius omnia cum Chrysogono communiter possidet? Nonne perspicuum est, iudices, has manubias Rosciis Chrysogonum, re cognita, concessisse? Venit in decem primis legatus in castra Capito. To- 109 38 tam vitam, naturam moresque hominis ex ipsa legatione cognoscite. Nisi intellexeritis, iudices, nullum esse officium, nullum ius tam sanctum atque integrum, quod non eius scelus atque perfidia violarit et imminuerit, virum optimum esse eum iudicatote. Impedimento est, quo minus de his rebus 110 Sulla doceatur; ceterorum legatorum consilia et voluntatem Chrysogono enuntiat; monet, ut provideat, ne palam res agatur; ostendit, si sublata sit venditio bonorum, illum pecuniam grandem amissurum, sese capitis periculum aditurum; illum acuere, hos, qui simul erant missi, fallere; illum identidem monere, ut caveret, hisce insidiose spem falsam ostendere; cum illo contra hos inire consilia, horum consilia illi enuntiare; cum illo partem suam depacisci, hisce, aliqua † fretus[2] mora semper, omnes aditus ad Sullam intercludere; postremo isto hortatore, auctore, intercessore, ad Sullam legati non adierunt; istius fide, ac potius perfidia, decepti, id quod ex ipsis cognoscere poteritis, si accusator voluerit testimonium eis denuntiare, pro re certa spem

---

[1] *coni. (ed. 1480 is.)* — his. [2] *codd. edd. vett.* fretum ora. F. aliqua arte et mora semper omnes.

111 falsam domum retulerunt. In privatis rebus si qui rem mandatam non modo malitiosius gessisset, sui quæstus aut commodi causa, verum etiam negligentius, eum maiores summum admisisse dedecus existimabant. Itaque mandati constitutum est iudicium, non minus turpe quam furti, credo, propterea quod, quibus in rebus ipsi interesse non possumus, in his operæ nostræ vicaria fides amicorum supponitur, quam qui lædit, oppugnat omnium commune præsidium et, quantum in ipso est, disturbat vitæ societatem. Non enim possumus omnia per nos agere; alius in alia est re magis utilis; idcirco amicitiæ comparantur, ut commune commodum mutuis offi-

112 ciis gubernetur. Quid recipis mandatum, si aut neglecturus aut ad tuum commodum conversurus es? Cur mihi te offers ac meis commodis officio simulato officis et obstas? Recede de medio; per alium transigam. Suscipis onus officii, quod te putas sustinere posse, quod minime videtur grave iis, qui

39 minime ipsi leves sunt. Ergo idcirco turpis hæc culpa est, quod duas res sanctissimas violat, amicitiam et fidem; nam neque mandat quisquam fere nisi amico, neque credit nisi ei, quem fidelem putat. Perditissimi est igitur hominis simul et amicitiam dissolvere et fallere eum, qui læsus non es-

113 set, nisi credidisset. Itane est? In minimis rebus qui mandatum neglexerit, turpissimo iudicio condemnetur necesse est: in re tanta, quum is, cui fama mortui, fortunæ vivi commendatæ sunt atque concreditæ, ignominia mortuum**[1] affecerit, is inter honestos homines atque adeo inter vivos numerabitur? In minimis privatisque rebus etiam negligentia in crimen iudiciumque[2] revocatur, propterea quod, si recte[3] fiat, illum negligere oporteat, qui mandarit, non illum, qui mandatum receperit: in re tanta, quæ publice gesta atque commissa sit, qui non negligentia privatum aliquod commodum læserit, sed perfidia legationis

---

[1] ignominia mortuum, egestate vivum aff. *e cod. ficto Iannoctii.* [2] in crimen [mandati] iudiciique infamiam. (*codd.* crimen mandati iudiciumque infamia *aut:* iudicium infamia). [3] ratione.

ipsius cærimoniam polluerit maculaque affecerit, qua is tandem poena afficietur aut quo iudicio damnabitur? Si hanc ei rem privatim Sex. Roscius 114 mandavisset, ut cum Chrysogono transigeret atque decideret, inque eam rem fidem suam, si quid opus esse putaret, interponeret, ille, qui sese facturum recepisset, nonne, si ex eo negotio tantulum in rem suam convertisset, damnatus per arbitrum et rem restitueret et honestatem omnem amitteret? Nunc non hanc ei rem Sex. Roscius 115 mandavit, sed, id quod multo gravius est, ipse Sex. Roscius cum fama, vita bonisque omnibus a decurionibus publice [Roscio][1] mandatus est, et ex eo T. Roscius non paullum nescio quid in rem suam convertit, sed hunc funditus evertit bonis, ipse tria prædia sibi depactus est, voluntatem decurionum ac municipum omnium tantidem, quanti fidem suam, fecit.

116 40 Videte iam porro cetera, iudices, ut intelligatis, fingi maleficium nullum posse, quo iste sese non contaminarit. In rebus minoribus socium fallere turpissimum est, æqueque turpe atque illud, de quo ante dixi; neque iniuria, propterea quod auxilium sibi se putat adiunxisse, qui cum altero rem communicavit. Ad cuius igitur fidem confugiet, quum per eius fidem læditur, cui se commiserit? Atqui ea sunt animadvertenda peccata maxime, quæ difficillime præcaventur. Tecti esse ad alienos possumus; intimi multa apertiora videant necesse est; socium cavere[2] qui possumus? quem etiam si metuimus, ius officii lædimus. Recte igitur maiores eum, qui socium fefellisset, in virorum bonorum numero non putarunt haberi oportere. At vero T. 117 Roscius non unum rei pecuniariæ socium fefellit (quod, tametsi grave est, tamen aliquo modo posse ferri videtur), verum novem homines honestissimos, eiusdem muneris, legationis, officii mandatorumque socios, induxit, decepit, destituit, adversariis tradidit, omni fraude et perfidia fefellit; qui de eius

---

[1] *coni. Holom. Ed. 1472:* Roscius — *sine uncis.* [2] *codd. edd. vett.* — socium vero cav.

scelere suspicari nihil potuerunt, socium officii metuere non debuerunt, eius malitiam non viderunt, orationi vanæ crediderunt. Itaque nunc illi homines honestissimi propter istius insidias parum putantur cauti providique fuisse; iste, qui initio proditor fuit, deinde perfuga, qui primo sociorum consilia adversariis enuntiavit, deinde societatem cum ipsis adversariis coiit, terret etiam nos ac minatur, tribus prædiis, hoc est, præmiis sceleris, ornatus. In eiusmodi vita, iudices, in his tot tantisque flagitiis hoc quoque maleficium, de quo iudicium est, repe-
118 rietis. Etenim quærere ita debetis: Ubi multa avare, multa audacter [1], multa improbe, multa perfidiose facta videbitis [2], ibi scelus quoque latere inter illa tot flagitia putatote. Tametsi hoc quidem minime latet, quod ita promptum et propositum est, ut non ex illis maleficiis, quæ in illo constat esse, hoc intelligatur, verum ex hoc etiam, si quod illorum forte dubitabitur, convincatur. Quid tandem, quæso, iudices? num aut ille lanista omnino iam a gladio [3] recessisse videtur, aut iste discipulus magistro tantulum de arte concedere? Par est avaritia, similis
41 119 improbitas, eadem impudentia, gemina audacia. Etenim, quoniam fidem magistri cognostis, cognoscite nunc discipuli æquitatem. Dixi iam antea, sæpenumero postulatos esse ab istis duos servos in quæstionem. Tu semper, T. Rosci, recusasti. Quæro abs te: iine, qui postulabant, indigni erant, qui impetrarent? an is te [4] non commovebat, pro quo postulabant? an res ipsa tibi iniqua videbatur? Postulabant homines nobilissimi atque integerrimi nostræ civitatis, quos iam antea nominavi; qui ita vixerunt talesque a populo Romano putantur, ut, quidquid dicerent, nemo esset, qui non æquum putaret. Postulabant autem pro homine miserrimo atque infelicissimo, qui vel ipse sese in cruciatum dari cuperet, dum de patris morte quæreretur. Res porro abs te eiusmodi postulabatur, ut nihil interesset, utrum eam rem re-

---

[1] audaciter. [2] *codd. edd. vett.* — videtis. [3] *coni. e vest. codd. fort. omnium et edd. vett.* (gladiatore cessisse) — gladiatore. [4] iste.

cusares, an de maleficio confiterere. Quæ quum ita 120 sint, quæro abs te, quam ob causam recusaris. Quum occiditur Sex. Roscius, ibidem fuerunt. Servos ipsos, quod ad me attinet, neque arguo neque purgo; quod a vobis hoc pugnari video, ne in quæstionem dentur, suspiciosum est; quod vero apud vos ipsos in honore tanto sunt, profecto necesse est sciant aliquid, quod, si dixerint, perniciosum vobis futurum sit. — In dominos quæri de servis iniquum est. — At neque in vos quæritur; Sex. enim Roscius reus est; neque est iniquum de hoc quæri; vos enim dominos esse dicitis [1]. — Cum Chrysogono sunt. — Ita credo: litteris eorum et urbanitate Chrysogonus ducitur, ut inter suos omnium deliciarum atque omnium artium puerulos, ex tot elegantissimis familiis lectos, velit hos versari, homines pæne operarios, ex Amerina disciplina patrisfamiliæ rusticani. Non est ita 121 profecto, iudices; non est verisimile, ut Chrysogonus horum litteras adamarit aut humanitatem; non, ut rei familiaris negotio diligentiam cognorit eorum et fidem. Est quiddam, quod occultatur; quod quo studiosius ab ipsis opprimitur et absconditur, eo magis eminet et apparet. Quid igitur? Chrysogo- 122 nus suine [2] maleficii occultandi causa quæstionem de his haberi non vult? Minime, iudices; non in omnes arbitror omnia convenire. Ego in Chrysogono, quod ad me attinet, nihil eiusmodi suspicor; neque hoc mihi nunc primum in mentem venit dicere. Meministis, me ita distribuisse initio causam, in crimen, cuius tota argumentatio permissa Erucio est, et in audaciam, cuius partes Rosciis impositæ sunt. Quidquid maleficii, sceleris, cædis erit, proprium id Rosciorum esse debebit. Nimiam gratiam potentiamque Chrysogoni dicimus et nobis obstare et perferri nullo modo posse et a vobis, quoniam potestas data est, non modo infirmari, verum etiam vindicari oportere. Ego sic existimo: qui quæri 123 velit ex iis, quos constat, quum cædes facta sit,

[1] *coni. e vestt. codd.* (At ne quæritur Sex. enim Roscius reus est neque enim quum de hoc quæritur vos enim d. e. d.) — Anne quæritur? Sex. e. R. r. e. Neque enim quum de hoc quæritur, vos dominos esse dicitis. [2] *codd.* — sui.

adfuisse, eum cupere verum invenire; qui recuset, eum profecto, tametsi verbo non audeat, tamen re ipsa de maleficio suo confiteri. Dixi initio, iudices, nolle me plura de istorum scelere dicere, quam causa postularet ac necessitas ipsa cogeret. Nam et multæ res afferri possunt, et unaquæque earum multis cum argumentis dici potest. Verum ego, quod invitus ac necessario facio, neque diu neque diligenter facere possum; quæ præteriri nullo modo poterant, ea leviter, iudices, attigi; quæ posita sunt in suspicionibus, de quibus si coepero dicere, pluribus verbis sit disserendum, ea vestris ingeniis coniecturæque committo.

43 124 Venio nunc ad illud nomen aureum Chrysogoni, sub quo nomine tota societas latuit[1]; de quo, iudices, neque quomodo dicam neque quomodo taceam, reperire possum. Si enim taceo, vel maximam partem relinquo; sin autem dico, vereor, ne non ille solus (id quod ad me nihil attinet), sed alii quoque plures læsos se esse putent. Tametsi ita se res habet, ut mihi in communem causam sectorum dicendum nihil magno opere videatur. Hæc enim causa 125 nova profecto et singularis est. Bonorum Sex. Roscii emptor est Chrysogonus. Primum hoc videamus: Eius hominis bona qua ratione venierunt aut quomodo venire potuerunt? Atque hoc non ita quæram, iudices, ut id dicam esse indignum, hominis innocentis bona venisse. Si enim hæc audientur ac libere dicentur, non fuit tantus homo Sex. Roscius in civitate, ut de eo potissimum conqueramur. Verum hoc ego quæro: Qui potuerunt ista ipsa lege, quæ de proscriptione est, sive Valeria est sive Cornelia (non enim novi, nec scio), verum ista ipsa lege bona Sex. Roscii venire qui po- 126 tuerunt? Scriptum enim ita dicunt esse, *ut eorum bona veneant, qui proscripti sunt;* quo in numero Sex. Roscius non est; *aut eorum, qui in adversariorum præsidiis occisi sunt;* dum præsidia ulla fuerunt, in Sullæ præsidiis fuit. Posteaquam ab armis recesserunt, in summo otio, rediens a coena

---

[1] *coni. e vest. codd.* (statuit). — statuitur.

Romæ occisus est. Si lege, bona quoque lege venisse fateor; sin autem constat, contra omnes non modo veteres leges, verum etiam novas occisum esse, bona quo iure aut quo modo aut qua lege venierint, quæro. In quem hoc dicam, quæris, 127 44 Eruci? Non in eum, quem vis et putas; nam Sullam et oratio mea ab initio et ipsius eximia virtus omni tempore purgavit. Ego hæc omnia Chrysogonum fecisse dico, ut ementiretur, ut malum civem Roscium fuisse fingeret, ut eum apud adversarios occisum esse diceret, ut hisce de rebus a legatis Amerinorum doceri L. Sullam passus non sit. Denique etiam illud suspicor, omnino hæc bona non venisse; id quod postea, si per vos, iudices, licitum erit, aperietur. Opinor enim esse in lege, quam 128 ad diem proscriptiones venditionesque fiant; nimirum *ad Kalendas Iunias.* Aliquot post menses et homo occisus est, et bona venisse dicuntur. Profecto aut hæc bona in tabulas publicas nulla redierunt, nosque ab isto nebulone facetius eludimur, quam putamus, aut, si redierunt, tabulæ publicæ corruptæ aliqua ratione sunt. Nam lege quidem bona venire non potuisse constat. Intelligo, me ante tempus, iudices, hæc scrutari et propemodum errare, qui, quum capiti Sex. Roscii mederi debeam, reduviam curem. Non enim laborat de pecunia; non ullius rationem sui commodi ducit; facile egestatem suam se laturum putat, si hac indigna suspicione et ficto crimine liberatus sit. Verum quæso a vobis, 129 iudices, ut hæc pauca, quæ restant, ita audiatis, ut partim me dicere pro me ipso putetis, partim pro Sex. Roscio. Quæ enim mihi ipsi indigna et intolerabilia videntur, quæque ad omnes, nisi providemus, arbitror pertinere, ea pro me ipso ex animi mei sensu ac dolore pronuntio; quæ ad huius vitæ casum causamque pertineant, et quid hic pro se dici velit et qua condicione contentus sit, iam in extrema oratione nostra, iudices, audietis. Ego hæc 130 a Chrysogono mea sponte, remoto Sex. Roscio, quæro, primum, quare civis optimi bona venierint; 45 deinde, quare hominis eius, qui neque proscriptus neque apud adversarios occisus est, bona venierint,

quum in eos solos lex scripta sit; deinde, quare aliquanto post eam diem venierint, quæ dies in lege præfinita est; deinde, cur tantulo venierint. Quæ omnia si, quemadmodum solent liberti nequam et improbi facere, in patronum suum voluerit conferre, nihil egerit. Nemo est enim, qui nesciat, propter magnitudinem rerum multa multos, partim[1] impru-
131 dente L. Sulla, commisisse. Placet igitur, in his rebus aliquid imprudentia præteriri? Non placet, iudices; sed necesse est. Etenim si Iuppiter optimus maximus, cuius nutu et arbitrio coelum, terra mariaque reguntur, sæpe ventis vehementioribus aut immoderatis tempestatibus aut nimio calore aut intolerabili frigore hominibus nocuit, urbes delevit, fruges perdidit, quorum nihil pernicii causa divino consilio, sed vi ipsa et magnitudine rerum factum putamus, at contra commoda, quibus utimur, lucemque, qua fruimur, spiritumque, quem ducimus, ab eo nobis dari atque impertiri videmus, quid miramur, L. Sullam, quum solus rem publicam regeret orbemque terrarum gubernaret imperiique maiestatem, quam armis receperat, legibus confirmaret, aliqua animadvertere non potuisse? nisi hoc mirum est, quod vis divina assequi non possit, si id mens
132 humana adepta non sit. Verum, ut hæc missa faciam, quæ iam facta sunt, ex iis, quæ nunc quum maxime[2] fiunt, nonne quivis potest intelligere, omnium architectum et machinatorem unum esse Chrysogonum? qui Sex. Roscii nomen deferendum curavit? [hoc iudicium,][3] cuius honoris causa accusare se dixit Erucius?

Desunt non pauca.

** in vico Pallacine ** maxime metuit[4] ** in Veientanam ** manu prædia prædiis ** hic ego audire
46 istos cupio ** aptam et ratione dispositam se habere existimant, qui in Salentinis aut in Brutiis habent, unde vix ter in anno audire nuntium possunt.

---

[1] *F.* partim invito, partim. [2] *codd.* (Par. duo.) — nunc maxime. [3] *coni.* — *sine uncis.* [4] [maxime metu ut Sullam scilicet] ** se **.

133 Alter tibi descendit de palatio et ædibus suis; habet animi relaxandi[1] causa rus amoenum et suburbanum, plura præterea prædia, neque tamen ullum nisi præclarum et propinquum; domus referta vasis Corinthiis et Deliacis, in quibus est authepsa illa, quam tanto pretio nuper mercatus est, ut, qui prætereuntes, quid præco enumeraret, audiebant[2], fundum venire arbitrarentur. Quid præterea cælati argenti, quid stragulæ vestis, quid pictarum tabularum, quid signorum, quid marmoris apud illum putatis esse? tantum scilicet, quantum e multis splendidisque familiis in turba et rapinis coacervari una in domo potuit. 134 Familiam vero quantam et quam variis cum artificiis habeat, quid ego dicam? Mitto hasce artes vulgares, coquos, pistores, lecticarios; animi et aurium causa tot homines habet, ut quotidiano cantu vocum et nervorum et tibiarum nocturnisque conviviis tota vicinitas personet. In hac vita, iudices, quos sumptus quotidianos, quas effusiones fieri putatis? quæ vero convivia? honesta, credo, in eiusmodi domo, si domus hæc habenda est potius quam officina nequitiæ et deversorium flagitiorum omnium. 135 Ipse vero quemadmodum composito et delibuto capillo passim per forum volitet cum magna caterva togatorum, videtis, iudices; [etiam videtis, iudices[3],] ut omnes despiciat, ut hominem præ se neminem putet, ut se solum beatum, solum potentem putet. Quæ vero efficiat et quæ conetur, si velim commemorare, vereor, iudices, ne quis imperitior existimet, me causam nobilitatis victoriamque voluisse lædere. Tametsi meo iure possum, si quid in hac parte mihi non placeat, vituperare. Non enim vereor, ne quis alienum me animum habuisse a causa nobilitatis existimet. 136 47 Sciunt ii, qui me norunt, me, pro mea[4] tenui infirmaque parte, posteaquam id, quod maxime volui, fieri non potuit, ut componeretur, id maxime defendisse, ut ii vincerent, qui vicerunt. Quis enim erat, qui non videret, humilitatem cum [dignitate de][5] amplitu-

[1] [relaxandi]. [2] *coni. e vest. codd.* (Par. 1. 4. St. Vict.) — prætereuntes pretium enumerari audiebant. [3] *sine uncis.* [4] *coni.* — illa. [5] *coni.* — *sine uncis.*

dine contendere? quo in certamine perditi civis erat non se ad eos iungere, quibus incolumibus et domi dignitas et foris auctoritas retineretur. Quæ perfecta esse, et suum cuique honorem et gradum redditum, gaudeo, iudices, vehementerque lætor, eaque omnia deorum voluntate, studio populi Romani, consilio et imperio et felicitate L. Sullæ
137 gesta esse intelligo. Quod animadversum est in eos, qui contra omni ratione pugnarunt, non debeo reprehendere; quod viris fortibus, quorum opera eximia in rebus gerendis exstitit, honos habitus est, laudo. Quæ ut fierent, idcirco pugnatum esse arbitror, meque in eo studio partium fuisse confiteor. Sin autem id actum est et idcirco arma sumpta sunt, ut homines postremi pecuniis alienis locupletarentur et in fortunas uniuscuiusque impetum facerent, et id non modo re prohibere non licet, sed ne verbis quidem vituperare, tum vero in isto bello non recreatus neque restitutus, sed subactus oppres-
138 susque populus Romanus est. Verum longe aliter est. Nihil horum est, iudices. Non modo non lædetur causa nobilitatis, si istis hominibus resistetis,
48 verum etiam ornabitur. Etenim qui hæc vituperare volunt, Chrysogonum tantum posse queruntur; qui laudare volunt, concessum ei non esse commemorant. Ac iam nihil est, quod quisquam aut tam stultus aut tam improbus sit, qui dicat: *Vellem quidem liceret; hoc dixissem.* Dicas licet. *Hoc fecissem.* Facias licet; nemo prohibet. *Hoc decrevissem.* Decerne, modo recte; omnes approbabunt. *Hoc iudicassem.* Laudabunt omnes, si recte et
139 ordine iudicaris. Dum necesse erat, resque ipsa cogebat, unus omnia poterat; qui posteaquam magistratus creavit legesque constituit, sua cuique procuratio auctoritasque est restituta. Quam si retinere volunt ii, qui recuperarunt, in perpetuum poterunt obtinere; sin has cædes et rapinas et hos tantos tamque profusos sumptus aut facient aut approbabunt, nolo in eos gravius quidquam, ne ominis quidem causa, dicere; unum hoc dico: Nostri isti nobiles, nisi vigilantes et boni et fortes et misericordes erunt, iis hominibus, in quibus hæc erunt

ornamenta sua concedant necesse est. Quapropter 140 desinant aliquando dicere, male aliquem locutum esse, si quis vere ac libere locutus sit; desinant suam causam cum Chrysogono communicare; desinant, si ille læsus sit, de se aliquid detractum arbitrari; videant, ne turpe miserumque sit, eos, qui equestrem splendorem pati non potuerunt, servi nequissimi dominationem ferre posse. Quæ quidem dominatio, iudices, in aliis rebus antea versabatur; nunc vero quam viam munitet, quod iter affectet, videtis; ad fidem, ad iusiurandum, ad iudicia vestra, ad id, quod solum prope in civitate sincerum sanctumque restat. Hicne etiam sese putat aliquid posse 141 Chrysogonus? hic etiam potens esse vult? O rem miseram atque acerbam! Neque mehercules hoc indigne fero, quod verear, ne quid possit; verum quod ausus est, quod speravit, sese apud tales viros aliquid ad perniciem posse innocentis, id ipsum queror. Idcircone experrecta nobilitas armis atque 49 ferro rem publicam recuperavit, ut ad libidinem suam liberti servulique nobilium bona, fortunas vestras atque nostras [1] vexare possent? Si id actum 142 est, fateor me errasse, qui hoc maluerim; fateor insanisse, qui cum illis senserim; tametsi inermis, iudices, sensi. Sin autem victoria nobilium ornamento atque emolumento rei publicæ populoque Romano debet esse, tum vero optimo et nobilissimo cuique meam orationem gratissimam esse oportet. Quod si quis est, qui et se et causam lædi putet, quum Chrysogonus vituperetur, is causam ignorat, se ipsum probe novit [2]. Causa enim splendidior fiet, si nequissimo cuique resistetur; ille improbissimus Chrysogoni fautor, qui sibi cum illo rationem communicatam putat, læditur, quum ab hoc splendore causæ separatur.

Verum hæc omnis oratio (ut iam ante dixi) mea 143 est, qua me uti res publica et dolor meus et istorum iniuria coëgit; Sex. Roscius [3] horum nihil indignum putat; neminem accusat; nihil de suo patrimonio

[1] *codd. edd. vett.* — vestras nostrasque. [2] *coni.* — prope non novit. [3] *coni.* — coëgit. Sed Rosc.

queritur; putat homo imperitus morum, agricola et rusticus, ista omnia, quæ vos per Sullam gesta esse dicitis, more, lege, iure gentium facta; culpa liberatus et crimine nefario solutus cupit a vobis disce-
144 dere; si hæc indigna suspicione careat, animo æquo se carere suis omnibus commodis dicit; rogat oratque te, Chrysogone, si nihil de patris fortunis amplissimis in suam rem convertit, si nulla in re te fraudavit, si tibi optima fide sua omnia concessit, adnumeravit, appendit, si vestitum, quo ipse tectus erat, anulumque de digito suum tibi tradidit, si ex omnibus rebus se ipsum nudum neque præterea quidquam excepit, ut sibi per te liceat innocenti ami-
50 145 corum opibus vitam in egestate degere. Prædia mea tu possides, ego aliena misericordia vivo; concedo, et quod animus æquus est et quia necesse est. Mea domus tibi patet, mihi clausa est; fero. Familia mea maxima uteris, ego servum habeo nullum; patior et ferendum puto. Quid vis amplius? quid insequeris? quid oppugnas? qua in re tuam voluntatem lædi a me putas? ubi tuis commodis officio? quid tibi obsto? Si spoliorum causa vis hominem occidere, spoliasti; quid quæris amplius? si inimicitiarum, quæ sunt tibi inimicitiæ cum eo, cuius ante prædia possedisti, quam ipsum cognosti? sin metus [1], ab cone aliquid metuis, quem vides ipsum ab sese tam atrocem iniuriam propulsare non posse? sin, quod bona, quæ Roscii fuerunt, tua facta sunt, idcirco hunc illius filium studes perdere, nonne ostendis, id te vereri, quod præter ceteros tu metuere non debeas, ne quando liberis proscriptorum
146 bona patria reddantur? Facis iniuriam, Chrysogone, si maiorem spem emptionis tuæ in huius exitio ponis, quam in iis rebus, quas L. Sulla gessit. Quod si tibi causa nulla est, cur hunc miserum tanta calamitate affici velis, si tibi omnia sua, præter animam, tradidit, nec sibi quidquam paternum, ne monumenti quidem causa, clam reservavit [2], per deos immortales, quæ ista tanta crudelitas est? quæ

---

[1] *coni.* — metuis. [2] *e scriptura v. vest. codd. omnium et edd. vett.* — causa, reservavit.

tam fera immanisque natura? Quis umquam prædo fuit tam nefarius, quis pirata tam barbarus, ut, quum integram prædam sine sanguine habere posset, cruenta spolia detrahere mallet? Scis hunc nihil ha- 147 bere, nihil audere, nihil posse, nihil umquam contra rem tuam cogitasse, et tamen oppugnas eum, quem neque metuere potes neque odisse debes nec quidquam habere iam reliqui vides, quod ei detrahere possis; nisi hoc indignum putas, quod vestitum sedere in iudicio vides, quem tu e patrimonio, tamquam e naufragio, nudum expulisti. Quasi vero nescias, hunc et ali et vestiri a Cæcilia, [Balearici filia, Nepotis sorore,] [1] spectatissima femina, quæ quum patrem clarissimum, amplissimos patruos, ornatissimum fratrem haberet, tamen, quum esset mulier, virtute perfecit, ut, quanto honore ipsa ex illorum dignitate afficeretur, non minora illis ornamenta ex sua laude redderet. An quod diligenter defenditur, 148 51 id tibi indignum facinus videtur? Mihi crede, si pro patris eius hospitiis et gratia vellent omnes huius hospites adesse et auderent libere defendere, satis copiose defenderetur; sin autem pro magnitudine iniuriæ proque eo, quod summa res publica in huius periculo tentatur, hæc omnes vindicarent, consistere mehercule vobis isto in loco non liceret. Nunc ita defenditur, non sane ut moleste ferre adversarii debeant, neque ut se potentia superari putent. Quæ domi gerenda sunt, ea per Cæciliam transigun- 149 tur; fori iudiciique rationem Messala, ut videtis, iudices, suscepit; qui si iam satis ætatis atque roboris haberet, ipse pro Sex. Roscio diceret; quoniam ad dicendum impedimento est ætas et pudor, qui ornat ætatem, causam mihi tradidit, quem sua causa cupere ac debere intelligebat; ipse assiduitate, consilio, auctoritate, diligentia perfecit, ut Sex. Roscii vita, erepta de manibus sectorum, sententiis iudicum permitteretur. Nimirum, iudices, pro hac nobilitate pars maxima civitatis in armis fuit; hæc acta res est, uti nobiles restituerentur in civitatem, qui hoc facerent, quod facere Messalam videtis,

---

[1] *sine uncis.*

qui caput innocentis defenderent, qui iniuriæ resisterent, qui, quantum possent, in salute alterius quam in exitio mallent ostendere; quod si omnes, qui eodem loco nati sunt, facerent, et res publica ex illis et ipsi ex invidia minus laborarent.

52 150 Verum si a Chrysogono, iudices, non impetramus, ut pecunia nostra contentus sit, vitam ne petat, si ille adduci non potest, ut, quum ademerit nobis omnia, quæ nostra erant propria, ne lucem quoque hanc, quæ communis est, eripere cupiat, si non satis habet avaritiam suam pecunia explere, nisi etiam crudelitati sanguis præbitus [1] sit, unum perfugium, iudices, una spes reliqua est Sex. Roscio, eadem, quæ rei publicæ, vestra pristina bonitas et misericordia; quæ si manet, salvi etiam nunc esse possumus; sin ea crudelitas, quæ hoc tempore in re publica versata est, vestros quoque animos (id quod fieri profecto non potest) duriores acerbioresque reddidit, actum est, iudices; inter feras satius est ætatem degere, quam in hac tanta 151 immanitate versari. Ad eam rem vos reservati estis, ad eamne rem delecti, ut eos condemnaretis, quos sectores ac sicarii iugulare non potuissent? Solent hoc boni imperatores facere, quum prælium committunt, ut in eo loco, quo fugam hostium fore arbitrentur, milites collocent, in quos, si qui ex acie fugerint, de improviso incidant. Nimirum similiter arbitrantur isti bonorum emptores, vos hic, tales viros, sedere, qui excipiatis eos, qui de suis manibus effugerint. Dii prohibeant, iudices, ut hoc, quod maiores consilium publicum vocari vo-152 luerunt, præsidium sectorum existimetur. An vero, iudices, vos non intelligitis, nihil aliud agi, nisi ut proscriptorum liberi quavis ratione tollantur, et eius rei initium in vestro iureiurando atque in Sex. Roscii periculo quæri? Dubium est, ad quem maleficium pertineat, quum videatis ex altera parte sectorem, inimicum, sicarium, eundemque accusatorem hoc tempore, ex altera parte egentem, probatum

---

[1] *coni.* — crudelitate sanguinis perlitus. *Codd. edd. vett.* præditus.

suis filium, in quo non modo culpa nulla, sed ne suspicio quidem potuit consistere? Numquid hic aliud videtis obstare Roscio [1], nisi quod patris bona venierunt? Quod si id vos suscipitis et eam ad rem[2] 153 53 operam vestram profitemini, si idcirco sedetis, ut ad vos adducantur eorum liberi, quorum bona venierunt, cavete, per deos immortales, iudices, ne nova et multo crudelior per vos proscriptio instaurata esse videatur. Illam priorem, quæ facta est in eos, qui arma capere potuerunt, tamen senatus suscipere noluit, ne quid acrius, quam more maiorum comparatum est, publico consilio factum videretur; hanc vero, quæ ad eorum liberos atque ad infantium puerorum incunabula pertinet, nisi hoc iudicio a vobis reiicitis et aspernamini, videte, per deos immortales, quem in locum rem publicam perventuram putetis.

154 Homines sapientes et ista auctoritate et potestate præditos, qua vos estis, ex quibus rebus maxime res publica laborat, iis maxime mederi convenit. Vestrum nemo est, quin intelligat, populum Romanum, qui quondam in hostes lenissimus existimabatur, hoc tempore domestica crudelitate laborare. Hanc tollite ex civitate, iudices, hanc pati nolite diutius in hac re publica versari; quæ non modo id habet in se mali, quod tot cives atrocissime sustulit, verum etiam hominibus lenissimis ademit misericordiam consuetudine incommodorum. Nam quum omnibus horis aliquid atrociter fieri videmus aut audimus, etiam qui natura mitissimi sumus, assiduitate molestiarum sensum omnem humanitatis ex animis amittimus.

---

[1] *F.* Numquid huic a. v. obstare, nisi. [2] *coni. Gulielmi e vet. codd.* — ad eandem rem.

M. TULLII CICERONIS
DE
IMPERIO CN. POMPEII,
QUÆ VULGO INSCRIBITUR
PRO LEGE MANILIA,
ORATIO.

Quum L. Lucullus, qui bellum Mithridaticum septem annos primum consulari, deinde proconsulari imperio administrarat, a. u. c. 687 (a. Ch. n. 67) a senatu revocatus esset, eique difficili belli tempore M'. Acilius Glabrio, homo tantis rebus impar, successisset, insequenti anno, M'. Æmilio Lepido, L. Vulcatio Tullo Coss. (p. u. c. 688, a. Ch. n. 66), C. Manilius, tribunus plebis, legem ad populum tulit, ut eius belli administratio Cn. Pompeio, qui tum bellum maritimum contra piratas Cilices lege Gabinia superiore anno demandatum confecerat, committeretur. Eam legem, quam optimates, nimis augeri opes et auctoritatem Pompeii rati, oppugnabant, Cicero, qui eo anno prætor erat, suasit, tumque primum ad populum dixit.

I 1 Quamquam mihi semper frequens conspectus vester multo iucundissimus, hic autem locus ad agendum amplissimus, ad dicendum ornatissimus est visus, Quirites, tamen hoc aditu laudis, qui semper

optimo cuique maxime patuit, non mea me voluntas adhuc[1], sed vitæ meæ[2] rationes ab ineunte ætate susceptæ prohibuerunt. Nam quum antea per ætatem nondum huius auctoritatem loci attingere auderem, statueremque, nihil huc, nisi perfectum ingenio, elaboratum industria, afferri oportere, omne meum tempus amicorum temporibus transmittendum putavi. Ita 2 neque hic locus vacuus umquam fuit ab iis, qui vestram causam defenderent, et meus labor, in privatorum periculis caste integreque versatus, ex vestro iudicio fructum est amplissimum consecutus. Nam quum propter dilationem comitiorum ter prætor primus centuriis cunctis renuntiatus sum, facile intellexi, Quirites, et quid de me iudicaretis, et quid aliis præscriberetis. Nunc quum et auctoritatis in me tantum sit, quantum vos honoribus mandandis esse voluistis, et ad agendum facultatis tantum, quantum homini vigilanti ex forensi usu prope quotidiana dicendi exercitatio potuit afferre, certe et, si quid auctoritatis in me est, apud[3] eos utar, qui eam mihi dederunt, et, si quid in[4] dicendo consequi possum, iis ostendam potissimum, qui ei quoque rei fructum suo iudicio tribuendum esse duxerunt[5]. Atque illud 3 in primis mihi lætandum iure esse video, quod in hac insolita mihi ex hoc loco ratione dicendi causa talis oblata est, in qua oratio deesse nemini possit[6]. Dicendum est enim de Cn. Pompeii singulari eximiaque virtute; huius autem orationis difficilius est exitum quam principium invenire. Ita mihi non tam copia quam modus in dicendo quærendus est.

2 Atque ut inde oratio mea proficiscatur, unde hæc omnis causa ducitur, bellum grave et periculo- 4 sum vestris vectigalibus ac[7] sociis a duobus potentissimis regibus infertur, Mithridate et Tigrane, quorum alter relictus, alter lacessitus, occasionem sibi ad occupandam Asiam oblatam esse arbitrantur[8]. Equitibus Romanis, honestissimis viris, afferuntur ex Asia quotidie litteræ, quorum magnæ res agun-

[1] *E.* — *om.* adhuc. [2] *codd. Erf. Haun.* — meæ vitæ. [3] *cod. Erfurt. (E)* — ea apud. [4] *E. alii codd.* — etiam. [5] *E.* — censuerunt. [6] *E.* — potest. [7] *E.* — atque. [8] *E. alii codd.* — arbitratur.

tur, in vestris vectigalibus exercendis occupatæ; qui ad me pro necessitudine, quæ mihi est cum illo ordine, causam rei publicæ periculaque rerum suarum
5 detulerunt: Bithyniæ, quæ nunc vestra provincia est, vicos exustos esse complures; regnum Ariobarzanis, quod finitimum est vestris vectigalibus, totum esse in hostium potestate; Lucullum, magnis rebus gestis, ab eo bello discedere; huic qui successerit, non satis esse paratum ad tantum bellum administrandum; unum ab omnibus sociis et civibus ad id bellum imperatorem deposci atque expeti; eundem hunc unum ab hostibus metui, præterea neminem.

6 Causa quæ sit, videtis; nunc, quid agendum sit, considerate. Primum mihi videtur de genere belli, deinde de magnitudine, tum de imperatore deligendo esse dicendum. Genus est enim belli[1] eiusmodi, quod maxime vestros animos excitare atque inflammare ad persequendi studium[2] debeat, in quo agitur populi Romani gloria, quæ vobis a maioribus quum magna in omnibus rebus[3], tum summa in re militari tradita est, agitur salus sociorum atque amicorum, pro qua multa maiores vestri magna et gravia bella gesserunt, aguntur certissima populi Romani vectigalia et maxima, quibus amissis, et pacis ornamenta et subsidia belli requiretis, aguntur bona multorum civium, quibus est a vobis et
3 7 ipsorum et rei publicæ causa consulendum. Et quoniam semper appetentes gloriæ præter ceteras gentes atque avidi laudis fuistis, delenda vobis est illa macula Mithridatico bello superiore concepta[4], quæ penitus iam insedit ac nimis[5] inveteravit in populi Romani nomine, quod is, qui uno die tota Asia, tot in civitatibus, uno nuntio atque una significatione litterarum[6] cives Romanos necandos trucidandosque denotavit, non modo adhuc poenam nullam suo dignam scelere suscepit, sed ab illo tempore annum iam tertium et vicesimum regnat, et ita regnat, ut se non Ponti[7] neque Cappadociæ latebris occultare

---

[1] *E. Verd.*, *aliorum vestig.* — est belli. [2] *E. Col.* — st. pers. [3] *E.* — rebus omnibus. [4] *E.* — suscepta. [5] *E. Verd.*, *Hitt.* — insedit atque inveteravit. [6] *codd.* (E) *edd. vett.* — litter. signific. [7] *E.* — Ponto.

velit, sed emergere e patrio regno atque in vestris vectigalibus, hoc est, in Asiæ luce versari. Etenim 8 adhuc ita nostri[1] cum illo rege contenderunt imperatores, ut ab illo insignia victoriæ, non victoriam reportarent. Triumphavit L. Sulla, triumphavit L. Murena de Mithridate, duo fortissimi viri et summi imperatores; sed ita triumpharunt, ut ille pulsus superatusque regnaret. Verumtamen illis imperatoribus laus est tribuenda, quod egerunt, venia danda, quod reliquerunt, propterea quod ab eo bello Sullam in Italiam res publica, Murenam Sulla revocavit. Mithridates autem omne reliquum tempus 9 4 non ad oblivionem veteris belli, sed ad comparationem novi contulit. Qui postea, quum[2] maximas ædificasset ornassetque classes exercitusque permagnos, quibuscunque ex gentibus potuisset, comparasset, et se Bosporanis, finitimis suis, bellum inferre simularet[3], usque in Hispaniam legatos ac litteras misit ad eos duces, quibuscum tum bellum gerebamus, ut, quum duobus in locis disiunctissimis maximeque diversis uno consilio a binis hostium copiis bellum terra marique gereretur, vos ancipiti contentione districti de imperio dimicaretis. Sed 10 tamen alterius partis periculum, Sertorianæ atque Hispaniensis, quæ multo plus firmamenti ac roboris habebat, Cn. Pompeii divino consilio ac singulari virtute depulsum est; in altera parte ita res a L. Lucullo, summo viro, est administrata, ut initia illa rerum gestarum[4] magna atque præclara non felicitati eius, sed virtuti, hæc autem extrema, quæ nuper acciderunt, non culpæ, sed fortunæ tribuenda esse videantur. Sed de Lucullo dicam alio loco, et ita dicam, Quirites, ut neque vera laus ei detracta oratione nostra neque falsa afficta esse videatur; de vestri imperii dignitate atque gloria, quoniam is 11 est exorsus orationis meæ, videte, quem vobis animum suscipiendum putetis. Maiores vestri sæpe, 5 mercatoribus aut[5] naviculariis nostris[6] iniuriosius tractatis, bella gesserunt; vos, tot milibus civium

[1] vestri. [2] *coni. Beneckii.* — posteaquam. [3] *E. Haun. alii, edd. vett.* — simulasset. [4] *E.* — gestarum rerum. [5] *E. Haun. alii.* — ac. [6] *E.* — *om.* nostris.

Romanorum[1] uno nuntio atque uno tempore necatis, quo tandem animo esse debetis? Legati quod erant appellati superbius, Corinthum patres vestri totius Græciæ lumen exstinctum esse voluerunt; vos eum regem inultum esse patiemini, qui legatum populi Romani consularem vinculis ac verberibus atque omni supplicio excruciatum necavit? Illi libertatem civium Romanorum imminutam non tulerunt; vos vitam ereptam negligetis? Ius legationis verbo violatum illi persecuti sunt; vos legatum omni suppli-
12 cio interfectum relinquetis? Videte, ne, ut illis pulcherrimum fuit tantam vobis imperii gloriam tradere[2], sic vobis turpissimum sit id, quod accepistis, tueri et conservare non posse. Quid, quod salus sociorum summum in periculum ac discrimen vocatur? quo tandem animo ferre debetis[3]? Regno est expulsus[4] Ariobarzanes rex, socius populi Romani atque amicus; imminent duo reges toti Asiæ, non solum vobis inimicissimi, sed etiam vestris sociis atque amicis; civitates autem omnes cuncta Asia atque Græcia vestrum auxilium exspectare propter periculi magnitudinem coguntur; imperatorem a vobis certum deposcere, quum præsertim vos alium miseritis, neque audent, neque se id[5] facere sine summo[6] periculo posse
13 arbitrantur. Vident et sentiunt hoc idem, quod vos, unum virum esse, in quo summa sint omnia, et eum propter[7] esse (quo etiam carent ægrius), cuius adventu ipso atque nomine, tametsi ille ad maritimum bellum venerit, tamen impetus hostium repressos esse intelligunt ac retardatos. Hi vos, quoniam libere loqui non licet, tacite rogant, ut se quoque, sicut ceterarum provinciarum socios, dignos existimetis, quorum salutem tali viro commendetis, atque hoc etiam magis, quod ceteros in provinciam eiusmodi[8] homines cum imperio mittimus, ut, etiamsi ab hoste defendant, tamen ipsorum adventus in urbes socio-

---

[1] *E.* — tot civ. Rom. mil. [2] relinquere. [3] *om.* quo tandem — debetis? [4] *E.* — exp. est. [5] *codd. omnes et edd. vett.* — id se. [6] *E.* — summo sine. [7] prope. [8] *E., Col., Verd., ceterorum vestig.* (quam c. eiusm.) — quam ceteros, quod eiusm. in prov.

rum non multum ab hostili expugnatione differant. Hunc audiebant antea, nunc præsentem vident, tanta temperantia, tanta mansuetudine, tanta humanitate, ut ii beatissimi esse videantur, apud quos ille diutissime commoratur. Quare, si propter socios, nulla 14 6 ipsi iniuria lacessiti, maiores vestri cum Antiocho, cum Philippo, cum Ætolis, cum Poenis bella gesserunt, quanto vos studio convenit, iniuriis provocatos, sociorum salutem una cum imperii vestri dignitate defendere, præsertim quum de maximis vestris[1] vectigalibus agatur? Nam ceterarum provinciarum vectigalia, Quirites, tanta sunt, ut iis ad ipsas provincias tutandas vix contenti esse possimus; Asia vero tam opima est ac[2] fertilis, ut et ubertate agrorum et varietate fructuum et magnitudine pastionis et multitudine earum rerum, quæ exportantur, facile omnibus terris antecellat. Itaque hæc vobis provincia, Quirites, si et belli utilitatem et pacis dignitatem retinere[3] vultis, non modo a calamitate, sed etiam a metu calamitatis est defendenda. Nam 15 in ceteris[4] rebus, quum venit calamitas, tum detrimentum accipitur; at in vectigalibus non solum adventus mali, sed etiam metus ipse affert calamitatem. Nam quum hostium copiæ non longe absunt, etiamsi irruptio nulla facta est[5], tamen pecua[6] relinquuntur, agricultura deseritur, mercatorum navigatio conquiescit. Ita neque ex portu neque ex decumis neque ex scriptura vectigal conservari potest; quare sæpe totius anni fructus uno rumore periculi atque uno belli terrore amittitur. Quo tandem animo 16 esse existimatis aut eos, qui vectigalia nobis pensitant, aut eos, qui exercent atque exigunt, quum duo reges cum maximis copiis propter[7] adsint? quum una excursio equitatus perbrevi tempore totius anni vectigal auferre possit? quum publicani familias maximas, quas in salinis habent, quas in agris, quas in portubus atque custodiis, magno periculo se habere arbitrentur? Putatisne vos illis rebus frui posse,

---

[1] *E. Haun. alii.* — vestris maximis. [2] *E.* — et. [3] *E. Col. al.* — sustinere. [4] *E. Haun., edd. vett.* — ceteris in. [5] *E.* — facta nulla sit. [6] pecora. [7] *E. Hitt.* — prope.

nisi eos, qui vobis fructui[1] sunt, conservaritis, non solum (ut ante[2] dixi) calamitate, sed etiam calamitatis formidine liberatos? Ac ne illud quidem

7

17 vobis negligendum est, quod mihi ego extremum proposueram, quum essem de belli genere dicturus, quod ad multorum bona civium Romanorum pertinet; quorum vobis pro vestra sapientia, Quirites, habenda est ratio diligenter. Nam et publicani, homines honestissimi atque[3] ornatissimi, suas rationes et copias in illam provinciam contulerunt, quorum ipsorum per se res et fortunæ vobis curæ[4] esse debent; etenim si vectigalia nervos esse rei publicæ semper duximus, eum certe ordinem, qui exercet illa, firmamentum ceterorum ordinum recte esse di-

18 cemus; deinde ex ceteris[5] ordinibus homines gnavi atque industrii[6] partim ipsi in Asia negotiantur, quibus vos absentibus consulere debetis, partim eorum in ea provincia pecunias magnas collocatas habent. Erit igitur humanitatis vestræ, magnum numerum[7] eorum civium calamitate prohibere, sapientiæ, videre, multorum civium calamitatem a re publica seiunctam esse non posse. Etenim primum illud[8] parvi refert, nos[9], publicanis amissis[10], vectigalia postea victoria recuperare. Neque enim iisdem redimendi facultas erit propter calamitatem, neque

19 aliis voluntas propter timorem. Deinde, quod nos eadem Asia atque idem iste Mithridates initio belli Asiatici docuit, id quidem certe calamitate docti memoria retinere debemus. Nam tum, quum in Asia res magnas permulti amiserant, scimus, Romæ, solutione impedita, fidem concidisse. Non enim possunt una in civitate multi rem ac[11] fortunas amittere, ut non plures secum in eandem trahant calamitatem[12]. A quo periculo prohibete rem publicam, et mihi credite, id quod ipsi videtis: hæc fides atque hæc ratio pecuniarum, quæ Romæ, quæ

---

[1] fructuosi. [2] *E.* — conservaverites — antea. [3] *E.* — et honestissimi et. [4] *E.* — curæ vobis. [5] *E.* — ceteris ex. [6] *E.* — et industrii. [7] *E.* — eor. civ. num. [8] *E.* — illud pr. [9] *E.* — vos. [10] amissa vectig. [11] *E., al.* — atque. [12] *codd. (E. Haun.)* — calam. tr.

in foro versatur, implicita est cum illis pecuniis Asiaticis et cohæret; ruere illa non possunt, ut hæc non eodem labefacta[1] motu concidant. Quare videte, num dubitandum vobis sit omni studio ad id bellum incumbere, in quo gloria nominis vestri, salus sociorum, vectigalia maxima, fortunæ plurimorum civium coniunctæ[2] cum re publica defendantur.

20 8 Quoniam de genere belli dixi, nunc de magnitudine pauca dicam. Potest enim hoc dici, belli genus esse ita necessarium, ut sit gerendum, non esse ita magnum, ut sit pertimescendum. In quo maxime laborandum est, ne forte ea vobis, quæ diligentissime providenda sunt, contemnenda esse videantur. Atque ut omnes intelligant, me L. Lucullo tantum impertire laudis, quantum forti viro et sapienti[3] homini et magno imperatori debeatur, dico, eius adventu maximas Mithridatis copias omnibus rebus ornatas atque instructas fuisse[4], urbemque Asiæ clarissimam nobisque amicissimam, Cyzicenorum, obsessam esse ab ipso rege maxima multitudine et oppugnatam vehementissime, quam L. Lucullus virtute, assiduitate, consilio summis obsidionis periculis liberavit; ab eodem imperatore clas- 21 sem magnam et ornatam, quæ, ducibus Sertorianis, ad Italiam studio inflammata raperetur, superatam esse atque depressam; magnas hostium præterea copias multis proeliis esse deletas, patefactumque nostris legionibus esse Pontum, qui antea populo Romano ex omni aditu clausus fuisset[5]; Sinopen atque Amisum, quibus in oppidis erant domicilia regis, omnibus rebus ornatas atque refertas[6], ceterasque urbes Ponti et Cappadociæ permultas uno aditu adventuque[7] esse captas; regem, spoliatum regno patrio atque avito, ad alios se reges atque ad alias gentes supplicem contulisse; atque hæc omnia salvis populi Romani sociis atque integris vectigalibus esse gesta. Satis opinor hoc esse laudis, atque ita, Quirites, ut hoc vos intelligatis, a nullo isto-

---

[1] labefactata. [2] *E. alii.* — om. *coniunctæ.* [3] sapientissimo. [4] [fuisse]. [5] *E.* — esset. [6] *E., alii.* — ornata atque referta. [7] *E., alii.* — atque adventu.

rum, qui huic obtrectant legi atque causæ, L. Lu-
9 22 cullum similiter ex hoc loco esse laudatum. Requiretur fortasse nunc, quemadmodum, quum hæc ita sint, reliquum possit magnum esse[1] bellum. Cognoscite, Quirites; non enim hoc sine causa quæri videtur. Primum ex suo regno sic Mithridates profugit, ut ex eodem Ponto Medea illa quondam profugisse dicitur, quam prædicant in fuga fratris sui membra in iis locis, qua se parens persequeretur, dissipavisse, ut eorum collectio dispersa moerorque patrius celeritatem persequendi retardaret. Sic Mithridates fugiens maximam vim auri atque argenti pulcherrimarumque rerum omnium, quas et a maioribus acceperat et ipse bello superiore ex tota Asia direptas in suum regnum congesserat, in Ponto omnem reliquit. Hæc dum nostri colligunt omnia diligentius, rex ipse e manibus effugit. Ita illum in perse-
23 quendi studio moeror, hos lætitia tardavit[2]. Hunc in illo timore et fuga Tigranes, rex Armenius, excepit diffidentemque rebus suis confirmavit et afflictum erexit perditumque recreavit. Cuius in regnum posteaquam L. Lucullus cum exercitu venit, plures etiam gentes contra imperatorem nostrum concitatæ sunt. Erat enim metus iniectus iis nationibus, quas numquam populus Romanus neque lacessendas bello neque tentandas putavit. Erat etiam alia gravis atque vehemens opinio, quæ animos[3] gentium barbararum pervaserat, fani locupletissimi et religiosissimi diripiendi causa in eas oras nostrum esse exercitum[4] adductum. Ita nationes multæ atque magnæ novo quodam terrore ac metu concitabantur. Noster autem exercitus, tametsi[5] urbem ex Tigranis regno ceperat et proeliis usus erat secundis, tamen nimia longinquitate locorum ac desiderio suorum
24 commovebatur. Hic iam plura non dicam; fuit enim illud extremum, ut ex iis locis a militibus nostris reditus magis maturus quam processio longior quæreretur. Mithridates autem et suam manum iam confirmarat, [et] eorum[6], qui se ex eius regno colle-

[1] *E.* — esse magnum. [2] *E.* — retardavit. [3] *E.* — per animos. [4] *E.* — exerc. esse. [5] *E. Schol.* — etsi. [6] *coni. Matthiæi.* — et *sine uncis.*

gerant, et magnis adventiciis auxiliis multorum regum et nationum iuvabatur[1]. Iam hoc[2] fere sic fieri solere accepimus, ut regum afflictæ fortunæ facile multorum opes alliciant ad misericordiam, maximeque eorum, qui aut reges sunt aut vivunt in regno, ut[3] regale iis nomen magnum et sanctum esse videatur.
Itaque tantum victus efficere potuit, quantum inco- 25
lumis numquam est ausus optare. Nam quum se in regnum suum recepisset[4], non fuit eo contentus, quod ei præter spem acciderat, ut illam, posteaquam pulsus erat, terram umquam attingeret, sed in exercitum nostrum[5] clarum atque victorem impetum fecit. Sinite hoc loco, Quirites, (sicut poëtæ solent, qui res Romanas scribunt,) præterire me nostram calamitatem, quæ tanta fuit, ut eam ad aures L. Luculli[6] non ex proelio nuntius, sed ex sermone rumor afferret. Hic in illo ipso[7] malo 26
gravissimaque belli offensione L. Lucullus, qui tamen aliqua ex parte iis incommodis mederi fortasse potuisset, vestro iussu coactus, quod imperii diuturnitati modum statuendum vetere[8] exemplo putavistis, partem militum, qui iam stipendiis confectis erant, dimisit, partem Glabrioni tradidit. Multa prætereo consulto; sed ea vos coniectura perspicite[9], quantum illud bellum factum putetis, quod coniungant reges potentissimi, renovent agitatæ nationes, suscipiant integræ gentes, novus imperator noster[10] accipiat, vetere exercitu pulso[11]. Satis mihi multa 27 10
verba fecisse videor, quare esset hoc bellum[12] genere ipso necessarium, magnitudine periculosum; restat, ut de imperatore ad id bellum deligendo ac tantis rebus præficiendo dicendum esse videatur.

Utinam, Quirites, virorum fortium atque innocentium copiam tantam haberetis, ut hæc vobis deliberatio difficilis esset, quemnam potissimum tantis

---

[1] adventitiis mult. r. e. n. copiis iuvabatur. *contra codd.* [2] *E. Schol.* — Hoc iam. [3] *codd. omn. et. edd. vett.* — quod. [4] *E. Haun., edd. vett.* — recepisset suum. [5] *E. Haun.* — vestrum. [6] *F.* ad aures imperatoris. *ex vest. E.* [7] *E. H. edd. vett.* — ipso illo. [8] *E.* — veteri. [9] perspicitis. [10] *E., alii.* — vester. [11] *E.* — pulso ex. [12] *E.* — hoc b. esset.

rebus ac tanto bello præficiendum putaretis! Nunc vero quum sit unus Cn. Pompeius, qui non modo eorum hominum, qui nunc sunt, gloriam, sed etiam antiquitatis memoriam virtute superarit, quæ res est, quæ cuiusquam animum in hac causa dubium 28 facere possit? Ego enim sic existimo, in summo imperatore quattuor has res inesse oportere, scientiam rei militaris, virtutem, auctoritatem, felicitatem. Quis igitur hoc homine scientior umquam aut fuit aut esse debuit? qui e ludo atque pueritiæ disciplinis[1], bello maximo atque acerrimis hostibus, ad patris exercitum atque in militiæ disciplinam profectus est; qui extrema pueritia miles in exercitu[2] fuit summi imperatoris, ineunte adolescentia maximi ipse exercitus imperator; qui sæpius cum hoste conflixit quam quisquam cum inimico concertavit, plura bella gessit quam ceteri legerunt, plures provincias confecit quam alii concupiverunt; cuius adolescentia ad scientiam rei militaris non alienis præceptis, sed suis imperiis, non offensionibus belli, sed victoriis, non stipendiis, sed triumphis est erudita? Quod denique genus esse belli[3] potest, in quo illum non exercuerit fortuna rei publicæ? Civile, Africanum, Transalpinum, Hispaniense, mixtum ex civibus[4] atque ex bellicosissimis nationibus, servile, navale bellum, varia et diversa genera et bellorum et hostium, non solum gesta ab hoc uno, sed etiam confecta, nullam rem esse declarant in usu positam militari[5], quæ huius viri scientiam fugere possit.

11 29 Iam vero virtuti Cn. Pompeii quæ potest oratio par[6] inveniri? quid est, quod quisquam aut illo dignum[7] aut vobis novum aut cuiquam inauditum possit afferre? Neque enim illæ sunt solæ virtutes imperatoriæ, quæ vulgo existimantur, labor in negotiis, fortitudo in periculis, industria in agendo, celeritas in conficiendo, consilium in providendo, quæ tanta sunt in hoc uno, quanta in omnibus reliquis imperatoribus, 30 quos aut vidimus aut audivimus, non fuerunt. Testis est Italia, quam ille ipse victor, L. Sulla, huius vir-

---

[1] disciplina. [2] *om.* in exercitu. [3] *E.* — belli esse. [4] *omi. Græv.* — civitatibus. [5] *E.* — mil. pos. [6] *E. H. edd. vett.* — par or. [7] *E.* — dignum illo.

tute et subsidio confessus est liberatam; testis est Sicilia, quam multis undique cinctam periculis non terrore belli, sed consilii celeritate[1] explicavit; testis est Africa, quæ magnis oppressa hostium copiis eorum ipsorum sanguine redundavit; testis est Gallia, per quam legionibus nostris iter in Hispaniam[2] Gallorum internecione patefactum est; testis est Hispania, quæ sæpissime plurimos hostes ab hoc superatos prostratosque conspexit; testis est iterum et sæpius Italia, quæ, quum servili bello tetro periculosoque premeretur, ab hoc auxilium absente expetivit, quod bellum exspectatione eius[3] attenuatum atque imminutum est, adventu sublatum ac sepultum; testes vero 31 iam omnes oræ atque omnes exteræ gentes ac nationes, denique maria omnia, quum[4] universa, tum in singulis oris[5] omnes sinus atque portus. Quis enim toto mari locus per hos annos aut tam firmum habuit præsidium, ut tutus esset, aut tam fuit abditus, ut lateret? Quis navigavit, qui non se aut mortis aut servitutis periculo committeret, quum aut hieme aut referto prædonum mari navigaret?[6] Hoc tantum bellum, tam turpe, tam vetus, tam late divisum atque dispersum, quis umquam arbitraretur aut ab omnibus imperatoribus uno anno aut omnibus annis ab uno imperatore confici posse? Quam 32 provinciam tenuistis a prædonibus liberam per hosce annos? quod vectigal vobis tutum fuit? quem socium defendistis? cui præsidio classibus vestris fuistis? quam multas existimatis insulas esse desertas? quam multas aut metu relictas aut a prædonibus captas urbes esse sociorum? Sed quid ego longinqua 12 commemoro? Fuit hoc quondam, fuit proprium populi Romani, longe a domo bellare et propugnaculis imperii sociorum fortunas, non sua tecta defendere. Sociis ego vestris[7] mare per hosce annos clausum fuisse dicam[8], quum exercitus vestri[9] numquam a Brundisio nisi hieme summa[10] transmise-

---

[1] *E. Gell. N. A. 1, 7.* — cel. cons. [2] *E.* — in Hisp. iter. [3] *E.* — Pompeii. [4] *E.* — tum. [5] *om.* oris. [6] navigaretur. [7] *E.* — vestris ego. [8] *E.* — mare cl. p. h. a. d. f. [9] *E.* — nostri. [10] *E.* — a Br. n. nisi sum. hieme.

rint? Qui ad vos ab exteris nationibus venirent, captos querar, quum legati populi Romani redempti sint? Mercatoribus tutum mare non fuisse dicam, quum duodecim secures in prædonum potestatem
33 pervenerint? Cnidum aut Colophonem aut Samum, nobilissimas urbes, innumerabilesque alias captas esse commemorem, quum vestros portus, atque eos portus, quibus vitam et spiritum ducitis, in prædonum fuisse potestatem sciatis? An vero ignoratis, portum Caietæ celeberrimum ac[1] plenissimum navium, inspectante prætore, a prædonibus esse direptum? ex Miseno autem eius ipsius liberos, qui cum prædonibus antea ibi bellum gesserat, a prædonibus esse sublatos? Nam quid ego Ostiense incommodum atque illam labem atque ignominiam rei publicæ querar, quum, prope inspectantibus vobis, classis ea, cui consul populi Romani præpositus esset, a prædonibus capta atque oppressa est? Pro dii immortales! tantamne unius hominis incredibilis ac divina virtus tam brevi tempore lucem afferre rei publicæ potuit, ut vos, qui modo ante ostium Tiberinum classem hostium videbatis, ii nunc nullam intra Oceani ostium prædonum navem esse audiatis?
34 Atque hæc qua celeritate gesta sint, quamquam videtis, tamen a me in dicendo prætereunda non sunt. Quis enim umquam aut obeundi negotii aut consequendi quæstus studio tam brevi tempore tot loca adire, tantos cursus conficere potuit, quam celeriter, Cn. Pompeio duce, tanti[2] belli impetus navigavit? qui nondum tempestivo ad navigandum mari Siciliam adiit, Africam exploravit, inde Sardiniam cum classe venit, atque hæc tria frumentaria subsidia rei publicæ firmissimis præsidiis classibusque
35 munivit. Inde quum se[3] in Italiam recepisset, duabus Hispaniis et Gallia [Transalpina][4] præsidiis ac navibus confirmata, missis item in oram Illyrici maris et in Achaiam omnemque Græciam navibus, Italiæ duo maria maximis classibus firmissimisque præsidiis adornavit; ipse autem, ut Brundisio[5] profectus est,

[1] *E.* — atque. [2] *om.* tanti. [3] *E.* — se quum. [4] Cisalpina. *sine uncis.* [5] *E.* — a Br.

undequinquagesimo die totam ad imperium populi Romani Ciliciam adiunxit; omnes, qui ubique prædones fuerunt, partim capti interfectique sunt, partim unius huius se imperio ac potestati dediderunt[1]. Idem Cretensibus, quum ad eum usque in Pamphyliam legatos deprecatoresque misissent, spem deditionis non ademit obsidesque imperavit. Ita tantum bellum, tam diuturnum, tam longe lateque dispersum, quo bello omnes gentes ac nationes premebantur, Cn. Pompeius extrema hieme apparavit, ineunte vere suscepit, media æstate confecit. Est 36 **13** hæc divina atque incredibilis virtus imperatoris. Quid? ceteræ, quas paullo ante commemorare coeperam, quantæ atque quam multæ sunt? Non enim bellandi virtus solum[2] in summo ac[3] perfecto imperatore quærenda est, sed multæ sunt artes eximiæ, huius administræ comitesque virtutis. Ac primum quanta innocentia debent esse imperatores? quanta deinde in omnibus[4] rebus temperantia? quanta fide? quanta facilitate? quanto ingenio? quanta humanitate? Quæ breviter, qualia sint in Cn. Pompeio, consideremus; summa enim omnia sunt, Quirites; sed ea magis ex aliorum contentione quam ipsa per sese cognosci atque intelligi possunt. Quem enim imperatorem pos- 37 sumus ullo[5] in numero putare, cuius in exercitu veneant centuriatus atque venierint? quid hunc hominem magnum aut amplum de re publica cogitare, qui pecuniam ex ærario depromptam ad bellum administrandum aut propter cupiditatem provinciæ magistratibus diviserit aut propter avaritiam Romæ in quæstu reliquerit? Vestra admurmuratio facit, Quirites, ut agnoscere videamini, qui hæc fecerint; ego autem nomino neminem[6]; quare irasci mihi nemo poterit, nisi qui ante de se voluerit confiteri. Itaque propter hanc avaritiam imperatorum quantas calamitates, quocunque ventum sit, nostri exercitus ferant, quis ignorat? Itinera, quæ per 38 hosce annos in Italia per agros atque oppida civium

---

[1] *E.* — huius imp. a. p. se ded. [2] *E. H. edd. vett.* — soll. bell. virt. [3] *E.* — atque. [4] *E.* — omn. in. [5] *E.* — poss. imper. aliquo. [6] *E. H.* — neminem nom.

Romanorum nostri imperatores fecerunt, recordamini; tum facilius statuetis, quid apud exteras nationes fieri existimetis. Utrum plures arbitramini per hosce annos militum vestrorum armis hostium urbes, an hibernis sociorum civitates esse deletas? Neque enim potest exercitum is continere imperator, qui se ipse[1] non continet, neque severus esse in iudicando, qui alios in se severos esse iudices non vult.
39 Hic miramur, hunc hominem tantum excellere ceteris, cuius legiones sic in Asiam pervenerint[2], ut non modo manus tanti exercitus, sed ne vestigium quidem cuiquam pacato nocuisse dicatur? Iam vero, quemadmodum milites hibernent, quotidie sermones ac litteræ perferuntur. Non modo, ut sumptum faciat in militem, nemini vis affertur, sed ne cupienti quidem cuiquam permittitur. Hiemis enim, non avaritiæ perfugium maiores nostri in sociorum atque
14 40 amicorum tectis esse voluerunt. Age vero, ceteris in rebus quali[3] sit temperantia, considerate. Unde illam tantam celeritatem et tam incredibilem cursum inventum putatis? Non enim illum eximia vis remigum aut ars inaudita quædam gubernandi aut venti aliqui novi tam celeriter in ultimas terras pertulerunt; sed eæ res, quæ ceteros remorari solent, non retardarunt; non avaritia ab instituto cursu ad prædam aliquam devocavit, non libido ad voluptatem, non amoenitas ad delectationem, non nobilitas urbis ad cognitionem, non denique labor ipse ad quietem; postremo signa et tabulas ceteraque ornamenta Græcorum oppidorum, quæ ceteri tollenda esse arbitrantur, ea
41 sibi ille ne visenda quidem existimavit. Itaque omnes nunc[4] in iis[5] locis Cn. Pompeium sicut aliquem non ex hac urbe missum, sed de cælo delapsum intuentur; nunc denique incipiunt credere, fuisse homines Romanos hac quondam continentia[6], quod iam nationibus exteris incredibile ac falso memoriæ proditum videbatur; nunc imperii vestri splendor illis gentibus lucem afferre coepit[7]; nunc intelli-

---

[1] ipsum. [2] *E. H. edd. vett.* — pervenerunt. [3] qualis. [4] *E.* — quidem nunc. [5] his. [6] *E.* — abstinentia. [7] gentibus lucet.

gunt, non sine causa maiores suos tum, quum hac temperantia magistratus habebamus, servire populo Romano quam imperare aliis maluisse. Iam vero ita faciles aditus ad eum privatorum, ita liberæ querimoniæ de aliorum iniuriis esse dicuntur, ut is, qui dignitate principibus excellit, facilitate infimis par [1] esse videatur. Iam quantum consilio, quantum dicendi gravitate et copia valeat, in quo ipso inest quædam dignitas imperatoria, vos, Quirites, hoc ipso ex [2] loco sæpe cognostis. Fidem vero eius quantam inter socios [3] existimari putatis, quam hostes omnes omnium generum [4] sanctissimam iudicarint? Humanitate iam tanta est, ut difficile dictu sit, utrum hostes magis virtutem eius pugnantes timuerint, an mansuetudinem victi dilexerint. Et quisquam dubitabit, quin huic hoc tantum bellum transmittendum sit, qui ad omnia nostræ memoriæ bella conficienda divino quodam consilio natus esse videatur? 42

15 Et quoniam auctoritas quoque in bellis administrandis multum [5] atque in imperio militari valet, certe nemini dubium est, quin ea re idem ille imperator plurimum possit. Vehementer autem pertinere ad bella administranda, quid hostes, quid socii de imperatoribus nostris existiment, quis ignorat, quum sciamus, homines in tantis rebus, ut aut contemnant aut metuant aut oderint aut ament, opinione non minus et fama quam aliqua ratione certa [6] commoveri? Quod igitur nomen umquam in orbe terrarum clarius fuit? cuius res gestæ pares? de quo homine vos, id quod maxime facit auctoritatem, tanta et tam præclara iudicia fecistis? An vero ullam usquam esse oram tam desertam putatis, quo non illius diei fama pervaserit, quum universus populus Romanus, referto foro completisque [7] omnibus templis, ex quibus hic locus conspici potest, unum sibi ad commune omnium gentium bellum 43 44

---

[1] *E. H. edd. vett.* — par inf. [2] *E. Col.* — in. [3] *E.* — inter soc. quantam. [4] hostes omnium gentium. [5] *E.* — auctoritas multum i. bell. qu. adm. [6] *E.* — certa ratione. [7] *E. H.* — repletisque.

Cn. Pompeium imperatorem depoposcit? Itaque ut plura non dicam, neque aliorum exemplis confirmem, quantum[1] auctoritas valeat in bello, ab eodem Cn. Pompeio omnium rerum egregiarum exempla sumantur. Qui quo die a vobis maritimo bello præpositus est imperator, tanta repente vilitas annonæ ex summa inopia et caritate rei frumentariæ consecuta est, unius hominis spe ac[2] nomine, quantam vix ex summa ubertate agrorum diuturna
45 pax efficere potuisset. Iam, accepta in Ponto calamitate ex eo proelio, de quo vos paullo ante invitus admonui, quum socii pertimuissent, hostium opes animique crevissent, satis firmum præsidium provincia non haberet, amisissetis Asiam, Quirites, nisi ad ipsum discrimen eius temporis divinitus[3] Cn. Pompeium ad eas regiones fortuna populi Romani attulisset. Huius adventus et Mithridatem insolita inflammatum victoria continuit et Tigranem magnis copiis minitantem Asiæ retardavit. Et quisquam dubitabit, quid virtute perfecturus sit, qui tantum auctoritate perfecerit?[4] aut quam facile imperio atque exercitu socios et vectigalia conservaturus sit, qui ipso no-
16 46 mine ac rumore defenderit? Age vero, illa res quantam declarat eiusdem hominis apud hostes populi Romani auctoritatem, quod ex locis tam longinquis tamque diversis tam brevi tempore omnes huic se uni[5] dediderunt? quod Cretensium legati, quum in eorum insula noster imperator exercitusque esset, ad Cn. Pompeium in ultimas prope terras venerunt, eique se omnes Cretensium civitates dedere velle dixerunt? Quid? idem iste[6] Mithridates nonne ad eundem Cn. Pompeium legatum usque in Hispaniam misit? eum, quem Pompeius legatum semper iudicavit; ii, quibus erat[7] molestum, ad eum potissimum esse missum, speculatorem quam legatum iudicari maluerunt? Potestis igitur iam constituere, Quirites, hanc auctoritatem, multis postea rebus gestis magnisque vestris iudiciis amplificatam,

---

[1] quantum [huius]. [2] *E.* — et. [3] nisi ipsum id temporis. [4] profecerit. [5] *E. Col.* — uni huic se. [6] *E.* — item ipse. [7] semper erat.

quantum apud illos reges, quantum apud exteras nationes valituram esse existimetis.

Reliquum est, ut de felicitate, quam præstare 47 de se ipso nemo potest, meminisse et commemorare de altero possumus, sicut æquum est homines [1] de potestate deorum, timide et pauca dicamus. Ego enim sic existimo, Maximo, Marcello, Scipioni, Mario et ceteris magnis imperatoribus non solum propter virtutem, sed etiam propter fortunam sæpius imperia mandata atque exercitus esse commissos. Fuit enim profecto quibusdam summis viris quædam ad amplitudinem et ad [2] gloriam et ad res magnas bene gerendas divinitus adiuncta fortuna. De huius autem hominis felicitate, de quo [3] nunc agimus, hac utar moderatione dicendi, non ut in illius potestate fortunam positam esse dicam, sed ut præterita meminisse, reliqua sperare videamur, ne aut invisa diis immortalibus oratio nostra aut ingrata esse videatur. Itaque non sum prædicaturus, 48 quantas [4] ille res domi militiæque, terra marique, quantaque felicitate gesserit, ut eius semper voluntatibus non modo cives assenserint, socii obtemperarint, hostes obedierint, sed etiam venti tempestatesque obsecundarint; hoc brevissime dicam, neminem umquam tam impudentem fuisse, qui ab diis immortalibus tot et tantas res tacitus auderet optare, quot et quantas dii immortales ad Cn. Pompeium detulerunt; quod ut illi proprium ac perpetuum sit, Quirites, quum communis salutis atque imperii, tum ipsius hominis causa (sicuti facitis) velle et optare debetis.

Quare quum et bellum sit ita necessarium [5], ut 49 negligi non possit, ita magnum, ut accuratissime sit administrandum, et quum ei imperatorem præficere possitis, in quo sit eximia belli scientia, singularis virtus, clarissima auctoritas, egregia fortuna, dubitabitis, Quirites, quin hoc tantum boni, quod vobis ab diis immortalibus oblatum et datum est, in

---

[1] E. *vest. alior.* (hominis) — homini. [2] *om.* ad. [3] *E.* — quo de. [4] *E. H.*, *alii*, *edd. vett.* — Quirites, quantas. [5] *E.* — ita nec. sit.

rem publicam conservandam atque amplificandam con-
17 50 feratis? Quod si Romæ Cn. Pompeius privatus esset hoc tempore, tamen ad tantum bellum is erat deligendus atque mittendus; nunc, quum ad ceteras summas utilitates hæc quoque opportunitas adiungatur, ut in iis ipsis locis adsit, ut habeat exercitum, ut ab iis, qui habent, accipere statim possit, quid exspectamus? aut cur non, ducibus diis immortalibus, eidem, cui cetera summa cum salute rei publicæ commissa sunt, hoc quoque bellum regium committamus [1]?

51 At enim vir clarissimus, amantissimus rei publicæ, vestris beneficiis amplissimis affectus, Q. Catulus, itemque summis ornamentis honoris, fortunæ, virtutis, ingenii præditus, Q. Hortensius, ab hac ratione dissentiunt; quorum ego auctoritatem apud vos multis locis plurimum valuisse et valere oportere confiteor; sed in hac causa, tametsi cognoscetis [2] auctoritates contrarias virorum fortissimorum et clarissimorum [3], tamen, omissis auctoritatibus, ipsa re ac [4] ratione exquirere possumus veritatem; atque hoc facilius, quod ea omnia, quæ a me adhuc [5] dicta sunt, iidem isti vera esse concedunt, et necessarium bellum esse et magnum et in uno Cn. Pom-
52 peio summa esse omnia. Quid igitur ait Hortensius? Si uni omnia tribuenda sint, unum dignissimum esse Pompeium; sed ad unum tamen omnia deferri non oportere. Obsolevit iam ista oratio, re multo magis quam verbis refutata. Nam tu idem, Q. Hortensi, multa, pro tua summa copia ac singulari facultate dicendi, et in senatu contra virum fortem A. Gabinium graviter ornateque dixisti, quum is de uno imperatore contra prædones constituendo legem promulgasset, et ex hoc ipso loco permulta item
53 contra eam legem [6] verba fecisti. Quid? tum, per deos immortales! si plus apud populum Romanum auctoritas tua quam ipsius populi Romani salus et

---

[1] *E. et codd. fere omnes.* — committimus. [2] *cod. Monac.* — cognoscitis. [3] *E.* — fort. vir. et clar. [4] *E.* — et. [5] *E. H., edd. vett.* — adh. a me. [6] *E. Col.* — legem eam.

vera causa valuisset, hodie hanc gloriam atque hoc orbis terræ imperium teneremus? An tibi tum imperium esse hoc videbatur, quum populi Romani legati, quæstores prætoresque [1] capiebantur? quum ex omnibus provinciis commeatu et privato et publico prohibebamur? quum ita clausa nobis erant maria omnia [2], ut neque privatam rem transmarinam neque publicam iam obire possemus? Quæ civitas antea 54 81 umquam fuit, non dico Atheniensium, quæ satis late quondam mare tenuisse dicitur, non Karthaginiensium, qui permultum classe ac maritimis [3] rebus valuerunt, non Rhodiorum, quorum usque ad nostram memoriam disciplina navalis et gloria remansit; quæ civitas umquam [antea] [4] tam tenuis, quæ tam parva insula fuit, quæ non portus suos et agros et aliquam partem regionis atque oræ maritimæ per se ipsa defenderet? At hercule aliquot annos continuos ante legem Gabiniam ille populus Romanus, cuius usque ad nostram memoriam nomen invictum in navalibus pugnis permanserat, magna ac multo maxima parte non modo utilitatis, sed dignitatis atque imperii caruit. Nos, quorum maiores 55 Antiochum regem classe Persenque superarunt omnibusque navalibus pugnis Karthaginienses, homines in maritimis rebus exercitatissimos paratissimosque, vicerunt, ii nullo in loco iam prædonibus pares esse poteramus; nos, qui antea non modo Italiam tutam habebamus, sed omnes socios in ultimis oris auctoritate nostri imperii salvos præstare poteramus, tum, quum insula Delos, tam procul a nobis in Ægeo mari posita, quo omnes undique cum mercibus atque oneribus commeabant, referta divitiis, parva, sine muro, nihil timebat, iidem non modo provinciis atque oris Italiæ maritimis ac portubus nostris, sed etiam Appia iam via carebamus. Et his temporibus non pudebat magistratus populi Romani in hunc ipsum locum ascendere [5], quum eum nobis [6] maiores nostri [7] exuviis nauticis et classium

[1] *E.* — prætores quæstoresque. [2] *E.* — clausa e. nob o. m. [3] *E.* — cl. maritimisque. [4] *E.* — antea umquam (antea *in multis codd. om.*) [5] escendere. [6] *E.* — vobis. [7] *E.* — vestri.

19 56 spoliis ornatum reliquissent. Bono te animo tum, Q. Hortensi, populus Romanus, et ceteros, qui erant in eadem sententia, dicere existimavit ea, quæ sentiebatis; sed tamen in salute communi idem populus Romanus dolori suo maluit quam auctoritati vestræ obtemperare. Itaque una lex, unus vir, unus annus non modo nos illa miseria ac turpitudine liberavit, sed etiam effecit, ut aliquando vere videremur omnibus gentibus ac nationibus terra marique
57 imperare. Quo mihi etiam indignius videtur, obtrectatum esse adhuc, Gabinio dicam anne Pompeio an utrique (id quod est verius)? ne legaretur A. Gabinius Cn. Pompeio expetenti ac postulanti. Utrum ille, qui postulat ad tantum bellum legatum [1], quem velit, idoneus non est, qui impetret, quum ceteri ad expilandos socios diripiendasque provincias, quos voluerunt, legatos eduxerint, an ipse, cuius lege salus ac dignitas populo Romano atque omnibus gentibus constituta est, expers esse debet gloriæ eius imperatoris atque eius exercitus, qui
58 consilio ipsius ac periculo est constitutus? An C. Falcidius, Q. Metellus, Q. Cælius Latiniensis, Cn. Lentulus, quos omnes honoris causa nomino, quum tribuni plebis fuissent, anno proximo legati esse potuerunt, in uno [2] Gabinio sunt tam diligentes, qui in hoc bello, quod lege Gabinia geritur, in hoc imperatore atque exercitu, quem per vos ipse constituit, etiam præcipuo iure esse deberet? De quo legando consules spero [3] ad senatum relaturos; qui si dubitabunt aut gravabuntur, ego me profiteor relaturum; neque me impediet cuiusquam inimicum [4] edictum, quo minus, vobis fretus [5], vestrum ius beneficiumque defendam; neque præter intercessionem quidquam audiam; de qua (ut arbitror) isti ipsi, qui minantur, etiam atque etiam, quid liceat, considerabunt. Mea quidem sententia, Quirites, unus A. Gabinius belli maritimi rerumque gestarum Cn. Pompeio socius adscribitur, propterea

[1] *E.* — leg. ad t. bell. [2] *E. Col.* — hoc uno. [3] *E. H. edd. vett.* — spero consules. [4] *E. Hittorp., vestig. cett.* — cuiusquam, Quirites, inimicum. [5] *E.* — fretus vob.

quod alter uni id bellum suscipiendum vestris suffragiis detulit, alter delatum susceptumque confecit.

Reliquum est, ut de Q. Catuli auctoritate et 59 20 sententia dicendum esse videatur. Qui quum ex vobis quæreret, si in uno Cn. Pompeio omnia poneretis, si quid eo factum esset, in quo spem essetis habituri, cepit magnum suæ virtutis fructum ac dignitatis, quum omnes una prope [1] voce, in [eo] ipso vos spem habituros esse, dixistis. Etenim talis est vir, ut nulla res tanta sit ac tam difficilis, quam ille non et consilio regere et integritate tueri et virtute conficere possit. Sed in hoc ipso ab eo vehementissime dissentio, quod, quo minus certa est hominum ac minus diuturna vita, hoc magis res publica, dum per deos immortales licet, frui debet summi viri [2] vita atque virtute. At enim ne quid 60 novi [3] fiat contra exempla atque instituta maiorum. Non dicam [4] hoc loco, maiores nostros semper in pace consuetudini, in bello utilitati paruisse, semper ad novos casus temporum novorum consiliorum rationes accommodasse; non dicam, duo bella maxima, Punicum atque [5] Hispaniense, ab uno imperatore esse confecta, duasque [6] urbes potentissimas, quæ huic imperio maxime minitabantur, Karthaginem atque Numantiam, ab eodem Scipione esse deletas; non commemorabo, nuper ita vobis patribusque vestris esse visum, ut in uno C. Mario spes imperii poneretur, ut idem cum Iugurtha, idem cum Cimbris, idem cum Teutonis bellum administraret; in ipso 61 Cn. Pompeio, in quo novi constitui nihil vult Q. Catulus, quam multa sint nova summa Q. Catuli voluntate constituta, recordamini. Quid tam [7] novum, quam adolescentulum, privatum exercitum difficili rei publicæ tempore conficere? confecit; huic præesse? præfuit; rem optime ductu suo gerere? gessit. Quid tam præter consuetudinem, quam homini peradolescenti, cuius ætas a senatorio gradu [8] longe

---

[1] *E. H.* — prope una. [2] hominis. [3] *E. codd. Gulielmi.* — enim nihil novi. [4] *E.* — dico. [5] *E.* — et. [6] duas. [7] *E. H. alii, edd. vett.* — [enim] tam. [8] *E.* — cuius a sen. gr. ætas.

abesset, imperium atque exercitum dari, Siciliam permitti atque Africam bellumque in ea administrandum? Fuit in his provinciis singulari innocentia, gravitate, virtute; bellum in Africa maximum confecit, victorem exercitum deportavit. Quid vero tam inauditum, quam equitem Romanum triumphare? At eam quoque rem populus Romanus non modo vidit, sed omni etiam studio[1] visendam et concele-62 brandam putavit. Quid tam inusitatum, quam ut, quum duo consules clarissimi fortissimique essent, eques Romanus ad bellum maximum formidolosissimumque pro consule mitteretur? Missus est. Quo quidem tempore, quum esset nonnemo in senatu, qui diceret, *non oportere mitti hominem privatum pro consule*, L. Philippus dixisse dicitur, *non se illum sua sententia pro consule, sed pro consulibus mittere*. Tanta in eo rei publicæ bene gerendæ spes constituebatur, ut duorum consulum munus unius adolescentis virtuti committeretur. Quid tam singulare, quam ut ex senatusconsulto legibus solutus consul ante fieret, quam ullum alium magistratum per leges capere licuisset? Quid tam incredibile, quam ut iterum eques Romanus ex senatusconsulto triumpharet? Quæ in omnibus hominibus nova post hominum memoriam constituta sunt, ea tam multa non sunt quam hæc, quæ in hoc uno 63 homine videmus[2]. Atque hæc tot exempla, tanta ac tam nova, profecta sunt in eundem hominem a Q. Catuli atque a ceterorum eiusdem dignitatis amplissimorum hominum auctoritate.

22 Quare videant, ne sit periniquum et non ferendum, illorum auctoritatem de Cn. Pompeii dignitate a vobis comprobatam semper esse, vestrum ab illis de eodem homine iudicium populique Romani auctoritatem improbari, præsertim quum iam suo iure populus Romanus in hoc homine suam auctoritatem vel contra omnes, qui dissentiunt, possit defendere, propterea quod, iisdem istis reclamantibus, vos unum illum ex omnibus delegistis, quem bello prædonum

---

[1] etiam studio omni. [2] *codd. omnes, edd. vett.* — vidimus.

præponeretis. Hoc si vos temere fecistis et rei 64 publicæ parum consuluistis, recte isti studia vestra suis consiliis regere conantur; sin autem vos plus tum in re publica vidistis, vos, his repugnantibus, per vosmetipsos dignitatem huic imperio, salutem orbi terrarum attulistis, aliquando isti principes et sibi et ceteris populi Romani universi auctoritati parendum esse fateantur. Atque in hoc bello Asiatico et regio non solum militaris illa virtus, quæ est in Cn. Pompeio singularis, sed aliæ quoque virtutes animi multæ et magnæ requiruntur. Difficile est in Asia, Cilicia, Syria regnisque interiorum nationum ita versari nostrum[1] imperatorem, ut nihil aliud nisi[2] de hoste ac de laude cogitet. Deinde etiamsi qui sunt pudore ac temperantia moderatiores, tamen eos esse tales propter multitudinem cupidorum hominum nemo arbitratur. Difficile 65 est dictu, Quirites, quanto in odio simus apud exteras nationes propter eorum, quos ad eas per hos annos cum imperio misimus, libidines et iniurias[3]. Quod enim fanum putatis in illis terris nostris magistratibus religiosum, quam civitatem sanctam, quam domum satis clausam ac munitam fuisse? Urbes iam locupletes ac copiosæ requiruntur, quibus causa belli propter diripiendi cupiditatem inferatur. Li- 66 benter hæc coram cum Q. Catulo et Q. Hortensio disputarem, summis et clarissimis viris; noverunt enim sociorum vulnera, vident eorum calamitates, querimonias audiunt. Pro sociis vos contra hostes exercitum mittere putatis, an hostium simulatione contra socios atque amicos? Quæ civitas est in Asia, quæ non modo imperatoris aut legati, sed unius tribuni militum animos ac spiritus capere possit? Quare, etiamsi quem habetis, qui collatis signis exercitus regios superare posse videatur, tamen, nisi erit idem, qui a[4] pecuniis sociorum, qui ab eorum coniugibus ac liberis, qui ab ornamentis fanorum atque oppidorum, qui ab auro gazaque regia manus, oculos, animum cohibere possit, non erit idoneus, qui

---

[1] *E. H.* — vestrum. [2] *E.* — quam. [3] *E. Col.* — ini. ac libid. [4] *conj. Beneckii.* — qui se a.

67 ad bellum Asiaticum regiumque mittatur. Ecquam putatis civitatem pacatam fuisse, quæ locuples sit? ecquam esse locupletem, quæ istis pacata esse videatur? Ora maritima, Quirites, Cn. Pompeium non solum propter rei militaris gloriam, sed etiam propter animi continentiam requisivit. Videbat enim, prætores[1] locupletari quotannis pecunia publica, præter paucos, neque nos quidquam aliud assequi classium nomine, nisi ut, detrimentis accipiendis, maiore affici turpitudine videremur. Nunc qua cupiditate homines in provincias, quibus iacturis, quibus condicionibus proficiscantur, ignorant videlicet isti, qui ad unum deferenda omnia esse[2] non arbitrantur.
68 Quasi vero Cn. Pompeium non quum suis virtutibus, tum etiam alienis vitiis magnum esse videamus. Quare nolite dubitare, quin huic uni credatis omnia, qui inter tot annos[3] unus inventus sit, quem socii in urbes suas cum exercitu venisse gaudeant. Quod si auctoritatibus hanc causam, Quirites, confirmandam putatis, est vobis auctor vir bellorum omnium maximarumque rerum peritissimus, P. Servilius, cuius tantæ res gestæ terra marique exstiterunt, ut, quum de bello deliberetis, auctor vobis gravior nemo esse debeat; est C. Curio, summis vestris beneficiis maximisque rebus gestis, summo ingenio et prudentia præditus; est Cn. Lentulus, in quo omnes, pro amplissimis vestris honoribus, summum consilium, summam gravitatem esse cognovistis; est C. Cassius, integritate, virtute, constantia singulari. Quare videte, horumne[4] auctoritatibus illorum orationi, qui dissentiunt, respondere posse videamur.

24 69 Quæ quum ita sint, C. Manili, primum istam tuam et legem et voluntatem et sententiam laudo vehementissimeque comprobo, deinde te hortor, ut, auctore populo Romano, maneas in sententia, neve cuiusquam vim aut minas pertimescas. Primum in te satis esse animi perseverantiæque arbitror; deinde, quum tantam multitudinem cum tanto studio adesse videamus, quantam nunc iterum in eodem ho-

---

[1] populum Romanum non. [2] *E.* — esse omnia. [3] *E.* — annos tot. [4] *coni. Or.* — num horum. (*Codd.* ut h.)

mine præficiendo videmus, quid est, quod aut de re aut de perficiendi facultate dubitemus? Ego autem, quidquid est in me[1] studii, consilii, laboris, ingenii, quidquid hoc beneficio populi Romani atque hac potestate prætoria, quidquid auctoritate, fide, constantia possum, id omne ad hanc rem conficiendam tibi et populo Romano polliceor ac defero; te- 70 storque omnes deos, et eos maxime, qui huic loco temploque præsident, qui omnium mentes eorum, qui ad rem publicam adeunt, maxime perspiciunt, me hoc neque rogatu facere cuiusquam, neque quo Cn. Pompeii gratiam mihi per hanc causam conciliari putem, neque quo mihi ex cuiusquam amplitudine aut præsidia periculis aut adiumenta honoribus quæram, propterea quod pericula facile, ut hominem præstare oportet, innocentia tecti repellemus, honores autem neque ab uno neque ex hoc loco, sed eadem illa nostra[2] laboriosissima ratione vitæ, si vestra voluntas feret, consequemur. Quamobrem, 71 quidquid in hac causa mihi susceptum est, Quirites, id ego[3] omne me rei publicæ causa suscepisse confirmo, tantumque abest, ut aliquam mihi bonam gratiam[4] quæsisse videar, ut multas me etiam[5] simultates partim obscuras, partim apertas intelligam, mihi non necessarias, vobis non inutiles, suscepisse. Sed ego me hoc honore præditum, tantis vestris beneficiis affectum, statui, Quirites, vestram voluntatem et rei publicæ dignitatem et salutem provinciarum atque sociorum meis omnibus commodis et rationibus præferre oportere.

---

[1] *E.* — in me est. [2] *E. H.* — nostra illa. [3] *E.* — *om.* ego. [4] *E.* — bonam gr. mihi. [5] *E.* — *om.* me.

M. TULLII CICERONIS
IN
L. CATILINAM
ORATIONES IV.

L. Sergius Catilina, homo patricii generis, magna vi et animi et corporis, sed ingenio malo pravoque, prætorius, qui iam a. u. c. 689 (a. Chr. 65) cæde consulum facta re publica potiri voluerat, sed casu a consilio exsequendo prohibitus erat, adscitis ad consilium rei publicæ opprimendæ perditissimis quibusque et audacissimis hominibus, quos inopia, cupiditas, scelera stimulabant, consulatum in ann. 691 (a. Chr. 63) petiit; sed, non satis occultatis, quæ parabantur, studiis bonorum M. Tullius Cicero cum C. Antonio consul factus est. Ea re accensus Catilina Cicerone et Antonio coss. acrius consilia agitabat, resistente diligentia Ciceronis, ad quem pleraque a Fulvia deferebantur, muliere nobili, quæ cum uno ex coniuratis, Q. Curio, amoris consuetudinem habebat. Itaque factum est senatusconsultum, darent operam Coss., ne quid detrimenti caperet res publica, effectumque, ut Catilina, quum in proximum annum iterum consulatum peteret, repulsam ferret, designarenturque consules D. Silanus et L. Murena. Catilina autem, missis iam antea per Italiam ad homines seditiosos, maxime veteres Sullæ milites, concitandos sociis, ad C. Mallium, qui Fæsulis in Etruria manum armatorum collegerat, proficisci constituit et bellum facere; convocatisque nocte, quæ inter VIII et VII Id. Novembr. (d. 6 et 7 Nov.) erat, sociis in domum M. Porcii Læcæ, consilium aperuit; simul eo hortante duo equites Rom. ex coniuratis Ciceronem se illa ipsa nocte ante lucem, quum sicut salutaturi intrassent, interfecturos esse polliciti sunt. Cicero,

vitatis insidiis, aut eodem ipso die (VII Id. Nov., d. 7 Nov.) aut proximo, qui fuit a. d. VI Id. Novembr. (d. 8 Nov.)[1]*, dispositis præsidiis, senatum in templum Iovis Statoris convocavit. Quo quum Catilina quasi sui purgandi causa venisset, Cicero in eum vehementissima oratione, quæ est prima in Catilinam, invectus est, qua Catilina perculsus et senatorum hostem atque parricidam appellantium vocibus, e senatu egressus et proxima nocte, relictis ad consilia in urbe exsequenda P. Lentulo, C. Cethego aliisque sociis, ad Mallium profectus est. Postridie Cicero, contione advocata, populum oratione secunda de rebus, quæ agebantur, edocuit et cohortatus est. Aliquo tempore interiecto, quum legati Allobrogum, qui a Lentulo sollicitati, Cicerone auctore, favere se coniurationi simularant, Roma exeuntes cum T. Vulturcio, qui ad Catilinam a Lentulo missus erat, in ponte Mulvio nocte comprehensi essent, litteræque, quæ a Lentulo, Cethego, P. Gabinio Cimbro ad Catilinam ferebantur, Ciceroni traditæ, is, arcessitis coniurationis principibus, senatum in ædem Concordiæ coegit III Non. Decembr. (d. 3 Decembr.). Ibi quum legati et Vulturcius rem omnem indicassent, coniurati, litteris suis convicti, in custodiam traditi sunt, Ciceroni autem gratiæ a senatu actæ supplicatioque decreta. Quibus peractis Cicero in contionem prodiit et populo, quæ acta essent, exposuit. Deinde Nonis Decembribus (d. 5 Decembr.), quum Cicero senatum in æde Iovis Statoris consuluisset, quid de iis fieri placeret, qui in custodiam traditi essent, duabusque dictis sententiis, altera D. Silani, cos. designati, qui capitis poena afficiendos censebat, altera C. Iulii Cæsaris, qui, bonis publicatis, per municipia Italiæ distribuendos et vinculis sempiternis tenendos, plures Cæsarem sequi viderentur, Cicero quartam orationem habuit, qua Silani sententiam non obscure commendavit.*

---

[1] *Hoc significari videtur in prima oratione § 8 et 9, illud in secunda § 6 et 13.*

ORATIO
IN L. CATILINAM
PRIMA,
HABITA IN SENATU.

I 1 Quousque tandem abutere, Catilina, patientia nostra? quamdiu etiam furor iste tuus eludet? [1] quem ad finem sese effrenata iactabit audacia? Nihilne te nocturnum præsidium Palatii, nihil urbis vigiliæ, nihil timor populi, nihil concursus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatus locus, nihil horum ora vultusque moverunt? Patere tua consilia non sentis? Constrictam iam horum omnium [2] conscientia teneri coniurationem tuam non vides? Quid proxima, quid superiore nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid consilii ceperis, quem 2 nostrum ignorare arbitraris? O tempora! o mores! Senatus hæc intelligit, consul videt; hic tamen vivit. Vivit? immo vero etiam in senatum venit; fit publici consilii particeps; notat et designat oculis ad cædem unumquemque nostrum. Nos autem, viri fortes, satisfacere rei publicæ videmur, si istius furorem ac tela vitemus. Ad mortem te, Catilina, duci iussu consulis iampridem oportebat, in te conferri pestem istam, quam tu in nos omnes 3 iamdiu machinaris. An vero vir amplissimus, P. Scipio, pontifex maximus, Ti. Gracchum, mediocriter labefactantem statum rei publicæ, privatus

---

[1] [nos] eludet? *(Om. etiam Jul. Victor. p. 258 Or.)*
[2] omn. hor.

interfecit, Catilinam[1], orbem terræ cæde atque incendiis vastare cupientem, nos consules perferemus? Nam illa nimis antiqua prætereo, quod C. Servilius Ahala Sp. Mælium, novis rebus studentem, manu sua occidit. Fuit, fuit ista quondam in hac re publica virtus, ut viri fortes acrioribus suppliciis civem perniciosum quam acerbissimum hostem coercerent. Habemus senatusconsultum in te, Catilina, vehemens et grave; non deest rei publicæ consilium neque auctoritas huius ordinis; nos, nos, dico aperte, consules desumus. Decrevit quondam 4 **2** senatus, ut L. Opimius consul videret, ne quid res publica detrimenti caperet; nox nulla intercessit; interfectus est propter quasdam seditionum suspiciones C. Gracchus, clarissimo patre, avo, maioribus; occisus est cum liberis M. Fulvius, consularis. Simili senatusconsulto C. Mario et L. Valerio consulibus est permissa[2] res publica; num unum diem postea L. Saturninum tribunum plebis et C. Servilium prætorem mors ac rei publicæ[3] poena remorata est? At vero[4] nos vicesimum iam diem patimur hebescere aciem horum auctoritatis. Habemus enim huiusmodi senatusconsultum, verumtamen inclusum in tabulis, tamquam[5] in vagina reconditum, quo ex senatusconsulto confestim interfectum te esse, Catilina, convenit. Vivis, et vivis non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam. Cupio, patres conscripti, me esse clementem; cupio in tantis rei publicæ periculis me non dissolutum videri; sed iam me ipsum[6] inertiæ nequitiæque condemno. Castra 5 sunt in Italia contra rem publicam in Etruriæ faucibus collocata, crescit in dies singulos hostium numerus, eorum autem imperatorem castrorum ducemque hostium intra moenia atque adeo in senatu videmus, intestinam aliquam quotidie perniciem rei publicæ molientem. Si te iam, Catilina, comprehendi, si interfici iussero, credo, erit verendum mihi, ne non hoc potius omnes boni serius a me, quam

---

[1] Catilinam [vero]. [2] *codd. (Tegern., Rhenaug.)* — perm. est. [3] [rei publicæ]. [4] *codd.* — *om.* vero. [5] tamquam [gladium]. [6] ipse.

quisquam crudelius factum esse dicat. Verum ego hoc, quod iampridem factum esse oportuit, certa de causa nondum adducor, ut faciam. Tum denique interficiere[1], quum iam nemo tam improbus, tam perditus, tam tui similis inveniri poterit, qui id 6 non iure factum esse fateatur. Quamdiu quisquam erit, qui te defendere audeat, vives, sed[2] vives ita, ut vivis[3], multis meis et firmis præsidiis oppressus[4], ne commovere te contra rem publicam possis. Multorum te etiam oculi et aures non sentientem, sicut adhuc fecerunt, speculabuntur atque custodient.

3 Etenim quid est, Catilina, quod iam amplius exspectes, si neque nox tenebris obscurare coetus nefarios nec privata domus parietibus continere voces coniurationis tuæ potest? si illustrantur, si erumpunt omnia? Muta iam istam mentem, mihi crede, obliviscere cædis atque incendiorum. Teneris undique; luce sunt clariora nobis tua consilia 7 omnia; quæ iam[5] mecum licet recognoscas. Meministine, me ante diem XII Kalendas Novembres dicere in senatu, fore in armis certo die, qui dies futurus esset ante diem VI Kal. Novembres, C. Mallium, audaciæ satellitem atque administrum tuæ? Num me fefellit, Catilina, non modo res tanta, tam atrox, tam incredibilis, verum, id quod multo magis est admirandum, dies? Dixi ego idem in senatu, cædem te optimatium[6] contulisse in ante diem V Kalendas Novembres, tum quum multi principes civitatis Roma non tam sui conservandi quam tuorum consiliorum reprimendorum causa profugerunt. Num infitiari potes, te illo ipso die, meis præsidiis, mea diligentia circumclusum, commovere te contra rem publicam non potuisse, quum tu, discessu ceterorum, nostra tamen, qui remansissemus, cæde contentum 8 te esse dicebas? Quid? quum tu te Præneste Kalendis ipsis Novembribus occupaturum nocturno impetu esse confideres, sensistine, illam coloniam meo iussu meis præsidiis, custodiis vigiliisque esse

---

[1] interficiam te. [2] *coni.* — et. [3] *codd.* — ut nunc vivis. [4] obsessus. [5] etiam. [6] *codd.* — optimatum.

munitam? Nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas, quin ego non modo audiam, sed etiam videam[1] planeque sentiam. Recognosce tandem mecum noctem illam superiorem; iam intelliges, multo me vigilare acrius ad salutem quam te ad perniciem rei publicæ. Dico te priore nocte venisse inter falcarios (non agam obscure) in M. Læcæ domum; convenisse eodem complures eiusdem amentiæ scelerisque socios. Num negare audes? Quid taces? Convincam, si negas; video enim hic[2] in senatu quosdam, qui tecum una fuerunt. O dii immortales! ubinam gentium sumus? quam rem publicam habemus? in qua urbe vivimus? Hic, hic sunt, nostro in numero, patres conscripti, in hoc orbis terræ sanctissimo gravissimoque consilio, qui de nostro omnium[3] interitu, qui de huius urbis atque adeo orbis terrarum exitio cogitent. Hosce ego video consul et de re publica sententiam rogo, et, quos ferro trucidari oportebat, eos nondum voce vulnero. Fuisti igitur apud Læcam illa nocte, Catilina; distribuisti partes Italiæ; statuisti, quo quemque proficisci placeret; delegisti, quos Romæ relinqueres, quos tecum educeres; descripsisti urbis partes ad incendia; confirmasti, te ipsum iam esse exiturum; dixisti, paululum tibi esse etiam nunc[4] moræ, quod ego viverem. Reperti sunt duo equites Romani, qui te ista cura liberarent et sese illa ipsa nocte paullo ante lucem me in meo lectulo interfecturos esse[5] pollicerentur. Hæc ego omnia, vixdum etiam coetu vestro dimisso, comperi; domum meam maioribus præsidiis munivi atque firmavi; exclusi eos, quos tu mane ad me salutatum miseras, quum illi ipsi venissent, quos ego iam multis ac summis viris ad me id temporis venturos esse prædixeram.

4 9 10

Quæ quum ita sint, Catilina, perge, quo coepisti; egredere aliquando ex urbe; patent portæ; proficiscere. Nimium diu te imperatorem tua illa

5

---

[1] *coni. e vest. codd. fort. omnium et edd. vett.* (quod ego non modo aud., sed etiam vid.) — quod ego non modo non aud., s. et. non vid. [2] *cod. Lamb., edd. vett.* — esse hic. [3] *codd. edd. vett.* — meo nostrumque omnium. [4] etiam tum. [5] om. *esse*.

Malliana castra desiderant. Educ tecum etiam omnes tuos; si minus, quam plurimos; purga urbem. Magno me metu liberabis, dummodo inter me atque te murus intersit. Nobiscum versari iam diutius non po-
11 tes; non feram, non patiar, non sinam. Magna diis immortalibus habenda est atque huic ipsi Iovi Statori, antiquissimo custodi huius urbis, gratia[1], quod hanc tam tetram, tam horribilem tamque infestam rei publicæ pestem toties iam effugimus. Non est sæpius in uno homine summa salus periclitanda rei publicæ. Quamdiu mihi consuli designato, Catilina, insidiatus es, non publico me præsidio, sed privata diligentia defendi. Quum proximis comitiis consularibus me consulem in campo et competitores tuos interficere voluisti, compressi conatus tuos nefarios[2] amicorum præsidio et copiis, nullo tumultu publice concitato; denique, quotiescunque me petisti, per me tibi obstiti; quamquam videbam, perniciem meam cum magna calamitate rei publicæ esse coniunctam. Nunc iam aperte rem
12 publicam universam petis; templa deorum immortalium, tecta urbis, vitam omnium civium, Italiam denique totam ad exitium ac[3] vastitatem vocas. Quare, quoniam id, quod est primum et quod[4] huius imperii disciplinæque maiorum proprium est, facere nondum audeo, faciam id, quod est ad severitatem lenius et[5] ad communem salutem utilius. Nam si te interfici iussero, residebit in re publica reliqua coniuratorum manus; sin tu (quod te iamdudum hortor) exieris, exhaurietur ex urbe tuorum comi-
13 tum magna et perniciosa sentina rei publicæ. Quid est, Catilina? Num dubitas id me imperante facere, quod iam tua sponte faciebas? Exire ex urbe iubet consul hostem. Interrogas me, num in exsilium? Non iubeo, sed, si me consulis, suadeo.
6 Quid est enim, Catilina, quod te iam in hac urbe delectare possit? in qua nemo est extra istam coniurationem perditorum hominum, qui te non metuat, nemo, qui non oderit. Quæ nota dome-

---

[1] gratia *post* habenda est *ponitur*. [2] t. nef. con. [3] et. [4] *codd.* — id, quod primum atque. [5] *om.* et.

sticæ turpitudinis non inusta vitæ tuæ est? quod privatarum rerum dedecus non inhæret in fama?[1] quæ libido ab oculis, quod facinus a manibus umquam tuis, quod flagitium a toto corpore abfuit? cui tu adolescentulo, quem corruptelarum illecebris irretisses, non aut ad audaciam ferrum aut ad libidinem facem prætulisti? Quid vero? nuper, quum **14** morte superioris uxoris novis nuptiis domum vacuefecisses, nonne etiam alio incredibili scelere hoc scelus cumulasti? quod ego prætermitto et facile patior sileri, ne in hac civitate tanti facinoris immanitas aut exstitisse aut non vindicata esse videatur. Prætermitto ruinas fortunarum tuarum, quas omnes impendere tibi proximis Idibus senties; ad illa venio, quæ non ad privatam ignominiam vitiorum tuorum, non ad domesticam tuam difficultatem ac turpitudinem, sed ad summam rem publicam atque ad omnium nostrum vitam salutemque pertinent. Potestne tibi **15** hæc lux, Catilina, aut huius cæli spiritus esse iucundus, quum scias, horum esse neminem, qui nesciat, te pridie Kalendas Ian., Lepido et Tullo consulibus, stetisse in comitio cum telo? manum consulum et principum civitatis interficiendorum causa paravisse? sceleri ac furori tuo non mentem aliquam aut timorem tuum, sed fortunam populi Romani obstitisse? Ac iam illa omitto (neque enim sunt aut obscura aut non multa commissa postea[2]): quoties tu me designatum, quoties consulem interficere conatus es? quot ego tuas petitiones ita coniectas, ut vitari posse non[3] viderentur, parva quadam declinatione et, ut aiunt, corpore effugi. Nihil assequeris; neque[4] tamen conari ac velle desistis. Quoties tibi iam[5] extorta est sica ista de manibus? quoties ex- **16** cidit[6] casu aliquo et elapsa est? quæ[7] quidem quibus abs te initiata sacris ac devota sit, nescio, quod eam necesse putas esse[8] in consulis[9] corpore defigere.

---

[1] *e codd.* (inhæret) *et coni.* — hæret infamia. [2] post commissa. [3] non posse. [4] *codd.* — nihil agis, nih. assequ., [nihil moliris,] neque. [5] *codd.* — iam tibi. [6] *codd.* — vero exc. [7] est? [tamen ea carere diutius non potes,] quæ. [8] *om.* esse. [9] *codd.*, *Arusian.* — consulis in.

7 Nunc vero quæ tua est ista vita? Sic enim iam tecum loquar, non ut odio permotus esse videar, quo debeo, sed ut misericordia, quæ tibi nulla debetur. Venisti paullo ante in senatum. Quis te ex hac tanta frequentia, tot ex tuis amicis ac necessariis salutavit? Si hoc post hominum memoriam contigit nemini, vocis exspectas contumeliam, quum sis gravissimo iudicio taciturnitatis oppressus? Quid? quod adventu tuo ista subsellia vacuefacta sunt, quod omnes consulares, qui tibi persæpe ad cædem constituti fuerunt, simul atque assedisti, partem istam subselliorum nudam atque inanem reliquerunt, quo 17 tandem animo hoc tibi ferendum putas? Servi mehercule[1] mei si me isto pacto metuerent, ut te metuunt omnes cives tui, domum meam relinquendam putarem; tu tibi urbem non arbitraris? et, si me meis civibus iniuria suspectum tam graviter atque offensum viderem, carere me adspectu civium, quam infestis oculis omnium conspici mallem; tu, quum conscientia scelerum tuorum agnoscas odium omnium iustum et iam diu tibi[2] debitum, dubitas, quorum mentes sensusque vulneras, eorum adspectum præsentiamque vitare? Si te parentes timerent atque odissent tui, neque eos ulla ratione placare posses, ut opinor, ab eorum oculis aliquo concederes; nunc te patria, quæ communis est omnium nostrum parens, odit ac metuit et iamdiu te nihil iudicat nisi de parricidio suo cogitare. Huius tu neque auctoritatem verebere neque iudicium sequere 18 neque vim pertimesces? Quæ tecum, Catilina, sic agit et quodammodo tacita loquitur: Nullum iam aliquot[3] annis facinus exstitit nisi per te, nullum flagitium sine te; tibi uni multorum civium neces, tibi vexatio direptioque sociorum impunita fuit ac libera; tu non solum ad negligendas leges et quæstiones, verum etiam ad vincendas[4] perfringendasque valuisti. Superiora illa, quamquam ferenda non fuerunt, tamen, ut potui, tuli; nunc vero me totam esse in metu propter unum te[5], quidquid in-

[1] mehercle. [2] *edd. vett.* — tibi diu. [3] *Quintil., codd., edd. vett.* — aliquot iam. [4] *codd.* — evertendas. [5] *cod., edd. vett.* — te unum.

crepuerit, Catilinam timeri, nullum videri contra me consilium iniri posse, quod a tuo scelere abhorreat, non est ferendum. Quamobrem discede atque hunc mihi timorem eripe, si est verus, ne opprimar, sin falsus, ut tandem aliquando timere desinam. Hæc 19 8 si tecum, ut dixi, patria loquatur, nonne impetrare debeat, etiamsi vim adhibere non possit? Quid, quod tu te ipse in custodiam dedisti? quod[1] vitandæ suspicionis causa ad[2] M'. Lepidum te habitare velle dixisti? a quo non receptus etiam ad me venire ausus es atque, ut domi meæ te asservarem, rogasti. Quum a me quoque id responsi[3] tulisses, me nullo modo posse iisdem parietibus tuto esse tecum, qui magno in periculo essem, quod iisdem moenibus contineremur, ad Q. Metellum prætorem venisti; a quo repudiatus ad sodalem tuum, virum optimum, M. Marcellum demigrasti, quem tu videlicet et ad custodiendum te diligentissimum et ad suspicandum sagacissimum et ad vindicandum fortissimum fore putasti. Sed quam longe videtur a carcere atque a vinculis abesse debere, qui se ipse iam dignum custodia iudicarit? Quæ quum ita sint, 20 Catilina, dubitas, si emori æquo animo non potes, abire in aliquas terras et vitam istam, multis suppliciis iustis debitisque ereptam, fugæ solitudinique mandare?

Refer, inquis, ad senatum; id enim postulas, et, si hic ordo sibi placere[4] decreverit, te ire in exsilium, obtemperaturum te esse dicis. Non referam, id quod abhorret a meis moribus, et tamen faciam, ut intelligas, quid hi de te sentiant. Egredere ex urbe, Catilina; libera rem publicam metu; in exsilium, si hanc vocem exspectas, proficiscere. Quid est, Catilina? ecquid attendis, ecquid animadvertis horum silentium? Patiuntur, tacent. Quid exspectas auctoritatem loquentium, quorum voluntatem tacitorum perspicis? At si hoc idem huic 21 adolescenti optimo, P. Sestio[5], si fortissimo viro

---

[1] quid? quod. [2] *Serv., Cledon. (1934 P.), Pompeius (396 Lind.)* — apud. [3] *codd. edd. vett.* — responsum. [4] placere sibi. [5] *codd. ed. vet.* — Sextio.

M. Marcello dixissem, iam mihi consuli hoc ipso in templo iure optimo senatus vim et manus intulisset. De te autem, Catilina, quum quiescunt, probant, quum patiuntur, decernunt, quum tacent, clamant; neque hi solum, quorum tibi auctoritas est videlicet cara, vita vilissima, sed etiam illi equites Romani, honestissimi atque optimi viri, ceterique fortissimi cives, qui circumstant senatum, quorum tu et frequentiam videre et studia perspicere et voces paullo ante exaudire potuisti. Quorum ego vix abs te iam diu manus ac tela contineo, eosdem facile adducam, ut te hæc, quæ iampridem vastare studes, relinquentem usque ad portas prosequantur.

9 22 Quamquam quid loquor? Te ut ulla res frangat? tu ut umquam te corrigas? tu ut ullam fugam meditere? tu ut ullum exsilium cogites? Utinam tibi istam mentem dii immortales duint! tametsi video, si mea voce perterritus ire in exsilium animum induxeris, quanta tempestas invidiæ nobis, si minus in præsens tempus, recenti memoria scelerum tuorum, at in posteritatem impendeat. Sed est tanti [1], dummodo ista privata sit calamitas et a rei publicæ periculis seiungatur. Sed tu ut vitiis tuis commoveare, ut legum poenas pertimescas, ut temporibus rei publicæ cedas [2], non est postulandum. Neque enim is es, Catilina, ut te aut pudor umquam [3] a turpitudine aut metus a periculo aut ratio a furore revocarit.
23 Quamobrem, ut sæpe iam dixi, proficiscere, ac, si mihi inimico, ut prædicas, tuo conflare vis invidiam, recta perge in exsilium; vix feram sermones hominum, si id feceris; vix molem istius invidiæ, si in exsilium iussu consulis ieris [4], sustinebo. Sin autem servire meæ laudi et gloriæ mavis, egredere cum importuna sceleratorum manu, confer te ad Mallium, concita perditos cives, secerne te a bonis, infer patriæ bellum, exsulta impio latrocinio, ut a me non eiectus ad alienos, sed invitatus ad tuos esse [5]
24 videaris. Quamquam quid ego te invitem, a quo iam sciam esse præmissos, qui tibi ad Forum Aure-

---

[1] mihi tanti. [2] concedas. [3] *om.* umquam. [4] *codd.* — ieris iussu cons. [5] *codd.* — isse.

lium præstolarentur armati? cui sciam pactam et constitutam [1] cum Mallio diem? a quo etiam aquilam illam argenteam, quam tibi ac tuis omnibus perniciosam esse confido ac [2] funestam futuram, cui domi tuæ sacrarium scelerum tuorum constitutum fuit, sciam esse præmissam? Tu ut illa carere diutius [3] possis, quam venerari ad cædem proficiscens solebas, a cuius altaribus sæpe istam impiam dexteram ad necem civium transtulisti? Ibis tandem 25 10 aliquando, quo te iampridem tua ista cupiditas effrenata ac furiosa rapiebat. Neque enim tibi hæc res affert dolorem, sed quandam incredibilem voluptatem. Ad hanc te amentiam natura peperit, voluntas exercuit, fortuna servavit. Numquam tu non modo otium, sed ne bellum quidem nisi nefarium concupisti. Nactus es ex perditis atque ab omni non modo fortuna, verum etiam spe derelictis conflatam improborum manum. Hic tu qua lætitia per- 26 fruere? quibus gaudiis exsultabis? quanta in voluptate bacchabere, quum in tanto numero tuorum neque audies virum bonum quemquam neque videbis? Ad huius vitæ studium meditati sunt illi [4], qui feruntur, labores tui, iacere humi non modo ad obsidendum stuprum, verum etiam ad facinus obeundum, vigilare non solum insidiantem somno maritorum, verum etiam bonis otiosorum [5]. Habes, ubi ostentes illam tuam præclaram [6] patientiam famis, frigoris, inopiæ rerum omnium; quibus te brevi tempore confectum esse senties. Tantum profeci tum, 27 quum te a consulatu repuli, ut exsul potius tentare quam consul vexare rem publicam posses, atque ut id, quod esset a te scelerate susceptum, latrocinium potius quam bellum nominaretur.

Nunc, ut a me, patres conscripti, quandam 11 prope iustam patriæ querimoniam detester ac deprecer, percipite, quæso, diligenter, quæ dicam, et ea penitus animis vestris mentibusque mandate. Etenim, si mecum patria, quæ mihi vita mea multo est carior, si cuncta Italia, si omnis res publica

---

[1] *codd.* — constitutam esse. [2] *codd.* — et. [3] diutius carere. [4] *codd.* — illi sunt. [5] occisorum. [6] *edd. vett.* — præclaram tuam.

sic[1] loquatur: M. Tulli, quid agis? Tune eum, quem esse hostem comperisti, quem ducem belli futurum vides, quem exspectari imperatorem in castris hostium sentis, auctorem sceleris, principem coniurationis, evocatorem servorum et civium perditorum, exire patiere, ut abs te non emissus ex urbe, sed immissus in urbem esse videatur? Non hunc in vincula duci, non ad mortem rapi, non
28 summo supplicio mactari imperabis? Quid tandem te impedit?[2] Mosne maiorum? At persæpe etiam privati in hac re publica perniciosos cives morte multarunt. An leges, quæ de civium Romanorum supplicio rogatæ sunt? At numquam in hac urbe ii, qui a re publica defecerunt, civium iura tenuerunt. An invidiam posteritatis times? Præclaram vero populo Romano refers gratiam, qui te, hominem per te cognitum, nulla commendatione maiorum, tam mature ad summum imperium per omnes honorum gradus extulit, si propter invidiam aut alicuius pe-
29 riculi metum salutem civium tuorum negligis. Sed, si quis est invidiæ metus, non[3] est vehementius severitatis ac fortitudinis invidia quam inertiæ ac nequitiæ pertimescenda. An, quum bello vastabitur Italia, vexabuntur urbes, tecta ardebunt, tum te non
12 existimas invidiæ incendio conflagraturum? — His ego sanctissimis rei publicæ vocibus et eorum hominum, qui hoc idem[4] sentiunt, mentibus pauca respondebo. Ego, si hoc optimum factu[5] iudicarem, patres conscripti, Catilinam morte multari, unius usuram horæ gladiatori isti ad vivendum non dedissem. Etenim, si summi viri et clarissimi cives Saturnini et Gracchorum et Flacci et superiorum complurium sanguine non modo se non contaminarunt, sed etiam honestarunt, certe verendum mihi[6] non erat, ne quid, hoc parricida civium interfecto, invidiæ mihi in posteritatem redundaret. Quod si ea mihi maxime impenderet, tamen hoc animo semper fui, ut invidiam virtute partam gloriam, non invidiam putarem.
30 Quamquam nonnulli sunt in hoc ordine, qui aut ea,

---

[1] *om.* sic. [2] impedit te? [3] num. [4] qui idem. [5] factum. [6] mihi ver.

quæ imminent, non videant, aut ea, quæ vident, dissimulent; qui spem Catilinæ mollibus sententiis aluerunt coniurationemque nascentem non credendo corroboraverunt; quorum auctoritatem secuti multi, non solum improbi, verum etiam imperiti, si in hunc animadvertissem, crudeliter et regie factum esse dicerent. Nunc intelligo, si iste, quo intendit, in Malliana castra pervenerit, neminem tam stultum fore, qui non videat coniurationem esse factam, neminem tam improbum, qui non fateatur. Hoc autem uno interfecto, intelligo hanc rei publicæ pestem paullisper reprimi, non in perpetuum comprimi posse. Quod si se eiecerit secumque suos eduxerit et eodem ceteros undique collectos naufragos aggregaverit, exstinguetur atque delebitur non modo hæc tam adulta rei publicæ pestis, verum etiam stirps ac semen malorum omnium. Etenim iamdiu, patres 31 13 conscripti, in his periculis coniurationis insidiisque versamur, sed, nescio quo pacto, omnium scelerum ac veteris furoris et audaciæ maturitas in nostri consulatus tempus erupit. Quod si ex tanto latrocinio iste unus tolletur, videbimur fortasse ad breve quoddam tempus cura et metu esse relevati, periculum autem residebit et erit inclusum penitus in venis atque in visceribus rei publicæ. Ut sæpe homines ægri morbo gravi, quum æstu febrique iactantur, si aquam gelidam biberunt [1], primo relevari videntur, deinde multo gravius vehementiusque afflictantur, sic hic morbus, qui est in re publica, relevatus istius poena, vehementius, vivis reliquis, ingravescet. Quare secedant [2] improbi, secernant 32 se a bonis, unum in locum congregentur, muro denique, id quod sæpe iam dixi, secernantur a nobis; desinant insidiari domi suæ consuli, circumstare tribunal prætoris urbani, obsidere cum gladiis curiam, malleolos et faces ad inflammandam urbem comparare; sit denique inscriptum in fronte uniuscuiusque, quid de re publica sentiat. Polliceor vobis hoc [3], patres conscripti, tantam in nobis consulibus

[1] *coni.* — biberint. [2] Quare, patres conscripti, secedant.
[3] *codd.* — hoc vobis.

fore diligentiam, tantam in vobis auctoritatem, tantam in equitibus Romanis virtutem, tantam in omnibus bonis consensionem, ut Catilinæ profectione omnia patefacta, illustrata, oppressa, vindicata esse videatis.

33 Hisce ominibus, Catilina, cum summa rei publicæ salute et cum tua peste ac pernicie cumque eorum exitio, qui se tecum omni scelere parricidioque iunxerunt, proficiscere ad impium bellum ac nefarium. Tum tu, Iuppiter, qui iisdem, quibus hæc urbs, auspiciis a Romulo es constitutus, quem Statorem huius urbis atque imperii vere nominamus, hunc et huius socios a tuis aris ceterisque templis, a tectis urbis ac moenibus, a vita fortunisque civium omnium arcebis, et homines bonorum inimicos [1], hostes patriæ, latrones Italiæ, scelerum foedere inter se ac nefaria societate coniunctos, æternis suppliciis vivos mortuosque mactabis.

ORATIO
IN L. CATILINAM
SECUNDA
AD
QUIRITES.

1 1 Tandem aliquando, Quirites, L. Catilinam, furentem audacia, scelus anhelantem, pestem patriæ nefarie molientem, vobis atque huic urbi ferro flammaque [2] minitantem, ex urbe vel eiecimus vel emisimus vel ipsum egredientem verbis prosecuti sumus. Abiit, excessit, evasit, erupit. Nulla iam pernicies a monstro illo atque prodigio moenibus ipsis intra moenia comparabitur. Atque hunc quidem unum

[1] *codd.* — omnes bonorum inimicos. [2] ferrum flammamque.

huius belli domestici ducem sine controversia vicimus. Non enim iam inter latera nostra sica illa versabitur, non in campo, non in foro, non in curia, non denique intra domesticos parietes pertimescemus. Loco ille motus est, quum est ex urbe depulsus. Palam iam cum hoste, nullo impediente, bellum iustum geremus. Sine dubio perdidimus hominem magnificeque vicimus, quum illum ex occultis insidiis in apertum latrocinium coniecimus. Quod 2 vero non cruentum mucronem, ut voluit, extulit, quod vivis nobis egressus est, quod ei ferrum e[1] manibus extorsimus, quod incolumes cives, quod stantem urbem reliquit, quanto tandem illum moerore esse afflictum[2] et profligatum putatis? Iacet ille nunc prostratusque est et[3] se perculsum atque abiectum esse sentit et retorquet oculos profecto sæpe ad hanc urbem, quam e suis faucibus ereptam esse luget; quæ quidem mihi lætari[4] videtur, quod tantam pestem evomuerit forasque proiecerit.

Ac[5] si quis est talis, quales esse omnes oportebat, qui in hoc ipso, in quo exsultat et triumphat oratio mea, me vehementer accuset, quod tam capitalem hostem non comprehenderim potius quam emiserim, non est ista mea culpa, Quirites, sed temporum. Interfectum[6] esse L. Catilinam et gravissimo supplicio affectum iampridem oportebat, idque a me et mos maiorum et huius imperii severitas et res publica postulabat. Sed quam multos fuisse putatis, qui, quæ ego deferrem, non crederent? quam multos, qui etiam defenderent? [quam multos, qui propter stultitiam non putarent? quam multos, qui propter improbitatem faverent?][7] Ac si, illo sublato[8], depelli a vobis omne periculum iudicarem, iampridem ego L. Catilinam non modo

---

[1] de. [2] *codd., Arus.* — affl. esse. [3] *codd. pæne omnes.* — prostratus, Quirites, et. [4] *codd., edd. vett., Don. (ad Ter. Hec. III, 6, 65)* — læt. mihi. [5] *codd.* — At. [6] Interemptum. [7] *codd. (Tegerns., Rhenaug.) et coni. (de uncis) Anonymi et Blochii.* — crederent? qu. m., qui propter st. non putarent? qu. m, qui et. def.? qu. m. qu. propt. improb. fav. *sine uncis.* [8] *codd., edd. vett.* — subl. illo.

invidiæ meæ, verum etiam vitæ periculo sustulis-
4 sem. Sed quum viderem, ne vobis quidem omnibus re etiam tum probata, si illum, ut erat meritus, morte multassem, fore, ut eius socios invidia oppressus persequi non possem, rem huc deduxi, ut tum palam pugnare possetis, quum hostem aperte videretis. Quem quidem ego hostem, Quirites, quam vehementer foris esse timendum putem, licet hinc intelligatis, quod etiam illud[1] moleste fero, quod ex urbe parum comitatus exierit. Utinam ille omnes secum suas copias eduxisset! Tongilium mihi eduxit, quem amare in prætexta[2] coeperat; Publicium et Munatium, quorum aes alienum contractum in popina[3] nullum rei publicæ motum afferre poterat; reliquit quos viros! quanto ære ali-
3 5 eno[4]! quam valentes! quam nobiles! Itaque ego illum exercitum et Gallicanis legionibus et hoc delectu, quem in agro Piceno et Gallico Q. Metellus habuit, et his copiis, quæ a nobis quotidie comparantur, magno opere contemno, collectum ex senibus desperatis, ex agresti luxuria, ex rusticis decoctoribus, ex iis, qui vadimonia deserere quam illum exercitum maluerunt; quibus ego non modo si aciem exercitus nostri, verum etiam si edictum prætoris ostendero, concident. Hos, quos video volitare in foro, quos stare ad curiam, quos etiam in senatum venire, qui nitent unguentis, qui fulgent purpura, mallem secum suos milites eduxisset; qui si hic permanent, mementote, non tam exercitum illum esse nobis quam hos, qui exercitum deseruerunt, pertimescendos. Atque hoc etiam sunt timendi magis, quod, quid cogitent, me scire sentiunt, ne-
6 que tamen permoventur. Video, cui sit Apulia[5] attributa, quis habeat Etruriam, quis agrum Picenum, quis Gallicum, quis[6] sibi has urbanas insidias cædis atque incendiorum depoposcerit; omnia superioris noctis consilia ad me delata esse sentiunt; patefeci in senatu hesterno die; Catilina ipse per-

---

[1] illud etiam. [2] prætexta calumnia. [3] popinam. [4] *codd. edd. vett.* — alieno ære. [5] *codd.* — Apul. sit. [6] *codd. edd. vett.* — *quater* qui *pro* quis.

timuit, profugit; hi quid exspectant? Næ illi vehementer errant, si illam meam pristinam lenitatem perpetuam sperant futuram.

Quod exspectavi, iam sum assecutus, ut vos **4** omnes factam esse aperte coniurationem contra rem publicam videretis. Nisi vero[1] quis est, qui Catilinæ similes cum Catilina sentire non putet. Non est iam lenitati locus; severitatem res ipsa flagitat. Unum etiam nunc concedam: Exeant, proficiscantur, ne patiantur desiderio sui Catilinam miserum tabescere. Demonstrabo iter: Aurelia via profectus est; si accelerare volent, ad vesperam consequentur. O *7* fortunatam rem publicam, si quidem hanc sentinam huius urbis eiecerit! Uno mehercule Catilina exhausto, relevata mihi et recreata res publica videtur. Quid enim mali aut sceleris fingi aut cogitari[2] potest, quod non ille conceperit? quis tota Italia veneficus, quis gladiator, quis latro, quis sicarius, quis parricida, quis testamentorum subiector, quis circumscriptor, quis ganeo, quis nepos, quis adulter, quæ mulier infamis, quis corruptor iuventutis, quis corruptus, quis perditus inveniri potest, qui se cum Catilina non familiarissime vixisse fateatur? quæ cædes per hosce annos sine illo facta est? quod nefarium stuprum non per illum? Iam vero quæ *8* tanta umquam in ullo[3] homine iuventutis illecebra fuit, quanta in illo? qui alios ipse amabat turpissime, aliorum amori flagitiosissime serviebat, aliis fructum libidinum, aliis mortem parentum, non modo impellendo, verum etiam adiuvando, pollicebatur. Nunc vero quam subito non solum ex urbe, verum etiam ex agris ingentem numerum perditorum hominum collegerat? Nemo, non modo Romæ, sed ne ullo quidem in angulo[4] totius Italiæ, oppressus ære alieno fuit, quem non ad hoc incredibile sceleris foedus adsciverit. Atque ut eius diversa studia in dis- *9* **5** simili ratione perspicere possitis, nemo est in ludo gladiatorio paullo ad facinus audacior, qui se non

---

[1] *coni.* — Nisi vero si. [2] excogitari. [3] *codd. edd. vett.* — in ullo umquam. [4] *cod. Rhenaug. et aliorum vest.* (sed ne ullo in) — sed nec ullo in ang.

intimum Catilinæ esse fateatur, nemo in scena levior et nequior, qui se non eiusdem prope sodalem fuisse commemoret. Atque idem tamen, stuprorum et scelerum exercitatione assuefactus frigore et fame et siti ac vigiliis perferendis, fortis ab istis prædicabatur, quum industriæ subsidia atque instrumenta 10 virtutis in libidine audaciaque consumeret. Hunc vero si secuti erunt sui comites, si ex urbe exierint desperatorum hominum flagitiosi greges, o nos beatos, o rem publicam fortunatam, o præclaram laudem consulatus mei! Non enim iam sunt mediocres hominum libidines, non humanæ audaciæ ac tolerandæ; nihil cogitant nisi cædes, nisi incendia, nisi rapinas. Patrimonia sua profuderunt; fortunas suas obligaverunt [1]; res eos iampridem, fides nuper deficere [2] coepit; eadem tamen illa, quæ erat in abundantia, libido permanet. Quod si in vino et alea comissationes solum et scorta quærerent, essent illi quidem desperandi, sed tamen essent ferendi; hoc vero quis ferre possit, inertes homines fortissimis viris insidiari, stultissimos prudentissimis, ebriosos sobriis, dormientes vigilantibus? qui mihi accubantes in conviviis, complexi mulieres impudicas, vino languidi, conferti [3] cibo, sertis redimiti, unguentis obliti, debilitati stupris, eructant sermonibus suis 11 cædem bonorum atque urbis incendia. Quibus ego confido impendere fatum aliquod et poenam iamdiu improbitati, nequitiæ, sceleri, libidini debitam [4] aut instare iam plane aut certe [5] appropinquare. Quos si meus consulatus, quoniam sanare non potest, sustulerit, non breve nescio quod tempus, sed multa secula propagarit rei publicæ. Nulla est enim natio, quam pertimescamus, nullus rex, qui bellum populo Romano facere possit; omnia sunt externa unius virtute terra marique pacata; domesticum bellum manet; intus insidiæ sunt, intus inclusum periculum est, intus est hostis. Cum luxuria nobis, cum amentia, cum scelere certandum est. Huic ego me bello ducem profiteor, Quirites; suscipio inimici-

---

[1] abligurierunt. [2] *codd.* — defic. nup. [3] confecti. [4] poenas — debitas. [5] certe iam.

tias hominum perditorum; quæ sanari poterunt, quacunque ratione sanabo; quæ resecanda erunt, non patiar ad perniciem civitatis manere [1]. Proinde aut exeant aut quiescant, aut, si et in eadem mente permanent, ea, quæ merentur, exspectent.

At etiam sunt, qui dicant, Quirites [2], a me in 12 6 exsilium eiectum esse Catilinam. Quod ego si verbo assequi possem, istos ipsos eiicerem, qui hæc loquuntur. Homo enim [3] videlicet timidus aut etiam permodestus [4] vocem consulis ferre non potuit; simul atque ire in exsilium iussus est, paruit, ivit. Hesterno die, quum domi meæ pæne interfectus essem, senatum in ædem Iovis Statoris convocavi; rem omnem ad patres conscriptos detuli. Quo quum Catilina venisset, quis eum senator appellavit? quis salutavit? quis denique ita adspexit ut perditum civem, ac non potius ut importunissimum hostem? Quin etiam principes eius ordinis partem illam subselliorum, ad quam ille accesserat, nudam atque inanem reliquerunt. Hic ego vehemens ille consul, 13 qui verbo cives in exsilium eiicio, quæsivi a Catilina, in nocturno conventu apud M. Læcam fuisset necne. Quum ille, homo audacissimus, conscientia convictus, primo reticuisset, patefeci cetera; quid ea nocte egisset, quid in proximam constituisset, quemadmodum esset ei ratio totius belli descripta, edocui. Quum hæsitaret, quum teneretur, quæsivi, quid dubitaret proficisci eo, quo iampridem pararet, quum arma, quum secures, quum faces, quum tubas, quum signa militaria, quum aquilam illam argenteam, cui ille etiam sacrarium scelerum domi suæ fecerat, scirem esse præmissam. In exsilium eiiciebam, quem 14 iam ingressum esse in bellum videbam? Etenim, credo, Mallius iste centurio, qui in agro Fesulano castra posuit, bellum populo Romano suo nomine indixit, et illa castra nunc non Catilinam ducem exspectant, et ille eiectus in exsilium se Massiliam, ut aiunt, non in hæc castra conferet. O condicionem 7

---

[1] *codd. fort. omnes.* — manare. [2] *codd.* — Quirites, qui dic. [3] *om.* enim. [4] *codd.* — tim. et perm.

miseram non modo administrandæ, verum etiam conservandæ rei publicæ! Nunc si L. Catilina, consiliis, laboribus, periculis meis circumclusus ac debilitatus, subito pertimuerit, sententiam mutaverit, deseruerit suos, consilium belli faciundi abiecerit, ex hoc cursu sceleris et belli iter ad fugam atque in exsilium converterit, non ille a me spoliatus armis audaciæ, non obstupefactus ac perterritus mea diligentia, non de spe conatuque depulsus, sed indemnatus, innocens in exsilium eiectus a consule vi et minis esse dicetur, et erunt, qui illum, si hoc fecerit, non improbum, sed miserum, me non diligentissimum consulem, sed crudelissimum tyrannum existi-
15 mari velint. Est mihi tanti, Quirites, huius invidiæ falsæ atque iniquæ tempestatem subire, dummodo a vobis huius horribilis belli ac nefarii periculum depellatur. Dicatur sane eiectus esse a me, dummodo eat in exsilium. Sed mihi credite, non est iturus. Numquam ego a diis immortalibus optabo, Quirites, invidiæ meæ levandæ causa, ut L. Catilinam ducere exercitum hostium atque in armis volitare audiatis; sed triduo tamen audietis; multoque magis illud timeo, ne mihi sit invidiosum aliquando, quod illum emiserim, potius quam quod eiecerim. Sed quum sint homines, qui illum, quum profectus sit, eiectum esse dicant, iidem, si interfectus esset, quid dicerent?
16 Quamquam isti, qui Catilinam Massiliam ire dictitant, non tam hoc queruntur quam verentur. Nemo est istorum tam misericors, qui illum non ad Mallium quam ad Massilienses ire malit. Ille autem, si mehercule [1] hoc, quod agit, numquam ante cogitasset, tamen latrocinantem se interfici mallet, quam exsulem vivere. Nunc vero, quum ei nihil adhuc præter ipsius voluntatem cogitationemque acciderit, nisi quod vivis nobis Roma profectus est, optemus potius, ut eat in exsilium, quam queramur.

8 17 Sed cur tamdiu de uno hoste loquimur, et de eo hoste, qui iam fatetur se esse hostem, et quem, quia, quod semper volui, murus interest, non timeo, de his, qui dissimulant, qui Romæ rema-

---

[1] *codd., edd. vett.* — mehercules.

nent, qui nobiscum sunt, nihil dicimus? Quos quidem ego, si ullo modo fieri possit, non tam ulcisci studeo, quam sanare sibi ipsos, placare[1] rei publicæ; neque, id quare fieri non possit, si me audire volent, intelligo. Exponam enim vobis, Quirites, ex quibus generibus hominum istæ copiæ comparentur; deinde singulis medicinam consilii atque orationis meæ, si quam potero, afferam. Unum genus est 18 eorum, qui, magno in ære alieno, maiores etiam possessiones habent, quarum amore adducti dissolvi nullo modo possunt. Horum hominum species est honestissima; sunt enim locupletes; voluntas vero et causa impudentissima. Tu agris, tu ædificiis, tu argento, tu familia, tu rebus omnibus ornatus et copiosus sis, et dubites de possessione detrahere, acquirere ad fidem? Quid enim exspectas? Bellum? Quid ergo? in vastatione omnium tuas possessiones sacrosanctas futuras putas? An tabulas novas? Errant, qui istas a Catilina exspectant; meo beneficio tabulæ novæ proferentur, verum auctionariæ. Neque enim isti, qui possessiones habent, alia ratione ulla salvi esse possunt. Qnod si maturius facere voluissent, neque (id quod stultissimum est) certare cum usuris fructibus prædiorum, et locupletioribus his et melioribus civibus uteremur. Sed hosce homines minime puto pertimescendos, quod aut deduci de sententia possunt, aut, si permanebunt, magis mihi videntur vota facturi contra rem publicam quam arma laturi. Alterum genus est eorum, qui, quamquam 19 9 premuntur ære alieno, dominationem tamen exspectant, rerum potiri volunt, honores, quos quieta re publica desperant, perturbata consequi se posse arbitrantur. Quibus hoc præcipiendum videtur, unum scilicet et idem, quod reliquis omnibus[2], ut desperent, se id, quod conantur, consequi posse; primum omnium me ipsum vigilare, adesse, providere rei publicæ; deinde magnos animos esse in bonis viris, magnam concordiam, maximam multitudinem; magnas præterea copias militum; deos denique immortales huic invicto populo, clarissimo imperio, pulcherrimæ

---

[1] sanare, et ipsos placare. [2] ceteris omnibus.

urbi contra tantam vim sceleris præsentes auxilium esse laturos. Quod si iam sint id, quod cum summo furore cupiunt, adepti, num illi in cinere urbis et in sanguine civium, quæ mente conscelerata ac nefaria concupierunt, consules se aut[1] dictatores aut etiam reges sperant futuros? Non vident, id se cupere[2], quod si adepti sint[3], fugitivo alicui aut gladiatori
20 concedi sit necesse? Tertium genus est ætate iam affectum, sed tamen exercitatione[4] robustum; quo ex genere iste est Mallius, cui nunc Catilina succedit. Hi sunt homines ex iis coloniis, quas Sulla constituit; quas ego universas civium esse optimorum et fortissimorum virorum sentio; sed tamen hi sunt coloni, qui se in insperatis ac repentinis[5] pecuniis sumptuosius insolentiusque iactarunt. Hi dum ædificant, tamquam beati, dum prædiis, lecticis, familiis magnis, conviviis apparatis delectantur, in tantum æs alienum inciderunt, ut, si salvi esse velint, Sulla sit iis ab inferis excitandus; qui etiam nonnullos agrestes homines tenues atque egentes in eandem illam spem rapinarum veterum impulerunt. Quos ego utrosque, Quirites, in eodem genere prædatorum direptorumque pono. Sed eos hoc moneo: desinant furere et[6] proscriptiones et dictaturas cogitare. Tantus enim illorum temporum dolor inustus est civitati, ut iam ista non modo homines, sed ne pecudes
10 21 quidem mihi passuræ esse videantur. Quartum genus est sane varium et mixtum et turbulentum, qui iampridem premuntur, qui numquam emergunt[7], qui partim inertia, partim male gerendo negotio, partim etiam sumptibus, in vetere ære alieno vacillant, qui vadimoniis, iudiciis, proscriptionibus bonorum defatigati, permulti et ex urbe et ex agris se in illa castra conferre dicuntur. Hosce ego non tam milites acres quam infitiatores lentos esse arbitror. Qui homines primum, si stare non possunt, corruant, sed ita, ut non modo civitas, sed ne vicini quidem proximi sentiant. Nam illud non intelligo, quam-

---

[1] ac. [2] *codd., edd. vett.* — se cupere id. [3] fuerint.
[4] [sed tamen] exercitatione. [5] *codd.* — repentinisque.
[6] *codd.* — ac. [7] emergent.

obrem, si vivere honeste non possunt, perire turpiter velint, aut cur minore dolore perituros se cum multis, quam si soli pereant, arbitrentur. Quintum genus est parricidarum, sicariorum, denique omnium facinorosorum; quos ego a Catilina non revoco; nam neque divelli ab eo possunt, et pereant sane in latrocinio, quoniam sunt ita multi, ut eos carcer capere[1] non possit. Postremum autem genus est, non solum numero, verum etiam genere ipso atque vita, quod proprium est Catilinæ, de eius delectu, immo vero de complexu eius ac sinu, quos pexo capillo, nitidos, aut imberbes aut bene barbatos videtis, manicatis et talaribus tunicis, velis amictos, non togis, quorum omnis industria vitæ et vigilandi labor in antelucanis coenis expromitur. In his gregibus omnes aleatores, omnes adulteri, omnes impuri impudicique versantur; hi pueri tam lepidi ac delicati non solum amare et amari, neque cantare et psallere[2], sed etiam sicas vibrare et spargere venena didicerunt; qui nisi exeunt, nisi pereunt, etiamsi Catilina perierit, scitote hoc in re publica seminarium Catilinarum[3] futurum. Verumtamen quid sibi isti miseri volunt? Num suas secum mulierculas sunt in castra ducturi? quemadmodum autem illis carere poterunt, his præsertim iam noctibus? Quo autem pacto illi Apenninum atque illas pruinas ac nives perferent? nisi idcirco se facilius hiemem toleraturos putant, quod nudi in conviviis saltare didicerunt. 22 23

O bellum magno opere pertimescendum, quum hanc sit habiturus Catilina scortorum cohortem prætoriam. Instruite nunc, Quirites, contra has tam præclaras Catilinæ copias vestra præsidia vestrosque exercitus; et primum gladiatori illi confecto et saucio consules imperatoresque vestros opponite; deinde contra illam naufragorum eiectam ac debilitatam manum florem totius Italiæ ac robur educite. Iam vero urbes coloniarum ac municipiorum respondebunt Catilinæ tumulis silvestribus. Neque ego[4] 24 11

---

[1] *codd., edd. vett.* — cap. carc. [2] psall. et cant. [3] Catilinarium. [4] *codd.* — Neque vero.

ceteras copias, ornamenta, præsidia vestra cum illius
25 latronis inopia atque egestate conferre debeo[1]. Sed si, omissis his rebus omnibus, quibus nos suppeditamur[2], eget ille, senatu, equitibus Romanis, populo, urbe, ærario, vectigalibus, cuncta Italia, provinciis omnibus, exteris nationibus, si, his rebus omissis, causas ipsas[3], quæ inter se confligunt, contendere velimus, ex eo ipso, quam valde illi iaceant, intelligere possumus. Ex hac enim parte pudor pugnat, illinc petulantia; hinc pudicitia, illinc stuprum; hinc fides, illinc fraudatio; hinc pietas, illinc scelus; hinc constantia, illinc furor; hinc honestas, illinc turpitudo; hinc continentia, illinc libido; denique æquitas, temperantia, fortitudo, prudentia, virtutes omnes certant cum iniquitate, luxuria, ignavia, temeritate[4], cum vitiis omnibus; postremo copia cum egestate, bona ratio cum perdita, mens sana cum amentia, bona denique spes cum omnium rerum desperatione confligit. In huiusmodi certamine ac proelio nonne, etiamsi hominum studia deficiant, dii ipsi immortales cogant[5] ab his præcla-
12 26 rissimis virtutibus tot et tanta vitia superari? Quæ quum ita sint, Quirites, vos, quemadmodum iam antea, vestra tecta custodiis vigiliisque defendite; mihi, ut urbi sine vestro motu ac sine ullo tumultu satis esset præsidii, consultum ac provisum est. Coloni omnes municipesque vestri, certiores a me facti de hac nocturna excursione Catilinæ, facile urbes suas finesque defendent. Gladiatores, quam sibi ille manum certissimam[6] fore putavit, quamquam meliore animo sunt quam pars patriciorum, potestate tamen nostra continebuntur. Q. Metellus, quem ego, hoc prospiciens[7], in agrum Gallicum[8] Picenumque præmisi, aut opprimet hominem aut omnes eius motus conatusque prohibebit. Reliquis autem de rebus constituendis, maturandis, agendis iam ad senatum referemus, quem vocari videtis.

---

[1] *codd., edd. vett.* — deb. conf. [2] suppeditamus. [3] *codd.* — ips. caus. [4] *codd.* — cum lux., cum ign., cum tem. [5] *codd.* — cogent. [6] maximam manum et cert. [7] prospiciens hoc. [8] Gallicanum.

Nunc illos, qui in urbe remanserunt, atque adeo 27 qui contra urbis salutem omniumque nostrum[1] in urbe a Catilina relicti sunt, quamquam sunt hostes, tamen, quia nati sunt cives, monitos eos etiam atque etiam volo. Mea lenitas adhuc si cui solutior visa est, hoc exspectavit, ut id, quod latebat, erumperet. Quod reliquum est, iam non possum oblivisci, meam hanc esse patriam, me horum esse consulem, mihi aut cum his vivendum aut pro his esse moriendum. Nullus est portis[2] custos, nullus insidiator viæ; si qui exire volunt, connivere possum[3]; qui vero se in urbe[4] commoverit, cuius ego non modo factum, sed inceptum ullum conatumve contra patriam deprehendero, sentiet in hac urbe esse consules vigilantes, esse egregios magistratus, esse fortem senatum, esse arma, esse carcerem, quem vindicem nefariorum ac manifestorum scelerum maiores nostri esse voluerunt. Atque hæc omnia sic 28 13 agentur, Quirites, ut res maximæ minimo motu, pericula summa nullo tumultu, bellum intestinum ac domesticum post hominum memoriam crudelissimum et[5] maximum me uno togato duce et imperatore sedetur. Quod ego sic administrabo, Quirites, ut, si ullo modo fieri poterit, ne improbus quidem quisquam in hac urbe poenam sui sceleris sufferat; sed si vis manifestæ audaciæ, si impendens patriæ periculum me necessario de hac animi lenitate deduxerit, illud profecto perficiam, quod in tanto et tam insidioso bello vix optandum videtur, ut neque bonus quisquam intereat, paucorumque poena vos iam omnes salvi esse possitis. Quæ quidem ego 29 neque mea prudentia neque humanis consiliis fretus polliceor vobis, Quirites, sed multis et non dubiis deorum immortalium significationibus, quibus ego ducibus in hanc spem sententiamque sum ingressus; qui iam non procul, ut quondam solebant, ab externo hoste atque longinquo, sed hic præsentes suo numine atque auxilio sua templa atque urbis

---

[1] *codd.* — vestrum. [2] portæ. [3] *schol, Val. Prob. p. 137 Lind., cod. Teg.* — consulere sibi possunt. [4] *codd.* — in urbe se. [5] *codd.* — ac.

tecta defendunt. Quos vos, Quirites, precari, venerari, implorare [1] debetis, ut, quam urbem pulcherrimam florentissimam potentissimamque esse voluerunt, hanc, omnibus hostium copiis terra marique superatis, a perditissimorum civium nefario scelere defendant.

ORATIO
IN L. CATILINAM
TERTIA
AD
QUIRITES.

1 1 Rem publicam, Quirites, vitamque omnium vestrum, bona, fortunas, coniuges liberosque vestros, atque hoc domicilium clarissimi imperii, fortunatissimam pulcherrimamque urbem, hodierno die, deorum immortalium summo erga vos amore, laboribus, consiliis, periculis [2] meis, e flamma atque ferro ac pæne ex faucibus fati ereptam et vobis conserva-
2 tam ac restitutam videtis. Et, si non minus nobis iucundi atque illustres sunt ii dies, quibus conservamur, quam illi, quibus nascimur, quod salutis certa lætitia est, nascendi incerta condicio, et quod sine sensu nascimur, cum voluptate servamur, profecto, quoniam illum, qui hanc urbem condidit, ad deos immortales benevolentia famaque sustulimus, esse apud vos posterosque vestros in honore debebit is, qui eandem hanc urbem conditam amplificatamque servavit. Nam toti urbi, templis, delubris, tectis ac moenibus subiectos prope iam ignes circumdatosque restinximus, iidemque gladios in rem publicam destrictos retudimus mucronesque eorum
3 a iugulis vestris deiecimus. Quæ quoniam in senatu illustrata, patefacta, comperta sunt per me, vobis iam exponam breviter, Quirites, ut, et quanta et

---

[1] venerari atque impl. [2] periculisque.

quam manifesta et qua ratione investigata et comprehensa sint, vos, qui ignoratis, ex actis[1] scire possitis.

Principio, ut Catilina paucis ante diebus erupit ex urbe, quum sceleris sui socios, huiusce nefarii belli acerrimos duces, Romæ reliquisset, semper vigilavi et providi, Quirites, quemadmodum in tantis et tam absconditis insidiis salvi esse possemus. Nam tum, quum ex urbe Catilinam eiiciebam (non enim iam vereor huius verbi invidiam, quum illa magis sit timenda, quod vivus exierit), sed tum, quum illum exterminari volebam, aut reliquam coniuratorum manum simul exituram, aut eos, qui restitissent, infirmos sine illo ac debiles fore putabam. Atque ego, ut vidi, quos maxime[2] furore et scelere esse inflammatos sciebam, eos nobiscum esse et Romæ remansisse, in eo omnes dies noctesque consumpsi, ut, quid agerent, quid molirentur, sentirem ac viderem, ut, quoniam auribus vestris propter incredibilem magnitudinem sceleris minorem fidem faceret oratio mea, rem ita comprehenderem, ut tum demum animis saluti vestræ provideretis, quum oculis maleficium ipsum videretis. Itaque ut comperi, legatos Allobrogum belli Transalpini et tumultus Gallici excitandi causa a P. Lentulo esse sollicitatos, eosque in Galliam ad suos cives eodemque itinere cum litteris mandatisque ad Catilinam esse missos, comitemque iis adiunctum T. Vulturcium, atque huic esse ad Catilinam datas[3] litteras, facultatem mihi oblatam putavi, ut, quod erat difficillimum, quodque ego semper optabam a diis immortalibus, ut[4] tota res non solum a me, sed etiam a senatu et a vobis manifesto deprehenderetur. Itaque hesterno die L. Flaccum et C. Pomptinum prætores, fortissimos atque amantissimos rei publicæ viros, ad me vocavi; rem omnem exposui; quid fieri placeret, ostendi. Illi autem, qui omnia de re publica præclara atque egregia sentirent, sine recusatione ac sine ulla mora negotium susceperunt

2 · 4 · 5

---

[1] ignoratis et exspectatis, sc. [2] *cod. T.* — maximo. [3] *codd.* — datas esse ad Cat. [4] *codd.* — *om.* ut.

et, quum advesperasceret, occulte ad pontem Mulvium pervenerunt atque ibi in proximis villis ita bipartito fuerunt, ut Tiberis inter eos et pons interesset. Eodem autem et ipsi sine cuiusquam suspicione multos fortes viros eduxerunt, et ego ex præfectura Reatina complures delectos adolescentes, quorum opera utor assidue in rei publicæ præsidio[1],
6 cum gladiis miseram. Interim tertia fere vigilia exacta, quum iam pontem Mulvium magno comitatu legati Allobrogum ingredi inciperent unaque Vulturcius, fit in eos impetus; educuntur et ab illis gladii et a nostris. Res erat prætoribus nota solis,
3 ignorabatur a ceteris. Tum interventu Pomptini atque Flacci pugna, quæ erat commissa, sedatur. Litteræ, quæcunque erant in eo comitatu, integris signis, prætoribus traduntur; ipsi comprehensi ad me, quum iam dilucesceret, deducuntur. Atque horum omnium scelerum improbissimum machinatorem Cimbrum Gabinium statim ad me, nihil dum suspicantem, vocavi; deinde item arcessitur L.[2] Statilius et post eum C. Cethegus; tardissime autem Lentulus venit, credo quod in[3] litteris dandis præter consue-
7 tudinem proxima nocte vigilaverat. Quum vero summis et[4] clarissimis huius civitatis viris, qui, audita re, frequentes ad me mane convenerant, litteras a me prius aperiri quam ad senatum deferri placeret, ne, si nihil esset inventum, temere a me tantus tumultus iniectus civitati videretur, negavi me esse facturum, ut de periculo publico non ad consilium publicum rem integram deferrem. Etenim, Quirites, si ea, quæ erant ad me delata, reperta non essent, tamen ego non arbitrabar, in tantis rei publicæ periculis esse mihi[5] nimiam diligentiam pertimescendam. Senatum frequentem celeriter, ut vidistis,
8 coëgi. Atque interea statim admonitu Allobrogum C. Sulpicium prætorem, fortem virum, misi, qui ex ædibus Cethegi, si quid telorum esset, efferret, ex quibus ille maximum sicarum numerum et gladio-
4 rum extulit. Introduxi Vulturcium sine Gallis; fidem

---

[1] *codd.* — in re p. assidue utor, præsidio. [2] *codd.* — P. [3] *om.* in. [4] *codd.* — ac. [5] *codd., edd. vett.* — mihi esse.

ei publicam iussu senatus dedi; hortatus sum, ut ea, quæ sciret, sine metu[1] indicaret. Tum ille dixit[2], quum vix se ex magno timore recreasset, a P. Lentulo se habere ad Catilinam mandata et litteras, ut servorum præsidio uteretur et ad urbem quam primum cum exercitu accederet; id autem eo consilio, ut, quum urbem ex omnibus[3] partibus, quemadmodum descriptum distributumque erat, incendissent cædemque infinitam civium fecissent, præsto esset ille, qui et fugientes exciperet et se cum his urbanis ducibus coniungeret. Introducti autem 9 Galli iusiurandum sibi et litteras a Lentulo[4], Cethego, Statilio ad suam gentem datas esse dixerunt; atque ita sibi ab his et a L. Cassio esse præscriptum, ut equitatum in Italiam quam primum mitterent; pedestres sibi copias non defuturas; Lentulum autem sibi confirmasse, ex fatis Sibyllinis haruspicumque responsis esse se[5] tertium illum Cornelium, ad quem regnum huius urbis atque imperium pervenire esset necesse; Cinnam ante se et Sullam fuisse; eundemque dixisse, fatalem hunc esse annum ad interitum huius urbis atque imperii, qui esset decimus annus post virginum absolutionem, post Capitolii autem incensionem vicesimus. Hanc 10 autem Cethego cum ceteris controversiam fuisse dixerunt, quod Lentulo et aliis, cædem Saturnalibus fieri atque urbem incendi, placeret, Cethego nimium id longum videretur[6]. Ac ne longum sit, 5 Quirites, tabellas proferri iussimus, quæ a quoque dicebantur datæ. Primum ostendimus Cethego signum; cognovit; nos linum incidimus; legimus. Erat scriptum ipsius manu Allobrogum senatui et populo, sese, quæ eorum legatis confirmasset, facturum esse[7]; orare, ut item illi facerent, quæ sibi eorum legati[8] recepissent. Tum Cethegus, qui paullo ante aliquid tamen de gladiis ac sicis, quæ apud se[9] erant deprehensæ, respondisset dixisset-

---

[1] *codd.* — timore. [2] [dixit] *transpos. post* recreasset. [3] *codd.* — omn. ex. [4] [P.] Lentulo. [5] *codd.* — se esse [6] *codd.* — videri. [7] *codd.* — esse fact. [8] *codd.* — leg. eorum. [9] ipsum.

que, se semper bonorum ferramentorum studiosum fuisse, recitatis litteris debilitatus atque abiectus, conscientia convictus, repente conticuit. Introductus est Statilius; cognovit et signum et manum suam. Recitatæ sunt tabellæ in eandem fere sententiam; confessus est. Tum ostendi tabellas Lentulo et quæsivi, cognosceretne signum. Annuit. Est vero, inquam, notum signum, imago avi tui, clarissimi viri, qui amavit unice patriam et cives suos; quæ quidem te a tanto scelere etiam muta revocare debuit.

11 Leguntur eadem ratione ad senatum Allobrogum populumque litteræ. Si quid de his rebus dicere vellet, feci potestatem. Atque ille primo quidem negavit; post autem aliquanto, toto iam indicio exposito atque edito, surrexit; quæsivit a Gallis, quid sibi esset cum iis, quamobrem domum suam venissent; itemque a Vulturcio. Qui quum illi breviter constanterque respondissent, per quem ad eum quotiesque venissent, quæsissentque ab eo, nihilne secum esset de fatis Sibyllinis locutus, tum ille subito, scelere demens, quanta conscientiæ vis esset, ostendit; nam quum id posset infitiari, repente præter opinionem omnium confessus est. Ita eum non modo ingenium illud et dicendi exercitatio, qua semper valuit, sed etiam, propter vim sceleris manifesti atque deprehensi, impudentia, qua superabat omnes,

12 improbitasque defecit. Vulturcius vero subito litteras proferri [1] atque aperiri iussit, quas sibi a Lentulo ad Catilinam datas esse dicebat. Atque ibi vehementissime perturbatus Lentulus tamen et signum et manum suam cognovit [2]. Erant autem scriptæ sine nomine, sed ita: *Qui sim, scies* [3] *ex eo, quem ad te misi. Cura, ut vir sis, et cogita* [4], *quem in locum sis progressus, et vide, quid iam tibi sit necesse, et cura* [5], *ut omnium tibi auxilia adiungas, etiam infimorum.* Gabinius deinde introductus, quum primo impudenter respondere coepisset, ad extremum nihil ex iis, quæ Galli insimulabant, negavit.

---

[1] *codd.* — prof. litt. [2] *codd.* — et sign. suum et man. cogn. [3] *codd.* — *transp. post* misi. [4] cogita *transp. post* progressus. [5] necesse. Cura.

Ac mihi quidem, Quirites, quum illa certissima sunt 13 visa argumenta atque indicia sceleris, tabellæ, signa, manus, denique uniuscuiusque confessio, tum multo certiora illa[1], color, oculi, vultus, taciturnitas. Sic enim obstupuerant, sic terram intuebantur, sic furtim nonnumquam inter se adspiciebant, ut non iam ab aliis indicari, sed ipsi a se viderentur[2].

Indiciis expositis atque editis, Quirites, senatum consului, de summa re publica quid fieri placeret. Dictæ sunt a principibus acerrimæ ac fortissimæ sententiæ, quas senatus sine ulla varietate est consecutus. Et quoniam nondum est perscriptum senatusconsultum, ex memoria vobis, Quirites, quid senatus censuerit, exponam. Primum mihi 14 gratiæ verbis amplissimis aguntur, quod virtute, consilio, providentia mea res publica maximis periculis sit[3] liberata; deinde L. Flaccus et C. Pomptinus prætores, quod eorum opera forti fidelique usus essem, merito ac iure laudantur; atque etiam viro forti, collegæ meo, laus impertitur, quod eos, qui huius coniurationis participes fuissent, a suis et rei publicæ[4] consiliis removisset. Atque ita censuerunt, ut P. Lentulus, quum se prætura abdicasset, in[5] custodiam traderetur; itemque uti C. Cethegus, L. Statilius, P. Gabinius, qui omnes præsentes erant, in custodiam traderentur; atque idem hoc decretum est in L. Cassium, qui sibi procurationem incendendæ urbis depoposcerat, in M. Cæparium, cui ad sollicitandos pastores Apuliam esse attributam erat indicatum, in P. Furium, qui est ex iis colonis, quos Fesulas L. Sulla deduxit, in Q. Manlium Chilonem, qui una cum hoc Furio semper erat in hac Allobrogum sollicitatione versatus, in P. Umbrenum, libertinum hominem, a quo primum Gallos ad Gabinium perductos esse constabat. Atque ea lenitate senatus usus est[6], Quirites, ut, ex tanta coniura- 15 tione tantaque vi ac multitudine domesticorum hostium novem hominum perditissimorum poena re

6

[1] *codd.* — illa cert. [2] *codd.* — sed indicare se ipsi vid. [3] *codd.* — peric. sit max. [4] et a rei p. [5] *schol., codd.* — tum in. [6] *codd.* — est usus.

publica conservata, reliquorum mentes sanari posse arbitraretur. Atque etiam supplicatio diis immortalibus pro singulari eorum merito meo nomine decreta est, Quirites; quod mihi primum post urbem[1] conditam togato contigit; et his decreta verbis est, *quod urbem incendiis, cæde cives, Italiam bello liberassem*. Quæ supplicatio si cum ceteris supplicationibus conferatur, Quirites, hoc intersit, quod ceteræ bene gesta, hæc una conservata re publica constituta est. Atque illud, quod faciendum primum fuit, factum atque transactum est. Nam P. Lentulus, quamquam, patefactus indiciis et confessionibus suis, iudicio senatus non modo prætoris ius, verum etiam civis amiserat, tamen magistratu se abdicavit, ut, quæ religio C. Mario, clarissimo viro, non fuerat, quo minus C. Glauciam, de quo nihil nominatim erat decretum, prætorem occideret, ea nos religione in privato P. Lentulo puniendo liberaremur.

7 16 Nunc, quoniam, Quirites, sceleratissimi periculosissimique belli nefarios duces captos iam et comprehensos tenetis, existimare debetis, omnes Catilinæ copias, omnes spes atque opes, his depulsis urbis periculis, concidisse. Quem quidem ego quum ex urbe depellebam[2], hoc providebam animo, Quirites, remoto Catilina non[3] mihi esse P. Lentuli somnum nec L. Cassii adipes[4] nec C. Cethegi furiosam temeritatem pertimescendam. Ille erat unus timendus ex his omnibus, sed tamdiu, dum moenibus urbis continebatur. Omnia norat, omnium aditus tenebat; appellare, tentare, sollicitare poterat, audebat; erat ei consilium ad facinus aptum, consilio autem neque lingua neque manus deerat. Iam ad certas res conficiendas certos homines delectos ac descriptos habebat. Neque vero, quum aliquid mandaverat, confectum putabat. Nihil erat, quod non ipse obiret, occurreret, vigilaret, laboraret. Fri-17 gus, sitim, famem ferre poterat. Hunc ego hominem tam acrem, tam paratum, tam audacem, tam

[1] *codd.* — post hanc urbem. [2] pellebam. [3] nec. [4] *schol. codd.* — adipem.

callidum, tam in scelere vigilantem, tam in perditis rebus diligentem, nisi ex domesticis insidiis in castrense latrocinium compulissem, (dicam id, quod sentio, Quirites,) non facile hanc tantam molem mali a cervicibus vestris depulissem. Non ille nobis Saturnalia constituisset, neque tanto ante exitii ac fati diem rei publicæ denuntiavisset, neque commisisset, ut signum, ut litteræ suæ testes [1] manifesti sceleris deprehenderentur. Quæ nunc, illo absente, sic gesta sunt, ut nullum in privata domo furtum umquam sit tam palam inventum, quam hæc tanta in re publica coniuratio manifesto inventa atque deprehensa est. Quod si Catilina in urbe ad hanc diem remansisset, quamquam, quoad fuit, omnibus eius consiliis occurri atque obstiti, tamen, ut levissime dicam, dimicandum nobis cum illo fuisset, neque nos umquam, quum ille in urbe hostis esset [2], tantis periculis rem publicam tanta pace, tanto otio, tanto silentio liberassemus.

18 8 Quamquam hæc omnia, Quirites, ita sunt a me administrata, ut deorum immortalium nutu atque consilio et gesta et provisa esse videantur; idque quum coniectura consequi possumus, quod vix videtur humani consilii tantarum rerum gubernatio esse potuisse, tum vero ita præsentes his temporibus opem et auxilium nobis tulerunt, ut eos pæne oculis videre possemus. Nam ut illa omittam, visas nocturno tempore ab occidente faces ardoremque cæli, ut fulminum iactus, ut terræ motus ceteraque, quæ tam multa, nobis consulibus, facta sunt, ut hæc, quæ nunc fiunt, canere dii immortales viderentur, hoc certe, Quirites, quod sum dicturus, neque prætermittendum neque relinquendum est. 19 Nam profecto memoria tenetis, Cotta et Torquato consulibus complures in Capitolio res [3] de cælo esse percussas, quum et simulacra deorum immortalium depulsa sunt et statuæ veterum hominum deiectæ et legum æra liquefacta; tactus est etiam ille, qui hanc urbem condidit, Romulus, quem inauratum in Capitolio,

---

[1] testes denique. [2] *codd.* — dum i. i. u. h. fuisset.
[3] turres.

parvum atque lactentem, uberibus lupinis inhiantem, fuisse meministis. Quo quidem tempore quum haruspices ex tota Etruria convenissent, cædes atque incendia et legum interitum et bellum civile ac domesticum et totius urbis atque imperii occasum appropinquare dixerunt, nisi dii immortales, omni ratione placati, suo numine prope fata ipsa flexis-
20 sent. Itaque illorum responsis tunc et ludi per decem[1] dies facti sunt, neque res ulla, quæ ad placandos[2] deos pertineret, prætermissa est; iidemque iusserunt simulacrum Iovis facere maius et in excelso collocare et contra, atque ante fuerat, ad orientem convertere; ac se sperare dixerunt, si illud signum, quod videtis, solis ortum et forum curiamque conspiceret, fore ut ea consilia, quæ clam essent inita contra salutem urbis atque imperii, illustrarentur, ut a senatu populoque Romano perspici possent. Atque illud signum[3] ita collocandum consules illi locaverunt; sed tanta fuit operis tarditas, ut neque a superioribus consulibus neque
9 21 a nobis ante hodiernum diem collocaretur. Hic quis potest esse, Quirites, tam aversus a vero, tam præceps, tam mente captus, qui neget, hæc omnia, quæ videmus, præcipueque hanc urbem deorum immortalium nutu ac[4] potestate administrari? Etenim quum esset ita responsum, cædes, incendia interitumque rei publicæ comparari, et ea per cives, quæ tum propter magnitudinem scelerum nonnullis incredibilia videbantur, ea non modo cogitata a nefariis civibus, verum etiam suscepta esse sensistis. Illud vero nonne ita præsens est, ut nutu Iovis Optimi Maximi factum esse videatur, ut, quum hodierno die mane per forum meo iussu et coniurati et eorum indices in ædem Concordiæ ducerentur, eo ipso tempore signum statueretur? quo collocato atque ad vos senatumque converso, omnia et senatus et vos, quæ erant contra salutem omnium cogi-
22 tata, illustrata et patefacta vidistis. Quo etiam maiore sunt isti odio supplicioque digni, qui non

---

[1] *codd.* — decem per. [2] placandum. [3] *codd. fort. omnes.* — *om.* signum. [4] *codd.* — atque.

solum vestris domiciliis atque tectis, sed etiam deorum templis atque delubris sunt funestos ac nefarios ignes inferre conati. Quibus ego si me restitisse dicam, nimium mihi sumam et non sim ferendus; ille, ille Iuppiter restitit; ille Capitolium, ille hæc templa, ille hanc urbem, ille vos omnes salvos esse voluit. Diis ego immortalibus ducibus hanc mentem, Quirites, voluntatemque suscepi atque ad hæc tanta indicia perveni. Iam vero illa Allobrogum sollicitatio † sic a P.[1] Lentulo ceterisque domesticis hostibus tam dementer tanta res[2] credita et ignotis et barbaris commissæque litteræ numquam essent profecto, nisi ab diis immortalibus huic tantæ audaciæ consilium esset ereptum. Quid vero? ut homines Galli ex civitate male pacata, quæ gens una restat, quæ bellum populo Romano[3] facere et posse et non nolle videatur, spem imperii ac[4] rerum amplissimarum ultro sibi a patriciis hominibus oblatam negligerent, vestramque salutem suis opibus anteponerent, id non divinitus factum esse putatis? præsertim qui nos non pugnando, sed tacendo superare potuerint[5].

Quamobrem, Quirites, quoniam ad omnia pulvinaria supplicatio decreta est, celebratote illos dies cum coniugibus ac liberis vestris. Nam multi sæpe honores diis immortalibus iusti habiti sunt ac debiti, sed profecto iustiores numquam. Erepti enim estis ex crudelissimo ac miserrimo interitu, et erepti sine cæde, sine sanguine, sine exercitu, sine dimicatione; togati, me uno togato duce et imperatore, vicistis. Etenim recordamini, Quirites, omnes civiles dissensiones, non[6] solum eas, quas audistis, sed eas, quas vosmet ipsi meministis atque[7] vidistis. L. Sulla P. Sulpicium oppressit; [ex urbe eiecit][8] C. Marium, custodem huius urbis, multosque fortes viros partim eiecit ex civitate, partim interemit. 23 10 24

---

[1] *cod. unus, vest. aliorum.* — om. P. [2] *codd., edd. vett.* — tanta res tam dem. *In voc.* sic *videtur subesse participium, hac orationis forma:* suscepta a P. Lent. — tam dementer, tanta *etc.* [3] *codd.* — pop. R. bell. [4] *codd.* — et. [5] *coni.* — potuerunt. [6] *codd.* — neque. [7] *codd.* — et. [8] *sine uncis.*

Cn. Octavius consul armis expulit ex urbe collegam suum[1]; omnis hic locus acervis corporum et civium sanguine redundavit. Superavit postea Cinna cum Mario; tum vero, clarissimis viris interfectis, lumina civitatis exstincta sunt. Ultus est huius victoriæ crudelitatem postea Sulla; ne dici quidem opus est, quanta deminutione civium et quanta calamitate rei publicæ. Dissensit M. Lepidus a clarissimo ac[2] fortissimo viro Q. Catulo; attulit non tam ipsius interitus rei publicæ luctum quam ceterorum. 25 Atque illæ tamen omnes dissensiones erant eiusmodi[3], Quirites, quæ non ad delendam, sed ad commutandam rem publicam pertinerent; non illi nullam esse rem publicam, sed in ea, quæ esset, se esse principes, neque hanc urbem conflagrare, sed se in hac urbe florere voluerunt. [Atque illæ tamen omnes dissensiones, quarum nulla exitium rei publicæ quæsivit, eiusmodi fuerunt, ut non reconciliatione concordiæ, sed internecione civium diiudicatæ sint.][4] In hoc autem uno post hominum memoriam maximo crudelissimoque bello, quale bellum nulla umquam barbaria cum sua gente gessit, quo in bello lex hæc fuit a Lentulo, Catilina, Cassio, Cethego constituta, ut omnes, qui salva urbe salvi esse possent, in hostium numero ducerentur, ita me gessi, Quirites, ut omnes salvi conservaremini, et, quum hostes vestri tantum civium superfuturum putassent, quantum infinitæ cædi restitisset, tantum autem urbis, quantum flamma obire non potuisset, et urbem et cives integros incolumesque servavi.

11 26 Quibus pro tantis rebus, Quirites, nullum ego a vobis præmium virtutis, nullum insigne honoris, nullum monumentum laudis postulabo[5] præterquam huius diei memoriam sempiternam. In animis ego vestris omnes triumphos meos, omnia ornamenta honoris, monumenta gloriæ, laudis insignia condi et collocari volo. Nihil me mutum potest delectare, nihil tacitum, nihil denique eiusmodi[6], quod etiam

---

[1] *codd.* — ex u. coll. s. expulit. [2] *codd.* — et. [3] *codd.* — Atque illæ dissens. [erant huiusmodi], *oratione aliter interpuncta.* [4] *coni.* — *sine uncis.* [5] postulo. [6] huiusmodi.

minus digni assequi possint. Memoria vestra, Quirites, nostræ res alentur, sermonibus crescent, litterarum monumentis inveterascent et corroborabuntur; eandemque diem intelligo, quam spero æternam fore, propagatam esse et ad salutem urbis et ad memoriam consulatus mei[1], † unoque tempore in hac re publica duos cives exstitisse, quorum alter fines vestri imperii non terræ, sed cæli regionibus terminaret, alter eiusdem imperii domicilium sedemque servaret. Sed quoniam earum rerum, quas ego **27 12** gessi, non eadem est[2] fortuna atque condicio, quæ illorum, qui externa bella gesserunt, quod mihi cum iis[3] vivendum est, quos vici ac subegi, illi hostes aut interfectos aut oppressos reliquerunt, vestrum est, Quirites, si ceteris recte facta sua[4] prosunt, mihi mea ne quando obsint, providere. Mentes enim hominum audacissimorum sceleratæ ac nefariæ ne vobis nocere possent, ego providi; ne mihi noceant, vestrum est providere. Quamquam, Quirites, mihi quidem ipsi nihil ab istis iam[5] noceri potest. Magnum enim est in bonis præsidium, quod mihi in perpetuum comparatum est, magna in re publica dignitas, quæ me semper tacita defendet, magna vis[6] conscientiæ, quam qui negligent, quum me violare volent, se ipsi indicabunt. Est etiam in nobis is **28** animus, Quirites, ut non modo nullius audaciæ cedamus, sed etiam omnes improbos ultro semper lacessamus. Quod si omnis impetus domesticorum hostium, depulsus a vobis, se in me unum converterit, vobis erit videndum[7], Quirites, qua condicione posthac eos esse velitis, qui se pro salute vestra obtulerint invidiæ periculisque omnibus; mihi quidem ipsi quid est, quod iam ad vitæ fructum possit acquiri, præsertim quum neque in honore vestro neque in gloria virtutis quidquam videam altius, quo mihi[8] libeat adscendere? Illud perficiam **29**

---

[1] *codd.* — fore, et ad s. u. et a. m. c. m. propagatam. *Mox excidisse aliquid videtur:* omnique tempore (*sic codd. aliquot*) hoc prædicatum iri, uno tempore. [2] *codd.* — est eadem. [3] *codd.* — his. [4] *codd.* — sua recte facta. [5] *codd.* — iam ab istis. [6] vis est. [7] *codd.* (Salisb.) — — providendum. [8] *codd.* — quo quldem mihi.

profecto, Quirites, ut ea, quæ gessi in consulatu, privatus tuear atque ornem, ut, si qua est invidia in conservanda re publica suscepta, lædat invidos, mihi valeat ad gloriam. Denique ita me in re publica tractabo, ut meminerim semper, quæ gesserim, curemque, ut ea virtute, non casu, gesta esse videantur. Vos, Quirites, quoniam iam nox est, veneramini illum Iovem, custodem huius urbis ac vestrum, atque in vestra tecta discedite, et ea, quamquam iam periculum est depulsum, tamen æque ac priore nocte [1] custodiis vigiliisque defendite. Id ne vobis diutius faciendum sit, atque ut in perpetua pace esse possitis, providebo. [2]

ORATIO
IN L. CATILINAM
QUARTA,
HABITA IN SENATU.

1 1 Video, patres conscripti, in me omnium vestrum ora atque oculos esse conversos; video vos non solum de vestro ac rei publicæ, verum etiam, si id depulsum sit, de meo periculo esse sollicitos. Est mihi iucunda in malis et grata in dolore vestra erga me voluntas; sed eam, per deos immortales, deponite [3] atque obliti salutis meæ de vobis ac de liberis vestris cogitate. Mihi [4] si hæc condicio consulatus data est, ut omnes acerbitates, omnes dolores cruciatusque perferrem, feram non solum fortiter, verum [5] etiam libenter, dummodo meis laboribus vobis populoque Romano dignitas salusque 2 pariatur. Ego sum ille consul, patres conscripti, cui non forum, in quo omnis æquitas continetur, non campus, consularibus auspiciis consecratus, non curia, summum auxilium omnium gentium, non domus, commune perfugium, non lectus, ad quietem datus, non denique hæc sedes honoris umquam [6]

---

[1] *codd.* — *add.* fecistis. [2] *codd.* (*Salisb.*) — providebo, Quirites. [3] quæso, deponite. [4] Mihi [quidem]. [5] sed. [6] honoris, sella curulis, umquam.

vacua mortis periculo atque insidiis fuit. Ego multa tacui, multa pertuli, multa concessi, multa meo quodam dolore, in vestro timore, sanavi. Nunc si hunc exitum consulatus mei dii immortales esse voluerunt, ut vos, patres conscripti, populumque Romanum ex cæde miserrima, coniuges liberosque vestros virginesque Vestales ex acerbissima vexatione, templa atque delubra, hanc pulcherrimam patriam omnium nostrum ex foedissima flamma, totam Italiam ex bello et vastitate eriperem, quæcunque mihi uni proponetur fortuna, subeatur. Etenim, si P. Lentulus suum nomen, inductus a vatibus, fatale ad perniciem populi Romani[1] fore putavit, cur ego non læter, meum consulatum ad salutem rei publicæ prope fatalem exstitisse? Quare, patres conscripti, 3 2 consulite vobis, prospicite patriæ, conservate vos, coniuges, liberos fortunasque vestras, populi Romani nomen salutemque defendite; mihi parcere ac de me cogitare desinite. Nam primum debeo sperare, omnes deos, qui huic urbi præsident, pro eo mihi, ac mereor, relaturos esse gratiam[2]; deinde, si quid obtigerit, æquo animo paratoque moriar. Nam neque[3] turpis mors forti viro potest accidere neque immatura consulari nec misera sapienti. Nec tamen ego sum ille ferreus, qui fratris carissimi et[4] amantissimi præsentis moerore non movear horumque omnium lacrimis, a quibus me circumsessum videtis. Neque meam mentem non domum sæpe revocat exanimata uxor et[5] abiecta metu filia et parvulus filius, quem mihi videtur amplecti res publica tamquam obsidem consulatus mei, neque ille, qui exspectans huius exitum diei stat[6] in conspectu meo gener. Moveor his rebus omnibus, sed in eam partem, uti salvi sint vobiscum omnes, etiamsi me vis aliqua[7] oppresserit, potius, quam et ille et nos una rei publicæ peste pereamus. Quare, patres conscripti, in- 4 cumbite ad salutem rei publicæ[8]; circumspicite omnes procellas, quæ impendent, nisi providetis. Non

---

[1] *codd.* — reip. [2] *codd.* — grat. esse. [3] *codd.* — Neque enim. [4] *codd.* — atque. [5] *codd.* — *om.* et. [6] *codd.* — adstat. [7] *codd.* — vis al. me. [8] ad rei p. sal.

Ti. Gracchus, qui iterum tribunus plebis fieri voluit, non C. Gracchus, qui agrarios concitare conatus est, non L. Saturninus, qui C. Memmium occidit, in discrimen aliquod atque in vestræ severitatis iudicium adducitur; tenentur ii, qui ad urbis incendium, ad vestram[1] omnium cædem, ad Catilinam accipiendum Romæ restiterunt; tenentur litteræ, signa, manus, denique uniuscuiusque confessio; sollicitantur Allobroges; servitia excitantur; Catilina arcessitur; id est initum consilium, ut, interfectis omnibus, nemo ne ad deplorandum quidem populi Romani[2] nomen atque ad lamentandam tanti imperii calamitatem relin-3 5 quatur. Hæc omnia indices detulerunt, rei confessi sunt, vos multis iam iudiciis iudicastis, primum quod mihi gratias egistis singularibus verbis et mea virtute atque diligentia perditorum hominum coniurationem patefactam esse[3] decrevistis, deinde quod P. Lentulum, ut se abdicaret prætura, coëgistis, tum quod eum et ceteros, de quibus iudicastis, in custodiam dandos censuistis, maximeque, quod meo nomine supplicationem decrevistis, qui honos togato habitus ante me est nemini; postremo hesterno die præmia legatis Allobrogum Titoque Vulturcio dedistis amplissima. Quæ sunt omnia eiusmodi, ut ii, qui in custodiam nominatim dati sunt, sine ulla dubitatione a vobis damnati esse videantur.

6 Sed ego institui referre ad vos, patres conscripti, tamquam integrum, et de facto, quid iudicetis, et de poena, quid censeatis. Illa prædicam, quæ sunt consulis. Ego magnum in re publica versari furorem et nova quædam misceri et concitari mala iampridem videbam; sed hanc tantam, tam exitiosam haberi coniurationem a civibus numquam putavi. Nunc, quidquid est, quocunque vestræ mentes inclinant atque sententiæ, statuendum vobis ante noctem est. Quantum facinus ad vos delatum sit, videtis. Huic si paucos putatis affines esse, vehementer erratis. Latius opinione disseminatum est hoc malum; manavit non solum per Italiam, verum etiam transcendit Alpes et obscure serpens multas iam provincias

[1] vestrum. [2] rei publicæ. [3] *codd.* — pat. e. coniur.

occupavit. Id opprimi sustentando ac prolatando nullo pacto potest; quacunque ratione placet, celeriter vobis vindicandum est. Video, duas adhuc esse 7 4 sententias, unam D. Silani, qui censet, eos, qui hæc delere conati sunt, morte esse multandos, alteram C. Cæsaris, qui mortis poenam removet, ceterorum suppliciorum omnes acerbitates amplectitur. Uterque et pro sua dignitate et pro rerum magnitudine in summa severitate versatur. Alter eos, qui nos omnes [qui populum Romanum][1] vita privare conati sunt, qui delere imperium, qui populi Romani nomen exstinguere, punctum temporis frui vita et hoc communi spiritu non putat oportere, atque hoc genus poenæ sæpe in improbos cives in hac re publica esse usurpatum recordatur. Alter intelligit, mortem a diis immortalibus non esse supplicii causa constitutam, sed aut necessitatem naturæ aut laborum ac miseriarum quietem esse. Itaque eam sapientes numquam inviti, fortes sæpe etiam[2] libenter oppetiverunt. Vincula vero et ea sempiterna certe ad singularem poenam nefarii sceleris inventa sunt. Municipiis dispertiri iubet. Habere videtur ista res iniquitatem, si imperare velis, difficultatem, si rogare. Decernatur tamen, si placet. Ego enim suscipiam, 8 et, ut spero, reperiam, qui id, quod salutis omnium causa statueritis, non putent esse suæ dignitatis recusare. Adiungit gravem poenam municipiis[3], si quis eorum vincula ruperit; horribiles custodias circumdat et dignas scelere hominum perditorum; sancit[4], ne quis eorum poenam, quos condemnat, aut per senatum aut per populum levare possit; eripit etiam spem, quæ sola homines[5] in miseriis consolari solet; bona præterea publicari iubet; vitam solam relinquit nefariis hominibus; quam si eripuisset, multos uno dolore dolores animi atque corporis et omnes scelerum poenas ademisset. Itaque ut aliqua in vita formido improbis esset posita, apud inferos eiusmodi quædam illi antiqui supplicia impiis con-

[1] *susp. Blochii.* — *sine uncis.* [2] *codd.* — etiam sæpe. [3] municipibus. [4] circumdat, et digna sc. h. perditorum sancit. [5] hominem.

stituta esse voluerunt, quod videlicet intelligebant, his remotis non esse mortem ipsam pertimescendam.

5 9 Nunc, patres conscripti, ego mea video quid intersit. Si eritis secuti sententiam C. Cæsaris, quoniam hanc is in re publica viam, quæ popularis habetur, secutus est, fortasse minus erunt, hoc auctore et cognitore huiusce sententiæ, mihi populares impetus pertimescendi; sin illam alteram, nescio an amplius mihi negotii contrahatur. Sed tamen meorum periculorum rationes utilitas rei publicæ vincat. Habemus enim a C. Cæsare, sicut ipsius dignitas et maiorum eius amplitudo postulabat, sententiam tamquam obsidem perpetuæ in rem publicam voluntatis. Intellectum est, quid interesset[1] inter levitatem contionatorum et animum vere popularem, saluti po-
10 puli consulentem. Video de istis, qui se populares haberi volunt, abesse nonneminem, ne de capite videlicet civium Romanorum sententiam ferat. Is et nudiustertius in custodiam cives Romanos dedit, et supplicationem mihi decrevit, et indices hesterno die maximis præmiis affecit. Iam hoc nemini dubium est, qui reo custodiam, quæsitori gratulationem, indici præmium decrevit, quid de tota re et causa iudicarit. At vero C. Cæsar intelligit, legem Semproniam esse de civibus Romanis constitutam, qui autem rei publicæ sit hostis, eum civem esse nullo modo posse; denique ipsum latorem Semproniæ legis[2] iniussu[3] populi poenas rei publicæ dependisse. Idem ipsum Lentulum, largitorem et prodigum, non putat, quum de pernicie populi Romani, exitio[4] huius urbis tam acerbe tamque crudeliter cogitarit, etiam[5] appellari posse popularem. Itaque homo mitissimus atque lenissimus non dubitat P. Lentulum æternis tenebris vinculisque mandare et sancit in posterum, ne quis huius supplicio levando se iactare et in pernicie populi Romani posthac popularis esse possit; adiungit etiam publicationem bonorum, ut omnes animi cruciatus et corporis etiam egestas ac mendicitas consequatur.

---

[1] *codd.* — intersit. [2] leg. Sempr. [3] iussu. [4] *codd.* — et exitio. [5] *codd.* — *om.* etiam.

Quamobrem sive hoc statueritis, dederitis mihi 11 6 comitem ad contionem populo carum atque iucundum, sive Silani sententiam sequi malueritis, facile me atque vos crudelitatis vituperatione populus Romanus exsolvet [1]; atque obtinebo, eam multo leniorem fuisse. Quamquam, patres conscripti, quæ potest esse in tanti sceleris immanitate punienda crudelitas? Ego enim de meo sensu iudico. Nam ita mihi salva re publica vobiscum perfrui liceat, ut ego, quod in hac causa vehementior sum, non atrocitate animi moveor (quis enim est me mitior?), sed singulari quadam humanitate et misericordia. Videor enim mihi videre hanc urbem [2], lucem orbis terrarum atque arcem omnium gentium, subito uno incendio concidentem; cerno animo sepulta in patria [3] miseros atque insepultos acervos civium; versatur mihi ante oculos adspectus Cethegi et furor in vestra cæde bacchantis. Quum vero mihi proposui regnan- 12 tem Lentulum, sicut ipse ex fatis se [4] sperasse confessus est, purpuratum esse huic [5] Gabinium, cum exercitu venisse Catilinam, tum lamentationem matrumfamilias, tum fugam virginum atque puerorum ac vexationem virginum Vestalium, perhorresco, et, quia mihi vehementer hæc videntur misera atque miseranda, idcirco in eos, qui ea perficere voluerunt, me severum vehementemque præbeo. Etenim quæro, si quis paterfamilias, liberis suis a servo interfectis, uxore occisa, incensa domo, supplicium de servo non quam acerbissimum sumpserit, utrum is clemens ac misericors an inhumanissimus [6] et crudelissimus esse videatur? Mihi vero importunus ac ferreus, qui non dolore ac cruciatu nocentis suum dolorem cruciatumque lenierit. Sic nos in his hominibus, qui nos, qui coniuges, qui liberos nostros trucidare voluerunt, qui singulas uniuscuiusque nostrum domos et hoc universum rei publicæ domicilium delere conati sunt, qui id egerunt, ut gentem

---

[1] *coni. e vest. codd. (Salisb.* vos crudel. vituperatione P. R. exsolvetis.) — vos a crud. vit. defendetis. [2] *codd.* — hanc urb. vid. [3] sepultam patriam. [4] *codd.* — se ex fatis. [5] *schol.* — esse hunc. [6] inhumanus.

Allobrogum in vestigiis huius urbis atque in cinere deflagrati imperii collocarent, si vehementissimi fuerimus, misericordes habebimur; sin remissiores esse voluerimus, summæ nobis crudelitatis in patriæ ci-
13 viumque pernicie fama subeunda est. Nisi vero cuipiam L. Cæsar, vir fortissimus et amantissimus rei publicæ, crudelior nudiustertius visus est [1], quum sororis suæ, feminæ lectissimæ, virum præsentem et audientem vita privandum esse dixit, quum avum iussu consulis interfectum filiumque eius impuberem, legatum a patre missum, in carcere necatum esse dixit. Quorum quod simile factum? quod initum delendæ rei publicæ consilium? Largitionis voluntas tum in re publica versata est et partium quædam contentio. Atque illo tempore huius avus Lentuli, clarissimus vir, armatus Gracchum est persecutus. Ille etiam grave tum vulnus accepit, ne quid de summa re publica minueretur; hic ad evertenda fundamenta rei publicæ Gallos accersit [2], servitia concitat, Catilinam vocat, attribuit nos trucidandos Cethego et ceteros [3] cives interficiendos Gabinio, urbem inflammandam Cassio, totam Italiam vastandam diripiendamque Catilinæ. Vereamini [4], censeo, ne in hoc scelere tam immani ac nefario aliquid severius [5] statuisse videamini; multo magis est [6] verendum, ne remissione poenæ crudeles in patriam, quam ne severitate animadversionis nimis vehementes in acerbissimos hostes fuisse videamur.

7 14 Sed ea, quæ exaudio, patres conscripti, dissimulare non possum. Iaciuntur enim voces, quæ perveniunt ad aures meas, eorum, qui vereri videntur, ut habeam satis præsidii ad ea, quæ vos statueritis hodierno die, transigunda. Omnia et provisa et parata et constituta sunt, patres conscripti, quum mea summa cura atque diligentia, tum multo etiam maiore populi Romani ad summum imperium retinendum et ad communes fortunas conservandas voluntate. Omnes adsunt omnium ordi-

---

[1] est visus. [2] *codd.* — arcessit. [3] *codd.* — om. *et.* [4] Veremini. [5] *e vest. codd.* (nimis aliquid severius.) — nimis aliquid severe. [6] *codd.* — quum multo magis sit.

num homines, omnium denique ætatum; plenum est forum, plena templa circum[1] forum, pleni omnes aditus huius templi et loci[2]. Causa est enim[3] post urbem conditam hæc inventa sola, in qua omnes sentirent unum atque idem, præter eos, qui, quum sibi viderent esse pereundum, cum omnibus potius quam soli perire voluerunt. Hosce ego homines 15 excipio et secerno lubenter, neque in[4] improborum civium, sed in acerbissimorum hostium numero habendos puto. Ceteri vero, dii immortales! qua frequentia, quo studio, qua virtute ad communem salutem dignitatemque[5] consentiunt! Quid ego hic equites Romanos commemorem? qui vobis ita summam ordinis consiliique concedunt, ut vobiscum de amore rei publicæ certent; quos ex multorum annorum dissensione huius ordinis ad societatem[6] concordiamque revocatos hodiernus dies vobiscum atque hæc causa coniungit; quam si coniunctionem[7], in consulatu confirmatam meo, perpetuam in re publica tenuerimus, confirmo vobis, nullum posthac malum civile ac domesticum ad ullam rei publicæ partem esse venturum. Pari studio defendendæ rei publicæ convenisse video tribunos ærarios, fortissimos viros; scribas item universos, quos quum casu hic dies ad ærarium frequentasset, video ab exspectatione sortis ad salutem communem[8] esse conversos. Omnis ingenuorum adest multitudo, etiam tenuissimorum. Quis est enim, cui non hæc templa, adspectus urbis, 16 possessio libertatis, lux denique hæc ipsa et hoc commune patriæ solum quum sit carum, tum vero dulce atque iucundum? Operæ pretium est, patres 8 conscripti, libertinorum hominum studia cognoscere, qui, sua virtute fortunam huius civitatis consecuti, vere hanc[9] suam patriam esse iudicant, quam quidam hic[10] nati et summo nati loco non patriam suam, sed urbem hostium esse iudicaverunt. Sed quid ego hosce homines ordinesque commemoro[11],

---

[1] *codd.* — circa. [2] *codd.* — loci ac templi. [3] *codd.* — enim est. [4] *codd.* — neque enim in. [5] dignitatem salutemque. [6] *codd.* — dissensione ad huius ord. societ. [7] *codd.* — coniunctionem si. [8] *codd.* — ad comm. sal. [9] *codd.* — hanc vere. [10] hinc. [11] commemorem.

quos privatæ fortunæ, quos communis res publica, quos denique libertas, ea, quæ dulcissima est, ad salutem patriæ defendendam excitavit? Servus est nemo, qui modo tolerabili condicione sit servitutis, qui non audaciam civium perhorrescat, qui non hæc stare cupiat, qui non, quantum[1] audet et quantum potest, conferat ad communem salutem voluntatis.
17 Quare si quem vestrum forte commovet hoc, quod auditum est, lenonem quendam Lentuli concursare circum tabernas, pretio sperare sollicitari posse animos egentium atque imperitorum, est id quidem coeptum atque tentatum, sed nulli sunt inventi tam aut fortuna miseri aut voluntate perditi, qui non illum ipsum[2] sellæ atque operis et quæstus quotidiani locum, qui non cubile ac lectulum suum, qui denique non cursum hunc otiosum vitæ suæ salvum esse velint. Multo vero maxima pars eorum, qui in tabernis sunt, immo vero (id enim potius est dicendum) genus hoc universum amantissimum est otii. Etenim omne instrumentum[3], omnis opera atque quæstus frequentia civium sustentatur, alitur otio; quorum si quæstus occlusis tabernis minui solet, quid tandem incensis futurum fuit?

9 18 Quæ quum ita sint, patres conscripti, vobis populi Romani præsidia non desunt; vos ne populo Romano deesse videamini, providete. Habetis consulem ex plurimis periculis et insidiis atque ex media morte non ad vitam suam, sed ad salutem vestram reservatum; omnes ordines ad conservandam rem publicam mente, voluntate, studio, virtute voce consentiunt; obsessa facibus et telis impiæ coniurationis vobis supplex manus tendit patria communis; vobis se, vobis vitam omnium civium, vobis arcem et Capitolium, vobis aras Penatium, vobis ignem illum[4] Vestæ sempiternum[5], vobis omnium deorum templa[6] atque delubra, vobis muros atque urbis tecta commendat. Præterea de vestra vita, de coniugum vestrarum atque liberorum anima, de for-

[1] *codd.* — non tantum, quantum. [2] *codd.* — ipsum illum. [3] *codd.* — omne eorum instrum. [4] *codd.* — ill. ign. [5] *codd.* — perpetuum ac sempit. [6] omnia templa deorum.

tunis omnium, de sedibus, de focis vestris, hodierno die vobis iudicandum est. Habetis ducem memorem vestri, oblitum sui, quæ non semper facultas datur; habetis omnes ordines, omnes homines, universum populum Romanum, id quod in civili causa hodierno die primum videmus, unum atque idem sentientem. Cogitate, quantis laboribus fundatum imperium, quanta virtute stabilitam libertatem, quanta deorum benignitate auctas exaggeratasque fortunas una nox pæne[1] delerit. Id ne umquam posthac non modo confici, sed ne cogitari quidem possit a civibus, hodierno die providendum est. Atque hæc, non ut vos, qui mihi studio pæne præcurritis, excitarem, locutus sum, sed ut mea vox, quæ debet esse in re publica princeps, officio functa consulari videretur. 19

Nunc antequam [patres conscripti[2],] ad sententiam redeo, de me pauca dicam. Ego, quanta manus est coniuratorum, quam videtis esse permagnam, tantam me inimicorum multitudinem suscepisse video; sed eam esse turpem[3] iudico et infirmam et[4] abiectam. Quod si aliquando alicuius furore et scelere concitata manus ista plus valuerit quam vestra ac rei publicæ dignitas, me tamen meorum factorum atque consiliorum numquam, patres conscripti, poenitebit. Etenim mors, quam illi fortasse[5] minitantur, omnibus est parata; vitæ tantam laudem, quanta vos me vestris decretis honestastis, nemo est assecutus. Ceteris enim bene gesta, mihi uni conservata re publica[6] gratulationem decrevistis. Sit Scipio clarus ille, cuius consilio atque virtute Hannibal in Africam redire atque Italia[7] decedere coactus est; ornetur alter eximia laude Africanus, qui duas urbes huic imperio infestissimas, Karthaginem Numantiamque, delevit; habeatur vir egregius Paullus[8] ille, cuius currum rex potentissimus quondam et nobilissimus, Perses, honestavit; sit æterna[9] gloria 20 10 21

[1] *codd.* — nox quam pæne. [2] *sine uncis. (om. opt. codd.)* [3] *codd.* — iud. turp. [4] infirmam, contemptam et. [5] *codd.* — illi mihi fort. [6] enim semper bene gestæ, m. u. conservatæ rei p. [7] *codd.* — ex Italia. [8] *codd.* — L. Paullus. [9] in æterna.

Marius, qui bis Italiam obsidione et metu servitutis liberavit; anteponatur omnibus Pompeius, cuius res gestæ atque virtutes iisdem, quibus solis cursus, regionibus ac terminis continentur: erit profecto inter horum laudes aliquid loci nostræ gloriæ; nisi forte maius est patefacere nobis provincias, quo exire possimus, quam curare, ut etiam illi, qui 22 absunt, habeant, quo victores revertantur. Quamquam est uno loco condicio melior externæ victoriæ quam domesticæ, quod hostes alienigenæ aut oppressi serviunt aut recepti beneficio se obligatos putant; qui autem ex numero civium, dementia aliqua depravati, hostes patriæ semel esse coeperunt, eos, quum a pernicie rei publicæ repuleris, nec vi coërcere nec beneficio placare possis. Quare mihi cum perditis civibus æternum bellum susceptum esse video. Id[1] ego vestro bonorumque omnium auxilio memoriaque tantorum periculorum, quæ non modo in hoc populo, qui servatus est, sed in[2] omnium gentium sermonibus ac mentibus semper hærebit, a me atque a meis facile propulsari posse confido. Neque ulla profecto tanta vis reperietur, quæ coniunctionem vestram equitumque Romanorum et tantam conspirationem bonorum omnium confringere[3] 11 23 et labefactare possit. Quæ quum ita sint, [patres conscripti,][4] pro imperio, pro exercitu, pro provincia, quam neglexi, pro triumpho ceterisque laudis insignibus, quæ sunt a me propter urbis vestræque salutis custodiam repudiata, pro clientelis hospitiisque provincialibus, quæ tamen urbanis opibus non minore labore tueor quam comparo, pro his igitur omnibus rebus, pro[5] meis in vos singularibus studiis, proque hac, quam perspicitis, ad conservandam rem publicam diligentia, nihil[6] a vobis, nisi huius temporis totiusque mei consulatus memoriam postulo; quæ dum erit in vestris fixa mentibus[7], tutissimo[8] me muro sæptum esso arbitrabor. Quod si meam

---

[1] *codd.* — video, quod. [2] sed etiam in. [3] *codd.* — perfringere. [4] *sine unc. (om. codd. opt.)* [5] *codd.* — et pro. [6] nihil aliud. [7] *codd.* — erit vestris mentibus infixa. [8] *codd.* — firmissimo.

spem vis improborum fefellerit atque superaverit; commendo vobis parvum meum filium, cui profecto satis erit præsidii non solum ad salutem, verum etiam ad dignitatem, si eius, qui hæc omnia suo solius periculo conservaverit, illum filium esse [1] memineritis. Quapropter de summa salute vestra populique Romani, [patres conscripti,] [2] de vestris coniugibus ac liberis, de aris ac focis, de fanis ac templis, de totius urbis tectis ac sedibus, de imperio ac libertate [3], de salute Italiæ, de [4] universa re publica decernite diligenter, ut instituistis, ac fortiter. Habetis eum [5] consulem, qui et parere vestris decretis non dubitet et ea, quæ statueritis, quoad vivet, defendere et per se ipsum præstare possit [6]. 24

---

[1] *codd.* — esse fil. [2] *sine unc. (om. codd. opt.).* [3] *codd.* — de libert. [4] *codd.* — deque. [5] enim eum. [6] *Fort. omittendum* possit.

M. TULLII CICERONIS
PRO
A. LICINIO ARCHIA POETA
ORATIO.

A. Licinius Archias origine Antiochenus fuit, qui quum poetica laude floreret et apud plures principes Romanos gratiosus esset, auctoritate L. Luculli adiutus ab Heracleensibus in civitatem adscitus est; deinde, sociis Italis in civitatem Rom. receptis, legis Plautiæ Papiriæ beneficio civis Romanus factus est. Sed post aliquot annos controversiam ei de civitate Gratius quidam movit et, incertum qua lege, in ius vocavit. Causam Archiæ M. Cicero apud Q. fratrem, prætorem, a. u. c. 692 (a. Ch. n. 62) D. Iunio Silano, L. Licinio Murena Coss. egit.

---

1 1 Si quid est in me ingenii, iudices, quod sentio quam sit exiguum, aut si qua exercitatio dicendi, in qua me non infitior mediocriter esse versatum, aut si huiusce rei ratio aliqua, ab optimarum artium studiis ac disciplina profecta, a qua ego nullum confiteor ætatis meæ tempus abhorruisse, earum rerum omnium vel in primis hic A. Licinius fructum a me repetere prope suo iure debet. Nam quoad longissime potest mens mea respicere spatium præteriti temporis et pueritiæ memoriam recordari ultimam, inde usque repetens hunc video mihi princi-

pem et ad suscipiendam et ad ingrediendam rationem horum studiorum exstitisse. Quod si hæc vox, huius hortatu præceptisque conformata, nonnullis aliquando saluti fuit, a quo id accepimus, quo ceteris opitulari et alios servare possemus, huic profecto ipsi, quantum est situm in nobis, et opem et salutem ferre debemus. Ac ne quis a nobis hoc 2 ita dici forte miretur, quod alia quædam in hoc facultas sit ingenii, neque hæc dicendi ratio aut disciplina, ne nos quidem huic uni [1] studio penitus umquam dediti fuimus. Etenim omnes artes, quæ ad humanitatem pertinent, habent quoddam commune vinculum et quasi cognatione quadam inter se continentur. Sed ne cui vestrum mirum esse videatur, 3 **2** me in quæstione legitima et in iudicio publico, quum res agatur apud prætorem populi Romani, lectissimum virum, et apud severissimos iudices, tanto conventu hominum ac frequentia, hoc uti genere dicendi, quod non modo a consuetudine iudiciorum, verum etiam a forensi sermone abhorreat, quæso a vobis, ut in hac causa mihi detis hanc veniam, accommodatam huic reo, vobis, quemadmodum spero, non molestam, ut me pro summo poëta atque eruditissimo homine dicentem, hoc concursu hominum litteratissimorum, hac vestra humanitate, hoc denique prætore exercente iudicium, patiamini de studiis humanitatis ac litterarum paullo loqui liberius et in eiusmodi persona, quæ propter otium ac studium minime in iudiciis periculisque tractata est, uti prope novo quodam et inusitato genere dicendi. Quod si 4 mihi a vobis tribui concedique sentiam, perficiam profecto, ut hunc A. Licinium non modo non segregandum, quum sit civis, a numero civium, verum etiam, si non esset, putetis adsciscendum fuisse.

Nam ut primum ex pueris excessit Archias at- **3** que ab iis artibus, quibus ætas puerilis ad humanitatem informari solet, se ad scribendi studium contulit, primum Antiochiæ (nam ibi natus est loco nobili), celebri quondam urbe et copiosa atque eruditissimis hominibus liberalissimisque studiis afflu-

[1] cuncti *cum nota corrupt.*

enti, celeriter antecellere omnibus ingenii gloria contigit. Post in ceteris Asiæ partibus cunctaque Græcia [1] sic eius adventus celebrabantur, ut famam ingenii exspectatio hominis, exspectationem ipsius 5 adventus admiratioque superaret. Erat Italia tunc plena Græcarum artium ac disciplinarum, studiaque hæc et in Latio vehementius tum colebantur quam nunc iisdem in oppidis, et hic Romæ propter tranquillitatem rei publicæ non negligebantur. Itaque hunc et Tarentini et Rhegini et Neapolitani civitate ceterisque præmiis donarunt, et omnes, qui aliquid de ingeniis poterant iudicare, cognitione atque hospitio dignum existimarunt. Hac tanta celebritate famæ quum esset iam absentibus notus, Romam venit Mario consule et Catulo. Nactus est primum consules eos, quorum alter res ad scribendum maximas, alter quum res gestas, tum etiam studium atque aures adhibere posset. Statim Luculli, quum prætextatus etiam tum Archias esset, eum domum suam receperunt. † Sed etiam [2] hoc non solum ingenii ac litterarum, verum etiam naturæ atque virtutis, ut domus, quæ huius adolescentiæ prima fave- 6 rit [3], eadem esset familiarissima senectuti. Erat temporibus illis iucundus Q. Metello illi Numidico et eius Pio filio; audiebatur a M. Æmilio; vivebat cum Q. Catulo et patre et filio; a L. Crasso colebatur; Lucullos vero et Drusum et Octavios et Catonem et totam Hortensiorum domum devinctam consuetudine quum teneret, afficiebatur summo honore, quod eum non solum colebant, qui aliquid percipere atque audire studebant, verum etiam, si qui forte simula-

4 bant. Interim satis longo intervallo, quum esset cum L. Lucullo in Siciliam profectus et quum ex ea provincia cum eodem Lucullo decederet, venit Heracleam. Quæ quum esset civitas æquissimo iure ac foedere, adscribi se in eam civitatem voluit, idque, quum ipse per se dignus putaretur, tum auctoritate 7 et gratia Luculli ab Heracleensibus impetravit. Data est civitas Silvani lege et Carbonis, *si qui foedera-*

---

[1] cunctæque Græciæ. [2] Sed [etiam]. *F.* Specimen iam hoc. [3] *coni.* (*Weiskii.*) — fuerit.

tis civitatibus adscripti fuissent, si tum, quum lex ferebatur, in Italia domicilium habuissent et si sexaginta diebus apud prætorem essent professi. Quum hic domicilium Romæ multos iam annos haberet, professus est apud prætorem Q. Metellum, familiarissimum suum. Si nihil aliud nisi de civi- 8 tate ac lege dicimus, nihil dico amplius; causa dicta est. Quid enim horum infirmari, Grati, potest? Heracleæne esse tum adscriptum negabis? Adest vir summa auctoritate et religione et fide, L. Lucullus, qui se non opinari, sed scire, non audivisse, sed vidisse, non interfuisse, sed egisse dicit. Adsunt Heracleenses legati; nobilissimi homines huius iudicii causa cum mandatis et cum publico testimonio venerunt, qui hunc adscriptum Heracleensem[1] dicunt. Hic tu tabulas desideras Heracleensium publicas, quas Italico bello, incenso tabulario, interisse scimus omnes. Est ridiculum, ad ea, quæ habemus, nihil dicere, quærere, quæ habere non possumus, et de hominum memoria tacere, litterarum memoriam flagitare, et, quum habeas amplissimi viri religionem, integerrimi municipii iusiurandum fidemque, ea, quæ depravari nullo modo possunt, repudiare, tabulas, quas idem dicis solere corrumpi, desiderare. An[2] domicilium Romæ 9 non habuit? is, qui tot annis ante civitatem datam sedem omnium rerum ac fortunarum suarum Romæ collocavit? An[3] non est professus? Immo vero iis tabulis professus, quæ solæ ex illa professione collegioque prætorum obtinent publicarum tabularum auctoritatem. Nam quum Appii tabulæ negligentius 5 asservatæ dicerentur, Gabinii, quamdiu incolumis fuit, levitas, post damnationem calamitas omnem tabularum fidem resignasset, Metellus, homo sanctissimus modestissimusque omnium, tanta diligentia fuit, ut ad L. Lentulum prætorem et ad iudices venerit et unius nominis litura se commotum esse dixerit. His igitur tabulis nullam lituram in nomine[4] A. Licinii videtis. Quæ quum ita sint, quid 10

---

[1] † Heracleensem. [2] *Erf.* — At. [3] *E.* — at. [4] in nomen.

est, quod de eius civitate dubitetis, præsertim quum aliis quoque in civitatibus fuerit adscriptus? Etenim quum mediocribus multis et aut nulla aut humili aliqua arte præditis gratuito civitatem in Græcia homines impertiebant[1], Rheginos credo aut Locrenses aut Neapolitanos aut Tarentinos, quod scenicis artificibus largiri solebant, id huic, summa ingenii prædito gloria, noluisse. Quid? quum ceteri non modo post civitatem datam, sed etiam post legem Papiam aliquo modo in eorum municipiorum tabulas irrepserint, hic, qui ne utitur quidem illis, in quibus est scriptus, quod semper se Heracleensem esse voluit, reiicietur? 11 Census nostros requiris. Scilicet; est enim obscurum, proximis censoribus hunc cum clarissimo imperatore, L. Lucullo, apud exercitum fuisse, superioribus cum eodem quæstore fuisse in Asia, primis, Iulio et Crasso, nullam populi partem esse censam. Sed quoniam census non ius civitatis confirmat ac tantummodo indicat, eum, qui sit census, ita se iam tum gessisse pro cive, iis temporibus, quem tu criminaris ne ipsius quidem iudicio in[2] civium Romanorum iure esse versatum, et testamentum sæpe fecit nostris legibus et adiit hereditates civium Romanorum et in beneficiis ad ærarium delatus est a L. Lucullo 6 proconsule[3]. Quære argumenta, si quæ[4] potes; numquam enim hic neque suo neque amicorum iudicio revincetur.

12 Quæres a nobis, Grati, cur tanto opere hoc homine delectemur. Quia suppeditat nobis, ubi et animus ex hoc forensi strepitu reficiatur et aures convicio defessæ conquiescant. An tu existimas aut suppetere nobis posse, quod quotidie dicamus, in tanta varietate rerum, nisi animos nostros doctrina excolamus, aut ferre animos tantam posse contentionem, nisi eos doctrina eadem relaxemus? Ego vero fateor, me his studiis esse deditum; ceteros

---

[1] impertiebantur. [2] *e cod. uno Ox. et vest. E., H., Oxx., edd. vett.* (quæ t. c. n. i. q. iudicio in). — quæ t. c. n. i. q. iudicio eum in. [3] *e vest. E. et al. cod.* — L. Lucullo prætore et consule. [4] *E.* — qua.

pudeat, si qui ita se litteris abdiderunt, ut nihil possint ex iis[1] neque ad communem afferre fructum neque in adspectum lucemque proferre; me autem quid pudeat, qui tot annos ita vivo, iudices, ut a nullius umquam me tempore aut commodo aut otium meum abstraxerit aut voluptas avocarit aut denique somnus retardarit? Quare quis tandem me repre- 13 hendat aut quis mihi iure succenseat, si, quantum ceteris ad suas res obeundas, quantum ad festos dies ludorum celebrandos, quantum ad alias voluptates et ad ipsam requiem animi et corporis conceditur temporum, quantum alii tribuunt tempestivis conviviis, quantum denique alveolo[2], quantum pilæ, tantum mihi egomet ad hæc studia recolenda sumpsero? Atque hoc ideo[3] mihi concedendum est magis, quod ex his studiis hæc quoque crescit oratio et facultas, quæ, quantacunque est in me, numquam amicorum periculis defuit. Quæ si cui levior videtur, illa quidem certe, quæ summa sunt, ex quo fonte hauriam, sentio. Nam, nisi multorum 14 præceptis multisque litteris mihi ab adolescentia suasissem, nihil esse in vita magno opere expetendum nisi laudem atque honestatem, in ea autem persequenda omnes cruciatus corporis, omnia pericula mortis atque exsilii parvi esse ducenda, numquam me pro salute vestra in tot ac tantas dimicationes atque in hos profligatorum hominum quotidianos impetus obiecissem. Sed pleni sunt omnes[4] libri, plenæ sapientium voces, plena exemplorum vetustas; quæ iacerent in tenebris omnia, nisi litterarum lumen accederet. Quam multas nobis imagines, non solum ad intuendum, verum etiam ad imitandum, fortissimorum virorum expressas scriptores et Græci et Latini reliquerunt? quas ego mihi semper in administranda re publica proponens animum et mentem meam ipsa cogitatione hominum excellentium conformabam.

Quæret quispiam: Quid? illi ipsi summi viri, 15 7 quorum virtutes litteris proditæ sunt, istane doctrina,

---

[1] *coni.* — his. [2] *E. al. cod., vest. schol. Ambr.* — aleæ. [3] adeo. [4] *E.* — omnes sunt.

quam tu effers laudibus[1], eruditi fuerunt? Difficile est hoc de omnibus confirmare; sed tamen est certum, quid respondeam. Ego multos homines excellenti animo ac virtute fuisse et sine doctrina, naturæ ipsius habitu prope divino, per se ipsos et moderatos et graves exstitisse fateor. Etiam illud adiungo, sæpius ad laudem atque virtutem naturam sine doctrina quam sine natura valuisse doctrinam. Atque idem ego hoc[2] contendo, quum ad naturam eximiam et illustrem[3] accesserit ratio quædam conformatioque doctrinæ, tum illud nescio quid præ-
16 clarum ac singulare solere exsistere; ex hoc esse hunc numero, quem patres nostri viderunt, divinum hominem, Africanum, ex hoc C. Lælium, L. Furium, moderatissimos homines et continentissimos, ex hoc fortissimum virum et illis temporibus doctissimum, Catonem[4] illum senem; qui profecto, si nihil ad percipiendam colendamque virtutem litteris adiuvarentur, numquam se ad earum studium contulissent. Quod si non hic tantus fructus ostenderetur, et si ex his studiis delectatio sola peteretur, tamen, ut opinor, hanc animi remissionem[5] humanissimam ac liberalissimam iudicaretis. Nam ceteræ neque temporum sunt neque ætatum omnium neque locorum; hæc studia adolescentiam acuunt[6], senectutum oblectant, secundas res ornant, adversis perfugium ac solatium præbent, delectant domi, non impediunt foris, pernoctant nobiscum, peregrinantur, rusticantur.

8 17 Quod si ipsi hæc neque attingere neque sensu nostro gustare possemus, tamen ea mirari deberemus, etiam quum in aliis videremus. Quis nostrum tam animo agresti ac duro fuit, ut Roscii morte nuper non commoveretur? qui quum esset senex mortuus, tamen propter excellentem artem ac venustatem videbatur omnino mori non debuisse. Ergo ille corporis motu tantum amorem sibi conciliarat a nobis omnibus: hos[7] animorum incredibiles motus

---

[1] *E. H.* — laudibus effers. [2] *E.* — *om.* hoc. [3] *E.* — atque ill. [4] *E. H. all. codd., edd. vett.* — M. Catonem. [5] adversionem. [6] alunt. [7] nos.

celeritatemque ingeniorum negligemus? Quoties ego 18 hunc Archiam vidi, iudices, (utar enim vestra benignitate, quoniam me in hoc novo genere dicendi tam diligenter attenditis,) quoties ego hunc vidi, quum litteram scripsisset nullam, magnum numerum optimorum versuum de iis ipsis rebus, quæ tum agerentur, dicere ex tempore? quoties revocatum eandem rem dicere commutatis verbis atque sententiis? Quæ vero accurate cogitateque scripsisset, ea sic vidi probari, ut ad veterum scriptorum laudem pervenirent. Hunc ego non diligam? non admirer? non omni ratione defendendum putem? Atque[1] sic a summis hominibus eruditissimisque accepimus, ceterarum rerum studia et doctrina et præceptis et arte constare, poetam natura ipsa valere et mentis viribus excitari et quasi divino quodam spiritu inflari. Quare suo iure noster ille Ennius sanctos appellat poetas, quod quasi deorum aliquo dono atque munere commendati nobis esse videantur. Sit igitur, iudices, sanctum apud vos, humanissimos 19 homines, hoc poetæ nomen, quod nulla umquam barbaria violavit. Saxa et solitudines voci respondent, bestiæ sæpe immanes cantu flectuntur atque consistunt: nos instituti rebus optimis non poetarum voce moveamur? Homerum Colophonii civem esse dicunt suum, Chii suum vindicant, Salaminii repetunt, Smyrnæi vero suum esse confirmant; itaque etiam delubrum eius in oppido dedicaverunt; permulti alii præterea pugnant inter se atque contendunt. Ergo illi alienum, quia poeta fuit, post mor- 9 tem etiam expetunt: nos hunc vivum, qui et voluntate et legibus noster est, repudiamus? præsertim quum omne olim studium atque omne ingenium contulerit Archias ad populi Romani gloriam laudemque celebrandam. Nam et Cimbricas res adolescens attigit, et ipsi illi C. Mario, qui durior ad hæc studia videbatur, iucundus fuit. Neque enim quisquam est 20 tam aversus a Musis, qui non mandari versibus æternum suorum laborum præconium facile[2] patiatur. Themistoclem illum, summum Athenis virum, dixisse

---

[1] Atqui. [2] facile præconium.

aiunt, quum ex eo quæreretur, quod acroama aut cuius vocem libentissime audiret: *eius, a quo sua virtus optime prædicaretur.* Itaque ille Marius item eximie L. Plotium dilexit, cuius ingenio putabat ea, 21 quæ gesserat, posse celebrari. Mithridaticum vero bellum, magnum atque difficile et in multa varietate terra marique versatum, totum ab hoc expressum est; qui libri non modo L. Lucullum, fortissimum et clarissimum virum, verum etiam populi Romani nomen illustrant. Populus enim Romanus aperuit, Lucullo imperante, Pontum, et regiis quondam opibus et ipsa natura regionis vallatum; populi Romani exercitus, eodem duce, non maxima manu innumerabiles Armeniorum copias fudit; populi Romani laus est, urbem amicissimam Cyzicenorum eiusdem consilio ex omni impetu regio atque[1] totius belli ore ac faucibus ereptam esse atque servatam; nostra semper feretur et prædicabitur, L. Lucullo dimicante, cum interfectis ducibus depressa hostium classis et incredibilis apud Tenedum pugna illa navalis; nostra sunt tropæa, nostra monumenta, nostri triumphi. Quæ quorum ingeniis efferuntur[2], ab iis populi Ro-22 mani fama celebratur. Carus fuit Africano superiori noster Ennius; itaque etiam in sepulcro Scipionum putatur is esse constitutus e marmore. At iis laudibus certe non solum ipse, qui laudatur[3], sed etiam populi Romani nomen ornatur. In cælum huius proavus Cato tollitur; magnus honos populi Romani rebus adiungitur. Omnes denique illi Maximi, Marcelli, Fulvii, non sine communi omnium nostrum 10 laude decorantur. Ergo illum, qui hæc fecerat, Rudinum hominem, maiores nostri in civitatem receperunt: nos hunc Heracleensem, multis civitatibus expetitum, in hac autem legibus constitutum, de nostra civitate eiiciemus?

23 Nam si quis minorem gloriæ fructum putat ex Græcis versibus percipi quam ex Latinis, vehementer errat, propterea quod Græca leguntur in omni-

---

[1] *E.* — ac. [2] *coni. e vest. codd.* (*E. al.* quæ qu. i. hæc feruntur.) — Quare, qu. ing. hæc feruntur. [3] ipsi, qui laudantur.

bus fere gentibus, Latina suis finibus, exiguis sane, continentur. Quare si res eæ, quas gessimus, orbis terræ regionibus definiuntur, cupere debemus, quo manuum nostrarum tela pervenerint, eodem gloriam famamque penetrare, quod quum ipsis populis, de quorum rebus scribitur, hæc ampla sunt, tum iis certe, qui de vita gloriæ causa dimicant, hoc maximum et periculorum incitamentum est et laborum. Quam multos scriptores rerum suarum magnus ille **24** Alexander secum habuisse dicitur? Atque is tamen, quum in Sigeo ad Achillis tumulum adstitisset, *O fortunate,* inquit, *adolescens, qui tuæ virtutis Homerum præconem inveneris.* Et vere. Nam nisi Ilias illa exstitisset, idem tumulus, qui corpus eius contexerat, nomen etiam obruisset. Quid? noster hic Magnus, qui cum virtute fortunam adæquavit, nonne Theophanem Mitylenæum, scriptorem rerum suarum, in contione militum civitate donavit? et nostri illi fortes viri, sed rustici ac milites, dulcedine quadam gloriæ commoti, quasi participes eiusdem laudis, magno illud clamore approbaverunt? Itaque, credo, **25** si civis Romanus Archias legibus non esset, ut ab aliquo imperatore civitate donaretur, perficere non potuit; Sulla, quum Hispanos donaret et Gallos [1], credo, hunc petentem repudiasset; quem nos in contione vidimus, quum ei libellum malus poeta de populo subiecisset, quod epigramma in eum fecisset, tantummodo alternis versibus longiusculis, statim ex iis rebus, quas tunc vendebat, iubere ei præmium tribui, sed [2] ea condicione, ne quid postea scriberet. Qui sedulitatem mali poetæ duxerit aliquo tamen præmio dignam, huius ingenium et virtutem in scribendo et copiam non expetisset? Quid? a Q. Me- **26** tello Pio, familiarissimo suo, qui civitate multos donavit, neque per se neque per Lucullos impetravisset? qui præsertim usque eo de suis rebus scribi cuperet, ut etiam Cordubæ natis poetis, pingue quiddam sonantibus atque peregrinum, tamen aures suas dederet. Neque enim est hoc dissimulandum, quod obscurari non potest, sed præ nobis

[1] *E.* — et Gallos don. [2] *Schol. Ambros.* — sub.

ferendum: trahimur omnes studio laudis[1] et optimus quisque maxime gloria ducitur. Ipsi illi philosophi etiam in iis[2] libellis, quos de contemnenda gloria scribunt, nomen suum inscribunt; in eo ipso, in quo prædicationem nobilitatemque despiciunt, prædicari de se ac nominari volunt. Decimus quidem Brutus, summus vir[3] et imperator, Accii, amicissimi sui, carminibus templorum ac monumentorum aditus exornavit suorum. Iam vero ille, qui cum Ætolis, Ennio comite, bellavit, Fulvius, non dubitavit Martis manubias Musis consecrare. Quare, in qua urbe imperatores prope armati poetarum nomen et Musarum delubra coluerunt, in ea non debent togati iudices a Musarum honore et a poetarum salute abhorrere.

27

28 Atque ut id libentius faciatis, iam me vobis, iudices, indicabo et de meo quodam amore gloriæ, nimis acri fortasse, verumtamen honesto, vobis confitebor. Nam, quas res nos in consulatu nostro vobiscum simul pro salute huiusce imperii[4] et pro vita civium proque universa re publica gessimus, attigit hic versibus atque inchoavit; quibus auditis, quod mihi magna res et iucunda visa est, hunc ad perficiendum adhortatus[5] sum. Nullam enim virtus aliam mercedem laborum periculorumque desiderat præter hanc laudis et gloriæ; qua quidem detracta, iudices, quid est, quod in hoc tam exiguo vitæ curriculo et tam brevi tantis nos in laboribus exerceamus? Certe, si nihil animus præsentiret in posterum et si, quibus regionibus vitæ spatium circumscriptum est, eisdem omnes cogitationes terminaret suas, nec tantis se laboribus frangeret neque tot curis vigiliisque angeretur nec toties de ipsa vita[6] dimicaret. Nunc insidet quædam in optimo quoque virtus, quæ noctes ac dies[7] animum gloriæ stimulis concitat atque admonet, non cum vitæ tempore esse dimit-

29

---

[1] *E. H. al. cod. edd. vett.* — laudis studio. [2] *coni. e codd. et Ammiani vest.* (in illis, in his.) — etiam illis. [3] *E. H. al. codd. ed. vet.* — summus ille vir. [4] *codd. duo, edd. vett., vestig. codd. omn.* — huius urbis atque imperii. [5] hortatus. [6] *E. H., al., edd. vett.* — vita ipsa. [7] *codd. edd. vett.* — et dies.

tendam commemorationem nominis nostri, sed cum omni posteritate adæquandam. An vero tam parvi 30 12 animi videamur esse omnes, qui in re publica atque in his vitæ periculis laboribusque versamur, ut, quum usque ad extremum spatium nullum tranquillum atque otiosum spiritum duxerimus, nobiscum simul moritura omnia arbitremur? An statuas et imagines, non animorum simulacra, sed corporum, studiose multi summi homines reliquerunt: consiliorum [1] relinquere ac virtutum nostrarum effigiem non multo malle debemus, summis ingeniis expressam et politam? Ego vero omnia, quæ gerebam, iam tum in gerendo spargere me ac disseminare arbitrabar in orbis terræ memoriam sempiternam. Hæc vero sive a meo sensu post mortem abfutura est, sive, ut sapientissimi homines putaverunt, ad aliquam mei [2] partem pertinebit, nunc quidem certe cogitatione quadam speque delector,

Quare conservate, iudices, hominem pudore 31 eo, quem amicorum videtis comprobari quum [3] dignitate tum etiam vetustate, ingenio autem tanto, quantum id convenit existimari, quod summorum hominum ingeniis expetitum esse videatis, causa vero eiusmodi, quæ beneficio legis, auctoritate municipii, testimonio Luculli, tabulis Metelli comprobetur. Quæ quum ita sint, petimus a vobis, iudices, si qua non modo humana, verum etiam divina in tantis ingeniis [4] commendatio debet esse, ut eum, qui vos, qui vestros imperatores, qui populi Romani res gestas semper ornavit, qui etiam his recentibus nostris vestrisque domesticis periculis æternum se testimonium laudis [5] daturum esse profitetur, estque ex eo [6] numero, qui semper apud omnes sancti sunt habiti itaque [7] dicti, sic in vestram accipiatis fidem, ut humanitate vestra levatus potius quam acerbitate violatus esse videatur. Quæ de causa 32

---

[1] *E. H. al., ed. 1472., all. vest.* — An, quum statuas e. i., n. a. s., s. c., s. m. s. h. reliquerint, cons. [2] [animi] mei. [3] E. — tum. [4] E. — negotiis. [5] *E. all. codd., edd. vett.* — laudum. [6] *coni. e vest. codd.* (isque est eo). — quique est eo. [7] atque.

pro mea consuetudine breviter simpliciterque dixi, iudices, ea confido probata esse omnibus; quæ † non fori neque iudiciali[1] consuetudine et de hominis ingenio et communiter de ipsius studio locutus sum, ea, iudices, a vobis spero esse in bonam partem accepta, ab eo, qui iudicium exercet, certe[2] scio.

---

[1] *Fort.* quæ fere a mea aliena iudicialique *e vest. codd.* (quæ ferme *aut* firme a me iudicialique).

M. TULLII CICERONIS
PRO
T. ANNIO MILONE
ORATIO.

Perturbato rei publicæ statu, brevi ante bellum civile Cæsaris et Pompeii, quum diuturna et violenta certamina fuissent inter T. Annium Milonem, qui cum Q. Cæcilio Metello Pio Scipione et P. Plautio Hypsæo consulatum in ann. 702 (a. Ch. 52) petebat, et P. Clodium Pulchrum, qui præturam in eundem annum petebat et Milonis inimici competitores adiuvabat, nec comitia superiore anno confici potuissent, nec huius ipsius anni initio conficerentur propter candidatorum largitiones et vim, accidit, ut Miloni Lanuvium a. d. XIII Kal. Febr. proficiscenti occurreret in via Appia prope Bovillas Clodius Romam rure rediens. Ibi orta inter servos et comites utriusque rixa, Clodius, graviter vulneratus, iussu Milonis, qui invidiam eius rei a Clodio vehementissimam excitatum iri videbat, interficitur; servi occisi aut vulnerati sunt. Clodii cadaver quum Romam perlatum esset, postero die ab infima plebe, vehementer commota et a T. Munatio Planco et Q. Pompeio Rufo, tribunis plebis, concitata, in curiam Hostiliam illatum ibique crematum est, qua flamma ipsa curia conflagravit, magnæque in urbe turbæ fuerunt, in quibus oppugnata est domus M. Lepidi interregis. Interea Milo in urbem rediit consulatumque petere non destitit. Quum per Februarium mensem et partem intercalaris, qui sequebatur, hæ res in senatu et in contionibus iactatæ essent factioni-

busque certatum, rei publ. autem interreges præessent, senatui placuit, ut Cn. Pompeius, qui pro consule ad urbem erat, cuique iam, ut delectum haberet rei publ. causa per Italiam, demandatum erat, unus consul contra morem crearetur. Is a populo creatus V Kal. Mart. mense intercalari, quum senatus decresset de cæde in via Appia incendioque curiæ et oppugnatione Lepidi domus extra ordinem quærendum esse, legem tulit, ut ei quæstioni consularis a populo creatus præesset, breviorque horum iudiciorum forma esset, ita ut, testibus ante auditis, accusatori et defensori uno die alteri duæ, alteri tres horæ ad dicendum darentur, eodemque die iudicaretur; iudices post reiectionem quinquaginta unus sententias ferrent. Quæsitor creatus est L. Domitius Ahenobarbus (cons. a. 700, a. Ch. 54). Apud eum Milo accusatus est ab Appio Claudio, Clodii fratris filio, duobusque aliis. Testes audiri coepti pridie Nonas Apriles, orationes habitæ a. d. VI Idus Apriles a. 702 ab accusatoribus et ab uno defensore M. Cicerone, qui insidiantem Clodium Miloni interfectum esse docere studuit. Aderat in foro Pompeius cum præsidio militum contra vim multitudinis. Cicero, initio orationis clamoribus Clodianorum perturbatus, minus constanter dixit. Itaque orationem aliter, atque habuerat, scriptam edidit, qualem habemus. Ea, quam habuerat, a notariis excepta et edita est, sed intercidit.

---

1 1 Etsi vereor, iudices, ne turpe sit, pro fortissimo viro dicere incipientem timere, minimeque deceat, quum T. Annius ipse magis de rei publicæ salute quam de sua perturbetur, me ad eius causam parem animi magnitudinem afferre non posse, tamen hæc novi iudicii nova forma terret oculos, qui, quocumque inciderunt, consuetudinem[1] fori et pristinum morem iudiciorum requirunt. Non enim corona

[1] *E. B. (Bavaricus), Quint. XI, 3, 50.* — veterem consuetudinem.

consessus vester cinctus est, ut solebat; non usitata 2 frequentia stipati sumus; nec[1] illa præsidia, quæ pro templis omnibus cernitis, etsi contra vim collocata sunt, non afferunt tamen oratori aliquid, ut in foro et in iudicio, quamquam præsidiis salutaribus et necessariis sæpti sumus, tamen ne non timere quidem sine aliquo timore possimus. Quæ si opposita Miloni putarem, cederem tempori, iudices, nec inter tantam vim armorum existimarem esse orationi[2] locum. Sed me recreat et reficit Cn. Pompeii, sapientissimi et iustissimi viri, consilium, qui profecto nec iustitiæ suæ putaret esse, quem reum sententiis iudicum tradidisset, eundem telis militum dedere, nec sapientiæ, temeritatem concitatæ multitudinis auctoritate publica armare. Quamobrem illa arma, 3 centuriones, cohortes non periculum nobis, sed præsidium denuntiant, neque solum, ut quieto, sed etiam, ut magno animo simus, hortantur, neque auxilium modo defensioni meæ, verum etiam silentium pollicentur. Reliqua vero multitudo, quæ quidem est civium, tota nostra est, neque eorum quisquam, quos undique intuentes, unde aliqua fori pars adspici potest, et huius exitum iudicii exspectantes videtis, non quum virtuti Milonis favet, tum de se, de liberis suis, de patria, de fortunis hodierno die decertari putat. Unum genus est adversum infestumque 2 nobis eorum, quos P. Clodii furor rapinis et incendiis et omnibus exitiis publicis pavit; qui hesterna etiam contione incitati sunt, ut vobis voce præirent, quid iudicaretis. Quorum clamor, si qui forte fuerit, admonere vos debebit, ut eum civem retineatis, qui semper genus illud hominum clamoresque maximos pro vestra salute neglexit. Quamobrem adeste ani- 4 mis, iudices, et timorem, si quem habetis, deponite. Nam, si umquam de bonis et fortibus viris, si umquam de bene meritis civibus potestas vobis iudicandi fuit, si denique umquam locus amplissimorum ordinum delectis viris datus est, ut[3] sua studia erga fortes et bonos cives, quæ vultu et verbis sæpe significassent, re et sententiis declararent, hoc pro-

---

[1] † Nam. [2] oratori. [3] *B. E.* — ubi.

fecto tempore eam potestatem omnem vos habetis, ut statuatis, utrum nos, qui semper vestræ auctoritati dediti fuimus, semper miseri lugeamus, an, diu vexati a perditissimis civibus, aliquando per vos ac per vestram fidem, virtutem sapientiamque recreemur.
5 Quid enim nobis duobus, iudices, laboriosius, quid magis sollicitum, magis exercitum dici aut fingi potest, qui, spe amplissimorum præmiorum ad rem publicam adducti, metu crudelissimorum suppliciorum [1] carere non possumus? Equidem ceteras tempestates et procellas in illis dumtaxat fluctibus contionum semper putavi Miloni esse subeundas, quia [2] semper pro bonis contra improbos senserat; in iudicio vero et in eo consilio, in quo ex cunctis ordinibus amplissimi viri iudicarent, numquam existimavi spem ullam esse habituros Milonis inimicos ad eius non modo salutem [3] exstinguendam, sed etiam
6 gloriam per tales viros infringendam. Quamquam in hac causa, iudices, T. Annii tribunatu rebusque omnibus pro salute rei publicæ gestis ad huius criminis defensionem non abutemur. Nisi oculis videritis insidias Miloni a Clodio factas, nec deprecaturi sumus, ut crimen hoc nobis propter multa [4] præclara in rem publicam merita condonetis, nec postulaturi, ut, si mors P. Clodii salus vestra fuerit, idcirco eam virtuti Milonis potius quam populi Romani felicitati assignetis. Sin [5] illius insidiæ clariores hac luce fuerint, tum denique obsecrabo obtestaborque vos, iudices, si cetera amisimus, hoc saltem nobis ut relinquatur, vitam ab inimicorum audacia telisque [6] ut impune liceat defendere.

3 7 Sed antequam ad eam orationem venio, quæ est propria vestræ quæstionis, videntur ea esse refutanda, quæ et in senatu ab inimicis sæpe iactata sunt et in contione ab improbis et paullo ante ab accusatoribus, ut, omni errore sublato, rem plane, quæ veniat [7] in iudicium, videre possitis. Negant intueri lucem esse fas ei, qui a se hominem occi-

---

[1] exitiorum. [2] *codd.* — quod. [3] *E.* — salutem modo. [4] multa propter. [5] *E.* — Sed si. [6] *E.* — ab inim. a. telisque vitam. [7] venit.

sum esse fateatur. In qua tandem urbe hoc homines stultissimi disputant? Nempe in ea, quæ primum iudicium de capite vidit M. Horatii, fortissimi viri, qui, nondum libera civitate, tamen populi Romani comitiis liberatus est, quum sua manu sororem esse interfectam fateretur. An est quisquam, qui hoc 8 ignoret, quum de homine occiso quæratur, aut negari solere omnino esse factum, aut recte et[1] iure factum esse defendi? Nisi vero existimatis, dementem P. Africanum fuisse, qui, quum a C. Carbone, tribuno plebis, seditiose in contione[2] interrogaretur, quid de Ti. Gracchi morte sentiret, responderit[3], iure cæsum videri. Neque enim posset aut Ahala ille Servilius aut P. Nasica aut L. Opimius aut C. Marius aut, me consule, senatus non nefarius haberi, si sceleratos cives interfici nefas esset. Itaque hoc, iudices, non sine causa etiam fictis fabulis doctissimi homines memoriæ prodiderunt, eum, qui patris ulciscendi causa matrem necavisset, variatis hominum sententiis, non solum divina, sed etiam sapientissimæ deæ sententia liberatum. Quod si 9 duodecim tabulæ nocturnum furem quoquo modo, diurnum autem, si se telo defenderet[4], interfici impune voluerunt, quis est, qui, quoquo modo quis interfectus sit, puniendum putet, quum videat aliquando gladium nobis ad hominem occidendum[5] ab ipsis porrigi legibus? Atqui si tempus est ullum iure 4 hominis necandi, quæ multa sunt, certe illud est non modo iustum, verum etiam necessarium, quum vi vis illata defenditur. Pudicitiam quum eriperet militi tribunus militaris in exercitu C. Marii, propinquus eius imperatoris, interfectus ab eo est, cui vim afferebat. Facere enim probus adolescens periculose quam perpeti turpiter maluit. Atque hunc ille summus vir, scelere solutum, periculo liberavit. Insidiatori vero et latroni quæ potest inferri 10 iniusta nex? Quid comitatus nostri, quid gladii volunt? quos habere certe non liceret, si uti illis nullo pacto liceret. Est igitur[6] hæc, iudices, non

---

[1] *E.* — ac. [2] *E.* — in conc. sed. [3] respondit. [4] defenderit. [5] *E. Schol. Ambr.* — ad occid. hom. [6] enim.

scripta, sed nata lex, quam non didicimus, accepimus, legimus, verum ex natura ipsa arripuimus, hausimus, expressimus, ad quam non docti, sed facti, non instituti, sed imbuti sumus, ut, si vita nostra in aliquas insidias, si in vim et[1] in tela aut latronum aut inimicorum incidisset, omnis honesta ratio esset expediendæ salutis. Silent enim leges inter arma nec se exspectari iubent, quum ei, qui exspectare velit, ante iniusta poena luenda sit quam
11 iusta repetenda. Etsi persapienter et quodam modo tacite dat ipsa lex potestatem defendendi, quæ non hominem occidi, sed esse cum telo hominis occidendi causa vetat, ut, quum causa, non telum quæreretur, qui sui defendendi causa telo esset usus, non hominis occidendi causa habuisse telum iudicaretur. Quapropter hoc maneat in causa, iudices; non enim dubito, quin probaturus sim vobis defensionem meam, si id memineritis, quod oblivisci non potestis, insidiatorem interfici iure[2] posse.

5 12 Sequitur illud, quod a Milonis inimicis sæpissime dicitur, cædem, in qua P. Clodius occisus est, senatum iudicasse, contra rem publicam esse factam. Illam vero senatus non sententiis suis solum, sed etiam studiis comprobavit. Quoties enim est illa causa a nobis acta in senatu? quibus assensionibus universi ordinis? quam nec tacitis nec occultis? Quando enim frequentissimo senatu quattuor aut summum quinque sunt inventi, qui Milonis causam non probarent? Declarant huius ambusti tribuni plebis illæ intermortuæ contiones, quibus quotidie meam potentiam invidiose criminabatur, quum diceret, senatum non quod sentiret, sed quod ego vellem, decernere. Quæ quidem si potentia est appellanda potius quam aut propter magna in rem publicam merita mediocris in bonis causis auctoritas aut propter hos officiosos labores meos nonnulla apud bonos gratia, appelletur ita sane, dummodo ea nos utamur pro salute bonorum contra amentiam perdi-
13 torum. Hanc vero quæstionem, etsi non est iniqua, numquam tamen senatus constituendam putavit. Erant

---

[1] *E. all.* — si. [2] *E.* — iure interf.

enim leges, erant quæstiones, vel de cæde vel de vi; nec tantum maerorem ac luctum senatui mors P. Clodii afferebat, ut nova quæstio constitueretur. Cuius enim de illo incesto stupro iudicium decernendi senatui potestas esset erepta, de eius interitu, quis potest credere, senatum iudicium novum constituendum putasse? Cur igitur incendium curiæ, oppugnationem ædium M. Lepidi, cædem hanc ipsam contra rem publicam senatus factam esse decrevit? Quia nulla vis umquam est in libera civitate suscepta inter cives non contra rem publicam. Non enim 14 est illa defensio contra vim umquam optanda, sed nonnumquam est necessaria. Nisi vero aut ille dies, quo Ti. Gracchus est cæsus, aut ille, quo Caius, aut arma Saturnini non, etiamsi e re publica oppressa sunt, rem publicam tamen vulnerarunt[1]. Itaque ego 6 ipse decrevi, quum cædem in Appia factam esse constaret, non eum, qui se defendisset, contra rem publicam fecisse; sed, quum inessent[2] in re vis et insidiæ, crimen iudicio reservavi, rem notavi. Quod si per furiosum illum tribunum senatui, quod sentiebat, perficere licuisset, novam quæstionem nullam[3] haberemus. Decernebat enim, ut veteribus legibus, tantummodo extra ordinem, quæreretur. Divisa sententia est, postulante nescio quo; nihil enim necesse est omnium me flagitia proferre. Sic reliqua auctoritas senatus empta intercessione sublata est.

At enim Cn. Pompeius rogatione sua et de re 15 et de causa iudicavit; tulit enim de cæde, quæ in Appia via facta esset, in qua P. Clodius occisus esset. Quid ergo tulit? Nempe ut quæreretur. Quid porro quærendum est? Factumne sit? At constat. A quo? At paret. Vidit igitur, etiam in confessione facti iuris tamen defensionem suscipi posse. Quod nisi vidisset, posse absolvi eum, qui fateretur, quum videret nos fateri, neque quæri umquam ius-

---

[1] *e codd. vest.* (*Col.* aut arma Sat. non, etiamsi —, remp. tamen non vulnerarunt.) — aut quo arma Sat. oppressa sunt, etiamsi e re publ., rem p. t. non vulner. [2] *E.* — inesset. [3] *E. B. Ascon. ed. prim.* — nunc nullam.

sisset nec vobis tam hanc salutarem[1] in iudicando litteram quam illam tristem dedisset. Mihi vero Cn. Pompeius non modo nihil gravius contra Milonem iudicasse, sed etiam statuisse videtur, quid vos in iudicando spectare oporteret. Nam qui non poenam confessioni, sed defensionem dedit, is causam 16 interitus quærendam, non interitum putavit. Iam illud ipse dicet[2] profecto, quod sua sponte fecit, 7 Publione Clodio tribuendum putarit an tempori. Domi suæ nobilissimus vir, senatus propugnator atque illis quidem temporibus pæne patronus, avunculus huius iudicis nostri[3], fortissimi viri, M. Catonis, tribunus plebis M. Drusus occisus est. Nihil de eius morte populus consultus, nulla quæstio decreta a senatu est. Quantum luctum in hac urbe fuisse a nostris patribus accepimus, quum P. Africano, domi suæ quiescenti, illa nocturna vis esset illata? quis tum non gemuit?[4] quis non arsit dolore, quem immortalem, si fieri posset, omnes esse cuperent, eius ne necessariam quidem exspectatam esse mortem? Num 17 igitur ulla quæstio de Africani morte lata est? Certe nulla. Quid ita? Quia non alio facinore clari homines, alio obscuri necantur. Intersit inter vitæ dignitatem summorum atque infimorum; mors quidem illata per scelus iisdem et poenis teneatur et legibus. Nisi forte magis erit parricida, si qui consularem patrem, qnam si quis humilem necaverit, aut eo mors atrocior erit P. Clodii, quod is in monumentis maiorum suorum sit interfectus. Hoc enim ab istis sæpe[5] dicitur; proinde[6] quasi Appius ille Cæcus viam muniverit, non qua populus uteretur, sed ubi impune sui posteri latrocinaren- 18 tur. Itaque in eadem ista Appia via quum ornatissimum equitem Romanum P. Clodius M. Papirium occidisset, non fuit illud facinus poeniendum; homo enim nobilis in suis monumentis equitem Romanum occiderat; nunc eiusdem Appiæ nomen quantas tragoedias excitat! Quæ cruentata antea cæde honesti atque innocentis viri silebatur, eadem nunc crebro

[1] *E.* — salutarem hanc. [2] *E.* — dicet ipse. [3] *E.* — nostri iud. [4] ingemuit. [5] *E.* — sæpe ab istis. [6] perinde.

usurpatur, posteaquam latronis et parricidæ sanguine imbuta est. Sed quid ego illa commemoro? Comprehensus est in templo Castoris servus P. Clodii, quem ille ad Cn. Pompeium interficiendum collocarat; extorta est confitenti sica de manibus; caruit foro postea Pompeius [1], caruit senatu, caruit publico; ianua se ac parietibus, non iure legum iudiciorumque texit. Num quæ rogatio lata, num quæ **19** nova quæstio decreta est? Atqui, si res, si vir, si tempus ullum dignum fuit, certe hæc in illa causa summa omnia fuerunt. Insidiator erat in foro collocatus atque in vestibulo ipso senatus; ei viro autem mors parabatur, cuius in vita nitebatur salus civitatis; eo porro rei publicæ tempore, quo, si unus ille occidisset, non hæc solum civitas, sed gentes omnes concidissent. Nisi vero, quia perfecta res non est, non fuit poenienda; proinde [2] quasi exitus rerum, non hominum consilia legibus vindicentur. Minus dolendum fuit, re non perfecta, sed poeniendum certe nihilo minus. Quoties ego ipse, **20** iudices, ex P. Clodii telis et ex cruentis eius manibus effugi? ex quibus si me non vel mea vel rei publicæ fortuna servasset, quis tandem de interitu meo quæstionem tulisset? Sed stulti sumus, qui **8** Drusum, qui Africanum, Pompeium, nosmet ipsos cum P. Clodio conferre audeamus. Tolerabilia fuerunt illa; P. Clodii mortem nemo æquo animo [3] ferre potest. Luget senatus, mæret equester ordo, tota civitas confecta senio est, squalent municipia, afflictantur coloniæ, agri denique ipsi tam beneficum, tam salutarem, tam mansuetum civem desiderant. Non fuit ea causa, iudices, profecto, non fuit, cur **21** sibi censeret Pompeius quæstionem ferendam; sed homo sapiens atque alta et divina quadam mente præditus multa vidit; fuisse illum sibi [4] inimicum, familiarem Milonem; in communi omnium lætitia si etiam ipse gauderet, timuit, ne videretur infirmior fides reconciliatæ gratiæ; multa etiam alia vidit, sed illud maxime, quamvis atrociter ipse tulisset, vos

---

[1] Cn. Pomp. *errore*. [2] *codd.* — perinde. [3] *E.* — æquo an. nemo. [4] *E.* — sibi illum.

tamen fortiter iudicaturos. Itaque delegit e florentissimis ordinibus ipsa lumina. Neque vero, quod nonnulli dictitant, secrevit in iudicibus legendis amicos meos. Neque enim hoc cogitavit vir iustissimus, neque in bonis viris legendis id assequi potuisset, etiamsi cupisset. Non enim mea gratia familiaritatibus continetur, quæ late patere non possunt, propterea quod consuetudines victus non possunt esse cum multis; sed, si quid possumus, ex eo possumus, quod res publica nos coniunxit cum bonis; ex quibus ille quum optimos viros legeret, idque maxime ad fidem suam pertinere arbitraretur, non potuit 22 legere non studiosos mei. Quod vero te, L. Domiti, huic quæstioni præesse maxime voluit, nihil quæsivit aliud, nisi iustitiam, gravitatem, humanitatem, fidem. Tulit, ut consularem necesse esset; credo, quod principum munus esse ducebat resistere et levitati multitudinis et perditorum temeritati. Ex consularibus te creavit potissimum. Dederas enim, quam contemneres populares insanias, iam ab ado-9 23 lescentia documenta maxima. Quamobrem, iudices, ut aliquando ad causam crimenque veniamus, si neque omnis confessio facti est inusitata, neque de causa nostra quidquam [1] aliter, ac nos vellemus, a senatu iudicatum est, et lator ipse legis, quum esset controversia nulla facti, iuris tamen disceptationem esse voluit, et † electi iudices [2] isque præpositus quæstioni, qui hæc iuste sapienterque disceptet, reliquum est, iudices, ut nihil iam quærere aliud [3] debeatis, nisi, uter utri insidias fecerit. Quod quo facilius argumentis perspicere possitis, rem gestam vobis dum breviter expono, quæso, diligenter attendite.

24 P. Clodius quum statuisset omni scelere in prætura vexare rem publicam, videretque ita tracta esse comitia anno superiore, ut non multos menses præturam gerere posset, qui non honoris gradum spectaret, ut ceteri, sed et L. Paullum collegam effugere vellet, singulari virtute civem, et annum inte-

---

[1] *E.* — quidqu. nostra. [2] *F.* et lecti iudices sunt isque.
[3] *E.* — aliud quær.

grum ad dilacerandam rem publicam quæreret, subito reliquit annum suum seseque in proximum annum [1] transtulit, non, ut fit, religione aliqua, sed ut haberet, quod ipse dicebat, ad præturam gerendam, hoc est, ad evertendam rem publicam, plenum annum atque integrum. Occurrebat ei [2], mancam ac 25 debilem præturam suam futuram, consule Milone; eum porro summo consensu populi Romani consulem fieri videbat. Contulit se ad eius competitores, sed ita, totam ut petitionem ipse solus, etiam invitis illis, gubernaret; tota ut comitia suis, ut dictitabat, humeris sustineret. Convocabat tribus; se interponebat; Collinam novam delectu perditissimorum civium conscribebat. Quanto ille plura miscebat, tanto hic magis in dies convalescebat. Ubi vidit homo ad omne facinus paratissimus, fortissimum virum, inimicissimum suum, certissimum consulem, idque intellexit non solum sermonibus, sed etiam suffragiis populi Romani sæpe esse declaratum, palam agere coepit et aperte dicere, occidendum Milonem. Servos agrestes et barbaros, quibus silvas publicas 26 depopulatus erat Etruriamque vexarat, ex Apennino deduxerat, quos videbatis. Res erat minime obscura. Etenim dictitabat palam [3], consulatum eripi Miloni [4] non posse, vitam posse. Significavit hoc sæpe in senatu; dixit in contione; quin etiam M. [5] Favonio, fortissimo viro, quærenti ex eo, qua spe fureret, Milone vivo, respondit, triduo illum aut summum quatriduo esse [6] periturum; quam vocem eius ad hunc M. Catonem statim Favonius detulit. Interim quum sciret Clodius (neque enim erat diffi- 27 10 cile scire), iter sollemne, legitimum, necessarium ante diem XIII Kalendas Feb. Miloni esse Lanuvium ad flaminem prodendum, quod erat dictator Lanuvii Milo, Roma subito ipse profectus pridie est, ut ante suum fundum (quod re intellectum est) Miloni insidias collocaret. Atque ita profectus est, ut contionem turbulentam, in qua eius furor desideratus est, quæ illo ipso die habita est, relinqueret, quam, nisi

---

[1] *E.* — ann. prox. [2] *om.* ei. [3] *E.* — pal. dict. [4] *E.* — Mil. eripi. [5] *conj.* — *om.* M. [6] *E.* — *om.* esse.

obire facinoris locum tempusque voluisset, numquam
28 reliquisset. Milo autem quum in senatu fuisset eo die, quoad senatus est dimissus[1], domum venit; calceos et vestimenta mutavit; paullisper, dum se uxor (ut fit) comparat, commoratus est, deinde profectus[2] id temporis, quum iam Clodius, si quidem eo die Romam venturus erat, redire potuisset. Obviam fit ei Clodius, expeditus, in equo, nulla rheda, nullis impedimentis, nullis Græcis comitibus, ut solebat, sine uxore, quod numquam fere, quum hic insidiator, qui iter illud ad cædem faciendam apparasset, cum uxore veheretur in rheda, pænulatus, magno et impedito et muliebri ac delicato[3]
29 ancillarum puerorumque comitatu. Fit obviam Clodio ante fundum eius hora fere undecima aut non multo secus. Statim complures cum telis in hunc faciunt de loco superiore impetum; adversi rhedarium occidunt; quum autem hic de rheda, reiecta pænula, desiluisset seque acri animo defenderet, illi, qui erant cum Clodio, gladiis eductis, partim recurrere ad rhedam, ut a tergo Milonem adorirentur, partim, quod hunc iam interfectum putarent, cædere incipiunt eius servos, qui post erant, ex quibus qui animo fideli in dominum et præsenti fuerunt, partim occisi sunt, partim, quum ad rhedam pugnari viderent, domino[4] succurrere prohiberentur, Milonem occisum et ex ipso Clodio audirent et re vera putarent, fecerunt id servi Milonis (dicam enim aperte[5] non derivandi criminis causa, sed ut factum est,) nec imperante nec sciente nec præsente domino, quod suos quisque servos in tali
11 30 re facere voluisset. Hæc, sicut exposui, ita gesta sunt, iudices; insidiator superatus est[6]; vi victa vis vel potius oppressa virtute audacia est. Nihil dico, quid res publica consecuta sit, nihil, quid vos, nihil, quid omnes boni. Nihil sane id prosit Miloni, qui hoc fato natus est, ut ne se quidem servare potuerit, quin una rem publicam vosque

---

[1] *E. alii, Quint.* — dimissus est. [2] profectus est. [3] ac mul. et del. [4] et domino. [5] *om.* aperte. [6] *E., Palimps. Taur., alii, etiam Quintiliani.* — *om.* est.

servaret. Si id iure fieri non potuit[1], nihil habeo, quod defendam. Sin hoc et ratio doctis et necessitas barbaris et mos gentibus et feris etiam beluis[2] natura ipsa præscripsit, ut omnem semper vim, quacunque ope possent, a corpore, a capite, a vita sua propulsarent, non potestis hoc facinus improbum iudicare, quin simul iudicetis, omnibus, qui in latrones inciderint, aut illorum telis aut vestris sententiis esse pereundum. Quod si ita putasset, certe optabilius Miloni fuit dare iugulum P. Clodio, non semel ab illo neque tum primum petitum, quam iugulari a vobis, quia se non iugulandum illi[3] tradidisset. Sin hoc nemo vestrum ita sentit, illud iam in iudicium venit, non, occisusne sit, quod fatemur, sed iure an iniuria, quod multis in causis sæpe quæsitum est. Insidias factas esse constat, et id est, quod senatus contra rem publicam factum iudicavit; ab utro factæ sint, incertum est. De hoc igitur latum est ut quæreretur. Ita et senatus rem, non hominem, notavit, et Pompeius de iure, non de facto, quæstionem tulit. Numquid igitur aliud in iudicium venit, nisi, uter utri insidias fecerit? Profecto nihil; si hic illi, ut ne sit impune; si ille huic, tum nos scelere solvamur. 31 12

Quonam igitur pacto probari potest, insidias Miloni fecisse Clodium? Satis est in illa quidem[4] tam audaci, tam nefaria belua docere, magnam ei causam, magnam spem in Milonis morte propositam, magnas utilitates fuisse. Itaque illud Cassianum, *cui bono fuerit*, in his personis valeat; etsi boni nullo emolumento impelluntur in fraudem, improbi sæpe parvo. Atqui, Milone interfecto, Clodius hoc assequebatur, non modo ut prætor esset non eo consule, quo sceleris facere nihil[5] posset, sed etiam, ut iis consulibus prætor esset, quibus si non adiuvantibus, at conniventibus certe, speraret, se posse[6] eludere in illis suis cogitatis furoribus; cuius illi conatus, ut ipse[7] ratiocinabatur, nec cu- 32

---

[1] iure non posset. [2] *om.* etiam bel. [3] illi non iugul.
[4] quidem in illa. [5] *E.* — nihil fac. [6] posse se.
[7] *E.* — ille.

perent reprimere, si possent [1], quum tantum beneficium ei se debere arbitrarentur, et, si vellent, fortasse vix possent frangere hominis sceleratissimi
33 corroboratam iam vetustate audaciam. An vero, iudices, vos soli ignoratis, vos hospites in hac urbe versamini? vestræ peregrinantur aures neque in hoc pervagato civitatis sermone versantur, quas ille leges (si leges nominandæ sunt, ac non faces urbis, pestes rei publicæ) fuerit impositurus nobis omnibus atque inusturus? Exhibe, quæso, Sexte Clodi, exhibe librarium illud legum vestrarum, quod te aiunt eripuisse e domo et ex mediis armis turbaque nocturna tamquam Palladium extulisse [2], ut præclarum videlicet munus atque instrumentum tribunatus ad aliquem, si nactus esses, qui tuo arbitrio tribunatum gereret, deferre posses. Atque per * * * [3]. An huius ille legis, quam Sex. Clodius a se inventam gloriatur, mentionem facere ausus esset, vivo Milone, ne dicam consule? De nostrum omnium [4] — non audeo totum dicere. Videte, quid ea vitii lex habitura fuerit, cuius periculosa etiam reprehensio est. Et adspexit me illis quidem oculis, quibus tum solebat, quum omnibus omnia minabatur.
13 Movet me quippe lumen curiæ. Quid? tu me tibi [5] iratum, Sexte, putas, cuius tu inimicissimum multo crudelius etiam poenitus es, quam erat humanitatis meæ postulare? Tu P. Clodii cruentum cadaver eiecisti domo, tu in publicum abiecisti, tu spoliatum imaginibus, exsequiis, pompa, laudatione, infelicissimis lignis semustilatum, nocturnis canibus dilaniandum reliquisti. Quare etsi nefarie fecisti, tamen, quoniam in meo inimico crudelitatem exprompsisti tuam, laudare non possum, irasci certe non debeo.

34 [*Demonstravi, iudices, quantum Clodii inter*] fuerit occidi Milonem. Convertite animos nunc vicissim ad Milonem. Quid Milonis intererat interfici Clodium? Quid erat, cur Milo, non dicam ad-

---

[1] *coni.* — nec, si possent, reprimere cuperent (*item e coni.*)
[2] sustulisse. [3] *Hæc lacuna supplemento non recto expleta.*
[4] *Schol. Ambros., codd. opt. Quint.* — enim omnium.
[5] *transp.* tibi *post* putas.

mitteret, sed optaret? — Obstabat in spe consulatus Miloni Clodius. — At eo repugnante fiebat; immo vero eo fiebat magis, nec me suffragatore meliore utebatur quam Clodio. Valebat apud vos, iudices, Milonis erga me remque publicam meritorum memoria; valebant preces et lacrimæ nostræ, quibus ego tum vos mirifice moveri sentiebam; sed plus multo valebat periculorum impendentium timor. Quis enim erat civium, qui sibi solutam P. Clodii præturam sine maximo rerum novarum metu proponeret? Solutam autem fore videbatis, nisi esset is consul, qui eam auderet possetque constringere. Eum Milonem unum esse quum sentiret universus populus Romanus, quis dubitaret suffragio suo se metu, periculo rem publicam liberare? At nunc, Clodio remoto, usitatis iam rebus enitendum est Miloni, ut tueatur dignitatem suam; singularis illa et huic uni concessa gloria, quæ quotidie augebatur frangendis furoribus Clodianis, iam Clodii morte cecidit. Vos adepti estis, ne quem civem metueretis; hic exercitationem virtutis, suffragationem consulatus, fontem perennem gloriæ suæ perdidit. Itaque Milonis consulatus, qui, vivo Clodio, labefactari non poterat, mortuo denique tentari coeptus est. Non modo igitur nihil prodest, sed obest etiam Clodii mors Miloni. At valuit odium, fecit iratus, 35 fecit inimicus, fuit ultor iniuriæ, poenitor doloris sui. Quid? si hæc, non dico, maiora fuerunt in Clodio quam in Milone, sed in illo maxima, nulla in hoc? quid vultis amplius? Quid enim odisset Clodium Milo, segetem ac materiem suæ gloriæ, præter hoc civile odium, quo omnes improbos odimus? Ille, erat, ut odisset, primum salutis meæ defensorem [1], deinde vexatorem furoris, domitorem armorum suorum, postremo etiam accusatorem suum. Reus enim Milonis lege Plotia fuit Clodius, quoad vixit. Quo tandem animo hoc tyrannum illum [2] tulisse creditis? quantum odium illius et in homine iniusto quam etiam iustum fuisse?

---

[1] *E.* — defens. sal. meæ. [2] *om.* illum.

14 36 Reliquum est, ut iam illum natura ipsius consuetudoque defendat, hunc autem hæc eadem coarguant. Nihil per vim umquam Clodius, omnia per vim Milo. Quid? ego [1], iudices, quum, maerentibus vobis, urbe cessi, iudiciumne timui? non servos, non arma, non vim? Quæ fuisset igitur iusta causa restituendi mei, nisi fuisset iniusta eiiciendi? Diem mihi, credo, dixerat, multam irrogarat, actionem perduellionis intenderat, et mihi videlicet in causa aut mala aut mea, non et præclarissima et vestra, iudicium timendum fuit. Servorum et egentium civium et facinorosorum armis meos cives, meis consiliis periculisque servatos, pro me obiici 37 nolui. Vidi enim, vidi, hunc ipsum Q. Hortensium, lumen et ornamentum rei publicæ, pæne interfici servorum manu, quum mihi adesset; qua in turba C. Vibienus, senator, vir optimus, cum hoc quum esset una, ita est mulcatus, ut vitam amiserit. Itaque quando illius postea sica illa, quam a Catilina acceperat, conquievit? Hæc intentata nobis est; huic ego vos obiici pro me non sum passus; hæc insidiata Pompeio est; hæc istam Appiam, monumentum sui nominis, nece Papirii cruentavit; hæc, hæc eadem longo intervallo conversa rursus est in me; nuper quidem, ut scitis, me ad regiam pæne 38 confecit. Quid simile Milonis? cuius vis omnis hæc semper fuit, ne P. Clodius, quum in iudicium detrahi non posset, vi oppressam civitatem teneret. Quem si interficere voluisset, quantæ, quoties occasiones, quam præclaræ fuerunt? Potuitne, quum domum ac deos penates suos, illo oppugnante, defenderet, iure se ulcisci? potuitne, civi egregio et viro fortissimo, P. Sestio [2], collega suo, vulnerato? potuitne, Q. Fabricio, viro optimo, quum de reditu meo legem ferret, pulso, crudelissima in foro cæde facta? potuitne, L. Cæcilii, iustissimi fortissimique prætoris, oppugnata domo? potuitne illo die, quum est lata lex de me? quum totius Italiæ concursus, quem mea salus concitarat, facti illius gloriam lubens agnovisset, ut, etiamsi id Milo fecisset, cun-

---

[1] ergo. [2] *E.* — P. Sextio.

cta civitas eam laudem pro sua vindicaret? At 39 **15** quod erat tempus? Clarissimus et fortissimus consul, inimicus Clodio, P. Lentulus, ultor sceleris illius, propugnator senatus, defensor vestræ voluntatis, patronus publici [1] consensus, restitutor salutis meæ; septem prætores, octo tribuni plebis, illius adversarii, defensores mei; Cn. Pompeius, auctor et dux mei reditus, illius hostis, cuius sententiam senatus omnis de salute mea gravissimam et ornatissimam secutus est, qui populum Romanum est cohortatus, qui, quum decretum de me Capuæ fecit, ipse cunctæ Italiæ cupienti et eius fidem imploranti signum dedit, ut ad me restituendum Romam concurrerent; † omnia tum denique [2] in illum odia civium ardebant desiderio mei; quem qui tum interemisset, non de impunitate eius, sed de præmiis cogitaretur. Tamen se Milo continuit et P. Clodium 40 in iudicium bis, ad vim numquam vocavit. Quid? privato Milone et reo ad populum, accusante P. Clodio, quum in Cn. Pompeium pro Milone dicentem impetus factus est, quæ tum non modo occasio, sed etiam causa illius opprimendi fuit? Nuper vero quum M. Antonius summam spem salutis bonis omnibus attulisset, gravissimamque adolescens nobilissimus rei publicæ partem fortissime suscepisset, atque illam beluam, iudicii laqueos declinantem, iam irretitam teneret, qui locus, quod tempus illud, dii immortales, fuit? Quum se ille fugiens in scalarum tenebras abdidisset, magnum Miloni fuit conficere illam pestem nulla sua invidia, Antonii vero maxima gloria. Quid? comitiis in campo quoties potestas 41 fuit, quum ille in sæpta irrupisset, gladios destringendos, lapides iaciendos curavisset, dein subito, vultu Milonis perterritus, fugeret ad Tiberim, vos et omnes boni vota faceretis, ut Miloni uti virtute sua liberet?

Quem igitur cum omnium gratia noluit, hunc **16** voluit cum aliquorum querela? quem iure, quem loco, quem tempore, quem impune non est ausus,

---

[1] illius publici. [2] *F. (coni. Heum.)* omnium denique. — *sine corr. nota.*

hunc iniuria, inique loco, alieno tempore, periculo
42 capitis non dubitavit occidere? præsertim, iudices, quum honoris amplissimi contentio et dies comitiorum subesset; quo quidem tempore (scio enim, quam timida sit ambitio quantaque et quam sollicita sit [1] cupiditas consulatus,) omnia non modo, quæ reprehendi palam, sed etiam quæ obscure[2] cogitari possunt, timemus, rumorem, fabulam fictam, levem perhorrescimus, ora omnium atque oculos intuemur. Nihil est enim [3] tam molle, tam tenerum, tam aut fragile aut flexibile quam voluntas erga nos sensusque civium, qui non modo improbitati irascuntur candidatorum, sed etiam in recte factis sæpe fasti-
43 diunt. Hunc igitur diem [4] campi speratum atque exoptatum sibi proponens Milo, cruentis manibus, scelus et facinus præ se ferens et confitens ad illa augusta centuriarum auspicia veniebat? Quam hoc non credibile in hoc! quam idem in Clodio non dubitandum, qui se interfecto Milone regnaturum putaret! Quid? quod caput est [audaciæ] [5], iudices, quis ignorat, maximam illecebram esse peccandi impunitatis spem? In utro igitur hæc fuit? in Milone, qui etiam nunc reus est facti aut præclari aut certe necessarii, an in Clodio, qui ita iudicia poenamque contempserat, ut eum nihil delectaret, quod aut per naturam fas esset aut per leges liceret?

44 Sed quid ego argumentor? quid plura disputo? Te, Q. Petili, appello, optimum et fortissimum civem; te, M. Cato, testor; quos mihi divina quædam sors dedit iudices. Vos ex M. Favonio audistis, Clodium sibi dixisse, et audistis vivo Clodio, periturum Milonem triduo. Post diem tertium gesta res est, quam dixerat. Quum ille non dubitarit aperire, quid cogitaret, vos potestis dubitare, quid fece-
17 45 rit? Quemadmodum igitur eum dies non fefellit? Dixi equidem modo. Dictatoris Lanuvini stata sacrificia nosse negotii nihil erat. Vidit, necesse esse Miloni, proficisci Lanuvium illo ipso, quo est profectus[6], die. Itaque antevertit. At quo die? Quo,

---

[1] *om.* sit. [2] *E.* — obscure quæ. [3] *E.* — enim est. [4] diem igitur. [5] *sine uncis.* [6] *E. Haun. edd. vett.* — profectus est.

ut ante dixi, fuit insanissima contio, ab ipsius mercenario tribuno plebis concitata; quem diem ille, quam contionem, quos clamores, nisi ad cogitatum facinus approperaret, numquam reliquisset. Ergo illi ne causa quidem itineris, etiam causa manendi; Miloni manendi nulla facultas, exeundi non causa solum, sed etiam necessitas fuit. Quid? si, ut ille scivit, Milonem fore eo die in via, sic Clodium Milo ne suspicari quidem potuit? Primum quæro, 46 qui scire potuerit? quod vos idem in Clodio quærere non potestis. Ut enim neminem alium nisi T. Patinam, familiarissimum suum, rogasset, scire potuit, illo ipse die Lanuvii a dictatore Milone prodi flaminem necesse esse. Sed erant permulti alii, ex quibus id facillime scire posset [; omnes scilicet Lanuvini] [1]. Milo de Clodii reditu unde quæsivit? Quæsierit sane. Videte, quid vobis largiar. Servum etiam, ut Q. Arrius, meus amicus, dixit, corruperit. Legite testimonia testium vestrorum. Dixit C. Cassinius Schola, Interamnanus [2], familiarissimus et idem comes Clodii [3], cuius iam pridem testimonio Clodius eadem hora Interamnæ fuerat et Romæ, P. Clodium illo die in Albano mansurum fuisse, sed subito esse ei [4] nuntiatum, Cyrum architectum esse mortuum; itaque repente Romam [5] constituisse proficisci. Dixit hoc, comes item P. Clodii, C. Clodius. Videte, iudices, quantæ res his testimoniis 47 18 sint [6] confectæ. Primum certe liberatur Milo, non eo consilio profectus esse, ut insidiaretur in via Clodio; quippe; si ille [7] obvius ei futurus omnino non erat. Deinde (non enim video, cur non meum quoque agam negotium) scitis, iudices, fuisse, qui in hac rogatione suadenda dicerent, Milonis manu cædem esse factam, consilio vero maioris alicuius. Me videlicet latronem ac sicarium abiecti homines et perditi describebant. Iacent suis testibus [hi] [8], qui Clodium negant eo die Romam, nisi de Cyro audisset, fuisse rediturum. Respiravi; liberatus sum;

---

[1] *sine uncis.* [2] *E. B. Col.* — Interamnas. [3] *E. alii, edd. vett., Ascon. ed. I.* — P. Clodii. [4] *E.* — ei esse. [5] *E.* — Rom. rep. [6] sunt. [7] [si ille]. [8] *sine uncis.*

non vereor, ne, quod ne suspicari quidem potuerim, 48 videar id cogitasse. Nunc persequar cetera. Nam occurrit illud: Igitur ne Clodius quidem de insidiis cogitavit, quoniam fuit in Albano mansurus. Si quidem exiturus ad cædem e villa non fuisset. Video enim, illum, qui dicatur[1] de Cyri morte nuntiasse, non id nuntiasse, sed Milonem appropinquare. Nam quid de Cyro nuntiaret, quem Clodius Roma proficiscens reliquerat morientem? Una fui; testamentum simul obsignavi cum Clodio; testamentum autem palam fecerat, et illum heredem et me scripserat. Quem pridie hora tertia animam efflantem reliquisset, eum mortuum postridie hora decima

19 49 denique ei nuntiabatur? Age, sit ita factum; quæ causa, cur Romam properaret? cur in noctem se coniiceret? Quid afferebat causam festinationis? Quod heres erat?[2] Primum erat nihil, cur properato opus esset; deinde, si quid esset, quid tandem erat, quod ea nocte consequi posset, amitteret autem, si postridie Romam mane[3] venisset? Atque ut illi nocturnus ad urbem adventus vitandus potius quam expetendus fuit, sic Miloni, quum insidiator esset, si illum ad urbem noctu accessurum sciebat, 50 subsidendum atque exspectandum fuit. Noctu, insidioso et pleno latronum in loco occidisset; nemo ei neganti non credidisset, quem esse omnes salvum etiam confitentem volunt. Sustinuisset hoc crimen primum ipse ille latronum occultator et receptor[4] locus; tum[5] neque muta solitudo indicasset, neque cæca nox ostendisset Milonem; deinde ibi multi ab illo violati, spoliati, bonis expulsi, multi hæc etiam[6] timentes in suspicionem caderent; 51 tota denique rea citaretur Etruria. Atque illo die certe Aricia rediens devertit Clodius ad se in Albanum. Quod ut sciret Milo, illum Ariciæ fuisse, suspicari tamen debuit, eum, etiamsi Romam illo die reverti vellet, ad villam suam, quæ viam tangeret, deversurum. Cur neque ante occurrit, ne

---

[1] *E. B.* — dicitur. [2] Quid afferebat festinationis, quod h. erat? [3] *E.* — mane Rom. [4] receptator. [5] dum. [6] etiam hæc.

ille in villa resideret, nec eo in loco subsedit, quo ille noctu venturus esset?

Video constare adhuc, iudices, omnia[1]: Miloni etiam utile fuisse Clodium vivere, illi ad ea, quæ concupierat, optatissimum interitum Milonis; odium fuisse illius in hunc acerbissimum, nullum huius in illum; consuetudinem illius perpetuam in vi inferenda, huius tantum in repellenda; mortem 52 ab illo denuntiatam Miloni et prædictam palam, nihil umquam auditum ex Milone; profectionis huius diem illi notum, reditus[2] illius huic ignotum fuisse; huius iter necessarium, illius etiam potius alienum; hunc præ se tulisse, illo se die Roma exiturum, illum eo die se dissimulasse rediturum; hunc nullius rei mutasse consilium, illum causam mutandi consilii finxisse; huic, si insidiaretur, noctem prope urbem exspectandam, illi, etiamsi hunc non timeret, tamen accessum ad urbem nocturnum fuisse metuendum. Videamus nunc id, quod caput est, locus ad 53 20 insidias ille ipse, ubi congressi sunt, utri tandem fuerit aptior. Id vero, iudices, etiam dubitandum et diutius cogitandum est? Ante fundum Clodii, quo in fundo propter insanas illas substructiones facile hominum mille[3] versabatur valentium, edito adversarii atque excelso loco superiorem se fore putarat[4] Milo et ob eam rem eum locum ad pugnam potissimum elegerat?[5] an in eo loco est potius exspectatus ab eo, qui ipsius loci spe facere impetum cogitarat? Res loquitur ipsa, iudices,[6] quæ semper valet plurimum. Si hæc non gesta audiretis, sed picta videretis, tamen appareret, uter 54 esset insidiator, uter nihil cogitaret mali, quum alter veheretur in rheda pænulatus, una sederet uxor. Quid horum non impeditissimum? vestitus, an vehiculum, an comes? quid minus promptum ad pugnam, quum pænula irretitus, rheda impeditus, uxore pæne constrictus esset? Videte nunc illum,

---

[1] *E.* — adh. const. omnia, iudices. [2] reditum. [3] *codd.* — mille hominum. [4] *E.* — putabat. [5] *codd.* (*E.*) — delegerat. [6] *E.* — iudices, ipsa.

primum egredientem e villa, subito; cur? vesperi; quid necesse est? tarde; qui convenit, præsertim id[1] temporis? Devertit in villam Pompeii. Pompeium ut videret? sciebat, in Alsiensi esse; villam ut perspiceret? millies in ea fuerat; quid ergo erat? mora et tergiversatio; dum hic veniret, locum relinquere noluit.

21 55 Age, nunc iter expediti latronis cum Milonis impedimentis comparate. Semper ille antea cum uxore; tum sine ea; numquam nisi[2] in rheda; tum in equo; comites Græculi, quocunque ibat, etiam quum in castra Etrusca properabat; tum in comitatu nugarum[3] nihil. Milo, qui numquam, tum casu pueros symphoniacos uxoris ducebat et ancillarum greges. Ille, qui semper secum scorta, semper exoletos, semper lupas duceret, tum neminem, nisi ut virum a viro lectum esse diceres. Cur igitur victus est? Quia non semper viator a latrone, nonnumquam etiam latro a viatore occiditur; quia, quamquam paratus in imparatos Clodius, tamen 56 mulier inciderat in viros. Nec vero sic erat umquam non paratus Milo contra illum, ut non satis fere esset paratus. Semper ille, et quantum interesset P. Clodii, se perire, et quanto illi odio esset, et quantum ille auderet, cogitabat. Quamobrem vitam suam, quam maximis præmiis propositam et pæne addictam sciebat, numquam in periculum sine præsidio et sine custodia proiiciebat. Adde casus, adde incertos exitus pugnarum Martemque communem, qui sæpe spoliantem iam et exsultantem evertit et perculit ab abiecto; adde inscitiam pransi, poti, oscitantis ducis, qui quum a tergo hostem interclusum reliquisset, nihil de eius extremis comitibus cogitavit, in quos incensos ira vitamque domini desperantes quum incidisset, hæsit in iis poenis, quas ab eo servi fideles pro domini vita 57 expetiverunt. Cur igitur eos manumisit? Metuebat scilicet, ne indicarent, ne dolorem perferre non possent, ne tormentis cogerentur occisum esse a

---

[1] *codd.* (*E. B.*) — id præsertim. [2] non. [3] *E.* — nug. in comit.

servis Milonis in Appia via P. Clodium confiteri. Quid opus est tortore? Quid quæris? Occideritne? Occidit. Iure an iniuria? Nihil ad tortorem. Facti enim in eculeo quæstio est, iuris in iudicio. Quod 22 igitur in causa quærendum est, id agamus hic; quod tormentis invenire vis, id fatemur. Manu vero cur miserit, si id potius quæris, quam cur parum amplis affecerit præmiis, nescis inimici factum reprehendere. Dixit enim hic idem, qui omnia sem- 58 per constanter et fortiter, M. Cato, et dixit[1] in turbulenta contione, quæ tamen huius auctoritate placata est, non libertate solum, sed etiam omnibus præmiis dignissimos fuisse, qui domini caput defendissent. Quod enim præmium satis magnum est tam benevolis, tam bonis, tam fidelibus servis, propter quos vivit? Etsi id quidem non tanti est, quam quod propter eosdem non sanguine et vulneribus suis crudelissimi inimici mentem oculosque satiavit. Quos nisi manumisisset, tormentis etiam dedendi fuerunt conservatores domini, ultores sceleris, defensores necis. Hic vero nihil habet in his malis, quod minus moleste ferat, quam, etiamsi quid ipsi accidat, esse tamen illis meritum præmium persolutum. Sed quæstiones urgent Milonem, quæ 59 sunt habitæ nunc in atrio Libertatis. Quibusnam de servis? Rogas? De P. Clodii. Quis eos postulavit? Appius. Quis produxit? Appius. Unde? Ab Appio. Di boni! quid potest agi severius? De servis nulla lege quæstio est in dominum[2], nisi de incestu, ut fuit in Clodium. Proxime deos accessit Clodius, propius quam tum, quum ad ipsos penetrarat, cuius de morte tamquam de cærimoniis violatis quæritur. Sed tamen maiores nostri in dominum [de servo][3] quæri noluerunt, non quia non posset verum inveniri, sed quia videbatur indignum et dominis morte ipsa tristius. In reum de servo[4] accusatoris quum quæritur, verum inveniri potest? Age vero, quæ erat aut qualis quæstio? Heus tu, 60 Rufio, verbi causa, cave sis mentiare. Clodius

---

[1] M. Cato, dixitque. [2] dominos. [3] *om. E. — sine uncis.*
[4] *codd. (E. B.)* — servis.

insidias fecit Miloni? Fecit. Certa crux. Nullas fecit. Sperata libertas. Quid hac quæstione certius? Subito abrepti[1] in quæstionem tamen separantur a ceteris et in arcas coniiciuntur, ne quis cum iis colloqui possit. Hi centum dies penes accusatorem quum fuissent, ab eo ipso accusatore producti sunt. Quid hac quæstione dici potest integrius? quid incorruptius?

23 61 Quod si nondum satis cernitis, quum res ipsa tot tam claris argumentis signisque luceat, pura mente atque integra Milonem, nullo scelere imbutum, nullo metu perterritum, nulla conscientia exanimatum Romam revertisse, recordamini, per deos immortales! quæ fuerit celeritas reditus eius, qui ingressus in forum, ardente curia, quæ magnitudo animi, qui vultus, quæ oratio. Neque vero se populo solum, sed etiam senatui commisit, neque senatui modo, sed etiam publicis præsidiis et armis, neque his tantum, verum etiam eius potestati, cui senatus totam rem publicam, omnem Italiæ pubem, cuncta populi Romani arma commiserat, cui numquam se hic profecto tradidisset, nisi causæ suæ confideret, præsertim omnia audienti, magna metuenti, multa suspicanti, nonnulla credenti. Magna vis est conscientiæ, iudices, et magna in utramque partem, ut neque timeant, qui nihil commiserint, et poenam semper ante oculos versari putent, qui pec-
62 carint. Neque vero sine ratione certa causa Milonis semper a senatu probata est. Videbant enim sapientissimi homines facti rationem, præsentiam animi, defensionis constantiam. An vero obliti estis, iudices, recenti illo nuntio necis Clodianæ, non modo inimicorum Milonis sermones et opiniones, sed nonnullorum etiam imperitorum? Negabant eum Romam
63 esse rediturum. Sive enim illud animo irato ac percito fecisset, ut incensus odio trucidaret inimicum, arbitrabantur, eum tanti mortem P. Clodii putasse, ut æquo animo patria careret, quum sanguine inimici explesset odium suum, sive etiam illius morte patriam liberare voluisset, non dubitaturum fortem

---

[1] arrepti.

virum, quin, quum suo periculo salutem rei publicæ attulisset, cederet æquo animo legibus, secum auferret gloriam sempiternam, nobis hæc fruenda relinqueret, quæ ipse servasset. Multi etiam Catilinam atque illa portenta loquebantur: "Erumpet, occupabit aliquem locum, bellum patriæ faciet." Miseros interdum cives optime de re publica meritos, in quibus homines non modo res præclarissimas obliviscuntur, sed etiam nefarias suspicantur! Ergo illa falsa fuerunt; quæ certe vera exstitissent, 64 si Milo admisisset aliquid, quod non posset honeste vereque defendere.

24 Quid? quæ postea sunt in eum congesta, quæ quemvis etiam mediocrium delictorum conscientia perculissent, ut sustinuit! dii immortales! sustinuit? immo vero ut contempsit ac pro nihilo putavit! quæ neque maximo animo nocens, neque innocens, nisi fortissimus vir, negligere potuisset. Scutorum, gladiorum, † frenorum [1] pilorumque etiam multitudo deprehendi posse indicabatur; nullum in urbe vicum, nullum angiportum esse dicebant, in quo non Miloni conducta esset [2] domus; arma in villam Ocriculanam devecta Tiberi; domus in clivo Capitolino scutis referta; plena omnia malleolorum ad urbis incendia comparatorum. Hæc non delata solum, sed pæne credita, nec ante repudiata sunt, quam quæsita. Laudabam equidem incredibilem di- 65 ligentiam Cn. Pompeii; sed dicam, ut sentio, iudices. Nimis multa coguntur audire [3], neque aliter facere possunt ii, quibus tota commissa est res publica; cui [4] etiam fuerit audiendus popa Licinius nescio qui de circo maximo; servos Milonis apud se ebrios factos sibi confessos esse, de interficiendo Pompeio [5] coniurasse, dein [6] postea se gladio percussum esse ab uno de illis, ne indicaret, Pompeio in hortos nuntiavit. Arcessor in primis. De amicorum sententia rem defert ad senatum. Non poteram in illius mei patriæque custodis tanta suspi-

[1] † frenorum, sparorum. [2] *E.* — Mil. non esset cond. [3] *E.* — aud. cog. [4] *coni.* — publica. Quin. [5] Cn. Pomp. [6] *E.* — deinde.

cione non me u exanimari, sed mirabar tamen, credi popæ, confessionem servorum audiri, vulnus in latere, quod acu punctum videretur, pro ictu gladiatoris
66 probari. Verum, ut intelligo, cavebat magis Pompeius, quam timebat, non ea solum, quæ timenda erant, sed omnia [1], ne vos aliquid [2] timeretis. Oppugnata domus C. Cæsaris, clarissimi et fortissimi viri, per multas noctis horas nuntiabatur. Nemo audierat tam celebri loco, nemo senserat; tamen audiebatur. Non poteram Cn. Pompeium, præstantissima virtute virum, timidum suspicari; diligentiam, tota re publica suscepta, nimiam nullam putabam. Frequentissimo senatu nuper in Capitolio senator inventus est, qui Milonem cum telo esse diceret. Nudavit se in sanctissimo templo, quoniam vita talis et civis et viri fidem non faciebat, ut, eo tacente,
25 67 res ipsa loqueretur. Omnia falsa atque insidiose ficta comperta sunt; quum tamen metuitur etiam nunc Milo.[3] Non iam hoc[4] Clodianum crimen timemus, sed tuas, Cn. Pompei, (te enim iam appello, et ea voce, ut me exaudire possis,) tuas, tuas, inquam, suspiciones perhorrescimus. Si Milonem times, si hunc de tua vita nefarie aut nunc cogitare aut molitum aliquando aliquid putas, si Italiæ delectus, ut nonnulli conquisitores tui dictitarunt, si hæc arma, si Capitolinæ cohortes, si excubiæ, si vigiliæ, si delecta iuventus, quæ tuum corpus domumque custodit, contra Milonis impetum armata est, atque illa omnia in hunc unum instituta, parata, intenta sunt, magna certe in hoc [5] vis et incredibilis animus et non unius viri vires atque opes indicantur, si quidem in hunc unum et præstantissimus dux electus
68 et tota res publica armata est. Sed quis non intelligit, omnes tibi rei publicæ partes ægras et labantes, ut eas his armis sanares et confirmares, esse commissas? Quod si locus Miloni [6] datus esset, probasset profecto tibi ipsi, neminem umquam hominem homini cariorem fuisse quam te sibi; nul-

---

[1] omnino omnia. [2] *E., alii.* — aliquid vos. [3] *coni. e vest. codd.* (sunt cum tamen si metuitur *etc.*) — sunt. Quod si tamen metuitur — Milo, non. [4] *E.* — hoc iam. [5] *E.* — in hoc certe [6] *E.* — Mil. locus.

lum se umquam periculum pro tua dignitate fugisse; cum illa ipsa [1] teterrima peste se sæpissime pro tua gloria contendisse; tribunatum suum ad salutem meam, quæ tibi carissima fuisset, consiliis tuis gubernatum; se a te postea defensum in periculo capitis, adiutum in petitione præturæ; duos se habere semper amicissimos sperasse, te tuo beneficio, me suo. Quæ si non probaret, si tibi ita penitus inhæsisset ista suspicio, nullo ut evelli modo posset, si denique Italia a delectu, urbs ab armis sine Milonis clade numquam esset conquietura, næ iste haud dubitans cessisset patria, is, qui ita natus est et ita consuevit; te, Magne, tamen antestaretur, quod nunc etiam facit. Vide, quam sit varia vitæ commutabilisque ratio, quam vaga volubilisque fortuna, quantæ infidelitates in amicitiis [2], quam ad tempus aptæ simulationes, quantæ in periculis fugæ proximorum, quantæ timiditates. Erit, erit illud profecto tempus et illucescet ille aliquando [3] dies, quum tu, salutaribus, ut spero, rebus tuis, sed fortasse motu aliquo communium temporum [4] (qui quam crebro accidat, experti scire debemus [5]), et amicissimi benevolentiam et gravissimi viri magnitudinem animi desideres. Quamquam quis hoc credat, Cn. Pompeium, iuris publici, moris maiorum, rei denique publicæ peritissimum, quum senatus ei commiserit, ut videret, *ne quid res publica detrimenti caperet*, quo uno versiculo satis armati semper consules fuerunt, etiam nullis armis datis, hunc exercitu, hunc delectu dato, iudicium exspectaturum fuisse in eius consiliis vindicandis, qui vi iudicia ipsa tolleret? Satis iudicatum est a Pompeio, satis, falso ista conferri in Milonem, qui legem tulit, qua, ut ego sentio, Milonem absolvi a vobis oporteret, ut omnes confitentur, liceret. Quod vero in illo loco atque illis publicorum præsidiorum copiis circumfusus sedet, satis declarat, se non terrorem inferre vobis (quid enim minus illo [6] dignum, quam cogere, ut vos

69 26 · 70 · 71

---

[1] ipsa illa. [2] *E.* — amicis. [3] *E.* — aliq. ille. [4] *E. B. alii codd., edd. vett.* — temporum immutatis. [5] *E.* — debemus scire. [6] *E.* — illo minus.

eum condemnetis, in quem animadvertere ipse et more maiorum et suo iure posset?), sed præsidio esse, ut intelligatis, contra hesternam illam contionem[1] licere vobis, quod sentiatis, libere iudicare.

27 72 Nec vero me, iudices, Clodianum crimen movet, nec tam sum demens tamque vestri sensus ignarus atque expers, ut nesciam, quid de morte Clodii sentiatis. De qua, si iam nollem ita diluere crimen, ut dilui, tamen impune Miloni palam clamare ac mentiri gloriose liceret: Occidi, occidi, non Sp. Mælium, qui annona levanda iacturisque rei familiaris, quia nimis amplecti plebem videbatur[2], in suspicionem incidit regni appetendi, non Ti. Gracchum, qui collegæ magistratum per seditionem abrogavit, quorum interfectores impleverunt orbem terrarum nominis sui gloria, sed eum (auderet enim dicere, quum patriam periculo suo liberasset), cuius nefandum adulterium in pulvinaribus sanctissimis nobilis-73 simæ feminæ comprehenderunt; eum, cuius supplicio senatus sollemnes religiones expiandas sæpe censuit; eum, quem cum sorore germana nefarium stuprum fecisse, L. Lucullus iuratus se, quæstionibus habitis, dixit comperisse; eum, qui civem, quem senatus, quem populus Romanus, quem omnes gentes urbis ac vitæ civium conservatorem iudicarant, servorum armis exterminavit; eum, qui regna dedit, ademit, orbem terrarum, quibuscum voluit, partitus est; eum, qui, plurimis cædibus in foro factis, singulari virtute et gloria civem domum vi et armis compulit; eum, cui nihil umquam nefas fuit nec in facinore nec in libidine; eum, qui ædem Nympharum incendit, ut memoriam publicam recensionis, tabu-74 lis publicis impressam, exstingueret; eum denique, cui iam nulla lex erat, nullum civile ius, nulli possessionum termini; qui non calumnia litium, non iniustis vindiciis ac sacramentis alienos fundos, sed castris, exercitu, signis inferendis petebat; qui non solum Etruscos (eos enim penitus contempserat), sed hunc P. Varium, fortissimum[3] atque optimum

---

[1] *E.* — concionem illam. [2] putabatur. [3] P. Varium, virum fortissimum.

civem, iudicem nostrum, pellere possessionibus armis castrisque conatus est; qui cum architectis et decempedis villas multorum hortosque peragrabat; qui Ianiculo et Alpibus spem possessionum terminabat suarum; qui, quum ab equite Romano splendido et forti, M. Paconio, non impetrasset, ut sibi[1] insulam in lacu Prilio venderet, repente lintribus in eam insulam materiem, calcem, cæmenta, arma convexit, dominoque trans ripam inspectante non dubitavit ædificium exstruere in alieno; qui huic T. Furfanio, 75 cui viro? dii immortales! (quid enim ego de muliercula Scantia, quid de adolescente P. Apinio[2] dicam? quorum utrique mortem est minitatus, nisi sibi hortorum possessione cessissent[3];) sed ausus est Furfanio dicere, si sibi percuniam, quantam poposcerat, non dedisset, mortuum se in domum eius illaturum, qua invidia huic esset tali viro conflagrandum; qui Appium fratrem, hominem mihi coniunctum fidissima gratia, absentem de possessione fundi deiecit; qui parietem sic per vestibulum sororis instituit ducere, sic agere fundamenta, ut sororem non modo vestibulo privaret, sed omni aditu et limine." Quamquam hæc quidem iam tolerabilia 76 28 videbantur, etsi æquabiliter in rem publicam, in privatos, in longinquos, in propinquos, in alienos, in suos irruebat; sed nescio quomodo iam usu obduruerat et percalluerat civitatis incredibilis patientia. Quæ vero aderant iam et impendebant, quonam modo ea aut depellere potuissetis aut ferre? Imperium ille si nactus esset, omitto socios, exteras nationes, reges, tetrarchas; vota enim faceretis, ut in eos se potius immitteret quam in vestras possessiones, vestra tecta, vestras pecunias; pecunias dico? a liberis[4], mediusfidius, et a coniugibus vestris numquam ille effrenatas suas libidines cohibuisset. Fingi hæc putatis, quæ patent, quæ nota sunt omnibus, quæ tenentur? servorum exercitus illum in urbe conscripturum fuisse, per quos totam rem publicam resque privatas omnium possideret? Quam- 77

---

[1] *Palimps. Taur. E.* — *om.* sibi. [2] adolesc. Aponio. [3] cessisset. [4] *E. B. alii plurimi.* — a liberis, a liberis.

obrem, si cruentum gladium tenens clamaret T. Annius: "Adeste, quæso, atque audite, cives; P. Clodium interfeci; eius furores, quos nullis iam legibus, nullis iudiciis frenare poteramus, hoc ferro et hac dextera a cervicibus vestris reppuli, per me ut unum ius, æquitas, leges, libertas, pudor, pudicitia in civitate manerent", esset vero timendum, quonam modo id ferret civitas! Nunc enim quis est, qui non probet? qui non laudet? qui non unum post hominum memoriam T. Annium plurimum rei publicæ profuisse, maxima lætitia populum Romanum, cunctam Italiam, nationes omnes affecisse et dicat et sentiat? Non queo, vetera illa populi Romani gaudia quanta fuerint, iudicare. Multas tamen iam summorum imperatorum clarissimas victorias ætas nostra vidit, quarum nulla neque tam diu-78 turnam attulit lætitiam nec tantam. Mandate hoc memoriæ, iudices. Spero multa vos liberosque vestros in re publica bona esse visuros; in iis singulis ita semper existimabitis, vivo P. Clodio nihil eorum vos visuros fuisse. In spem maximam et, quemadmodum confido, verissimam sumus adducti [1], hunc ipsum annum, hoc ipso summo viro consule, compressa hominum licentia, cupiditatibus fractis, legibus et iudiciis constitutis, salutarem civitati fore. Num quis est igitur[2] tam demens, qui hoc, P. Clodio vivo, contingere potuisse arbitretur? Quid? ea, quæ tenetis, privata atque vestra, dominante homine furioso, quod ius perpetuæ possessionis habere potuissent?

29 Non timeo, iudices, ne odio mearum inimicitiarum [3] inflammatus libentius hæc in illum evomere videar quam verius. Etenim etsi præcipuum esse debebat, tamen ita communis erat omnium ille hostis, ut in communi odio pæne æqualiter versaretur odium meum. Non potest dici satis, ne cogitari quidem, quantum in illo sceleris, quantum exitii 79 fuerit. Quin sic attendite, iudices. Nempe hæc est quæstio de interitu P. Clodii. Fingite animis

---

[1] *E.* — add. sumus. [2] *E.* — igitur est. [3] *E.* — inimic. mearum.

(liberæ sunt enim nostræ cogitationes[1] et, quæ volunt, sic intuentur, ut ea cernimus, quæ videmus), fingite igitur cogitatione imaginem huius condicionis meæ, si possim efficere, ut Milonem absolvatis, sed ita, si P. Clodius revixerit. Quid vultu extimuistis? Quonam modo ille vos vivus afficeret, quos mortuus inani cogitatione percussit? Quid? si ipse Cn. Pompeius, qui ea virtute ac fortuna est, ut ea potuerit semper, quæ nemo præter illum, si is, inquam, potuisset aut quæstionem de morte P. Clodii ferre aut ipsum[2] ab inferis excitare, utrum putatis potius facturum fuisse? Etiamsi propter amicitiam vellet illum ab inferis evocare, propter rem publicam non fecisset. Eius igitur mortis sedetis ultores, cuius vitam si putetis per vos restitui posse, nolitis, et de eius nece lata quæstio est, qui si eadem lege reviviscere posset, lata lex numquam esset. Huius ergo interfector si esset, in confitendo ab iisne poenam timeret, quos liberavisset? Græci homines 80 deorum honores tribuunt iis viris, qui tyrannos necaverunt. Quæ ego vidi Athenis? quæ aliis in urbibus Græciæ? quas res divinas talibus institutas viris? quos cantus? quæ carmina? Prope ad immortalitatis et religionem et memoriam consecrantur. Vos tanti conservatorem populi, tanti sceleris ultorem non modo honoribus nullis afficietis, sed etiam ad supplicium rapi patiemini? Confiteretur, confiteretur, inquam, si fecisset, et magno animo et libente, fecisse se[3] libertatis omnium causa, quod esset ei[4] non confitendum modo, verum etiam prædicandum. Etenim, si id non negat, ex quo nihil 81 30 petit, nisi ut ignoscatur, dubitaret id fateri, ex quo etiam præmia laudis essent petenda? nisi vero gratius putat esse vobis, sui se capitis quam vestri defensorem fuisse; quum præsertim in ea confessione, si grati esse velletis, honores assequeretur amplissimos; si factum vobis non probaretur (quamquam qui poterat salus sua cuiquam non probari?),

---

[1] *E.* — enim sunt cogit. nostræ. [2] potuisset, ut qu. de m. P. C. f., sic ipsum. [3] *E.* — se fecisse. [4] *E. B.* — ei certe.

sed tamen si minus fortissimi viri virtus civibus grata cecidisset, magno animo constantique cederet ex ingrata civitate. Nam quid esset ingratius, quam lætari ceteros, lugere eum solum, propter quem 82 ceteri lætarentur? Quamquam hoc animo semper omnes fuimus[1] in patriæ proditoribus opprimendis, ut, quoniam nostra futura esset gloria, periculum quoque et invidiam nostram putaremus. Nam quæ mihi ipsi tribuenda laus esset, quum tantum in consulatu meo pro vobis ac liberis vestris ausus essem, si id, quum[2] conabar, sine maximis dimicationibus meis me esse ausurum arbitrarer? Quæ mulier sceleratum ac perniciosum civem occidere non auderet, si periculum non timeret? Proposita invidia, morte, poena, qui nihilo segnius rem publicam defendit, is vir vere putandus est. Populi grati est, præmiis afficere bene meritos de re publica cives, viri fortis, ne suppliciis quidem moveri, ut fortiter 83 fecisse poeniteat. Quamobrem uteretur eadem confessione T. Annius, qua Ahalá, qua Nasica, qua Opimius, qua Marius, qua nosmet ipsi, et, si grata res publica esset, lætaretur, si ingrata, tamen in gravi fortuna conscientia sua niteretur.

Sed huius beneficii gratiam, iudices, fortuna populi Romani et vestra felicitas et di immortales sibi deberi putant. Nec vero quisquam aliter arbitrari potest, nisi qui nullam vim esse ducit numenve divinum, quem neque imperii nostri[3] magnitudo neque sol ille nec cæli signorumque motus nec vicissitudines rerum atque ordines movent neque, id quod maximum est, maiorum[4] sapientia, qui sacra, qui cærimonias, qui auspicia et ipsi sanctissime co- 31 84 luerunt et nobis, suis posteris, prodiderunt. Est, est profecto illa vis, neque in his corporibus atque in hac imbecillitate nostra inest quiddam, quod vigeat et sentiat, et non inest in hoc tanto naturæ tam præclaro motu. Nisi forte idcirco non[5] putant, quia non apparet nec cernitur; proinde[6] quasi no-

---

[1] *E. B.* — fuimus omnes. [2] *E.* — quod. [3] *E.* — vestri. [4] maiorum nostrorum. [5] *codd. (E., all.)* — idcirco esse non. [6] perinde.

stram ipsam mentem, qua sapimus, qua providemus, qua hæc ipsa agimus ac dicimus, videre aut plane, qualis aut ubi sit, sentire possimus. Ea vis igitur[1] ipsa, quæ sæpe incredibiles huic urbi felicitates atque opes attulit, illam perniciem exstinxit ac sustulit, cui primum mentem iniecit, ut vi irritare ferroque lacessere fortissimum virum auderet vinceretur-que ab eo, quem si vicisset, habiturus esset impunitatem et licentiam sempiternam. Non est humano 85 consilio, ne mediocri quidem, iudices, deorum immortalium cura res illa perfecta. Religiones mehercule ipsæ, quæ illam beluam cadere viderunt, commovisse se videntur et ius in illo suum retinuisse. Vos enim iam, Albani tumuli atque luci, vos, inquam, imploro atque testor, vosque Albanorum obrutæ aræ, sacrorum populi Romani sociæ et æquales, quas ille, præceps amentia, cæsis prostratisque sanctissimis lucis, substructionum insanis molibus oppresserat; vestræ tum, [aræ,][2] vestræ religiones viguerunt, vestra vis valuit, quam ille omni scelere polluerat, tuque ex tuo edito monte, Latiaris sancte Iuppiter, cuius ille lacus, nemora finesque sæpe omni nefario stupro et scelere macularat, aliquando ad eum poeniendum oculos aperuisti; vobis illæ, vobis vestro in conspectu seræ, sed iustæ tamen et debitæ poenæ solutæ sunt. Nisi forte hoc etiam 86 casu factum esse dicemus, ut ante ipsum sacrarium Bonæ Deæ, quod est in fundo T. Sestii[3] Galli, in primis honesti et ornati adolescentis, ante ipsam, inquam, Bonam Deam, quum proelium commisisset, primum illud vulnus acciperet, quo teterrimam mortem obiret, ut non absolutus iudicio illo nefario videretur, sed ad hanc insignem poenam reservatus. Nec vero non eadem ira deorum hanc eius satellitibus iniecit amentiam, ut sine imaginibus, sine cantu atque ludis, sine exsequiis, sine lamentis, sine laudationibus, sine funere, oblitus cruore et luto, spoliatus illius supremi diei celebritate, cui cedere[4] etiam inimici solent, ambureretur abiectus. Non 32

---

[1] *E. B.* — Ea vis, ea igitur. [2] *sine uncis.* [3] *codd.* — Sextii. [4] concedere.

fuisse credo fas, clarissimorum virorum formas illi teterrimo parricidæ aliquid decoris afferre, neque ullo in loco potius mortem eius lacerari, quam in quo esset vita[1] damnata.

87 Dura, mediusfidius, mihi[2] iam fortuna populi Romani et crudelis videbatur, quæ tot annos illum in hanc rem publicam insultare pateretur[3]. Polluerat stupro sanctissimas religiones, senatus gravissima decreta perfregerat, pecunia se a iudicibus palam redemerat, vexarat in tribunatu senatum, omnium ordinum consensu pro salute rei publicæ gesta resciderat, me patria expulerat, bona diripuerat, domum incenderat, liberos, coniugem meam vexarat, Cn. Pompeio nefarium bellum indixerat, magistratuum privatorumque cædes effecerat, domum mei fratris incenderat, vastarat Etruriam, multos sedibus ac fortunis eiecerat; instabat, urgebat; capere eius amentiam civitas, Italia, provinciæ, regna non poterant; incidebantur iam domi leges, quæ nos servis nostris[4] addicerent; nihil erat cuiusquam, quod quidem ille adamasset, quod non hoc anno 88 suum fore putaret. Obstabat eius cogitationibus nemo præter Milonem. Illum ipsum[5], qui poterat obstare, novo reditu in gratiam quasi devinctum arbitrabatur; Cæsaris potentiam suam esse dicebat; bonorum animos in[6] meo casu contempserat; Milo 33 unus urgebat. Hic dii immortales, ut supra dixi, mentem illi perdito ac furioso dederunt, ut huic faceret insidias. Aliter perire pestis illa non potuit; numquam illum res publica suo iure esset ulta. Senatus, credo, prætorem eum circumscripsisset. Ne quum solebat quidem id facere, in privato eodem 89 hoc aliquid profecerat. An consules in prætore coërcendo fortes fuissent? Primum, Milone occiso, habuisset suos consules; deinde quis in eo prætore consul fortis esset, per quem tribunum virtutem consularem crudelissime vexatam esse meminisset? Oppressisset omnia, possideret, teneret; lege nova, quæ

---

[1] vita esset. [2] *E. Palimps. T.* — mihi, mediusf. [3] videret et pateretur. [4] nostris servis. [5] ipsum illum. [6] etiam in.

est inventa apud eum cum reliquis legibus Clodianis, servos nostros libertos suos fecisset. Postremo, nisi eum dii immortales in eam mentem impulissent, ut homo effeminatus fortissimum virum conaretur occidere, hodie rem publicam nullam haberetis. An 90 ille prætor, ille vero consul, si modo hæc templa atque ipsa moenia stare eo vivo tamdiu et consulatum eius exspectare potuissent, ille denique vivus mali nihil fecisset, qui mortuus, uno ex suis satellitibus [Sex. Clodio][1] duce, curiam incenderit? Quo quid miserius, quid acerbius, quid luctuosius vidimus? Templum sanctitatis, amplitudinis, mentis, consilii publici, caput urbis, aram sociorum, portum omnium gentium, sedem ab universo populo[2] concessam uni ordini, inflammari, exscindi, funestari? neque id fieri a multitudine imperita, quamquam esset miserum id ipsum, sed ab uno? Qui quum tantum ausus sit ustor pro mortuo, quid signifer pro vivo non esset ausus? In curiam potissimum abiecit, ut eam mortuus incenderet, quam vivus everterat. Et sunt, qui de via Appia querantur, 91 taceant de curia? et qui ab eo spirante forum putent potuisse defendi, cuius non restiterit cadaveri curia? Excitate, excitate ipsum, si potestis, a mortuis[3]. Frangetis impetum vivi, cuius vix sustinetis furias insepulti? Nisi vero sustinuistis eos, qui cum facibus ad curiam concurrerunt, cum falcibus ad Castoris, cum gladiis toto foro volitarunt. Cædi vidistis populum Romanum, contionem gladiis disturbari, quum audiretur silentio M. Cælius, tribunus plebis, vir et in re publica fortissimus et in suscepta causa firmissimus et bonorum voluntati et auctoritati senatus deditus et in hac Milonis sive invidia sive fortuna singulari divina et incredibili fide.

Sed iam satis multa de causa; extra causam 92 34 etiam nimis fortasse multa. Quid restat, nisi ut orem obtesterque vos, iudices, ut eam misericordiam tribuatis fortissimo viro, quam ipse non implorat, ego, etiam repugnante hoc, et imploro et

---

[1] *coni.* — *sine uncis.* [2] *E. B. alii.* — populo Romano.
[3] ab inferis.

exposco? Nolite, si in nostro omnium fletu nullam lacrimam adspexistis Milonis, si vultum semper eundem, si vocem, si orationem stabilem ac non mutatam videtis, hoc minus ei parcere. Haud scio, an multo etiam sit adiuvandus magis. Etenim si in gladiatoriis pugnis et in infimi generis hominum condicione atque fortuna timidos atque[1] supplices et, ut vivere liceat, obsecrantes etiam odisse solemus, fortes et animosos et se acriter ipsos morti offerentes servare cupimus, eorumque nos magis miseret, qui nostram misericordiam non requirunt, quam qui illam efflagitant, quanto hoc magis in fortissimis 93 civibus facere debemus? Me quidem, iudices, exanimant et interimunt hæ voces Milonis, quas audio assidue et quibus intersum quotidie. "Valeant, inquit, valeant cives mei[2]; sint incolumes, sint florentes, sint beati; stet hæc urbs præclara mihique patria carissima, quoquo modo erit merita de me; tranquilla re publica mei cives[3] (quoniam mihi cum illis non licet) sine me ipsi, sed per me tamen, perfruantur; ego cedam atque abibo; si mihi bona re publica[4] frui non licuerit, at carebo mala, et quam primam tetigero bene moratam et liberam 94 civitatem, in ea conquiescam. O frustra, inquit, mei suscepti[5] labores! o spes fallaces! o cogitationes inanes meæ! Ego, quum tribunus plebis, re publica oppressa, me senatui dedissem, quem exstinctum acceperam, equitibus Romanis, quorum vires erant debiles, bonis viris, qui omnem auctoritatem Clodianis armis abiecerant, mihi umquam bonorum præsidium defuturum putarem? ego, quum te (mecum enim sæpissime loquitur) patriæ reddidissem, mihi putarem in patria non futurum locum? Ubi nunc senatus est, quem secuti sumus? ubi equites Romani illi, illi, inquit, tui? ubi studia municipiorum? ubi Italiæ voces? ubi denique tua illa, M. Tulli, quæ plurimis fuit auxilio, vox atque defensio? mihine ea soli, qui pro te toties morti me obtuli,

---

[1] *Palimps. T.* — et. [2] Valeant, valeant, inqu., civ. m., valeant. [3] *Pal. T.* — civ. mei. [4] *Pal. T.* — rep. bona. [5] *E.*, *Quint.* VI, 1, 27 — suscepti mei.

nihil potest opitulari?" Nec vero hæc, iudices, ut 95 35 ego nunc, flens, sed hoc eodem loquitur vultu, quo videtis. Negat enim se, negat, ingratis civibus fecisse, quæ fecerit; timidis et omnia pericula circumspicientibus [1], non negat. Plebem et infimam multitudinem, quæ P. Clodio duce fortunis vestris imminebat, eam, quo tutior esset vestra vita [2], se fecisse commemorat, ut non modo virtute flecteret, sed etiam tribus suis patrimoniis deleniret; nec timet, ne, quum plebem muneribus placarit, vos non conciliarit meritis in rem publicam singularibus. Senatus erga se benevolentiam temporibus his ipsis sæpe esse perspectam, vestras vero et vestrorum ordinum occursationes, studia, sermones, quemcunque cursum fortuna dederit, secum se [3] ablaturum esse dicit. Meminit etiam, vocem sibi [4] præconis 96 modo defuisse, quam minime desiderarit, populi vero cunctis suffragiis, quod unum cupierit, se consulem declaratum; nunc denique, si hæc contra se sint futura, sibi facinoris suspicionem, non facti crimen obstare. Addit hæc, quæ certe vera sunt, fortes et sapientes viros non tam præmia sequi solere recte factorum quam ipsa recte facta; se nihil in vita nisi præclarissime fecisse, si quidem nihil sit præstabilius viro, quam periculis patriam liberare; beatos esse, quibus ea res honori fuerit a suis civibus, nec tamen eos miseros, qui beneficio cives 97 suos vicerint; sed tamen ex omnibus præmiis virtutis, si esset habenda ratio præmiorum, amplissimum esse præmium gloriam; esse hanc unam, quæ brevitatem vitæ posteritatis memoria consolaretur, quæ efficeret, ut absentes adessemus, mortui viveremus; hanc denique esse, cuius gradibus etiam in cælum homines [5] viderentur adscendere. "De me, inquit, 98 semper populus Romanus, semper omnes gentes loquentur, nulla umquam obmutescet vetustas. Quin hoc tempore ipso, quum omnes a meis inimicis faces invidiæ meæ subiiciantur, taen omni in hominum

---

[1] *E.* — circumsp. pericula. [2] *codd., Ascon.* — vita vestra. [3] *om.* — se. [4] *E.* — sibi vocem. [5] homines in cælum.

coetu gratiis agendis et gratulationibus habendis et omni sermone celebramur. Omitto Etruriæ festos et actos et institutos dies; centesima lux est hæc ab interitu P. Clodii et, opinor, altera; qua fines imperii populi Romani sunt, ea[1] non solum fama iam de illo, sed etiam lætitia peragravit. Quamobrem, ubi corpus hoc sit, non, inquit, laboro, quoniam omnibus in terris et iam versatur et semper habita-

36 99 bit nominis mei gloria." Hæc tu mecum sæpe, his absentibus; sed iisdem audientibus hæc ego tecum, Milo: Te quidem, quum isto animo es, satis laudare non possum; sed, quo est ista magis divina virtus, eo maiore a te dolore divellor. Nec vero, si mihi eriperis, reliqua est illa tamen ad consolandum querela, ut his irasci possim, a quibus tantum vulnus accepero. Non enim inimici mei te mihi eripient, sed amicissimi, non male aliquando de me meriti, sed semper optime. Nullum mihi umquam, iudices[2], tantum dolorem inuretis (etsi quis potest esse tantus?), sed ne hunc quidem ipsum, ut obliviscar, quanti me semper feceritis. Quæ si vos cepit oblivio, aut si in me aliquid offendistis, cur non id meo capite potius luitur quam Milonis? Præclare enim vixero, si quid mihi acciderit prius, quam hoc

100 tantum mali videro. Nunc me una consolatio sustentat, quod tibi, T. Anni, nullum a me amoris, nullum studii, nullum pietatis officium defuit. Ego inimicitias potentium pro te appetivi, ego meum sæpe corpus et vitam obieci armis inimicorum tuorum, ego me plurimis pro te supplicem abieci, bona, fortunas meas ac liberorum meorum in communionem tuorum temporum contuli; hoc denique ipso die, si qua vis est parata, si qua dimicatio capitis futura, deposco. Quid iam restat? quid habeo, quod faciam[3] pro tuis in me meritis, nisi ut eam fortunam, quæcunque erit tua, ducam meam? Non abnuo, non recuso[4], vosque obsecro, iudices, ut vestra beneficia, quæ in me contulistis, aut in huius salute augeatis aut in eiusdem exitio occasura esse vide-

---

[1] *om.* ea. [2] *E.* — umquam, iudices, mihi. [3] habeo, [quod dicam,] quod faciam. [4] *E.* — Non rec., non abnuo.

atis. His lacrimis non movetur Milo. Est quodam 101 37 incredibili robore animi; exsilium ibi esse putat, ubi virtuti non sit locus; mortem naturæ finem esse, non poenam. Sed[1] hic ea mente, qua natus est; quid vos, iudices? quo tandem animo eritis? Memoriam Milonis retinebitis, ipsum eiicietis? et erit dignior locus ullus in terris[2], qui hanc virtutem excipiat, quam hic, qui procreavit? Vos, vos appello, fortissimi viri, qui multum pro re publica sanguinem effudistis; vos in viri et in civis invicti periculo appello[3], centuriones, vosque, milites; vobis non modo inspectantibus, sed etiam armatis et huic iudicio præsidentibus, hæc tanta virtus ex hac urbe expelletur, exterminabitur, proiicietur? O me 102 miserum, o me infelicem! Revocare tu me in patriam, Milo, potuisti per hos, ego te in patria per eosdem retinere non potero? Quid respondebo liberis meis, qui te parentem alterum putant? quid tibi, Quinte frater, qui nunc abes, consorti mecum temporum illorum? mene non potuisse Milonis salutem tueri per eosdem, per quos nostram ille servasset? At in qua causa non potuisse? quæ est grata ** gentibus non potuisse? iis[4], qui maxime P. Clodii morte acquierunt; quo deprecante? me. Quodnam ego 103 concepi tantum scelus, aut quod in me tantum facinus admisi, iudices, quum illa indicia communis exitii indagavi, patefeci, protuli, exstinxi? Omnes in me meosque redundant ex fonte illo dolores. Quid me reducem esse voluistis? an ut, inspectante me, expellerentur ii, per quos essem restitutus? Nolite, obsecro vos, acerbiorem mihi pati[5] reditum esse, quam fuerit ille ipse discessus. Nam qui possum putare me restitutum esse, si distrahar[6] ab iis, per quos restitutus sum? Utinam dii immortales 38 fecissent (pace tua, patria, dixerim; metuo enim, ne scelerate dicam in te, quod pro Milone dicam

---

1 Sit *et plene interpunctum post* est. 2 *E.* — in terris ullus. 3 *E.* — app. periculo. 4 *E. H., alii multi, vestig. omnium, edd. vett.* — Quæ est grata gentibus. A quibus non potuisse? Ab iis. *Excidit dativus; deinde fuit fere:* [Quibus iudica]ntibus non potuisse? Iis. 5 pati, mihi acerbiorem. 6 *E., B.* — distrahor.

pie), utinam P. Clodius non modo viveret, sed etiam prætor, consul, dictator esset potius, quam hoc 104 spectaculum viderem! O dii immortales! fortem et a vobis, iudices, conservandum virum! "Minime, minime, inquit. Immo vero poenas ille debitas luerit; nos subeamus, si ita necesse est, non debitas." Hicine vir patriæ natus usquam nisi in patria morietur, aut, si forte, pro patria? huius vos animi monumenta retinebitis, corporis in Italia nullum sepulcrum esse patiemini? hunc sua quisquam sententia ex hac urbe expellet, quem omnes urbes ex-105 pulsum a vobis ad se vocabunt? O terram illam beatam, quæ hunc virum exceperit; hanc ingratam, si eiecerit, miseram, si amiserit! Sed finis sit. Neque enim præ lacrimis iam loqui possum, et hic se lacrimis defendi vetat. Vos oro obtestorque, iudices, ut in sententiis ferendis, quod sentietis, id audeatis. Vestram virtutem, iustitiam, fidem, mihi credite, is maxime probabit, qui in iudicibus legendis optimum et sapientissimum et fortissimum quemque delegit.

M. TULLII CICERONIS
PRO
Q. LIGARIO
ORATIO.

Q. Ligarius brevi ante bellum civile Cæsarianum in Africam cum C. Considio, qui eam provinciam ex prætura sortitus erat, legatus profectus est et ab eo, quum ipse decederet, relictus provinciæque præpositus est. Quum bellum subito erupisset, P. Atius Varus, qui ante Considium Africam pro prætore rexerat, Pompeianarum, ut ipse Ligarius, partium, Uticam venit, imperium provinciæ arripuit, Luciumque Ælium Tuberonem, itidem Pompeianum, senatusconsulto in eam provinciam missum, terra prohibuit. Is cum filio Q. Tuberone ad Pompeium se contulit. Quibus quum Cæsar, bello finito, ignovisset, Q. Tubero apud eum, consulem III. cum M. Æmilio Lepido, a. u. c. 708, a. Ch. n. 46, Ligarium, Cæsari, quem contra in Africa pugnarat, invisum, absentem accusavit. Defendit cum C. Pansa, qui tribus annis post consul fuit, Cicero et, ut ignosceretur, effecit.

---

1 1 Novum crimen, C. Cæsar, et ante hunc diem non auditum [1] propinquus meus ad *te* Q. Tubero detulit, Q. Ligarium in Africa fuisse, *idque* C. Pansa, præstanti vir ingenio, fretus fortasse familiaritate ea [2], quæ est ei tecum, ausus est confiteri. Itaque, quo

[1] *codd., Quint. XI, 3, 108.* — h. d. inauditum. [2] *codd. (E.)* — ea famil.

me vertam, nescio. Paratus enim veneram, quum tu id neque per te scires neque audire aliunde potuisses, ut ignoratione tua ad hominis miseri salutem abuterer. Sed quoniam diligentia inimici investigatum est[1], quod latebat, confitendum est, ut opinor, præsertim quum meus necessarius, C. Pansa, fecerit, ut id integrum iam[2] non esset, omissaque controversia, omnis oratio ad misericordiam tuam conferenda est, qua plurimi sunt conservati, quum a te non liberationem culpæ, sed errati veniam im-2 petravissent. Habes igitur, Tubero, quod est accusatori maxime optandum, confitentem reum, sed tamen hoc[3] confitentem, se in ea parte fuisse, qua te[4], qua virum omni laude dignum, patrem tuum. Itaque prius de vestro delicto confiteamini necesse est, quam Ligarii ullam culpam reprehendatis.

Q. enim[5] Ligarius, quum esset nulla belli suspicio, legatus in Africam cum C. Considio profectus est; qua in legatione et civibus et sociis ita se probavit, ut decedens Considius provincia satisfacere hominibus non posset, si quemquam alium provinciæ præfecisset. Itaque Ligarius[6], quum diu recusans nihil profecisset, provinciam accepit invitus; cui sic præfuit in pace, ut et civibus et sociis 3 gratissima esset eius integritas ac[7] fides. Bellum subito exarsit, quod, qui erant in Africa, ante audierunt geri, quam parari. Quo audito, partim cupiditate inconsiderata, partim cæco quodam timore primo salutis, post etiam studii sui quærebant aliquem ducem, quum Ligarius, domum spectans, ad[8] suos redire cupiens, nullo se implicari negotio passus est. Interim P. Atius Varus, qui prætor Africam obtinuerat, Uticam venit. Ad eum statim concursum est. Atque ille non mediocri cupiditate arripuit imperium, si tamen illud[9] imperium esse potuit, quod ad privatum clamore multitudinis imperitæ, 4 nullo publico consilio deferebatur. Itaque Ligarius, qui omne tale negotium cuperet effugere, paullum

---

[1] est id. [2] iam integrum. [3] ita. [4] te, Tubero. [5] igitur. [6] *E. al.* — Q. Ligarius. [7] *codd.* — et. [8] et ad. [9] *H., vest. multorum.* — si illud.

adventu Vari conquievit. Adhuc, C. Cæsar, Q. Ligarius omni culpa vacat. Domo est egressus non modo nullum ad bellum, sed ne ad minimam quidem suspicionem belli; legatus in pace profectus in provincia pacatissima ita se gisset, ut ei pacem esse expediret. Profectio certe animum tuum non debet offendere. Num igitur remansio? Multo minus. Nam profectio voluntatem habuit non turpem, remansio necessitatem etiam honestam. Ergo hæc duo tempora carent crimine, unum, quum est legatus profectus, alterum, quum, efflagitatus a provincia, præpositus Africæ est. Tertium tempus est, quod[1] post adventum Vari in Africa restitit, quod si est criminosum, necessitatis crimen est, non voluntatis. An ille, si potuisset illinc ullo modo evadere, Uticæ[2] quam Romæ, cum P. Atio quam cum concordissimis fratribus, cum alienis esse quam cum suis maluisset? Quum ipsa legatio plena desiderii ac sollicitudinis fuisset propter incredibilem quendam fratrum amorem, hic æquo animo esse potuit, belli discidio distractus a fratribus? 2 5

Nullum igitur habes, Cæsar, adhuc in Q. Ligario signum alienæ a te voluntatis; cuius ego causam, animadverte, quæso, qua fide defendam: prodo meam. O clementiam admirabilem atque omnium[3] laude, prædicatione, litteris monumentisque decorandam, quum M. Cicero[4] apud te defendit, alium in ea voluntate non fuisse, in qua se ipsum confitetur fuisse, nec tuas tacitas cogitationes extimescit, nec, quid tibi de alio audienti de se ipso occurrat, reformidat. Vide, quam non reformidem; vide, quanta lux liberalitatis et sapientiæ tuæ mihi apud te dicenti oboriatur: Quantum potero, voce contendam, ut populus hoc Romanus exaudiat: Suscepto bello, Cæsar, gesto etiam ex parte magna[5], nulla vi coactus, iudicio ac voluntate ad ea arma profectus sum, quæ erant sumpta contra te. Apud quem igitur hoc dico? Nempe apud eum, qui, quum hoc sciret, 6 3 7

---

[1] *Codd.* (*E.*) — est tempus, quo. [2] Uticæ potius. [3] omni. [4] decorandam! M. Cicero. [5] *E. Quint. IX, 2, 28. XI, 3, 166.* — magna parte.

tamen me, antequam vidit, rei publicæ reddidit; qui ad me ex Ægypto litteras misit, ut essem idem, qui fuissem; qui me [1], quum ipse imperator in toto imperio populi Romani unus esset, esse alterum passus est; a quo, hoc ipso C. Pansa mihi nuntium perferente, concessos fasces laureatos tenui, quoad tenendos putavi; qui mihi tum denique se salutem putavit dare, si eam nullis spoliatam ornamentis de-
8 disset. Vide, quæso, Tubero, ut, qui de meo facto non dubitem, de Ligarii non audeam confiteri [2]. Atque hæc propterea de me dixi, ut mihi Tubero, quum de se eadem dicerem, ignosceret; cuius ego industriæ gloriæque faveo vel propter propinquam cognationem, vel quod eius ingenio studiisque delector, vel quod laudem adolescentis propinqui existimo etiam ad meum aliquem fructum redundare.
9 Sed hoc quæro: Quis putat [3] esse crimen, fuisse in Africa? [4] Nempe is, qui et ipse in eadem Africa esse voluit, et prohibitum se a Ligario queritur, et certe contra ipsum Cæsarem est congressus armatus. Quid enim, Tubero, tuus ille destrictus in acie Pharsalica gladius agebat? cuius latus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorum? quæ tua mens? oculi? manus? ardor animi? quid cupiebas? quid optabas? Nimis urgeo; commoveri videtur adolescens; ad me revertar. Iisdem in armis fui.
4 10 Quid autem aliud egimus, Tubero, nisi ut, quod hic potest, nos possemus? Quorum igitur impunitas, Cæsar, tuæ clementiæ laus est, eorum ipsorum ad crudelitatem te acuet oratio? Atque in hac causa nonnihil equidem, Tubero, etiam tuam, sed multo magis patris tui prudentiam desidero, quod homo quum ingenio tum etiam doctrina excellens, genus hoc causæ quod esset, non viderit. Nam, si vidisset, quovis profecto quam isto modo a te agi maluisset.

Arguis fatentem. Non est satis. Accusas eum, qui causam habet aut, ut ego dico, meliorem quam
11 tu, aut, ut tu vis, parem. Hæc admirabilia [5], sed

---

[1] *transp.* me *ante* alterum. [2] *E. in ord.* — dubitem dicere, de Lig. n. aud. conf. [3] *E. al.* — quæro, quis putet. [4] in Africa Ligarium? [5] *Col. E. al.* — admirabilia sunt.

prodigii simile est, quod dicam. Non habet eam vim ista accusatio, ut Q. Ligarius condemnetur, sed ut necetur. Hoc egit civis Romanus ante te nemo; externi isti mores, usque ad sanguinem incitari odio, aut levium Græcorum [1] aut immanium Barbarorum. Nam quid agis aliud? [2] Romæ [3] ne sit? ut domo careat? ne cum optimis fratribus, ne cum hoc T. Broccho, avunculo [4], ne cum eius filio, consobrino suo, ne nobiscum vivat? ne sit in patria? Num est? num potest magis carere his omnibus quam caret? Italia prohibetur, exsulat. Non tu ergo hunc patria privare, qua caret, sed vita vis. At istud ne apud 12 eum quidem dictatorem, qui omnes, quos oderat, morte multabat, quisquam egit isto modo. Ipse iubebat occidi, nullo postulante; præmiis etiam invitabat; quæ tamen crudelitas ab hoc eodem aliquot annis post, quem tu nunc crudelem esse vis, vindicata est. Ego vero istud non postulo, inquies. Ita 5 mehercule existimo, Tubero. Novi enim te, novi patrem, novi domum nomenque vestrum; studia generis [5] ac familiæ vestræ virtutis, humanitatis, doctrinæ, plurimarum artium atque optimarum, nota mihi sunt [6]. Itaque certo scio, vos non petere san- 13 guinem; sed parum attenditis. Res enim eo spectat, ut ea poena, in qua adhuc Q. Ligarius sit, non videamini esse contenti. Quæ est igitur alia præter mortem? Si enim est in exsilio [7], sicuti est, quid amplius postulatis? An, ne ignoscatur? Hoc vero multo acerbius multoque durius [8]. Quod nos [domi] petimus [9] precibus et lacrimis, strati ad pedes, non tam nostræ causæ fidentes quam huius humanitati, id ne impetremus, pugnabis, et in nostrum fletum irrumpes, et nos iacentes ad pedes supplicum voce prohibebis? Si, quum hoc domi faceremus, quod et 14 fecimus et, ut spero, non frustra fecimus, tu repente irruisses [10] et clamare coepisses: "C. Cæsar, cave

---

[1] *coni. Modii et Wunderi e vest. codd. optimorum* (isti mores *et* odio). — isti sunt mores. Usque a. s. i. solet odium aut levium Gr. [2] *codd. (E.)* — aliud agis? [3] *codd. (E.), Priscian.* p. 1006. — ut Romæ. [4] avunc. suo. [5] denique generis. [6] sunt mihi omnia. (mihi sunt. *E.*) [7] *codd.* — in exil. est. [8] *codd. (E.)* — est durius. [9] domi petiimus. [10] derepente irrupisses.

ignoscas, cave te fratrum pro fratris salute obsecrantium misereatur," nonne omnem humanitatem exuisses? Quanto hoc durius, quod nos domi petimus [1], id a te in foro oppugnari et [2] in tali mise-
15 ria multorum perfugium misericordiæ tollere? Dicam plane, Cæsar [3], quod sentio. Si in hac tanta tua fortuna lenitas tanta non esset, quam [4] tu per te, per te, inquam, obtines, (intelligo, quid loquar,) acerbissimo luctu redundaret ista victoria. Quam multi enim essent de victoribus, qui te crudelem esse vellent, quum etiam de victis reperiantur? quam multi, qui, quum a te ignosci nemini [5] vellent, impedirent clementiam tuam, quum etiam ii, quibus ipse ignovisti, nolint te esse in alios [6] misericordem?
16 Quod si probare Cæsari possemus, in Africa Ligarium omnino non fuisse, si honesto et misericordi mendacio saluti civi calamitoso esse vellemus, tamen hominis non esset, in tanto discrimine et periculo civis refellere et redarguere [7] nostrum mendacium, et [8], si esset alicuius, eius certe non esset, qui in eadem causa et fortuna fuisset. Sed tamen aliud est, errare Cæsarem nolle, aliud est [9], nolle misereri. Tum diceres: "Cæsar, cave [10] credas; fuit in Africa [11]; tulit arma contra te." Nunc quid dicis? "Cave ignoscas." Hæc nec hominis nec ad hominem vox est, qua qui apud te, C. Cæsar, utitur [12], suam citius abiiciet humanitatem quam extorquebit tuam.

6 17 Ac primus aditus et postulatio Tuberonis hæc, ut opinor, fuit, velle se de Q. Ligarii scelere dicere. Non dubito, quin admiratus sis, vel quod de nullo alio quisquam, vel quod is, qui in eadem causa fuisset, vel quidnam novi sceleris [13] afferret. Scelus tu illud vocas, Tubero? cur? Isto enim nomine illa adhuc causa caruit. Alii errorem appellant, alii timorem; qui durius, spem, cupiditatem, odium, pertinaciam; qui gravissime, temeritatem; scelus præter te adhuc nemo. Ac mihi quidem, si

---

[1] petiimus. [2] id te in f. oppugnare et. [3] *Codd.* — C. Cæsar. [4] *codd. (E.)* — quantam. [5] *codd. (E.)* — nemini ignosci. [6] *codd. (E.)* — in alios esse. [7] coarguere. [8] *om.* et *errore.* [9] *codd. (E.)* — *om.* est. [10] Cave, Cæs. [11] in Africa Ligarius. [12] utetur. [13] [facinoris].

proprium et verum nomen nostri mali quæritur [1], fatalis quædam calamitas incidisse videtur et improvidas hominum mentes occupavisse, ut nemo mirari debeat, humana consilia divina necessitate esse superata. Liceat esse miseros; quamquam hoc victore 18 esse non possumus. Sed non loquor de nobis; de illis loquor, qui occiderunt. Fuerint cupidi, fuerint irati, fuerint pertinaces, sceleris vero crimine, furoris, parricidii liceat Cn. Pompeio mortuo, liceat multis aliis carere. Quando hoc quisquam ex te, Cæsar, audivit, aut tua quid aliud arma voluerunt nisi a te contumeliam propulsare? Quid egit tuus [2] invictus exercitus, nisi ut suum ius tueretur et dignitatem tuam? Quid? tu, quum pacem esse cupiebas, idne agebas, ut tibi cum sceleratis, an ut cum bonis civibus conveniret? Mihi vero, Cæsar, tua in me ma- 19 xima merita tanta certe non viderentur, si me ut sceleratum a te conservatum putarem. Quomodo autem tu de re publica bene meritus esses, quum [3] tot sceleratos incolumi dignitate esse voluisses? Secessionem tu illam existimavisti, Cæsar, initio, non bellum, neque [4] hostile odium, sed civile discidium [5], utrisque cupientibus rem publicam salvam, sed partim consiliis, partim studiis a communi utilitate aberrantibus. Principum dignitas erat pæne par, non par fortasse eorum, qui sequebantur; causa tum dubia, quod erat aliquid in utraque parte, quod probari posset, nunc melior ea [6] iudicanda est, quam etiam dii adiuverunt. Cognita vero clementia tua, quis non eam victoriam probet, in qua occiderit nemo nisi armatus? Sed, ut omittam communem 20 7 causam, veniamus ad nostram. Utrum tandem existimas facilius fuisse, Tubero, Ligarium ex Africa exire, an vos in Africam non venire? Poteramusne, inquies, quum senatus censuisset? Si me consulis, nullo modo. Sed tamen Ligarium senatus idem legaverat. Atque ille eo tempore paruit, quum parere senatui necesse erat; vos tunc [7] paruistis, quum paruit nemo, qui noluit. Reprehendo igitur? Minime

---

[1] quæratur. [2] tuus ille. [3] *E. Colon.* — si. [4] non. [5] *codd.* — dissidium. [6] certe ea. [7] *codd.* (*E.*) — tum.

vero. Neque enim licuit aliter vestro generi, nomini, familiæ, disciplinæ. Sed hoc non concedo, ut, quibus rebus gloriemini in vobis, easdem in 21 aliis reprehendatis. Tuberonis sors coniecta est ex senatusconsulto, quum ipse non adesset, morbo etiam impediretur. Statuerat excusare. Hæc ego novi propter omnes necessitudines, quæ mihi sunt cum L. Tuberone; domi una eruditi, militiæ contubernales, post affines, in omni denique vita familiares; magnum etiam vinculum, quod iisdem studiis semper usi sumus. Scio igitur Tuberonem domi manere voluisse; sed ita quidam agebat, ita rei publicæ sanctissimum nomen opponebat, ut, etiamsi aliter sentiret, verborum tamen ipsorum pondus sustinere 22 non posset. Cessit auctoritati amplissimi viri vel potius paruit. Una est profectus cum iis, quorum erat una causa. Tardius iter fecit. Itaque in Africam venit iam occupatam. Hinc in Ligarium crimen oritur vel ira potius. Nam, si crimen est ullum, voluisse [1], non minus magnum est, vos Africam, arcem omnium provinciarum, natam ad bellum contra hanc urbem gerendum, obtinere voluisse, quam aliquem se maluisse. Atque is tamen aliquis Ligarius non fuit. Varus imperium se habere dicebat; fasces 23 certe habebat. Sed quoquo modo illud se [2] habet, hæc querela vestra, Tubero, quid valet? "Recepti in provinciam non sumus." Quid, si essetis? Cæsarine eam traditури fuistis [3] an contra Cæsarem retenturi? Vide, quid licentiæ, Cæsar, nobis tua liberalitas det vel potius audaciæ. Si responderit Tubero, Africam, quo senatus eum sorsque miserat, tibi patrem suum traditurum fuisse, non dubitabo apud ipsum te, cuius id eum facere interfuit, gravissimis verbis eius consilium reprehendere. Non enim, si 24 tibi ea res grata fuisset, esset etiam probata. Sed iam hoc totum omitto, non tam, ne [4] offendam tuas patientissimas aures, quam ne Tubero, quod numquam cogitavit, facturus fuisse videatur. Veniebatis igitur in Africam, provinciam unam ex omnibus huic

8

---

[1] crimen est, prohibere illum voluisse. [2] *codd.* (E.) — sese illud. [3] fuissetis. [4] ut ne.

victoriæ maxime infestam, in qua erat rex potentissimus inimicus huic causæ, aliena voluntas conventus firmi atque magni. Quæro: quid facturi fuistis? quamquam, quid facturi fueritis, dubitem[1], quum videam, quid feceritis? Prohibiti estis in provincia vestra pedem ponere, et prohibiti[2] summa cum iniuria. Quomodo id tulistis? Acceptæ iniuriæ que- 25 relam ad quem detulistis? Nempe ad eum, cuius auctoritatem secuti in societatem belli veneratis. Quod si Cæsaris causa in provinciam veniebatis, ad eum profecto exclusi provincia venissetis. Venistis ad Pompeium. Quæ est ergo apud[3] Cæsarem querela, quum eum accusetis[4], a quo queramini prohibitos esse vos[5] contra Cæsarem gerere bellum[6]? Atque in hoc quidem vel cum mendacio, si velitis[7], gloriemini per me licet, vos provinciam fuisse Cæsari tradituros. Etiamsi a Varo et a quibusdam aliis prohibiti estis, ego tamen[8] confitebor, culpam esse Ligarii, qui vos tantæ laudis occasione privaverit. Sed vide, quæso, Cæsar[9], constantiam ornatissimi 26 9 viri, L. Tuberonis; quam ego, quamvis ipse probarem, ut probo, tamen non commemorarem, nisi a te cognovissem in primis eam virtutem solere laudari. Quæ fuit igitur umquam in ullo homine tanta constantia? Constantiam dico? Nescio, an melius patientiam possim dicere. Quotus enim quisque istud[10] fecisset, ut, a quibus in dissensione civili non esset receptus, esset[11] etiam cum crudelitate reiectus, ad eos ipsos[12] rediret? Magni cuiusdam animi atque eius viri est, quem de suscepta causa propositaque sententia nulla contumelia, nulla vis, nullum periculum possit[13] depellere. Ut enim ce- 27 tera paria Tuberoni cum Varo fuissent, honos, nobilitas, splendor, ingenium, quæ nequaquam fuerunt,

---

[1] non dubitem, *sublata interrogatione.* [2] prohibiti, ut perhibetis. [3] *codd. (E.)* — hæc apud. [4] accusatis. [5] *codd. (E.)* — vos prohibitos. [6] *codd.* — bell. gerere. [7] *codd. (E. Col.)* — vultis. [8] *coni. et codd.* (tamen) — tradituros, etiamsi a Varo et quib. al. pr. essetis. Ego autem. [9] *codd. (E.)* — C. Cæsar. [10] *E.* — istud quisque. [11] *codd. (E.)* — essetque. [12] a quibus partibus in diss. — reiectus, ad eas ipsas. [13] posset.

hoc certe præcipuum Tuberonis[1], quod iusto cum imperio ex senatusconsulto in provinciam suam venerat. Hinc prohibitus non ad Cæsarem, ne iratus, non domum, ne iners, non in aliquam[2] regionem, ne condemnare causam illam, quam secutus erat[3], videretur; in Macedoniam ad Cn. Pompeii castra venit, in eam ipsam causam, a qua erat reiectus 28 cum iniuria. Quid? quum ista res nihil commovisset eius animum, ad quem veneratis, languidiore, credo, studio in causa fuistis; tantummodo in præsidiis eratis, animi vero a causa abhorrebant; an, ut fit in civilibus bellis, ** nec in vobis magis quam in reliquis; omnes enim[4] vincendi studio tenebamur. Pacis equidem semper auctor fui, sed tum sero. Erat enim amentis, quum aciem videres, pacem cogitare. Omnes[5], inquam, vincere volebamus, tu certe præcipue, qui in eum locum veneras[6], ubi tibi esset pereundum, nisi vicisses. Quamquam, ut nunc se res habet, non dubito, quin hanc salutem 10 29 anteponas illi victoriæ. Hæc ego non dicerem, Tubero, si aut vos constantiæ vestræ aut Cæsarem beneficii sui poeniteret. Nunc quæro, utrum vestras iniurias an rei publicæ persequamini. Si rei publicæ, quid de vestra in illa[7] causa perseverantia respondebitis? si vestras, videte, ne erretis, qui Cæsarem vestris inimicis iratum fore putetis, quum ignoverit suis.

Itaque num tibi videor in[8] causa Ligarii esse occupatus?[9] num de eius facto dicere? Quidquid dixi, ad unam summam referri volo vel humanitatis 30 vel clementiæ vel misericordiæ[10]. Causas, Cæsar, egi multas, et quidem[11] tecum, dum te in foro tenuit ratio honorum tuorum; certe numquam hoc modo: "Ignoscite, iudices; erravit; lapsus est; non

[1] Tuberonis fuit. [2] *codd. (E.)* — aliq. in. [3] *codd. (E.)* — esset. [4] *codd. (E.) sine lacunæ indicio.* — bellis, nec i. v. m., qu. i. r., omnes vicendi st. tenebamur? *Exciderunt, quæ proprie de Tuberonum studio dicta erant.* [5] Omnes, omnes. [6] venisses. [7] ea. [8] *codd. pæne omnes.* — videor, Cæsar, in. [9] *codd. (E.), codd. Quintil.* — occup. esse. [10] *codd. (E.)* — misericordiæ tuæ. [11] multas equidem.

putavit; si umquam posthac." Ad parentem sic agi solet; ad iudices: "Non fecit, non cogitavit; falsi testes, fictum crimen." Dic te, Cæsar, de facto Ligarii iudicem esse; quibus in præsidiis fuerit, quære. Taceo; ne hæc quidem colligo, quæ fortasse valerent etiam apud iudicem: "Legatus ante bellum profectus, relictus in pace, bello oppressus, in eo ipso non acerbus, iam est totus[1] animo ac[2] studio tuus." Ad iudicem sic agi solet; sed ego apud[3] parentem loquor: "Erravit, temere fecit[4], poenitet; ad clementiam tuam confugio, delicti veniam peto, ut ignoscatur[5], oro." Si nemo impetravit, arroganter; si plurimi, tu idem fer opem, qui spem dedisti. An sperandi Ligario causa non sit, quum mihi apud te locus sit etiam pro altero deprecandi? Quamquam nec in hac oratione spes est posita causæ nec in eorum studiis, qui a te pro Ligario petunt, tui necessarii. Vidi enim et cognovi, quid maxime spectares, quum pro alicuius salute multi laborarent: causas apud te rogantium gratiosiores esse quam vultus, neque te spectare, quam tuus esset necessarius is, qui te oraret, sed quam illius, pro quo laboraret. Itaque tribuis tu quidem tuis ita multa, ut mihi beatiores illi videantur[6] interdum, qui tua liberalitate fruuntur, quam tu ipse, qui illis tam multa concedas[7]. Sed video tamen, apud te causas, ut dixi, valere[8] plus quam preces, ab iisque te moveri maxime, quorum iustissimum videas dolorem[9] in petendo. 31 11

In Q. Ligario conservando multis tu quidem gratum facies necessariis tuis, sed hoc, quæso, considera, quod soles. Possum fortissimos viros, Sabinos, tibi probatissimos, totumque agrum Sabinum, florem Italiæ ac robur rei publicæ, proponere. Nosti optimos[10] homines. Animadverte horum omnium maestitiam et dolorem. Huius T. Brocchi, de quo non dubito quid existimes, lacrimas squalorem- 32

---

[1] *coni e vest. codd.* (tametsi totus etc.) — acerbus, totus. [2] *codd.* — et. [3] ad. [4] Erravi, tem. feci. [5] ignoscas. [6] esse vid. [7] *codd.* (*E.*) — concedis. [8] *codd.* (*C. E.*) — rogantium valere. [9] dolor. vid. [10] optime.

33 que ipsius et filii vides. Quid de fratribus dicam? Noli, Cæsar, putare, de unius capite nos agere. Aut tres tibi Ligarii retinendi in civitate sunt aut tres e civitate exterminandi. Nam quodvis [1] exsilium his est optatius quam patria, quam domus, quam dii penates, uno illo exsulante. Si fraterne, si pie, si cum dolore faciunt, moveant te horum lacrimæ, moveat pietas, moveat germanitas; valeat tua vox illa, quæ vicit. Te enim dicere audiebamus, nos omnes adversarios putare, nisi qui nobiscum essent, te omnes, qui contra te non essent, tuos. Videsne igitur hunc splendorem, omnem hanc Brocchorum domum, hunc L. Marcium, C. Cæsetium, L. Corfidium, hos [2] omnes equites Romanos, qui adsunt veste mutata, non solum notos tibi, verum etiam probatos viros, qui tecum [3] fuerunt. Atque his irascebamur, hos requirebamus, his nonnulli etiam minabantur. Conserva igitur tuis suos, ut, quemadmodum cetera, quæ dicta sunt a te, sic hoc

12 34 verissimum reperiatur. Quod si penitus perspicere posses concordiam Ligariorum, omnes fratres tecum iudicares fuisse. An potest quisquam dubitare, quin, si Q. Ligarius in Italia esse potuisset, in eadem sententia futurus fuerit, in qua fratres fuerunt? Quis est, qui horum consensum conspirantem et pæne conflatum in hac prope æqualitate fraterna non noverit? qui hoc non sentiat, quidvis prius futurum fuisse, quam ut hi fratres diversas sententias fortunasque sequerentur? Voluntate igitur omnes tecum fuerunt, tempestate abreptus est unus; qui si consilio id fecisset, esset eorum similis, quos tu tamen

35 salvos esse voluisti. Sed ierit ad bellum; dissenserit [4] non a te solum, verum etiam a fratribus: hi te orant tui. Equidem, quum tuis omnibus negotiis interessem, memoria teneo, qualis T. [5] Ligarius quæstor urbanus fuerit erga te et dignitatem tuam. Sed parum est, me hoc meminisse; spero etiam te, qui oblivisci nihil soles, nisi iniurias, quoniam hoc est

---

[1] *codd. prope omnes.* — exterminandi. Quodvis. [2] *codd.* — hosce. [3] viros? Tecum. [4] *codd. (E.)* — discesserit. [5] *codd. (E. C.)* — tum T.

animi, quoniam etiam ingenii tui, te aliquid de huius illo quæstorio officio[1], etiam de aliis quibusdam quæstoribus reminiscentem, recordari. Hic igitur T. **36** Ligarius, qui tum nihil egit aliud (neque enim hæc divinabat), nisi ut tui[2] eum studiosum et bonum virum iudicares, nunc a te supplex fratris salutem petit; quam huius admonitus officio quum utrisque his dederis, tres fratres optimos et integerrimos non solum sibi ipsos[3] neque his tot ac talibus viris neque nobis necessariis[4], sed etiam rei publicæ condonaveris. Fac igitur, quod de homine nobilis- **37** simo et clarissimo fecisti[5] nuper in curia, nunc idem in foro de optimis et huic omni frequentiæ probatissimis fratribus. Ut concessisti illum senatui, sic da hunc populo, cuius voluntatem carissimam semper habuisti, et, si ille dies tibi gloriosissimus, populo Romano gratissimus fuit, noli, obsecro, dubitare, C. Cæsar, similem illi gloriæ laudem quam sæpissime quærere. Nihil est tam[6] populare quam bonitas, nulla de virtutibus tuis plurimis nec admirabilior nec gratior misericordia est. Homines enim **38** ad deos nulla re propius accedunt quam salutem hominibus dando. Nihil habet nec fortuna tua maius, quam ut possis, nec natura[7] melius, quam ut velis servare quam plurimos. Longiorem orationem causa forsitan postulat, tua certe natura breviorem. Quare, quum utilius esse arbitrer, te ipsum quam me[8] aut quemquam loqui tecum, finem iam faciam; tantum te admonebo[9], si illi absenti salutem dederis, præsentibus his omnibus te daturum.

---

[1] *codd. (E.)* — officio cogitantem; *cetera aliter distincta.*
[2] *coni. (Wund.) e vest. codd.* — ut tu eum tui. [3] ipsis.
[4] necessariis suis. [5] clarissimo, M. Marcello, fec. [6] est enim tam. [7] natura tua. [8] *codd. (E.)* — quam aut me.
[9] *E.* — te [ipsum] adm.

M. TULLII CICERONIS
PRO
REGE DEIOTARO
ORATIO.

Deiotarus, Gallogræciæ sive Galatiæ tetrarches, propter fidem Romanis præstitam a Cn. Pompeio Armeniæ minoris regno donatus et a senatu rex appellatus erat. Quum in bello civili Pompeium secutus esset, a Cæsare Armeniæ regno et parte reliquarum possessionum multatus est, partem et nomen regium retinuit. Sed quum inimicitias haberet cum filiæ marito, Saocondario, huiusque filio, Castore, hic eum Romæ apud Cæsarem dictatorem a. u. c. 709, a. Ch. n. 45, Q. Fabio Maximo, C. Trebonio Coss. suffectis, accusavit, quod ei apud se Pharnace debellato deversanti insidias fecisset, huiusque criminis testem dedit Phidippum, servum medicum regis, a legatis Deiotari, quibuscum Romam missus erat, præmiis abductum. Deiotarum Cicero, veterem amicum, intra privatos Cæsaris parietes defendit.

---

1 1 Quum in omnibus causis gravioribus, C. Cæsar, initio dicendi commoveri soleam vehementius, quam videtur vel usus vel ætas mea postulare, tum in hac causa ita me multa perturbant, ut, quantum mea fides studii mihi afferat ad salutem regis Deiotari defendendam, tantum facultatis timor detrahat. Primum dico pro capite fortunisque regis, quod ipsum, etsi non iniquum est, in tuo dumtaxat peri-

culo, tamen est ita inusitatum, regem reum capitis [1] esse, ut ante hoc tempus non sit auditum. Deinde 2 eum regem, quem ornare antea cuncto cum senatu solebam pro perpetuis eius in nostram rem publicam meritis, nunc contra atrocissimum crimen cogor defendere. Accedit, ut accusatorum alterius crudelitate, alterius indignitate conturber. Crudelem Castorem, ne dicam sceleratum et impium, qui nepos avum in capitis discrimen [2] adduxerit adolescentiæque suæ terrorem intulerit ei, cuius senectutem tueri et tegere debebat, commendationemque ineuntis ætatis ab impietate et ab scelere duxerit; avi servum, corruptum præmiis, ad accusandum dominum impulerit, a [3] legatorum pedibus abduxerit. Fugitivi 3 autem dominum accusantis et dominum absentem et dominum amicissimum nostræ rei publicæ quum os videbam, quum verba audiebam, non tam afflictam regiam condicionem dolebam, quam de fortunis communibus extimescebam. Nam, quum more maiorum de servo in dominum ne tormentis quidem quæri liceat, in qua quæstione dolor elicere veram vocem [4] possit etiam ab invito, exortus est servus, qui, quem in eculeo appellare non posset, eum accuset solutus. Perturbat me, C. Cæsar, etiam 4 2 illud interdum (quod tamen, quum te penitus recognovi, timere desino; re enim iniquum est, sed tua sapientia fit æquissimum); nam dicere apud eum de facinore, contra cuius vitam consilium facinoris inisse arguare, si per se ipsum consideres, grave est; nemo enim fere est, qui, sui periculi iudex, non sibi se æquiorem quam reo præbeat. Sed tua, Cæsar [5], præstans singularisque natura hunc mihi metum minuit. Non enim tam timeo, quid tu de rege Deiotaro, quam intelligo, quid de te ceteros velis iudicare. Moveor etiam loci ipsius insolentia, quod 5 tantam causam, quanta nulla umquam in disceptatione versata est, dico intra domesticos parietes, dico extra conventum et eam frequentiam, in qua oratorum studia niti solent; in tuis oculis, in tuo

---

[1] capitis reum. [2] *E.* — disc. cap. [3] *E. alii.* — et a. [4] veram voc. el. [5] *E. H. edd. vett.* — C. Cæsar.

ore vultuque acquiesco; te unum intueor; ad te unum omnis mea spectat oratio; quæ mihi ad spem obtinendæ veritatis gravissima sunt, ad motum animi et ad omnem impetum dicendi contentionemque le-
6 viora. Hanc enim, C. Cæsar, causam si in foro dicerem, eodem audiente et disceptante te, quantam mihi alacritatem populi Romani concursus afferret? Quis enim civis ei regi non faveret, cuius omnem ætatem in populi Romani bellis consumptam esse meminisset? Spectarem curiam, intuerer forum, cælum denique testarer ipsum. Sic, quum et deorum immortalium et populi Romani et senatus beneficia in regem Deiotarum recordarer, nullo modo
7 mihi deesse posset oratio. Quæ quoniam angustiora parietes faciunt, actioque maximæ causæ [1] debilitatur loco, tuum est, Cæsar, qui pro multis sæpe dixisti, quid mihi nunc [2] animi sit, ad te ipsum referre, quo facilius quum [3] æquitas tua tum audiendi diligentia minuat hanc perturbationem meam.

Sed antequam de accusatione ipsa dico, de accusatorum spe pauca dicam; qui quum videantur nec ingenio nec usu atque exercitatione rerum valere, tamen ad hanc causam non sine aliqua spe et
3 8 cogitatione venerunt. Iratum te regi Deiotaro fuisse non erant nescii; affectum illum quibusdam incommodis et detrimentis propter offensionem animi tui meminerant, [teque quum huic iratum, tum sibi amicum esse [4] cognoverant,] [5] quumque apud ipsum te de tuo periculo dicerent, fore putabant, ut in exulcerato animo facile fictum crimen insideret. Quamobrem hoc nos primum, Cæsar, metu [6], per fidem et constantiam et clementiam tuam, libera, ne residere in te ullam partem iracundiæ suspicemur. Per dexteram istam te [7] oro, quam regi Deiotaro hospes hospiti porrexisti, istam, inquam, dexteram non tam in bellis neque in proeliis quam in promissis et fide firmiorem. Tu illius domum inire, tu vetus hospitium renovare voluisti; te eius dii pe-

---

[1] causæ maxime. [2] nunc mihi. [3] *codd. (E.)* — tum. [4] *om.* esse. [5] *coni.* — *sine uncis.* [6] *E.* — metu, C. Cæsar. [7] te istam.

nates acceperunt; te amicum et placatum Deiotari regis aræ focique viderunt. Quum facile [exorari][1], 9 Cæsar, tum semel exorari soles. Nemo umquam te placavit inimicus, qui ullas resedisse in te simultatis reliquias senserit. Quamquam cui sunt inauditæ cum Deiotaro querelæ tuæ? Numquam tu illum accusavisti ut hostem, sed ut amicum officio parum functum, quod propensior in Cn. Pompeii amicitiam fuisset quam in tuam; cui tamen ipsi rei veniam te daturum fuisse dicebas, si, quum auxilia Pompeio vel etiam filium misisset, ipse ætatis excusatione[2] usus esset. Ita quum maximis eum rebus liberares, perparvam amicitiæ culpam relinquebas. Itaque non 10 solum in eum non animadvertisti, sed omni metu liberavisti, hospitem agnovisti, regem reliquisti. Neque enim ille odio tui progressus, sed errore communi lapsus est. Is rex, quem senatus hoc nomine sæpe honorificentissimis decretis appellavisset, quique eum[3] ordinem ab adolescentia gravissimu msanctissimumque duxisset, iisdem rebus est perturbatus, homo longinquus et alienigena, quibus nos in media re publica nati semperque versati. Quum audiret, 11 4 senatus consentientis auctoritate arma sumpta, consulibus, prætoribus, tribunis plebis, nobis imperatoribus rem publicam defendendam datam, movebatur animo et vir huic imperio amicissimus de salute populi Romani extimescebat, in qua etiam suam esse[4] inclusam videbat. In summo tamen timore quiescendum sibi esse arbitrabatur. Maxime vero perturbatus est, ut audivit, consules ex Italia profugisse omnesque consulares (sic enim ei[5] nuntiabatur), cunctum senatum, totam Italiam esse effusam. Talibus enim nuntiis et rumoribus patebat ad Orientem via, nec ulli veri subsequebantur. Nihil ille de condicionibus tuis, nihil de studio concordiæ et pacis, nihil de conspiratione audiebat certorum hominum contra dignitatem tuam. Quæ quum ita essent, tamen usque eo se tenuit, quoad a Cn. Pompeio ad eum legati litteræque venerunt. Ignosce, ignosce, Cæsar, si 12

---

[1] *codd. edd. vett.* orari. — *sine uncis.* [2] *codd. (E.)* — exc. ætatis. [3] *codd.* — illum. [4] *codd. (E.)* — *om.* esse. [5] *om.* ei.

eius viri auctoritati rex Deiotarus cessit, quem nos omnes secuti sumus; ad[1] quem quum dii atque homines omnia ornamenta congessissent, tum tu ipse plurima et maxima. Neque enim, si tuæ res gestæ ceterorum laudibus obscuritatem attulerunt, idcirco Cn. Pompeii memoriam amisimus. Quantum nomen eius fuerit, quantæ opes, quanta in omni genere bellorum gloria, quanti honores populi Romani, quanti senatus, quanti tui, quis ignorat? Tanto ille superiores vicerat gloria, quanto tu omnibus præstitisti. Itaque Cn. Pompeii bella, victorias, triumphos, consulatus admirantes numerabamus, tuos enumerare

5 13 non possumus. Ad eum igitur rex Deiotarus venit hoc misero fatalique bello, quem antea iustis hostilibusque bellis adiuverat, quocum erat non hospitio solum, verum etiam familiaritate coniunctus, et venit vel rogatus, ut amicus, vel accersitus[2], ut socius, vel evocatus, ut is, qui senatui parere didicisset, postremo venit ut ad fugientem, non ut ad insequentem, id est, ad periculi, non ad victoriæ societatem. Itaque, Pharsalico proelio facto, a Pompeio discessit; spem infinitam persequi noluit; vel officio, si quid debuerat, vel errori, si quid nescierat, satisfactum esse duxit; domum se contulit, teque Alexandrinum bellum gerente, utilitatibus tuis paruit.

14 Ille exercitum Cn. Domitii, amplissimi viri, suis tectis et copiis sustentavit; ille Ephesum ad eum, quem tu ex tuis fidelissimum et probatissimum [omnibus][3] delegisti, pecuniam misit; ille iterum, ille tertio, auctionibus factis, pecuniam dedit, qua ad bellum uterere; ille corpus suum periculo obiecit, tecumque in acie contra Pharnacem fuit, tuumque hostem esse duxit suum. Quæ quidem a te in eam partem accepta sunt, Cæsar[4], ut eum amplissimo regis honore et nomine affeceris.

15 Is igitur, non modo a te periculo liberatus, sed etiam honore amplissimo ornatus, arguitur domi te suæ interficere voluisse; quod tu, nisi eum furiosissimum iudicas, suspicari profecto non potes.

---

[1] *E. in ord., alii, Arusian. Mess.* — in. [2] *codd.* — arcessitus. [3] *sine uncis.* [4] *Codd. edd. vett.* — C. Cæsar.

Ut enim omittam, cuius tanti sceleris fuerit in conspectu deorum penatium necare hospitem, cuius tantæ importunitatis omnium gentium atque omnis memoriæ clarissimum lumen exstinguere, cuius tantæ ferocitatis victorem orbis terrarum non extimescere, cuius tam inhumani et ingrati animi, a quo rex appellatus esset, in eo tyrannum inveniri, ut hæc omittam, cuius tanti furoris fuit omnes reges, quorum multi erant finitimi, omnes liberos populos, omnes socios, omnes provincias, omnia denique omnium arma contra se unum excitare? Quonam ille modo cum regno, cum domo, cum coniuge, cum carissimo filio distractus esset, tanto scelere non modo perfecto, sed etiam cogitato? At, credo, hæc 16 **6** homo inconsultus et temerarius non videbat. Quis consideratior illo? quis tectior? quis prudentior? Quamquam hoc loco Deiotarum non tam ingenio et prudentia quam fide et religione vitæ defendendum puto. Nota tibi est hominis probitas, C. Cæsar [1], noti mores, nota constantia. Cui porro, qui modo populi Romani nomen audivit, Deiotari integritas, gravitas, virtus, fides non audita est? Quod igitur facinus nec in hominem imprudentem caderet [2] propter metum præsentis exitii, nec in facinorosum, nisi esset idem amentissimus; id vos et a viro optimo et ab homine minime stulto cogitatum esse confingitis. At quam non modo non credibiliter, 17 sed ne suspiciose quidem! Quum, inquit, in castellum Luceium venisses et domum regis, hospitis tui, devertisses, locus erat quidam, in quo erant ea composita, quibus te rex [3] munerare constituerat. Huc te e balneo, priusquam accumberes, ducere volebat. Erant enim armati, qui te interficerent, in eo ipso loco collocati. En crimen, en causa, cur regem fugitivus, dominum servus accuset. Ego mehercules, Cæsar [4], initio, quum est ad me ista causa delata, Phidippum medicum, servum regium, qui cum legatis missus esset, ab isto adolescente esse

[1] est, C. Cæs., hom. prob. [2] cadere posset. [3] *Codd. edd. vett.* — rex te. [4] *codd. edd. vett.* — mehercule, C. Cæs.

corruptum, hac[1] sum suspicione[2] percussus: Medicum indicem subornavit; finget videlicet aliquod crimen veneni. Etsi a veritate longe, tamen a consuetudine criminandi non multum res abhorrebat.
18 Quid ait medicus? Nihil de veneno. At id fieri potuit primo occultius in potione, in[3] cibo; deinde etiam impunius fit, quod, quum est factum, negari potest. Si palam te interemisset, omnium in se gentium non solum odia, sed etiam arma convertisset; si veneno, Iovis ille[4] quidem hospitalis numen numquam celare potuisset, homines fortasse celasset. Quod igitur et conari occultius[5] et efficere cautius potuit, id tibi, et medico callido et servo, ut putabat, fideli, non credidit, de armis, de ferro, de insi-
19 diis celare te noluit? At quam festive crimen contexitur! Tua te, inquit, eadem, quæ semper, fortuna
7 servavit: negavisti tum te inspicere velle. Quid postea? an Deiotarus, re illo tempore non perfecta, continuo dimisit exercitum? Nullus erat alius insidiandi locus? At eodem te, quum coenavisses, rediturum dixeras, itaque fecisti. Horam unam aut duas eodem loco armatos, ut collocati fuerant, retinere magnum fuit? Quum in convivio comiter et iucunde fuisses, tum illuc isti, ut dixeras. Quo in loco Deiotarum talem erga te cognovisti, qualis rex Attalus in P. Africanum fuit, cui magnificentissima dona, ut scriptum legimus, usque ad Numantiam misit ex Asia, quæ Africanus inspectante exercitu accepit. Quod quum præsens Deiotarus regio et animo et more
20 fecisset, tu in cubiculum discessisti. Obsecro, Cæsar, repete illius temporis[6] memoriam; pone illum ante oculos diem; vultus hominum te intuentium atque admirantium recordare. Num quæ trepidatio? num qui tumultus? num quid nisi moderate, nisi quiete, nisi ex hominis gravissimi et sanctissimi disciplina? Quid igitur causæ excogitari potest, cur te lotum
21 voluerit, coenatum noluerit occidere? In posterum, inquit, diem distulit, ut, quum in castellum Luceium

---

[1] *om.* hac *errore.* [2] *codd. edd vett.* — suspic. sum. [3] vel in. [4] illius. [5] occultius conari. [6] *codd. edd. vett.* — temp. ill.

ventum esset, ibi cogitata perficeret. Non video causam mutandi loci[1], sed tamen acta res criminose est. Quum, inquit, vomere post coenam te[2] velle dixisses, in balneum te ducere coeperunt; ibi enim erant insidiæ. At te eadem tua[3] fortuna servavit; in cubiculo malle[4] dixisti. Dii te perduint, fugitive! ita non modo nequam et improbus, sed etiam fatuus et amens es. Quid? ille signa ænea in insidiis posuerat, quæ e balneo in cubiculum transferri non possent? Habes crimina insidiarum; nihil enim dixit amplius. Horum, inquit, eram conscius. Quid tum? ita ille demens[5] erat, ut eum, quem tanti sceleris conscium[6] haberet[7], a se dimitteret? Romam etiam mitteret, ubi et inimicissimum sciret esse nepotem suum et C. Cæsarem, cui fecisset insidias, præsertim quum is unus esset, qui posset de absente se indicare? Et fratres meos, inquit, quod **22** erant conscii, in vincula coniecit. Quum igitur eos vinciret, quos secum habebat, te solutum Romam mittebat, qui eadem scires, quæ illos scire dicis?

8 Reliqua pars accusationis duplex fuit, una, regem semper in speculis fuisse, quum a te animo esset alieno, altera, exercitum eum contra te magnum comparasse. De exercitu dicam breviter, ut cetera. Numquam eas copias rex Deiotarus habuit, quibus inferre bellum populo Romano posset, sed quibus fines suos ab excursionibus et latrociniis hostium[8] tueretur et imperatoribus nostris auxilia mitteret. Atque antea quidem maiores copias alere poterat, nunc exiguas vix tueri potest. At misit ad **23** Cæcilium, nescio quem; sed eos, quos misit, quod ire noluerunt, in vincula coniecit. Non quæro, quam veri simile sit, aut non habuisse regem, quos mitteret, aut eos, quos misisset, non paruisse, aut, qui dicto audientes in tanta re non fuissent, eos vinctos potius quam necatos[9]. Sed tamen quum ad Cæci-

---

[1] *codd. (E.)* — loci mut. [2] *codd. (E.)* — te post coenam. [3] eadem tua illa. [4] *H., vestig. multorum (Col.* in cubiculum malle *etc.)* — in cubiculum te ire malle. [5] *codd. (E.)* — dem. ille. [6] *codd. (E.)* — consc. t. sceleris [7] habebat. [8] excurs. hostium et latr. [9] necatos [fuisse].

lium mittebat, utrum causam illam victam esse nesciebat, an Cæcilium istum magnum hominem putabat? quem profecto is, qui optime nostros homines novit, vel quia non nosset, vel si nosset [1], contem-
24 neret. Addit [2] etiam illud, equites non optimos misisse. Credo [3], Cæsar, nihil ad tuum equitatum; sed misit ex iis, quos habuit, electos. Ait, nescio quem ex eo numero servum iudicatum. Non arbitror, non audivi; sed in eo, etiamsi accidisset, culpam regis nullam fuisse arbitrarer.

9 Alieno autem a te animo quomodo? [4] Speravit, credo, difficiles tibi Alexandriæ fore exitus propter regionum [5] naturam et fluminis. At eo tempore ipso [6] pecuniam dedit, exercitum aluit, ei, quem Asiæ præfeceras, nulla in re defuit. Tibi victori non solum ad hospitium, sed ad periculum etiam atque
25 aciem [7] præsto fuit. Secutum est bellum Africanum. Graves de te rumores [8]; qui etiam furiosum illum Cæcilium excitaverunt. Quo tum rex [9] animo fuit? qui auctionatus sit seseque spoliare [10] maluerit, quam tibi pecuniam non subministrare. At eo, inquit, tempore ipso Nicæam Ephesumque mittebat, qui rumores Africanos exciperent et celeriter ad se referrent. Itaque quum esset ei nuntiatum, Domitium naufragio perisse, te in castello circumsederi [11], de Domitio dixit versum Græcum eadem sententia, qua etiam nos habemus Latinum: *Pereant amici, dum una inimici intercidant.* Quod ille, si esset tibi inimicissimus, numquam tamen dixisset; ipse enim mansuetus, versus immanis. Qui autem Domitio poterat esse amicus, qui tibi esset inimicus? Tibi porro inimicus cur esset, a quo quum vel interfici belli lege potuisset, regem et se et filium suum consti-
26 tutos esse meminisset? Quid? deinde furcifer quo progreditur? Ait, hac lætitia Deiotarum elatum vino se obruisse in convivioque nudum saltavisse. Quæ

---

[1] *codd. multi (E. C.)* — vel quia nosset vel quia non nosset. [2] Addidit. [3] *Haun. al. ed. 1472.* — Veteres, credo. [4] animo fuit. Quomodo? [5] *codd. (E.)* — regionis. [6] ipso temp. [7] *codd. (E.)* — atque ad ac. [8] rumores sparsi. [9] tum erga te rex. [10] exspoliare. [11] *codd. (E.)* — circumsideri.

crux huic fugitivo potest satis supplicii afferre? Deiotarum saltantem quisquam aut ebrium vidit umquam? Omnes in illo sunt regiæ[1] virtutes, quod te, Cæsar, ignorare non arbitror, sed præcipue singularis et admiranda frugalitas. Etsi hoc verbo scio laudari regem[2] non solere. Frugi hominem dici, non multum habet laudis in rege; fortem, iustum, severum, gravem, magnanimum, largum, beneficum, liberalem, hæ sunt regiæ laudes, illa privata est. Ut volet quisque, accipiat; ego tamen frugalitatem, id est, modestiam et temperantiam, virtutem maximam[3] iudico. Hæc in illo est ab ineunte ætate quum a cuncta Asia, quum a[4] magistratibus legatisque nostris, tum ab equitibus Romanis, qui in Asia negotiati sunt, perspecta et cognita. Multis 27 ille quidem gradibus officiorum erga rem publicam nostram ad hoc regium nomen ascendit; sed tamen quidquid a bellis populi Romani vacabat, cum hominibus nostris consuetudines, amicitias, res rationesque iungebat, ut non solum tetrarches[5] nobilis, sed etiam[6] optimus paterfamilias et diligentissimus agricola et pecuarius haberetur. Qui igitur adolescens, nondum tanta gloria præditus, nihil umquam nisi severissime et gravissime fecerit, is ea existimatione eaque ætate saltavit? Imitari, Castor, potius 28 10 avi[7] mores disciplinamque debebas quam optimo et clarissimo viro fugitivi ore maledicere. Quod si saltatorem avum habuisses neque eum virum, unde pudoris pudicitiæque exempla peterentur, tamen hoc maledictum minime in illam ætatem conveniret. Quibus ille studiis ab ineunte ætate se imbuerat, non saltandi, sed bene ut armis, optime ut equis uteretur, ea tamen illum cuncta iam, exacta ætate[8], defecerant. Itaque Deiotarum quum plures in equum sustulissent, quod hærere in eo senex posset, admirari solebamus. Hic vero adolescens, qui meus

---

[1] *codd.* — sunt in illo rege regiæ v. [2] *codd.* *(E.)* — reges. [3] esse maximam. [4] *codd:* *(E.)* — tum a *(bis)*. [5] *codd.* *(E.)* — tetrarcha. [6] *codd.* *(E.)* — *om.* etiam. [7] potius, Castor, avi tui. [8] *codd.* — ætate exacta.

in Cilicia miles, in Græcia commilito fuit, quum in illo nostro exercitu equitaret cum suis delectis equitibus, quos una cum eo ad Pompeium pater miserat, quos concursus facere solebat? quam se iactare? quam ostentare? quam nemini in illa causa studio
29 et cupiditate concedere? Quum vero, exercitu amisso, ego, qui pacis semper auctor[1], post Pharsalicum proelium suasor fui armorum non deponendorum, sed abiiciendorum, hunc ad meam auctoritatem non potui adducere, quod et ipse ardebat studio illius[2] belli et patri satisfaciendum esse arbitrabatur. Felix ista domus, quæ non impunitatem solum adepta sit, sed accusandi etiam[3] licentiam; calamitosus Deiotarus, qui ab eo, qui in iisdem castris fuerit, non modo apud te, sed etiam a suis accusetur![4] Vos vestra secunda fortuna, Castor, non potestis sine propinquorum calamitate esse contenti?

11 30 Sint sane inimicitiæ; quæ esse non debebant; rex enim Deiotarus vestram familiam abiectam et obscuram e tenebris in lucem evocavit. Quis tuum patrem antea, qui esset, quam cuius gener esset, audivit? Sed quamvis ingrate et impie necessitudinis nomen repudiaretis[5], tamen inimicitias hominum more gerere poteratis, non ficto crimine insectari, non expetere vitam, non capitis arcessere. Esto; concedatur hæc quoque acerbitas[6] et odii magnitudo; adeone, ut omnia vitæ salutisque communis atque etiam humanitatis iura violentur? Servum sollicitare verbis, spe promissisque corrumpere, abducere domum, contra dominum armare, hoc est non uni propinquo, sed omnibus familiis nefarium bellum indicere. Nam ista corruptela servi si non modo impunita fuerit, sed etiam a tanta anctoritate approbata, nulli parietes nostram salutem, nullæ leges, nulla iura custodient. Ubi enim id, quod intus est atque nostrum, impune evolare potest con-

---

[1] *coni. e codd. vestig.* — Quum vero, c. a., e., q. p. auctor semper (*codd.* s. a.), post Pharsalicum autem proel. suasor fuissem *etc.* [2] *Haun., all.* — ipsius. [3] *codd. (E.)* — etiam acc. [4] *F. (coni. Or.)*: qui non modo ab eo, qui — fuerit, apud te, sed *etc.* [5] repudiaritis. [6] acerbitatis.

traque nos pugnare, fit in dominatu servitus, in servitute dominatus. O tempora, o mores! 31 Cn. Domitius ille, quem nos pueri consulem, censorem, pontificem maximum vidimus, quum tribunus plebis M. Scaurum, principem civitatis, in iudicium populi vocasset, Scaurique servus ad eum clam domum venisset et crimina in dominum delaturum se esse dixisset, apprehendi[1] hominem iussit ad Scaurumque deduci. Vide, quid intersit; etsi inique Castorem cum Domitio comparo; sed tamen ille inimico servum remisit, tu ab avo abduxisti; ille incorruptum audire noluit, tu corrupisti; ille adiutorem servum contra dominum repudiavit, tu etiam accusatorem adhibuisti. 32 At semel iste est corruptus a vobis. Nonne, quum esset productus et quum tecum fuisset, refugit ad legatos? nonne ad[2] hunc Cn. Domitium venit? nonne, audiente hoc Ser. Sulpicio, clarissimo viro, qui tum casu apud Domitium coenabat, et hoc T. Torquato, optimo adolescente, se a te corruptum, tuis promissis in fraudem impulsum esse confessus est? 12 Quæ est ista tam impotens[3], tam crudelis, tam immoderata inhumanitas? Idcirco in hanc urbem venisti, ut huius urbis iura et exempla corrumperes domesticaque inhumanitate[4] nostræ civitatis humanitatem inquinares?

33 At quam acute collecta crimina! Blesamius, inquit, (eius enim nomine, optimi viri[5] nec tibi ignoti, maledicebat tibi,) ad regem scribere solebat, te in invidia esse, tyrannum existimari; statua inter reges posita animos hominum vehementer offensos; plaudi tibi non solere. Nonne intelligis, Cæsar, ex urbanis malevolorum sermunculis hæc ab istis esse collecta? Blesamius tyrannum Cæsarem scriberet? Multorum enim capita civium[6] viderat, multos iussu Cæsaris vexatos, verberatos, necatos, multas afflictas et eversas domos, armatis militibus refertum forum. Quæ semper in civili victoria sensimus, ea te victore non vidimus. 34 Solus[7], inquam, es, C. Cæsar, cuius

---

[1] *codd.* (*E.*) — prehendi. [2] nonne etiam ad. [3] impudens.' [4] immanitate. [5] viri opt. [6] civium capita. [7] Solus, solus.

in victoria ceciderit nemo nisi armatus. Et quem nos liberi, in summa populi Romani libertate nati, non modo non tyrannum, sed etiam clementissimum in victoria ducimus, is Blesamio, qui vivit in regno, tyrannus videri potest? Nam de statua quis queritur, una præsertim, quum tam multas videat? Valde enim invidendum est eius statuis, cuius tropæis non invidemus. Nam si locus affert invidiam, nullus est [1], ad statuam quidem, rostris clarior. De plausu autem quid respondeam? qui nec desideratus umquam a te est et nonnumquam, obstupefactis hominibus, ipsa admiratione compressus est et fortasse eo prætermissus, quia nihil vulgare te dignum videri potest.

13 35 Nihil a me arbitror prætermissum, sed aliquid ad extremam causæ partem reservatum. Id autem aliquid est, te ut plane Deiotaro reconciliet oratio mea. Non enim iam metuo, ne tu illi succenseas; illud vereor, ne tibi illum succensere aliquid suspicere; quod abest longissime, mihi crede, Cæsar. Quid enim retineat per te, meminit, non quid amiserit, neque se a te multatum arbitratur, sed, quum existimares [2], multis tibi multa esse tribuenda, quo minus a se, qui in altera parte fuisset, ea sumeres, 36 non recusavit. Etenim si Antiochus Magnus ille, rex Asiæ, quum, posteaquam a L. Scipione [3] devictus est [4], Tauro tenus regnare iussus esset omnemque hanc Asiam, quæ est nunc nostra provincia, amisisset, dicere est solitus, benigne sibi a populo Romano factum esse [5], quod nimis magna procuratione liberatus modicis regni terminis uteretur, potest multo facilius se Deiotarus consolari. Ille enim furoris multam sustulerat [6], hic erroris. Omnia tu Deiotaro, Cæsar, tribuisti, quum et ipsi et filio nomen regium concessisti. Hoc nomine retento atque servato [7], nullum beneficium populi Romani, nullum iudicium de se senatus imminutum putat. Magno animo et erecto est, nec umquam succumbet inimicis, ne

---

[1] locus est. [2] *codd. (E)* — existimaret. [3] *codd.* — a Scipione. [4] *coni. Lambini.* — *om.* est. [5] *E.* — esse fact. [6] *Col.* — sustinuerat. [7] conservato.

fortunæ quidem. Multa se arbitratur et peperisse 37
ante factis et habere in animo atque virtute, quæ
nullo modo possit amittere. Quæ enim fortuna aut
quis casus aut quæ tanta possit iniuria omnium imperatorum de Deiotaro decreta delere? Ab omnibus
enim est ornatus [1], qui, posteaquam in castris esse
potuit per ætatem, in Asia, Cappadocia, Ponto, Cilicia, Syria bella gesserunt. Senatus vero iudicia de
illo tam multa tamque honorifica, quæ publicis populi
Romani litteris monumentisque consignata sunt, quæ
umquam vetustas obruet aut quæ tanta delebit oblivio? Quid de virtute eius dicam? de [2] magnitudine animi, gravitate, constantia? quæ omnes docti
atque sapientes summa, quidam etiam sola bona esse
dixerunt, hisque non modo ad bene, sed etiam ad
beate vivendum contentam esse virtutem [3]. Hæc ille 38
reputans et dies noctesque cogitans non modo tibi
non succenset (esset enim non solum ingratus, sed
etiam amens), verum omnem tranquillitatem et quietem senectutis acceptam refert clementiæ tuæ. Quo 14
quidem animo quum antea fuit, tum non dubito, quin
tuis litteris, quarum exemplum legi, quas ad eum
Tarracone huic Blesamio dedisti, se magis etiam
erexerit ab omnique sollicitudine abstraxerit. Iubes
enim eum bene sperare et bono esse animo, quod
scio te non frustra scribere solere. Memini enim,
iisdem fere verbis ad me te scribere, meque tuis
litteris bene sperare non frustra esse iussum. Laboro equidem regis Deiotari causa, quocum mihi 39
amicitiam res publica conciliavit, hospitium voluntas
utriusque coniunxit, familiaritatem consuetudo attulit,
summam vero necessitudinem magna eius officia in [4]
me et in exercitum meum effecerunt; sed quum de
illo laboro, tum de multis amplissimis viris, quibus
semel ignotum a te esse oportet, nec beneficium
tuum in dubium vocari, nec hærere in animis hominum sollicitudinem sempiternam, nec accidere, ut
quisquam [te] [5] timere incipiat eorum, qui sint semel

---

[1] Ab omn. enim iis orn. est. [2] *E. H. all.* — quid de.
[3] *E. H. edd. vett.* — virtutem esse. [4] et in me. [5] *om.*
E. — *sine uncis.*

40 a te[1] liberati timore. Non debeo, C. Cæsar, quod fieri solet in tantis periculis, tentare, quonam modo dicendo misericordiam tuam commovere possim. Nihil opus est. Occurrere solet ipsa[2] supplicibus et calamitosis, nullius oratione evocata. Propone tibi duos reges et id animo contemplare, quod oculis non potes. Dabis profecto misericordiæ, quod iracundiæ denegavisti. Multa sunt tuæ clementiæ monumenta, sed maxime eorum incolumitates, quibus salutem dedisti. Quæ si in privatis gloriosa sunt, multo magis commemorabuntur in regibus. Semper regium nomen in hac civitate sanctum fuit, sociorum

15 41 vero regum et amicorum sanctissimum. Quod nomen hi reges ne amitterent, te victore, timuerunt; retentum vero et a te confirmatum posteris etiam suis tradituros esse confido. Corpora sua[3] pro salute regum suorum hi legati tibi regii tradunt, Hieras et Blesamius et Antigonus, tibi nobisque omnibus iam diu noti, eademque fide et virtute præditus Dorylaus, qui nuper cum Hiera legatus est ad te missus, quum[4] regum amicissimi, tum tibi etiam, ut spero, probati.

42 Exquire de Blesamio, numquid ad regem contra dignitatem tuam scripserit. Hieras quidem causam omnem suscipit et criminibus illis pro rege se supponit reum. Memoriam tuam implorat, qua vales plurimum; negat umquam se a te in Deiotari tetrarchia pedem discessisse; in primis finibus tibi se præsto fuisse dicit, usque ad ultimos prosecutum; quum e balneo exisses, tecum se fuisse, quum illa munera inspexisses coenatus, quum in cubiculo recubuisses, eandemque assiduitatem tibi se præbuisse postridie.

43 Quamobrem, si quid eorum, quæ obiecta sunt, cogitatum sit, non recusat, quin id suum facinus[5] iudices. Quocirca, C. Cæsar, velim existimes, hodierno die sententiam tuam aut cum summo dedecore miserrimam pestem importaturam esse regibus aut incolumem famam cum salute; quorum alterum optare, illorum crudelitatis est; alterum conservare, clementiæ tuæ.

---

[1] *codd. (E. H.)* — semel a te sint. [2] *codd. (E.)* — ipsa solet. [3] *codd. (E.)* — vero sua. [4] *codd. (E.)* — tum. [5] *codd. (E.)* — fac. suum.

M. TULLII CICERONIS
IN
M. ANTONIUM
ORATIO PHILIPPICA PRIMA.

Interfecto Idibus Martiis a. p. u. c. 710, a. Ch. n. 44 C. Iulio Cæsare, Cicero initio in componendo rei publicæ statu elaboravit; deinde quum M. Antonius consul, fretus opibus Cæsarianorum et infima plebe, omnia perturbaret et per vim ageret, alter consul, P. Cornelius Dolabella, non multo melior esset, Cæsaris interfectores urbe cederent, primum rure in villis suis versatus est, tum discedere in Græciam statuit, ut initio proximi anni, quum novi consules rem publicam administrarent, reverteretur. Sed ex Sicilia Græciam petens ad agrum Rheginum delatus est, quumque ibi transitum opperiens commoraretur, lætis de rebus urbanis et spe concordiæ rumoribus commotus est, ut in urbem redire constitueret. Sed ibi eundem, quem reliquerat, rerum statum offendit. Quum Kalendis Septembribus in senatu, qui in æde Concordiæ habebatur, non fuisset, M. Antonius, ira incensus, vehementissime in eum absentem invectus est. Postero die (IV Non. Sept.) Cicero in senatum venit, absente Antonio, et hanc orationem de consilio itineris sui, de Antonii in se iniuria, de consulum rei publicæ administratione habuit, quæ prima est earum, quas M. Antonii consiliis rei publicæ perdendæ oppositas

ipse Philippicas exemplo earum, quas Demosthenes in Philippum Macedonem habuit, inscripsisse traditur.

---

1 1 Antequam de re publica, patres conscripti, dicam ea, quæ dicenda hoc tempore arbitror, exponam vobis breviter consilium et profectionis et reversionis meæ. Ego quum sperarem, aliquando ad vestrum consilium auctoritatemque rem publicam esse revocatam, manendum mihi statuebam quasi in vigilia quadam consulari ac senatoria. Nec vero usquam discedebam nec a re publica deiiciebam oculos ex eo die, quo in ædem Telluris convocati sumus. In quo templo, quantum in me fuit, ieci fundamenta pacis Atheniensiumque renovavi vetus exemplum; Græcum etiam verbum usurpavi, quo tum in sedandis discordiis usa erat civitas illa, atque omnem memoriam discordiarum oblivione sempiterna delen-2 dam censui. Præclara tum oratio M. Antonii, egregia etiam voluntas; pax denique per eum et per liberos eius cum præstantissimis civibus confirmata est. Atque his principiis reliqua consentiebant. Ad deliberationes eas, quas habebat domi de re publica, principes civitatis adhibebat; ad hunc ordinem res optimas deferebat; nihil tum, nisi quod erat notum omnibus, in C. Cæsaris commentariis reperiebatur; summa constantia ad ea, quæ quæsita erant, respon-3 debat. Num qui exsules restituti? unum aiebat, præterea neminem. Num immunitates datæ? nullæ, respondebat. Assentiri etiam nos Ser. Sulpicio, clarissimo viro, voluit, ne qua tabula post Idus Martias ullius decreti Cæsaris aut beneficii figeretur. Multa prætereo eaque præclara; ad singulare enim M. Antonii factum festinat oratio. Dictaturam, quæ iam vim regiæ potestatis obsederat, funditus ex re publica sustulit; de qua ne sententias quidem diximus; scriptum senatusconsultum, quod fieri vellet, attulit, quo recitato auctoritatem eius summo studio secuti sumus eique amplissimis verbis per senatusconsultum 2 4 gratias egimus. Lux quædam videbatur oblata, non

modo regno, quod pertuleramus, sed etiam regni timore sublato, magnumque pignus ab eo rei publicæ datum, se liberam civitatem esse velle, quum dictatoris nomen, quod sæpe iustum fuisset, propter perpetuæ dictaturæ recentem memoriam funditus ex re publica sustulisset. Liberatus periculo cædis paucis 5 post diebus senatus; uncus impactus est fugitivo illi, qui in C. Marii nomen invaserat. Atque hæc omnia communiter cum collega; alia porro propria Dolabellæ; quæ, nisi collega abfuisset, credo eis futura fuisse communia. Nam quum serperet in urbe infinitum malum, idque manaret in dies latius, iidemque bustum in foro facerent, qui illam insepultam sepulturam effecerant, et quotidie magis magisque perditi homines cum sui similibus servis tectis ac templis urbis minarentur, talis animadversio fuit Dolabellæ quum in audaces sceleratosque servos tum in impuros et nefarios liberos, talisque eversio illius exsecratæ columnæ, ut mihi mirum videatur, tam valde reliquum tempus ab illo uno die dissensisse. Ecce 6 enim Kalendis Iuniis, quibus ut adessemus edixerant, mutata omnia: Nihil per senatum, multa et magna per populum, et absente populo et invito; consules designati negabant se audere in senatum venire; patriæ liberatores urbe carebant ea, cuius a cervicibus iugum servile deiecerant, quos tamen ipsi consules et in contionibus et in omni sermone laudabant; veterani qui appellabantur, quibus hic ordo diligentissime caverat, non ad conservationem earum rerum, quas habebant, sed ad spem novarum prædarum incitabantur. Quæ quum audire mallem quam videre, haberemque ius legationis liberum, ea mente discessi, ut adessem Kalendis Ianuariis, quod initium senatus cogendi fore videbatur.

Exposui, patres conscripti, profectionis consi- 7 3 lium; nunc reversionis, quæ plus admirationis habet, breviter exponam. Quum Brundisium iterque illud, quod tritum in Græciam est, non sine causa vitavissem, Kalendis Sextilibus veni Syracusas, quod ab ea urbe transmissio in Græciam laudabatur; quæ tamen urbs mihi coniunctissima plus una me nocte cupiens retinere non potuit. Veritus sum, ne meus

repentinus ad meos necessarios adventus suspicionis aliquid afferret, si essem commoratus. Quum autem me ex Sicilia ad Leucopetram, quod est promontorium agri Rhegini, venti detulissent, ab eo loco conscendi, ut transmitterem; nec ita multum provectus, reiectus austro sum in eum ipsum locum, unde 8 conscenderam. Quumque intempesta nox esset, mansissemque in villa P. Valerii, comitis et familiaris mei, postridieque apud eundem, ventum exspectans, manerem, municipes Rhegini complures ad me venerunt; ex his quidam Roma recentes, a quibus primum accipio M. Antonii contionem, quæ mihi ita placuit, ut, ea lecta, de reversione primum coeperim cogitare. Nec ita multo post edictum Bruti affertur et Cassii; quod quidem mihi, fortasse quod eos plus etiam rei publicæ quam familiaritatis gratia diligo, plenum æquitatis videbatur. Addebant præterea (fit enim plerumque, ut ii, qui boni quid volunt afferre, affingant aliquid, quo faciant id, quod nuntiant, lætius), rem conventuram; Kalendis [Sextilibus] [1] senatum frequentem fore; Antonium, repudiatis malis suasoribus, remissis provinciis Galliis, 4 9 ad auctoritatem senatus esse rediturum. Tum vero tanta sum cupiditate incensus ad reditum, ut mihi nulli neque remi neque venti satisfacerent, non quo me ad tempus occursurum non putarem, sed ne tardius, quam cuperem, rei publicæ gratularer. Atque ego celeriter Veliam devectus Brutum vidi; quanto meo dolore, non dico. Turpe mihi ipsi videbatur, in eam urbem me audere reverti, ex qua Brutus cederet, et ibi velle tuto esse, ubi ille non posset. Neque vero illum similiter, atque ipse eram, commotum esse vidi. Erectus enim maximi ac pulcherrimi facti sui conscientia nihil de suo casu, multa 10 de vestro querebatur. Exque eo primum cognovi, quæ Kalendis Sextilibus in senatu fuisset L. Pisonis oratio; qui quamquam parum erat (id enim ipsum [2] a Bruto audieram), a quibus debuerat, adiutus, tamen et Bruti testimonio (quo quid potest esse gravius?) et omnium prædicatione, quos postea vidi,

---

[1] *coni. — sine uncis.* [2] ipso *errore.*

magnam mihi videbatur gloriam consecutus. Hunc igitur ut sequerer, properavi, quem præsentes non sunt secuti, non ut proficerem aliquid (neque enim sperabam id, nec præstare poteram), sed ut, si quid mihi humanitus accidisset (multa autem impendere videntur præter naturam etiam præterque fatum), huius tamen diei vocem testem rei publicæ relinquerem meæ perpetuæ erga se voluntatis.

11 Quoniam utriusque consilii causam, patres conscripti, probatam vobis esse confido, priusquam de re publica dicere incipio, pauca querar de hesterna M. Antonii iniuria; cui sum amicus, idque me nonnullo eius officio debere esse præ me semper tuli. 5 Quid tandem erat causæ, cur in senatum hesterno die tam acerbe cogerer? Solusne aberam? an non sæpe minus frequentes fuistis? an ea res agebatur, ut etiam ægrotos deferri oporteret? Hannibal, credo, erat ad portas, aut de Pyrrhi pace agebatur, ad quam causam etiam Appium illum, et cæcum et senem, delatum esse memoriæ proditum est. 12 De supplicationibus referebatur, quo in genere senatores deesse non solent. Coguntur enim non pignoribus, sed eorum, de quorum[1] honore agitur, gratia, quod idem fit, quum de triumpho refertur. Ita sine cura consules sunt, ut pæne liberum sit senatori non adesse. Qui quum mihi mos notus esset, quumque e via[2] languerem et mihimet displicerem, misi pro amicitia, qui hoc ei diceret. At ille, vobis audientibus, cum fabris se domum meam venturum esse dixit. Nimis iracunde hoc quidem et valde intemperanter. Cuius enim maleficii tanta ista poena est, ut dicere in hoc ordine auderet, se publicis operis disturbaturum publice ex senatus sententia ædificatam domum? Quis autem umquam tanto damno senatorem coegit? aut quid est ultra pignus aut multam? Quod si scisset, quam sententiam dicturus essem, remisisset aliquid profecto de severitate cogendi. 13 6 An me censetis, patres conscripti, quod vos inviti secuti estis, decreturum fuisse, ut parentalia cum supplicationibus miscerentur? ut inexpia-

[1] quorum de. [2] de via.

biles religiones in rem publicam inducerentur? ut decernerentur supplicationes mortuo? Nihil dico, cui. Fuerit ille Brutus[1], qui et ipse dominatu regio rem publicam liberavit et ad similem virtutem et simile factum stirpem iam prope in quingentesimum annum propagavit; adduci tamen non possem, ut quemquam mortuum coniungerem cum immortalium religione, ut, cuius sepulcrum usquam[2] exstet, ubi parentetur, ei publice supplicetur. Ego vero eam sententiam dixissem, ut[3] me adversus populum Romanum, si qui accidisset gravior rei publicæ casus, si bellum, si morbus, si fames, facile possem defendere; quæ partim iam sunt, partim timeo ne impendeant. Sed hoc ignoscant dii immortales, velim, et populo Romano, qui id non probat, et huic 14 ordini, qui decrevit invitus. Quid? de reliquis rei publicæ malis licetne dicere? Mihi vero licet et semper licebit dignitatem tueri, mortem contemnere. Potestas modo veniendi in hunc locum sit; dicendi periculum non recuso. Atque utinam, patres conscripti, Kalendis Sextilibus adesse potuissem! non quo profici potuerit aliquid, sed ne unus modo consularis, quod tum accidit, dignus illo honore, dignus re publica inveniretur. Qua quidem ex re magnum accipio dolorem, homines amplissimis populi Romani beneficiis usos L. Pisonem ducem optimæ sententiæ non secutos. Idcircone nos populus Romanus consules fecit, ut in altissimo[4] gradu dignitatis locati rem publicam pro nihilo haberemus? Non modo voce nemo L. Pisoni consularis, sed ne 15 vultu quidem assensus est. Quæ, malum, est ista voluntaria servitus? Fuerit quædam necessaria. Neque ego hoc ab omnibus iis desidero, qui sententiam consulari loco dicunt. Alia causa est eorum, quorum silentio ignosco, alia eorum, quorum vocem requiro; quos quidem doleo in suspicionem populo Romano venire, non metu[5], quod ipsum esset turpe, sed alium alia de causa deesse dignitati suæ. Quare primum maximas gratias et ago et

[1] L. Brutus. [2] nusquam. [3] dixissem, patres conscripti, ut. [4] altissimo amplissimoque. [5] non modo metus.

habeo L. Pisoni, qui non, quid efficere posset in re publica, cogitavit, sed quid facere ipse deberet; deinde a vobis, patres conscripti, peto, ut, etiamsi sequi minus audebitis orationem atque auctoritatem meam, benigne me tamen, ut adhuc fecistis, audiatis.

16 Primum igitur acta Cæsaris servanda censeo, non quo probem (quis enim id quidem potest?), sed quia rationem habendam maxime arbitror pacis atque otii. Vellem adesset Antonius, modo sine advocatis. Sed, ut opinor, licet ei minus valere, quod mihi heri per illum non licuit. Doceret me, vel potius vos, patres conscripti, quemadmodum ipse Cæsaris acta defenderet. An in commentariolis et chirographis et libellis se uno auctore prolatis, ne prolatis quidem, sed tantummodo dictis, acta Cæsaris firma erunt: quæ ille in æs incidit, in quo populi iussa perpetuasque leges esse voluit, pro nihilo habebuntur? Equidem existimo, nihil 17 tam esse in actis Cæsaris quam leges Cæsaris. An, si cui quid ille promisit, id erit fixum, quod idem non facere[1] potuit, ut multis multa promissa non fecit; quæ tamen multo plura illo mortuo reperta sunt, quam a vivo beneficia per omnes annos tributa et data; sed ea non muto, non moveo, summo etiam studio illius præclara[2] acta defendo; pecunia utinam ad Opis maneret! cruenta illa quidem, sed his temporibus, quoniam iis, quorum est, non redditur, necessaria; quamquam ea quoque sit effusa, si ita in actis fuit; ecquid est, quod tam 18 proprie dici possit actum eius, qui togatus in re publica cum potestate imperioque versatus sit, quam lex? Quære acta Gracchi: leges Semproniæ proferentur; quære Sullæ: Corneliæ. Quid? Cn. Pompeii tertius consulatus in quibus actis constitit? Nempe in legibus. De Cæsare ipso si quæreres, quidnam egisset in urbe et in toga, leges multas responderet se et præclaras tulisse; chirographa vero aut mutaret aut non daret aut, si dedisset, non istas res in actis suis duceret. Sed hæc ipsa

[1] facere non. [2] præclara illius.

concedo; quibusdam etiam in rebus conniveo; in maximis vero rebus, id est, legibus, acta Cæsaris
8 19 dissolvi, ferendum non puto. Quæ lex melior, utilior, optima etiam re publica sæpius flagitata, quam ne prætoriæ provinciæ plus quam annum neve plus quam biennium consulares obtinerentur? Hac lege sublata, videnturne vobis Cæsaris acta servari? Quid? lege, quæ promulgata est de tertia decuria, nonne omnes iudiciariæ leges Cæsaris dissolvuntur? Et vos acta Cæsaris defenditis, qui leges eius evertitis? Nisi forte, si quid memoriæ causa rettulit in libellum, id numerabitur in actis et, quamvis iniquum et inutile sit, defendetur, quod ad populum centuriatis comitiis tulit, id in actis
20 Cæsaris non habebitur. At quæ est ista tertia decuria? Centurionum, inquit. Quid? isti ordini iudicatus lege Iulia, etiam ante Pompeia, Aurelia non patebat? Census præfiniebatur, inquit. Non centurioni quidem solum, sed equiti etiam Romano. Itaque viri fortissimi atque honestissimi, qui ordines duxerunt, res et iudicant et iudicaverunt. Non quæro, inquit, istos; quicunque ordinem duxit, iudicet. At si ferretis, quicunque equo meruisset, quod est lautius, nemini probaretis. In iudice enim spectari et fortuna debet et dignitas. Non quæro, inquit, ista; addo etiam iudices manipulares ex legione Alaudarum; aliter enim nostri negant posse se salvos esse. O contumeliosum honorem iis, quos ad iudicandum nec opinantes vocatis! Hic enim est legis index, ut ii res in tertia decuria iudicent, qui libere iudicare non audeant. In quo quantus error est, dii immortales! eorum, qui istam legem excogitaverunt! Ut enim quisque sordidissimus videbitur, ita libentissime severitate iudicandi sordes suas eluet laborabitque, ut honestis decuriis potius dignus videatur quam in turpem iure coniectus.
9 21 Altera promulgata lex est, ut de[1] vi et de maiestate damnati ad populum provocent, si velint. Hæc utrum tandem lex est an legum omnium dissolutio? Quis est enim hodie, cuius intersit istam legem

[1] ut et de.

† manere?[1] Nemo reus est legibus illis, nemo, quem futurum putemus. Armis enim gesta numquam profecto in iudicium vocabuntur. At res popularis. Utinam quidem aliquid velletis esse populare! Omnes enim iam cives de rei publicæ salute una et mente et voce consentiunt. Quæ est igitur ista cupiditas legis eius ferendæ, quæ turpitudinem summam habeat, gratiam nullam? Quid enim turpius, quam, qui maiestatem populi Romani minuerit per vim, eum, damnatum iudicio, ad eam ipsam vim reverti, propter quam sit iure damnatus? Sed quid 22 plura de lege disputo? Quasi vero id agatur, ut quisquam provocet. Id agitur, id fertur, ne quis omnino umquam istis legibus reus fiat. Quis enim aut accusator tam amens reperietur, qui, reo condemnato, obiicere[2] se multitudini conductæ velit, aut iudex, qui reum damnare audeat, ut ipse ad operas mercenarias statim protrahatur? Non igitur provocatio ista lege datur, sed duæ maxime salutares leges quæstionesque tolluntur. Quid est aliud adhortari adolescentes, ut turbulenti, ut seditiosi, ut perniciosi cives velint esse? Quam autem ad pestem furor tribunicius impelli non poterit, his duabus quæstionibus de vi et de maiestate sublatis? Quid, quod obrogatur legibus Cæsaris, quæ iubent, 23 ei, qui de vi, item qui[3] maiestatis damnatus sit, aqua et igni interdici? quibus quum provocatio datur, nonne acta Cæsaris rescinduntur? Quæ quidem ego, patres conscripti, qui illa numquam probavi, tamen ita conservanda concordiæ causa arbitratus sum, ut non modo, quas vivus leges Cæsar tulisset, infirmandas hoc tempore non putarem, sed ne illas quidem, quas post mortem Cæsaris prolatas esse et fixas videtis. De exsilio reducti a 24 10 mortuo, civitas data non solum singulis, sed nationibus et provinciis universis a mortuo, immunitatibus infinitis sublata vectigalia a mortuo. Ergo hæc, uno, verum optimo auctore domo prolata, defen-

---

[1] *sine corrupt. nota.* [2] obiici. [3] *coni. Garatonii e vest. Vat.* (itemq.) — itemque ei, qui.

dimus: eas leges, quas ipse, nobis[1] inspectantibus, recitavit, pronuntiavit, tulit, quibus latis gloriabatur, eisque legibus rem publicam contineri putabat, de provinciis, de iudiciis, eas, inquam, Cæsaris leges, nos, qui defendimus acta Cæsaris, evertendas pu-
25 tamus? Ac de iis tamen legibus, quæ promulgatæ sunt, saltem queri possumus, de iis, quæ iam latæ dicuntur, ne illud quidem licuit. Illæ enim sine ulla promulgatione latæ sunt ante quam scriptæ. Quæro autem[2], quid sit, cur aut ego aut quisquam vestrum, patres conscripti, bonis tribunis plebis, leges malas metuat. Paratos habemus, qui intercedant, paratos, qui rem publicam religione defendant; vacui metu esse debemus. — Quas tu mihi, inquit, intercessiones, quas religiones? — Eas scilicet, quibus rei publicæ salus continetur. — Negligimus ista et nimis antiqua et stulta ducimus. Forum sæpietur, omnes claudentur aditus, armati in præsidiis multis locis colloca-
26 buntur. — Quid tum? Quod ita erit gestum, id lex erit? Et in æs incidi iubebitis, credo, illa legitima: *Consules populum iure rogaverunt;* — Hocine a maioribus accepimus ius rogandi? *Populusque iure scivit;* — Qui populus? isne, qui exclusus est? Quo iure? an eo, quod vi et armis omne sublatum est? Atque hæc[3] dico de futuris; quod est amicorum, ante dicere ea, quæ vitari possint; quæ si facta non erunt, refelletur oratio mea. Loquor de legibus promulgatis, de quibus est integrum vobis. Demonstro vitia; tollite! Denuntio vim, arma; removete!

11 27 Irasci quidem vos mihi, Dolabella, pro re publica dicenti non oportebit[4]. Quamquam te quidem id facturum non arbitror. Novi facilitatem tuam. Collegam tuum aiunt in hac sua fortuna, quæ bona ipsi videtur, mihi, ne gravius quidpiam dicam, avorum et avunculi sui consulatum si imitaretur, fortunatior videretur, — sed eum iracundum

---

[1] *Vat.* — vobis. [2] Quærunt. [3] Atque ego hæc. [4] oportebat.

audio esse factum. Video autem, quam sit odiosum habere iratum eundem et armatum, quum tanta præsertim gladiorum sit impunitas. Sed proponam ius, ut opinor, æquum, quod M. Antonium non arbitror repudiaturum. Ego si quid in vitam eius aut in mores cum contumelia dixero, quo minus mihi inimicissimus sit, non recusabo. Sin consuetudinem meam, quam in re publica semper habui, tenuero, id est, si libere, quæ sentiam, de re publica dixero, primum deprecor, ne irascatur, deinde, si hoc non impetro, peto, ut sic irascatur, ut civi. Armis utatur, si ita necesse est, ut dicit, sui defendendi causa; iis, qui pro re publica, quæ ipsis visa erunt, dixerint, ista arma ne noceant. Quid hac postulatione dici potest æquius? Quod 28 si, ut mihi a quibusdam eius familiaribus dictum est, omnis eum, quæ habetur contra voluntatem eius, oratio graviter offendit, etiamsi nulla inest contumelia, feremus amici naturam. Sed iidem illi ita mecum: Non idem tibi, adversario Cæsaris, licebit, quod Pisoni, socero; et simul admonent quiddam, quod cavebimus; nec erit iustior[1] in senatum non veniendi morbi causa quam mortis. Sed per deos immortales! — te enim intuens, Dola- 29 12 bella, qui es mihi carissimus, non possum de utriusque vestrum errore reticere; credo enim vos, nobiles homines, magna quædam spectantes, non pecuniam, ut quidam nimis creduli suspicantur, quæ semper ab amplissimo quoque clarissimoque contempta est, non opes violentas et populo Romano minime ferendam potentiam, sed caritatem civium et gloriam concupisse. Ea est autem gloria laus recte factorum magnorumque in rem publicam meritorum[2], quæ quum optimi cuiusque, tum etiam multitudinis testimonio comprobatur. Dicerem, Do- 30 labella, qui recte factorum fructus esset, nisi te præter ceteros paullisper esse expertum viderem. Quem potes recordari in vita illuxisse tibi diem

---

[1] iustior, Patres conscripti. [2] *Vat. all. codd.* — fama meritorum.

lætiorem, quam quum, expiato foro, dissipato concursu impiorum, principibus sceleris poena affectis, urbe incendio et cædis metu liberata, te domum recepisti? Cuius ordinis, cuius generis, cuius denique fortunæ studia tum laudi et gratulationi tuæ se non obtulerunt? Quin mihi etiam, quo auctore te in iis rebus uti arbitrabantur, et gratias boni viri agebant et tuo nomine gratulabantur. Recordare, quæso, Dolabella, consensum illum theatri, quum omnes earum rerum obliti, propter quas fuerant tibi offensi, significarunt, se beneficio novo
31 memoriam veteris doloris abiecisse. Hanc tu, P. Dolabella, (magno loquor cum dolore) hanc tu, inquam, potuisti æquo animo [1] tantam dignitatem de-
13 ponere? Tu autem, M. Antoni, (absentem enim [2] appello) unum illum diem, quo in æde Telluris senatus fuit, non omnibus his [3] mensibus, quibus te quidam, multum a me dissentientes, beatum putant, anteponis? Quæ fuit oratio de concordia? Quanto metu † veterani [4], quanta sollicitudine civitas tum a te liberata est, quum collegam tuum, depositis inimicitiis, oblitus auspicia a te ipso augure populi Romani nuntiata, illo primum die collegam tibi esse voluisti? Tuus parvus [5] filius in
32 Capitolium a te missus pacis obses fuit. Quo senatus die lætior? quo populus Romanus? qui quidem nulla in contione umquam frequentior fuit. Tum denique liberati per viros fortissimos videbamur, quia, ut illi voluerant, libertatem pax consequebatur [6]. Proximo, altero, tertio, denique reliquis consecutis diebus non intermittebas quasi donum aliquod quotidie afferre rei publicæ; maximum autem illud, quod dictaturæ nomen sustulisti. Hæc inusta est a te, a te, inquam, mortuo Cæsari nota ad ignominiam sempiternam. Ut enim propter unius M. Manlii scelus, decreto gentis Manliæ, neminem patricium M. Manlium vocari licet, sic tu propter unius dictatoris odium nomen dictatoris funditus sus-

---

[1] *Vat.* — æquo animo potuisti. [2] *om.* enim. [3] iis.
[4] *sine corrupt. nota.* [5] parvulus. [6] sequebatur.

tulisti. Num te, quum hæc pro salute rei publicæ 33 tanta gessisses, fortunæ tuæ, num amplitudinis, num claritatis, num gloriæ poenitebat? Unde igitur subito tanta ista mutatio? Non possum adduci, ut suspicer, te pecunia captum. Licet, quod cuique libet, loquatur; credere non est necesse. Nihil enim umquam in te sordidum, nihil humile cognovi. Quamquam solent domestici depravare nonnumquam; sed novi firmitatem tuam. Atque utinam, ut culpam, sic etiam suspicionem vitare potuisses! Illud magis vereor, ne ignorans verum iter gloriæ 14 gloriosum putes, plus te unum posse quam omnes, et metui a civibus tuis quam diligi malis. Quod si ita putas, totam ignoras viam gloriæ. Carum esse civem, bene de re publica mereri, laudari, coli, diligi gloriosum est; metui vero et in odio esse invidiosum, detestabile, imbecillum, caducum. Quod videmus etiam in fabula, illi ipsi[1], qui *Oderint, dum metuant,* dixerit, perniciosum fuisse. 34 Utinam, Antoni, avum tuum meminisses! de quo tamen audisti multa ex me sæpissime. Putasne illum immortalitatem mereri voluisse, ut propter armorum habendorum licentiam metueretur? Illa erat vita, illa secunda fortuna, libertate esse parem ceteris, principem dignitate. Itaque ut omittam res avi tui prosperas, acerbissimum eius supremum diem malim quam L. Cinnæ dominatum, a quo ille crudelissime est interfectus.

Sed quid oratione te flectam? Si enim exitus 35 C. Cæsaris efficere non potest, ut malis carus esse quam metui, nihil cuiusquam proficiet nec valebit oratio. Quem qui beatum fuisse putant, miseri ipsi sunt. Beatus est nemo, qui ea lege vivit, ut non modo impune, sed etiam cum summa interfectoris gloria interfici possit. Quare flecte te, quæso, et maiores tuos respice atque ita guberna rem publicam, ut natum esse te cives tui gaudeant, sine quo nec beatus nec clarus nec tutus quisquam esse omnino potest[2].

---

[1] *Vat.* — fabulis, ipsi illi. [2] *coni. Mur. e vest. Vat.* — nec clarus esse quisquam potest.

15 36 Populi[1] quidem Romani iudicia multa ambo habetis, quibus vos non satis moveri permoleste fero. Quid enim gladiatoribus clamores innumerabilium civium? quid populi versus? quid Pompeii statuæ plausus infiniti? quid duobus tribunis plebis, qui vobis adversantur? parumne hæc significant incredibiliter consentientem populi Romani universi voluntatem? Quid? Apollinarium ludorum plausus vel testimonia potius et iudicia populi Romani parum magna vobis videbantur? O beatos illos, qui, quum adesse ipsis propter vim armorum non licebat, aderant tamen et in medullis populi Romani ac visceribus hærebant! Nisi forte Accio tum plaudi et sexagesimo post anno palmam dari, non Bruto, putabatis; qui suis ludis[2] ita caruit, ut in illo apparatissimo spectaculo studium populus Romanus tribueret[3] absenti, desiderium liberatoris sui perpetuo plausu et clamore leniret.

37 Equidem is sum, qui istos plausus, quum popularibus[4] civibus tribuerentur, semper contempserim; idemque, quum a summis, mediis, infimis, quum denique ab universis hoc idem fit, quumque ii, qui ante sequi populi consensum solebant, fugiunt, non plausum illum, sed iudicium puto. Sin hæc leviora vobis videntur, quæ sunt gravissima, num etiam hoc contemnitis, quod sensistis, tam caram populo Romano vitam A. Hirtii fuisse? Satis erat enim, probatum illum esse populo Romano, ut est, iucundum amicis, in quo vincit omnes, carum suis, quibus est carissimus: tantam tamen sollicitudinem bonorum, tantum timorem in quo meminimus? 38 Certe in nullo. Quid igitur? hoc vos, per deos immortales! quale sit, non interpretamini? Quid eos de vestra vita cogitare censetis, quibus eorum, quos sperant rei publicæ consulturos, vita tam cara sit?

Cepi fructum, patres conscripti, reversionis meæ, quoniam et ea dixi, ut, quicunque casus consecutus esset, exstaret constantiæ meæ testimonium,

---

[1] Et populi. [2] *Vat.* — lud. suis. [3] tribuerit. [4] a popularibus.

et sum a vobis benigne ac diligenter auditus. Quæ potestas si mihi sæpius sine meo vestroque periculo fiet, utar; si minus, quantum potero, non tam mihi me quam rei publicæ reservabo. Mihi fere satis est, quod vixi, vel ad ætatem vel ad gloriam. Huc si quid accesserit, non tam mihi quam vobis reique publicæ accesserit.

M. TULLII CICERONIS IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA SECUNDA.

Quum Cicero superiorem orationem habuisset, Antonius in villa quadam Tiburtina septemdecim dies, quid responderet, commentatus, a. d. XIII Kal. Octobr. in senatum, qui in æde Concordiæ habebatur, venit armatis stipatus, Ciceronemque, qui adesse ausus non erat, vehementissima oratione insectatus est. Ei hac oratione Cicero gravissime respondet, quæ tamen scripta potius ita, tanquam si præsens præsenti Antonio respondisset, quam vere habita est.

---

1 1 Quonam meo fato, patres conscripti, fieri dicam, ut nemo his annis viginti rei publicæ fuerit hostis, qui non bellum eodem tempore mihi quoque indixerit? Nec vero necesse est quemquam a me nominari; vobiscum ipsi recordamini. Mihi poenarum illi plus, quam optaram [1], dederunt; te miror, Antoni, quorum facta imitere, eorum exitus non perhorrescere. Atque hoc in aliis minus mirabar. Nemo illorum inimicus mihi fuit voluntarius; omnes a me rei publicæ causa lacessiti. Tu, ne verbo quidem violatus, ut audacior quam L. Ca-

[1] optarem.

tilina[1], furiosior quam P. Clodius[2] viderere, ultro me maledictis lacessisti tuamque a me alienationem commendationem tibi ad impios cives fore putavisti. Quid putem? Contemptumne me? Non video nec 2 in vita nec in gratia nec in rebus gestis nec in hac mea mediocritate ingenii, quid despicere possit Antonius. An in senatu facillime de me detrahi posse credidit? qui ordo clarissimis civibus bene gestæ rei publicæ testimonium multis, mihi uni conservatæ dedit. An decertare mecum voluit contentione dicendi? Hoc quidem beneficium est. Quid enim plenius, quid uberius, quam mihi et pro me et contra Antonium dicere? Illud profecto est: non existimavit, sui similibus probari posse, se esse hostem patriæ, nisi mihi esset inimicus. Cui prius- 3 quam de ceteris rebus respondeo, de amicitia, quam a me violatam esse criminatus est, quod ego gravissimum crimen iudico, pauca dicam.

Contra rem suam me, nescio quando, venisse **2** questus est. An ego non venirem contra alienum pro familiari et necessario? non venirem contra gratiam non virtutis spe, sed ætatis flore collectam? non venirem contra iniuriam, quam iste intercessoris iniquissimi beneficio obtinuit, non iure prætorio? Sed hoc idcirco commemoratum a te puto, ut te infimo ordini commendares, quum te omnes recordarentur libertini generum et liberos tuos nepotes Q. Fadii, libertini hominis, fuisse. At enim te in disciplinam meam tradideras (nam ita dixisti), domum meam ventitaras. Næ tu, si id fecisses, melius famæ, melius pudicitiæ tuæ consuluisses. Sed neque fecisti nec, si cuperes, tibi id per C. Curionem facere licuisset. Auguratus petitionem mihi te concessisse 4 dixisti. O incredibilem audaciam! o impudentiam prædicandam! Quo enim tempore me augurem a toto collegio expetitum Cn. Pompeius et Q. Hortensius nominaverunt (neque enim licebat a pluribus nominari), tu nec solvendo eras nec te ullo modo, nisi eversa re publica, fore incolumem putabas. Poteras autem eo tempore auguratum petere,

---

[1] om. L. [2] om. P.

quum in Italia Curio non esset? aut tum, quum es factus, unam tribum sine Curione ferre potuisses? cuius etiam familiares de vi condemnati sunt, quod
3 5 tui nimis studiosi fuissent. At beneficio sum tuo usus. Quo? Quamquam illud ipsum, quod commemoras, semper præ me tuli. Malui me tibi debere confiteri, quam cuiquam minus prudenti non satis gratus videri. Sed quo beneficio? Quod me Brundisii non occideris? Quem ipse victor, qui tibi, ut tute gloriari solebas, detulerat ex latronibus suis principatum, salvum esse voluisset, in Italiam ire iussisset, eum tu occideres? Fac potuisse. Quod est aliud, patres conscripti, beneficium latronum, nisi ut commemorare possint, iis se dedisse vitam, quibus non ademerint? Quod si esset beneficium, numquam, qui illum interfecerunt, a quo erant conservati, quos tu ipse clarissimos viros soles appellare, tantam essent gloriam consecuti. Quale autem beneficium est, quod te abstinueris nefario scelere? Qua in re non tam iucundum mihi videri debuit, non interfectum [1] a te, quam miserum, te id impune facere
6 potuisse. Sed sit beneficium, quandoquidem maius accipi a latrone nullum potuit; in quo potes me dicere ingratum? An de interitu rei publicæ queri non debui, ne in te ingratus viderer? At in illa querela, misera quidem et luctuosa, sed mihi pro hoc gradu, in quo me senatus populusque Romanus collocavit, necessaria, quid est dictum a me cum contumelia? quid non moderate? quid non amice? Quod quidem cuius temperantiæ fuit, de M. Antonio querentem abstinere maledicto? præsertim quum tu reliquias rei publicæ dissipavisses, quum domi tuæ turpissimo mercatu omnia essent venalia, quum leges eas, quæ numquam promulgatæ essent, et de te et a te latas confiterere, quum auspicia augur, intercessionem consul sustulisses, quum esses foedissime stipatus armatis, quum omnes impuritates impudica [2] in domo quotidie susciperes, vino lustrisque con-
7 fectus. At ego, tamquam mihi cum M. Crasso contentio esset, quocum multæ et magnæ fuerunt, non

---

[1] F. interfectum me. [2] pudica.

cum uno gladiatore nequissimo, de re publica graviter querens de homine nihil dixi. Itaque hodie perficiam, ut intelligat, quantum a me beneficium tum acceperit. At etiam litteras, quas me sibi misisse diceret, recitavit homo et humanitatis expers et vitae communis ignarus. Quis enim umquam, qui paullulum modo bonorum consuetudinem nosset, litteras ad se ab amico missas, offensione aliqua interposita, in medium protulit palamque recitavit? Quid est aliud tollere e vita vitae societatem, tollere amicorum colloquia absentium? Quam multa ioca solent esse in epistola, quae, prolata si sint, inepta videantur? quam multa seria neque tamen ullo modo divulganda? Sit hoc inhumanitatis[1]; stultitiam incredibilem videte. Quid habes, quod mihi opponas, homo diserte, ut Mustelae Tamisio et Tironi Numisio videris (qui quum hoc ipso tempore stent cum gladiis in conspectu senatus, ego quoque te disertum putabo, si ostenderis, quomodo sis eos inter sicarios defensurus), sed quid opponas tandem, si negem, me umquam istas litteras ad te misisse? Quo me teste convincas? An chirographo, in quo habes scientiam quaestuosam? Qui possis? sunt enim librarii manu. Iam invideo magistro tuo, qui te tanta mercede, quantam iam proferam, nihil sapere doceat[2]. Quid est enim minus, non dico oratoris, sed hominis, quam id obiicere adversario, quod ille si verbo negarit, longius progredi non possit, qui obiecerit? At ego non nego, teque in isto ipso convinco non inhumanitatis solum, sed etiam amentiae. Quod enim verbum in istis litteris est non plenum humanitatis, officii, benevolentiae? Omne autem crimen tuum est, quod de te in his litteris non male existimem, quod scribam tamquam ad civem, tamquam ad bonum virum, non tamquam ad sceleratum et latronem. At ego tuas litteras, etsi iure poteram, a te lacessitus, tamen non proferam, quibus petis, ut tibi per me liceat quendam de exsilio reducere, adiurasque, id te, invito me, non esse facturum, idque a me impetras. Quid enim me interponerem

4 8 9

[1] inhumanitatis tuae. [2] docuit.

audaciæ tuæ, quam[1] neque auctoritas huius ordinis neque existimatio populi Romani neque leges ullæ
10 possent coërcere? Verumtamen quid erat, quod me rogares, si erat is, de quo rogabas, Cæsaris lege reductus? Sed videlicet meam gratiam voluit esse; in quo ne ipsius quidem ulla esse poterat, lege lata.

5 Sed quum mihi, patres conscripti, et pro me aliquid et in M. Antonium multa dicenda sint, alterum peto a vobis, ut me pro me dicentem benigne, alterum ipse efficiam, ut, contra illum quum dicam, attente audiatis. Simul illud oro, si meam quum in omni vita tum in dicendo moderationem modesti- vocavi cognostis, ne me hodie, quum isti, ut pro- amquet, respondero, oblitum esse putetis mei. Non tractabo ut consulem; ne ille quidem me ut consularem. Etsi ille nullo modo consul, vel quod ita vivit, vel quod ita rem publicam gerit, vel quod ita
11 factus est; ego sine ulla controversia consularis. Ut igitur intelligeretis, qualem ipse se consulem profiteretur, obiecit mihi consulatum meum; qui consulatus verbo meus, patres conscripti, re vester fuit. Quid enim ego constitui, quid gessi, quid egi nisi ex huius ordinis consilio, auctoritate, sententia? Hæc tu homo sapiens, non solum eloquens, apud eos, quorum consilio sapientiaque gesta sunt, ausus es vituperare. Quis autem, meum consulatum, præter P. Clodium, qui vituperaret, inventus est? cuius quidem tibi fatum, sicuti C. Curioni, manet, quoniam id domi tuæ est, quod fuit illorum utri-
12 que fatale. Non placet M. Antonio consulatus meus. At placuit P. Servilio, ut eum primum nominem ex illius temporis consularibus, qui proxime est mortuus, placuit Q. Catulo, cuius semper in hac re publica vivet auctoritas, placuit duobus Lucullis, M. Crasso, Q. Hortensio, C. Curioni, C. Pisoni, M'. Glabrioni, M'. Lepido, L. Volcatio, C. Figulo, D. Silano, L. Murenæ, qui tum erant consules designati; placuit idem, quod consularibus, M. Catoni, qui quum multa vita excedens providit, tum quod te consulem non vidit. Maxime vero consulatum

---

[1] quem.

meum Cn. Pompeius probavit, qui, ut me primum decedens ex Syria vidit, complexus et gratulans meo beneficio patriam se visurum esse dixit. Sed quid singulos commemoro? Frequentissimo senatui sic placuit, ut esset nemo, qui mihi non ut parenti gratias ageret, qui mihi non [1] vitam suam, fortunas, liberos, rem publicam referret acceptam. Sed quo- 13 6 niam illis, quos nominavi, tot et talibus viris res publica orbata est, veniamus ad vivos, qui duo de consularium numero reliqui sunt. L. Cotta, vir summo ingenio summaque prudentia, rebus iis gestis, quas tu reprehendis, supplicationem decrevit verbis amplissimis, eique illi ipsi, quos modo nominavi, consulares senatusque cunctus assensus est; qui honos post conditam hanc urbem habitus est togato ante me nemini. L. Cæsar, avunculus tuus, qua oratione, 14 qua constantia, qua gravitate sententiam dixit in sororis suæ virum, vitricum tuum? Hunc tu quum auctorem et præceptorem omnium consiliorum totiusque vitæ debuisses habere, vitrici te similem quam avunculi maluisti. Huius ego alienus consiliis consul usus sum, tu sororis filius ecquid ad eum umquam de re publica rettulisti? At ad quos refert? Dii immortales! ad eos scilicet, quorum nobis etiam dies natales audiendi sunt. Hodie non descendit An- 15 tonius. Cur? Dat nataliciam [2] in hortis. Cui? Neminem nominabo; putate tum Phormioni alicui, tum Gnathoni, tum etiam Ballioni. O foeditatem hominis flagitiosam! o impudentiam, nequitiam, libidinem non ferendam! Tu quum principem senatorem, civem singularem, tam propinquum habeas, ad eum de re publica nihil referas, referas ad eos [3], qui suam rem nullam habent, tuam exhauriunt? Tuus videlicet 7 salutaris consulatus, perniciosus meus. Adeone pudorem cum pudicitia perdidisti, ut hoc in eo templo dicere ausus sis, in quo ego senatum illum, qui quondam florens orbi terrarum præsidebat, consulebam, tu homines perditissimos cum gladiis collocavisti? At etiam ausus es (quid autem est, quod tu non au- 16

[1] non mihi. [2] natalicia. [3] *Vat.* — nihil referas: ad eos referas.

deas?) clivum Capitolinum dicere, me consule, plenum servorum armatorum fuisse. Ut illa, credo, nefaria senatusconsulta fierent, vim afferebam senatui. O miser, sive illa tibi nota non sunt (nihil enim boni nosti) sive sunt, qui apud tales viros tam impudenter loquare! Quis enim eques Romanus, quis præter te adolescens nobilis, quis ullius ordinis, qui se civem meminisset, quum senatus in hoc templo esset, in clivo Capitolino non fuit? quis nomen non dedit? quamquam nec scribæ sufficere nec tabulæ
17 nomina illorum capere potuerunt. Etenim quum homines nefarii de patriæ parricidio confiterentur, consciorum indiciis, sua manu, voce pæne litterarum coacti, se urbem inflammare, cives trucidare, vastare Italiam, delere rem publicam consensisse, quis esset, qui ad salutem communem defendendam non excitaretur? præsertim quum senatus populusque Romanus haberet ducem, qualis si qui nunc esset, tibi idem, quod illis accidit, contigisset. Ad sepulturam corpus vitrici sui negat a me datum. Hoc vero ne P. quidem Clodius dixit umquam, quem, quia iure ei inimicus fui, doleo a te omnibus vitiis [eum] [1] esse
18 superatum. Qui autem tibi venit in mentem redigere in memoriam nostram, te domi P. Lentuli esse educatum? An verebare, ne non putaremus natura te potuisse tam improbum evadere, nisi accessisset etiam
8 disciplina? Tam autem eras excors, ut tota in oratione tua tecum ipse pugnares, ut non modo non cohærentia inter se diceres, sed maxime diiuncta atque contraria, ut non tanta mecum, quanta tecum tibi esset contentio. Vitricum tuum fuisse in tanto scelere fatebare, poena affectum querebare. Ita, quod proprie meum est, laudasti; quod totum est senatus, reprehendisti. Nam comprehensio sontium mea, animadversio senatus fuit. Homo disertus non intelligit, eum, quem contra dicit, laudari a se, eos, apud
19 quos dicit, vituperari. Iam illud cuius est, non dico audaciæ (cupit enim se audacem), sed, quod minime vult, stultitiæ, qua vincit omnes, clivi Capitolini mentionem facere, quum inter subsellia nostra versentur

---

[1] *sine uncis.*

armati? quum in hac cella Concordiæ, dii immortales! in qua, me consule, salutares sententiæ dictæ sunt, quibus ad hanc diem viximus, cum gladiis homines collocati stent? Accusa senatum, accusa equestrem ordinem, qui tum cum senatu copulatus fuit, accusa omnes ordines, omnes cives, dum confiteare, hunc ordinem hoc ipso tempore ab Ityræis circumsederi. Hæc tu non propter audaciam dicis tam impudenter, sed quia tantam rerum repugnantiam non vides. Nihil profecto sapis[1]. Quid est enim dementius quam, quum rei publicæ perniciosa arma ipse ceperis, obiicere alteri salutaria? At etiam quodam loco facetus esse voluisti. Quam id te, dii boni! non decebat! In quo est tua culpa nonnulla; aliquid enim salis a mima uxore trahere potuisti. *Cedant arma togæ.* Quid? tum nonne cesserunt? At postea tuis armis cessit toga. Quæramus igitur, utrum melius fuerit, libertati populi Romani sceleratorum arma, an libertatem nostram armis tuis cedere. Nec vero tibi de versibus plura respondebo; tantum dicam breviter, te neque illos neque ullas omnino litteras nosse, me nec rei publicæ nec amicis umquam defuisse et tamen omni genere monumentorum meorum perfecisse operis subsecivis, ut meæ vigiliæ meæque litteræ et iuventuti utilitatis et nomini Romano laudis aliquid afferrent. Sed hæc non huius temporis; maiora videamus. 20

P. Clodium meo consilio interfectum esse dixisti. Quidnam homines putarent, si tum occisus esset, quum tu illum in foro, inspectante populo Romano, gladio stricto insecutus es, negotiumque transegisses, nisi se ille in scalas tabernæ librariæ coniecisset iisque oppilatis impetum tuum compressisset? Quod quidem ego favisse me tibi fateor, suasisse ne tu quidem dicis. At Miloni ne favere quidem potui; prius enim rem transegit, quam quisquam eum facturum id suspicaretur. At ego suasi. Scilicet is animus erat Milonis, ut prodesse rei publicæ sine suasore non posset. At lætatus sum. Quid ergo? in tanta lætitia cunctæ civitatis me unum tristem 21 9

---

[1] sed, qui tantam r. rep. n. videas, nihil p. sapis.

22 esse oportebat? Quamquam de morte Clodii[1] fuit quæstio, non satis prudenter illa quidem constituta (quid enim attinebat nova lege quæri de eo, qui hominem occidisset, quum esset legibus quæstio constituta?), quæsitum est tamen. Quod igitur, quum res agebatur, nemo in me dixit, id tot annis post tu es inventus qui diceres.

23 Quod vero dicere ausus es, idque multis verbis, opera mea Pompeium a Cæsaris amicitia esse diiunctum, ob eamque causam culpa mea civile bellum esse natum, in eo non tu quidem tota re, sed, quod
10 maximum est, temporibus errasti. Ego, M. Bibulo, præstantissimo cive, consule, nihil prætermisi, quantum facere enitique potui, quin Pompeium a Cæsaris coniunctione avocarem; in quo Cæsar felicior fuit; ipse enim Pompeium a mea familiaritate diiunxit. Postea vero quam se totum Pompeius Cæsari tradidit, quid ego illum ab eo distrahere conarer?
24 Stulti erat sperare, suadere impudentis. Duo tamen tempora inciderunt, quibus aliquid contra Cæsarem Pompeio suaserim; ea velim reprehendas, si potes; unum, ne quinquennii imperium Cæsari prorogaret, alterum, ne pateretur ferri, ut absentis eius ratio haberetur. Quorum si utrumvis persuasissem, in has miserias numquam incidissemus. Atque idem ego, quum iam opes omnes et suas et populi Romani Pompeius ad Cæsarem detulisset seroque ea sentire coepisset, quæ ego multo ante provideram, inferrique patriæ bellum nefarium viderem, pacis, concordiæ, compositionis auctor esse non destiti, meaque illa vox est nota multis: *Utinam, Cn. Pompei, cum C. Cæsare societatem aut numquam coisses aut numquam diremisses! Fuit alterum gravitatis, alterum prudèntiæ tuæ.* Hæc mea, M. Antoni, semper et de Pompeio et de re publica consilia fuerunt; quæ si valuissent, res publica staret, tu tuis flagitiis, egestate, infamia concidisses.

11 25 Sed hæc vetera; illud vero recens, Cæsarem meo consilio interfectum. Iam vereor, patres conscripti, ne, quod turpissimum est, prævaricatorem

[1] P. Clodii.

mihi apposuisse videar, qui me non solum meis laudibus ornaret, sed etiam alienis [1]. Quis enim meum in ista societate gloriosissimi facti [2] nomen audivit? cuius autem, qui in eo numero fuisset, nomen est occultatum? occultatum dico? cuius non statim divulgatum? Citius dixerim, iactasse se aliquos, ut fuisse in ea societate viderentur, quum conscii non fuissent, quam ut quisquam celari vellet, qui fuisset. Quam veri simile porro est, in 26 tot hominibus partim obscuris partim adolescentibus neminem occultantibus meum nomen latere potuisse? Etenim si auctores ad liberandam patriam desiderarentur illis actoribus [3], Brutos ego impellerem, quorum uterque L. Bruti imaginem quotidie videret, alter etiam Ahalæ? Hi igitur his maioribus ab alienis potius consilium peterent quam a suis? et foris potius quam domo? Quid? C. Cassius, in ea familia natus, quæ non modo dominatum, sed ne potentiam quidem cuiusquam ferre potuit, me auctorem, credo, desideravit; qui etiam sine his clarissimis viris hanc rem in Cilicia ad ostium fluminis Cydni confecisset, si ille ad eam ripam, quam constituerat, non ad contrariam, naves appulisset. Cn. 27 Domitium non patris interitus, clarissimi viri, non avunculi mors, non spoliatio dignitatis, ad recuperandam libertatem, sed mea auctoritas excitavit? An C. Trebonio ego persuasi? cui ne suadere quidem ausus essem. Quo etiam maiorem ei res publica gratiam debet, qui libertatem populi Romani unius amicitiæ præposuit, depulsorque dominatus quam particeps esse maluit. An L. Tillius Cimber me est auctorem secutus? quem ego magis fecisse illam rem sum admiratus, quam facturum putavi; admiratus autem [4] ob eam causam, quod immemor beneficiorum, memor patriæ fuisset. Quid duos Servilios? Cascas dicam, an Ahalas? et hos auctoritate mea censes excitatos potius quam caritate rei publicæ? Longum est persequi ceteros; idque rei publicæ præclarum, fu-

---

[1] etiam oneraret alienis. [2] in istius gloriosissimi facti conscientia. [3] *coni.* — auctoribus. [4] sum autem.

12 28 isse tam multos, ipsis gloriosum. At quemadmodum me coarguerit homo acutus, recordamini. Cæsare interfecto, inquit, statim cruentum alte extollens M. Brutus pugionem Ciceronem nominatim exclamavit atque ei recuperatam libertatem est gratulatus. Cur mihi potissimum? Quia sciebam? Vide ne illa causa fuerit appellandi mei, quod, quum rem gessisset consimilem rebus iis, quas ipse gesseram, me potissimum testatus est, se æmulum mearum laudum 29 exstitisse. Tu autem, omnium stultissime, non intelligis, si id, quod me arguis, voluisse interfici Cæsarem, crimen sit, etiam, lætatum esse morte Cæsaris, crimen esse? Quid enim interest inter suasorem facti et probatorem? aut quid refert, utrum voluerim fieri an gaudeam factum? Ecquis est igitur, te excepto et iis, qui illum regnare gaudebant, qui illud aut fieri noluerit aut factum improbarit? Omnes ergo in culpa. Etenim omnes boni, quantum in ipsis fuit, Cæsarem occiderunt. Aliis consilium, aliis animus, aliis occasio defuit, 30 voluntas nemini. Sed stuporem hominis, vel dicam pecudis, attendite. Sic enim dixit: *M. Brutus, quem ego honoris causa nomino, cruentum pugionem tenens Ciceronem exclamavit, ex quo intelligi debet, eum conscium fuisse.* Ergo ego sceleratus appellor a te, quem tu suspicatum aliquid suspicaris; ille, qui stillantem præ se pugionem tulit, is a te honoris causa nominatur? Esto; sit in verbis tuis hic stupor; quanto in rebus sententiisque maior? Constitue hoc, consul, aliquando, Brutorum, C. Cassii, Cn. Domitii, C. Trebonii, reliquorum quam velis esse causam; edormi crapulam, inquam, et exhala. An faces admovendæ sunt, quæ te excitent, tantæ causæ indormientem? Numquamne intelliges, statuendum tibi esse, utrum illi, qui istam rem gesse-
13 31 runt, homicidæne sint an vindices libertatis? Attende enim paullisper cogitationemque sobrii hominis punctum temporis suscipe. Ego, qui sum illorum, ut ipse fateor, familiaris, ut a te arguor, socius, nego quidquam esse medium; confiteor eos, nisi liberatores populi Romani conservatoresque rei publicæ sint, plus quam sicarios, plus quam homicidas, plus etiam

quam parricidas esse, siquidem est atrocius patriæ parentem quam suum occidere. Tu, homo sapiens et considerate, quid dicis? Si parricidas [1], cur honoris causa a te sunt et in hoc ordine et apud populum Romanum semper appellati? cur M. Brutus, referente te [2], legibus est solutus, si ab urbe plus quam decem dies abfuisset? cur ludi Apollinares incredibili M. Bruti honore celebrati? cur provinciæ Bruto et Cassio datæ? cur quæstores additi? cur legatorum numerus auctus? Atque hæc acta per te. Non igitur homicidas [3]. Sequitur, ut liberatores tuo iudicio sint, quandoquidem tertium nihil potest esse. Quid est? num conturbo te? Non 32 enim fortasse satis, quæ diiunctius dicuntur, intelligis. Sed tamen hæc summa est conclusionis meæ, quoniam scelere a te liberati sunt, ab eodem te amplissimis præmiis dignissimos iudicatos. Itaque iam retexo orationem meam. Scribam ad illos, ut, si qui forte, quod a te mihi obiectum est, quærent, sitne verum, ne cui negent. Etenim vereor, ne aut, celatum me, illis ipsis non honestum, aut, invitatum refugisse, mihi si turpissimum. Quæ enim res umquam (pro sancte Iuppiter!) non modo in hac urbe, sed in omnibus terris est gesta maior? quæ gloriosior? quæ commendatior hominum memoriæ sempiternæ? In huius me tu consilii societatem, tamquam in equum Troianum, cum principibus includis? Non recuso; ago etiam gratias, quoquo animo 33 facis. Tanta enim res est, ut invidiam istam, quam tu in me vis concitare, cum laude non comparem. Quid enim beatius illis, quos tu expulsos a te prædicas et relegatos? qui locus est aut tam desertus aut tam inhumanus, qui illos, quum [4] accesserint, non affari atque appetere videatur? qui homines tam agrestes, qui se, quum eos adspexerint, non maximum cepisse vitæ fructum putent? quæ vero tam immemor posteritas, quæ tam ingratæ litteræ reperientur, quæ eorum gloriam non immortalitatis memoria prosequantur? Tu vero adscribe me talem in numerum. Sed unam rem vereor ne non probes. 34 14

---

[1] parricidæ. [2] te refer. [3] homicidæ. [4] quoquo.

Si enim fuissem, non solum regem, sed regnum etiam de re publica sustulissem, et si meus stilus ille fuisset, ut dicitur, mihi crede, non solum unum actum, sed totam fabulam confecissem. Quamquam si interfici Cæsarem voluisse crimen est, vide, quæso, Antoni, quid tibi futurum sit, quem et Narbone hoc consilium cum C. Trebonio cepisse notissimum est, et ob eius consilii societatem, quum interficeretur Cæsar, tum te a Trebonio vidimus sevocari. Ego autem (vide quam tecum agam non inimice), quod bene cogitasti aliquando, laudo, quod non indicasti, gratias ago, quod non fecisti, ignosco. Virum res
35 illa quærebat. Quod si te in iudicium quis adducat usurpetque illud Cassianum, *cui bono fuerit*, vide, quæso, ne hæreas. Quamquam illud quidem fuit, ut tu[1] dicebas, omnibus bono, qui servire nolebant; tibi tamen præcipue, qui non modo non servis, sed etiam regnas; qui maximo te ære alieno ad ædem Opis liberasti; qui per easdem tabulas innumerabilem pecuniam dissipavisti; ad quem e domo Cæsaris tam multa delata sunt; cuius domi quæstuosissima est falsorum commentariorum et chirographorum officina, agrorum, oppidorum, immunitatium[2],
36 vectigalium flagitiosissimæ nundinæ. Etenim quæ res egestati et æri alieno tuo præter mortem Cæsaris subvenire potuisset? Nescio quid conturbatus esse videris. Numquid subtimes, ne ad te hoc crimen pertinere videatur? Libero te metu; nemo credet umquam; non est tuum de re publica bene mereri; habet istius pulcherrimi facti clarissimos viros res publica auctores; ego te tantum gaudere dico, fecisse non arguo. Respondi maximis criminibus; nunc etiam reliquis respondendum est.

15 37 Castra mihi Pompeii atque illud omne tempus obiecisti. Quo quidem tempore si, ut dixi, meum consilium auctoritasque valuisset, tu hodie egeres, nos liberi essemus, res publica non tot duces et exercitus amisisset. Fateor enim, me, quum ea, quæ acciderunt, providerem futura, tanta in maestitia fuisse, quanta ceteri optimi cives, si idem

---

[1] *F.* tum. [2] immunitatum.

providissent, fuissent. Dolebam, dolebam, patres conscripti, rem publicam vestris quondam meisque consiliis conservatam brevi tempore esse perituram. Nec vero eram tam indoctus ignarusque rerum, ut frangerer animo propter vitæ cupiditatem, quæ me manens conficeret angoribus, dimissa molestiis omnibus liberaret. Illos ego præstantissimos viros, lumina rei publicæ, vivere volebam, tot consulares, tot prætorios, tot honestissimos senatores, omnem præterea florem nobilitatis ac iuventutis, tum optimorum civium exercitus, qui si viverent, quamvis iniqua condicione pacis (mihi enim omnis pax cum civibus bello civili utilior videbatur), rem publicam hodie teneremus. Quæ sententia si valuisset, ac 38 non ii maxime mihi, quorum ego vitæ consulebam, spe victoriæ elati obstitissent, ut alia omittam, tu certe numquam in hoc ordine vel potius numquam in hac urbe mansisses. At vero Cn. Pompeii voluntatem a me alienabat oratio mea. An ille quemquam plus dilexit? cum ullo aut sermones aut consilia contulit sæpius? Quod quidem erat magnum, de summa re publica dissentientes in eadem consuetudine amicitiæ permanere. Sed et ego, quid ille, et contra ille, quid ego sentirem et spectarem, videbat. Ego incolumitati civium primum, ut postea dignitati possemus, ille præsenti dignitati potius[1] consulebat. Quod autem habebat uterque, quod[2] sequeretur, idcirco tolerabilior erat nostra dissensio. Quid vero ille singularis vir ac pæne divinus de 39 me senserit, sciunt, qui eum de Pharsalica fuga Paphum persecuti sunt. Numquam ab eo mentio de me, nisi honorifica, nisi plena amicissimi desiderii, quum me vidisse plus fateretur, se speravisse meliora. Et eius viri nomine me insectari audes, cuius me amicum, te sectorem esse fateare? Sed omittatur bellum illud, in quo tu nimium felix fuisti. 16 Ne de iocis[3] quidem respondebo, quibus me in castris usum esse dixisti. Erant quidem illa castra plena curæ, verumtamen homines, quamvis in turbidis rebus sint, tamen, si modo homines sunt, inter-

---

[1] plus *errore*. [2] quid. [3] *coni. Wesenbergii.* — Ne iocis.

40 dum animis relaxantur. Quod autem idem maestitiam meam reprehendit, idem iocum, magno argumento est, me in utroque fuisse moderatum.

Hereditates mihi negasti venire. Utinam hoc tuum verum crimen esset; plures amici mei et necessarii viverent. Sed qui istuc tibi venit in mentem? Ego enim amplius HS. ducenties acceptum hereditatibus rettuli. Quamquam in hoc genere fateor feliciorem esse te. Me nemo nisi amicus fecit heredem, ut cum illo commodo, si quod erat, animi quidam dolor iungeretur; te is, quem tu vidisti 41 numquam, L. Rubrius Casinas [fecit heredem] [1]. Et quidem vide, quam te amarit is, qui albus aterne fuerit, ignoras: Fratris [2] filium præteriit, Q. Fufii, honestissimi equitis Romani suique amantissimi, quem palam heredem semper factitarat; te [3], quem numquam viderat aut certe numquam salutaverat, fecit heredem. Velim mihi dicas, nisi molestum est, L. Turselius qua facie fuerit, qua statura, quo municipio, qua tribu. Nihil scio, inquies, nisi quæ prædia habuerit. Igitur fratrem exheredans te faciebat heredem. In multas præterea pecunias alienissimorum hominum, eiectis veris heredibus, tamquam heres 42 esset, invasit. Quamquam hoc maxime admiratus sum, mentionem te hereditatum ausum esse facere, quum ipse hereditatem patris non adisses.

17 Hæc ut colligeres, homo amentissime, tot dies in aliena villa declamasti? Quamquam tu quidem (ut tui familiarissimi dictitant) vini exhalandi, non ingenii acuendi causa declamas [4]. At vero [5] adhibes ioci causa magistrum, suffragio tuo et compotorum tuorum rhetorem, cui concessisti, ut in te, quæ vellet, diceret, salsum omnino hominem; sed materia facilis est in te et in tuos dicta dicere. Vide autem, quid intersit inter te et avum tuum. Ille sensim dicebat, quod causæ prodesset, tu cursim dicis 43 aliena. At quanta merces rhetori data est? Audite, audite, patres conscripti, et cognoscite rei publicæ

---

[1] *coni.* — *sine uncis.* [2] *coni. Garat.* — qui, albus aterne fueris, ignorans, fratris. [3] amantissimi, [;] qu. p. h. s. factitarat: [ne nominat quidem:] te. [4] declamitas. [5] Et vero.

vulnera. Duo milia iugerum campi Leontini Sex. Clodio rhetori assignasti, et quidem immunia, ut populi Romani tanta mercede nihil sapere disceres. Num etiam hoc, homo audacissime, ex Cæsaris commentariis? Sed dicam alio loco et de Leontino agro et de Campano, quos iste agros ereptos rei publicæ turpissimis possessoribus inquinavit. Iam enim, quoniam criminibus eius satis respondi, de ipso emendatore et correctore nostro quædam dicenda sunt. Nec enim omnia effundam, ut, si sæpius decertandum sit, ut erit, semper novus veniam, quam facultatem mihi multitudo istius vitiorum peccatorumque largitur.

44 18 Visne igitur te inspiciamus a puero? Sic, opinor; a principio ordiamur. Tenesne memoria, prætextatum te decoxisse? Patris, inquies, ista culpa est. Concedo. Etenim est pietatis plena defensio. Illud tamen audaciæ tuæ, quod sedisti in quattuordecim ordinibus, quum esset lege Roscia decoctoribus certus locus constitutus, quamvis quis fortunæ vitio, non suo decoxisset. Sumpsisti virilem, quam statim muliebrem togam reddidisti. Primo vulgare scortum; certa flagitii merces, nec ea parva; sed cito Curio intervenit, qui te a meretricio quæstu abduxit et, tamquam stolam dedisset, in matrimonio stabili et certo locavit. 45 Nemo umquam puer emptus libidinis causa tam fuit in domini potestate quam tu in Curionis. Quoties te pater eius domu sua eiecit? quoties custodes posuit, ne limen intrares? quum tu tamen, nocte socia, hortante libidine, cogente mercede, per tegulas demitterere. Quæ flagitia domus illa diutius ferre non potuit. Scisne, me de rebus mihi notissimis dicere? Recordare tempus illud, quum pater Curio maerens iacebat in lecto, filius se ad pedes meos prosternens, lacrimans, te mihi commendabat, orabat, ut te contra suum patrem, si sestertium sexagies peteret, defenderem; tantum enim se pro te intercessisse dicebat[1]; ipse autem amore ardens confirmabat, quod desiderium tui discidii ferre non posset, se in exsi-

[1] *om.* dicebat.

46 lium iturum. Quo tempore ego quanta mala florentissimæ familiæ sedavi vel potius sustuli? Patri persuasi, ut æs alienum filii dissolveret, redimeret adolescentem summa spe et animi et ingenii præditum rei familiaris facultatibus, eumque non modo tua[1] familiaritate, sed etiam congressione patrio iure et potestate prohiberet. Hæc tu quum per me acta meminisses, nisi illis, quos videmus, gladiis confi-
19 47 deres, maledictis me provocare ausus esses? Sed iam stupra et flagitia omittamus; sunt quædam, quæ honeste non possum dicere; tu autem eo liberior, quod ea in te admisisti, quæ a verecundo inimico audire non posses. Sed reliquum vitæ cursum videte; quem quidem celeriter perstringam; ad hæc enim, quæ in civili bello, in maximis rei publicæ miseriis fecit, et ad ea, quæ quotidie facit, festinat animus. Quæ peto ut, quamquam multo notiora vobis quam mihi sunt, tamen, ut facitis, attente audiatis. Debet enim talibus in rebus excitare animos non cognitio solum rerum, sed etiam recordatio. Tametsi incidamus oportet media, ne nimis sero ad extrema veniamus.

48 Intimus erat in tribunatu Clodio, qui sua erga me beneficia commemorat; eius omnium incendiorum fax; cuius etiam domi iam tum quiddam molitus est. Quid dicam, ipse optime intelligit. Inde iter Alexandream[2] contra senatus auctoritatem, contra rem publicam et religiones; sed habebat ducem Gabinium, quicum quidvis rectissime facere posset. Qui tum inde reditus aut qualis? Prius in ultimam Galliam ex Ægypto quam domum. Quæ autem erat domus? Suam enim quisque domum tum obtinebat, nec erat usquam tua. Domum dico? Quid erat in terris, ubi in tuo pedem poneres, præter unum Misenum, quod cum sociis, tamquam Sisaponem, te-
20 49 nebas? Venisti e Gallia ad quæsturam petendam. Aude dicere, te prius ad parentem tuam[3] venisse quam ad me. Acceperam iam ante Cæsaris litteras, ut mihi satisfieri paterer a te. Itaque ne loqui quidem sum te passus de gratia. Postea sum cul-

[1] *Vat.* — eumque a tua non modo. [2] *Vat.* — Alexandriam. [3] tuum.

tus[1] a te, tu a me observatus in petitione quæsturæ. Quo quidem tempore P. Clodium, approbante populo Romano, in foro es conatus occidere; quumque eam rem tua sponte conarere, non impulsu meo, tamen ita prædicabas, te non existimare, nisi illum interfecisses, umquam mihi pro tuis in me iniuriis satis esse facturum. In quo demiror, cur Milonem impulsu meo rem illam egisse dicas, quum te, ultro mihi idem illud deferentem, numquam sim adhortatus, quoniam[2], si in eo perseverares, ad tuam gloriam rem illam referri malebam quam ad meam gratiam. Quæstor es factus. Deinde continuo 50 sine senatusconsulto, sine sorte, sine lege ad Cæsarem cucurristi. Id enim unum in terris egestatis, æris alieni, nequitiæ, perditis vitæ rationibus, perfugium esse ducebas. Ibi te quum et illius largitionibus et tuis rapinis explevisses (si hoc est explere * [3], quod statim effundas), advolasti egens ad tribunatum, ut in eo magistratu, si posses, viri tui similis esses.

21 Accipite nunc, quæso, non ea, quæ ipse in se atque in domesticum decus[4] impure atque intemperanter, sed quæ in nos fortunasque nostras, id est, in universam rem publicam, impie ac nefarie fecerit. Ab huius enim scelere omnium malorum principium natum reperietis. Nam quum, L. Lentulo, 51 C. Marcello consulibus, Kalendis Ianuariis labantem et prope cadentem rem publicam fulcire cuperetis ipsique C. Cæsari, si sana mente esset, consulere velletis, tum iste venditum atque emancipatum tribunatum consiliis vestris opposuit cervicesque suas ei subiecit securi, qua multi minoribus in peccatis occiderunt. In te, M. Antoni, id decrevit senatus, et quidem incolumis, nondum tot luminibus exstinctis, quod in hostem togatum decerni est solitum more maiorum. Et tu apud patres conscriptos contra me dicere ausus es, quum ab hoc ordine ego conservator essem, tu hostis rei publicæ iudicatus? Com-

---

Vat. — cultus sum. [2] *coni. Manutii.* — Quamquam. [3] *Excidit* haurire *v. simile verbum.* — *Sine nota.* [4] *coni.* — dedecus.

memoratio illius tui sceleris intermissa est, non memoria deleta. Dum genus hominum, dum populi Romani nomen exstabit (quod quidem erit, si per te licebit, sempiternum), tua illa pestifera intercessio
52 nominabitur. Quid cupide a senatu, quid temere fiebat, quum tu, unus adolescens, universum ordinem decernere de salute rei publicæ prohibuisti, neque id semel, sed sæpius? Neque tu tecum de senatus auctoritate agi passus es. Quid autem agebatur, nisi ne deleri et everti rem publicam funditus velles? Quum te neque principes civitatis rogando neque maiores natu monendo neque frequens senatus agendo de vendita atque addicta sententia movere potuit, tum illud, multis rebus ante tentatis, necessario tibi vulnus inflictum est, quod paucis ante te, quorum
53 incolumis fuit nemo; tum contra te dedit arma hic ordo consulibus reliquisque imperiis et potestatibus; quæ non effugisses, nisi te ad arma Cæsaris con-
22 tulisses. Tu, tu, inquam, M. Antoni, princeps C. Cæsari, omnia perturbare cupienti, causam belli contra patriam inferendi dedisti. Quid enim aliud ille dicebat? quam causam sui dementissimi consilii et facti afferebat, nisi quod intercessio neglecta, ius tribunicium sublatum, circumscriptus a senatu esset Antonius? Omitto, quam hæc falsa, quam levia, præsertim quum omnino nulla causa iusta cuiquam esse possit contra patriam arma capiendi; sed nihil de Cæsare; tibi certe confitendum est, causam perniciosissimi belli in persona tua consti-
54 tisse. O miserum te, si intelligis, miseriorem, si non intelligis, hoc litteris mandari, hoc memoriæ prodi, huius rei ne posteritatem quidem omnium seculorum umquam immemorem fore, consules ex Italia expulsos, cumque his Cn. Pompeium, quod imperii populi Romani decus ac lumen fuit, omnes consulares, qui per valetudinem exsequi cladem illam fugamque potuissent, prætores, prætorios, tribunos plebis, magnam partem senatus, omnem subolem iuventutis unoque verbo rem publicam ex-
55 pulsam atque exterminatam suis sedibus! Ut igitur in seminibus est causa arborum et stirpium, sic huius luctuosissimi belli semen tu fuisti. Doletis

tres exercitus populi Romani interfectos; interfecit Antonius. Desideratis clarissimos cives; eos quoque vobis eripuit Antonius. Auctoritas huius ordinis afflicta est; afflixit Antonius. Omnia denique, quæ postea vidimus (quid autem mali non vidimus?), si recte ratiocinabimur, uni accepta referemus Antonio. Ut Helena Troianis, sic iste huic rei publicæ causa belli, causa pestis atque exitii fuit. Reliquæ partes tribunatus principiis similes. Omnia perfecit, quæ senatus, salva re publica ne fieri possent, perfecerat. Cuius tamen scelus in scelere cognoscite. Restituebat multos calamitosos; in his patrui 56 23 nulla mentio. Si severus, cur non in omnes? si misericors, cur non in suos? Sed omitto ceteros. Licinium Lenticulam, de alea condemnatum, collusorem suum, restituit; quasi vero ludere cum condemnato non liceret; sed ut, quod in alea perdiderat, beneficio legis dissolveret. Quam attulisti rationem populo Romano, cur eum restitui oporteret? Absentem, credo, in reos relatum; rem indicta causa iudicatam; nullum fuisse de alea lege iudicium; vi oppressum et armis; postremo, quod de patruo tuo dicebatur, pecunia iudicium esse corruptum. Nihil horum. At vir bonus et re publica dignus. Nihil id quidem ad rem; ego tamen, quoniam condemnatum esse pro nihilo est, si ita esset, ignoscerem; hominem omnium nequissimum, qui non dubitaret vel in foro alea ludere, lege, quæ est de alea, condemnatum, qui in integrum restituit, is non apertissime studium suum ipse profitetur? In eodem vero tribunatu, quum Cæsar in Hispaniam 57 proficiscens huic conculcandam Italiam tradidisset, quæ fuit eius peragratio itinerum? lustratio municipiorum? Scio me in rebus celebratissimis omnium sermone versari, eaque, quæ dico dicturusque sum, notiora omnibus esse, qui in Italia tum fuerunt, quam mihi, qui non fui. Notabo tamen singulas res; etsi nullo modo poterit oratio mea satisfacere vestræ scientiæ. Etenim quod umquam in terris tantum flagitium exstitisse auditum est? tantam turpitudinem? tantum dedecus? Vehebatur in 58 24 essedo tribunus plebis; lictores laureati antecede-

bant, inter quos aperta lectica mima portabatur, quam ex oppidis municipales homines honesti, obviam necessario prodeuntes, non noto illo et mimico nomine, sed Volumniam consalutabant; sequebatur rheda cum lenonibus, comites nequissimi; reiecta mater amicam impuri filii tamquam nurum sequebatur. O miseræ mulieris fecunditatem calamitosam! Horum flagitiorum iste vestigiis omnia municipia, præfecturas, colonias, totam denique Italiam impressit.

59 Reliquorum factorum eius, patres conscripti, difficilis est sane reprehensio et lubrica. Versatus in bello est; saturavit se sanguine dissimillimorum sui civium; felix fuit, si potest ulla in scelere esse felicitas. Sed quoniam veteranis cautum esse volumus, quamquam dissimilis est militum causa et tua, illi secuti sunt, tu quæsisti ducem, tamen, ne apud illos me in invidiam voces, nihil de genere belli dicam. Victor e Thessalia Brundisium cum legionibus revertisti. Ibi me non occidisti. Magnum beneficium; potuisse enim fateor; quamquam nemo erat eorum, qui tum tecum fuerunt, qui mihi 60 non censeret parci oportere. Tanta est enim caritas patriæ, ut vestris etiam legionibus sanctus essem, quod eam a me servatam esse meminissent. Sed fac, id te dedisse mihi, quod non ademisti, meque a te habere vitam, quia non a te sit erepta; licuitne mihi per tuas contumelias hoc tuum beneficium sic tueri, ut tuebar, præsertim quum te hæc 25 61 auditurum videres? Venisti Brundisium, in sinum quidem et in complexum tuæ mimulæ. Quid est? num mentior? Quam miserum est id negare non posse, quod sit turpissimum confiteri! Si te municipiorum non pudebat, ne veterani quidem exercitus? Quis enim miles fuit, qui Brundisii illam non viderit? quis, qui nescierit, venisse eam tot tibi dierum viam gratulatum? quis, qui non indoluerit, tam sero se, quam nequam hominem secutus esset, 62 cognoscere? Italiæ rursus percursatio eadem comite mima; in oppida militum crudelis et misera deductio; in urbe auri, argenti maximeque vini foeda direptio. Accessit, ut, Cæsare ignaro, quum

esset ille Alexandreæ, beneficio amicorum eius magister equitum constitueretur. Tum existimavit, se suo iure cum Hippia vivere et equos vectigales Sergio mimo tradere. Tum sibi non hanc, quam nunc male tuetur, sed M. Pisonis domum, ubi habitaret, legerat. Quid ego istius decreta, quid rapinas, quid hereditatum possessiones datas, quid ereptas proferam? Cogebat egestas; quo se verteret, non habebat. Nondum ei tanta a L. Rubrio, non a L. Turselio hereditas venerat; nondum in Cn. Pompeii locum multorumque aliorum, qui aberant, repentinus heres successerat. Erat ei vivendum latronum ritu, ut tantum haberet, quantum rapere potuisset.

63 Sed hæc, quæ robustioris improbitatis sunt, omittamus; loquamur potius de nequissimo genere levitatis. Tu istis faucibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate, tantum vini in Hippiæ nuptiis exhauseras, ut tibi necesse esset in populi Romani conspectu vomere postridie. O rem non modo visu foedam, sed etiam auditu! Si inter coenam in ipsis tuis immanibus illis poculis hoc tibi accidisset, quis non turpe duceret? In coetu vero populi Romani, negotium publicum gerens, magister equitum, cui ructare turpe esset, is vomens frustis esculentis, vinum redolentibus, gremium suum et totum tribunal implevit. Sed hoc ipse fatetur esse in suis sordibus; veniamus ad splendidiora[1].

64 26 Cæsar Alexandrea se recepit, felix, ut sibi quidem videbatur; mea autem sententia, qui rei publicæ sit infelix, felix esse nemo potest. Hasta posita pro æde Iovis Statoris bona Cn. Pompeii[2] (miserum me! consumptis enim lacrimis, tamen infixus hæret animo[3] dolor), bona, inquam, Cn. Pompeii Magni voci acerbissimæ subiecta præconis. Una in illa re servitutis oblita civitas ingemuit, servientibusque animis, quum omnia metu tenerentur, gemitus tamen populi Romani liber fuit. Exspectantibus omnibus, quisnam esset tam impius, tam demens, tam diis hominibusque hostis, qui ad illud scelus sectionis

[1] splendida. [2] *Vat., vestig. aliorum codd.* — *om.* Cn. Pompeii. [3] animo hæret.

auderet accedere, inventus est nemo præter Antonium, præsertim quum tot essent circum hastam illam, qui alia omnia auderent. Unus inventus est, qui id auderet, quod omnium fugisset et reformi-65 dasset audacia. Tantus igitur te stupor oppressit, vel, ut verius dicam, tantus furor, ut primum, quum sector sis isto loco natus, deinde quum Pompeii sector, non te exsecratum populo Romano, non detestabilem, non omnes tibi deos, omnes[1] homines et esse inimicos et futuros scias? At quam insolenter statim heluo invasit in eius viri fortunas, cuius virtute terribilior erat populus Romanus exteris 27 66 gentibus, iustitia carior? In eius igitur viri copias quum se subito ingurgitasset, exsultabat gaudio, persona de mimo, modo egens, repente dives. Sed ut est apud poëtam nescio quem, *male parta male dilabuntur.* Incredibile ac simile portenti est, quonam modo illa tam multa, quam paucis, non dico mensibus, sed diebus effuderit. Maximus vini numerus fuit, permagnum optimi pondus argenti, pretiosa vestis, multa et lauta supellex et magnifica multis locis, non illa quidem luxuriosi hominis, sed tamen abundantis. Horum paucis diebus nihil erat. 67 Quæ Charybdis tam vorax? Charybdin dico? quæ si fuit, animal unum fuit[2]; Oceanus, medius fidius, vix videtur tot res, tam dissipatas, tam distantibus in locis positas, tam cito absorbere potuisse. Nihil erat clausum, nihil obsignatum, nihil scriptum. Apothecæ totæ nequissimis hominibus condonabantur. Alia mimi rapiebant, alia mimæ. Domus erat aleatoribus referta, plena ebriorum. Totos dies potabatur, atque id locis pluribus. Suggerebantur etiam sæpe (non enim semper iste felix) damna aleatoria. Conchyliatis Cn. Pompeii peristromatis servorum in cellis lectos stratos videres. Quamobrem desinite mirari, hæc tam celeriter esse consumpta. Non modo unius patrimonium, quamvis amplum, ut illud fuit, sed urbes et regna celeriter tanta nequitia devorare 68 potuisset. At idem ædes etiam et hortos. O audaciam immanem! Tu etiam ingredi illam domum

[1] non omnes. [2] fuit, fuit animal unum.

ausus es? tu illud sanctissimum limen intrare? tu illarum ædium diis penatibus os impurissimum ostendere? Quam domum aliquamdiu nemo adspicere poterat, nemo sine lacrimis præterire, hac te in domo tamdiu deversari non pudet? in qua, quamvis nihil sapias, tamen nihil tibi potest esse iucundum. An 28 tu, illa in vestibulo rostra [spolia] [1] quum adspexisti, domum tuam te introire putas? Fieri non potest. Quamvis enim sine mente, sine sensu sis, ut es, tamen et te et tua et tuos nosti. Nec vero te umquam neque vigilantem neque in somnis credo posse mente consistere. Necesse est, quamvis sis, ut es, vinolentus et furens, quum tibi obiecta sit species singularis viri, perterritum te de somno excitari, furere etiam sæpe vigilantem. Me quidem miseret 69 parietum ipsorum atque tectorum. Quid enim umquam domus illa viderat nisi pudicum, quid nisi ex optimo more et sanctissima disciplina? Fuit enim ille vir, patres conscripti, sicut scitis, quum foris clarus tum domi admirandus, neque rebus externis magis laudandus quam institutis domesticis. Huius in sedibus pro cubiculis stabula, pro tricliniis popinæ sunt. Etsi iam negat. Nolite [2] quærere. Frugi factus est. Illam suam suas res sibi habere iussit; ex duodecim tabulis claves ademit, exegit. Quam porro spectatus civis, quam probatus, cuius ex omni vita nihil est honestius, quam quod cum mima fecit divortium? At quam crebo usurpat: *et consul et* 70 *Antonius?* Hoc est dicere: *et consul et impudicissimus, et consul et homo nequissimus.* Quid est enim aliud *Antonius?* Nam si dignitas significaretur in nomine, dixisset, credo, aliquando [3] avus tuus se et consulem et Antonium. Numquam dixit. Dixisset etiam collega meus, patruus tuus. Nisi tu es solus Antonius. Sed omitto ea peccata, quæ non sunt earum partium propria, quibus tu rem publicam vexavisti; ad ipsas tuas partes redeo, id est, ad civile bellum, quod natum, conflatum, susceptum opera tua est. Cui bello quum propter timiditatem 71 29 tuam tum propter libidines defuisti. Gustaras civi-

[1] † spolia. [2] Nolite, nolite. [3] aliquando, credo.

lem sanguinem, vel potius exsorbueras; fueras in acie Pharsalica antesignanus; L. Domitium, clarissimum et nobilissimum virum, occideras, multosque præterea, qui [1] e proelio effugerant, quos Cæsar, ut nonnullos, fortasse servasset, crudelissime persecutus trucidaras. Quibus rebus tantis, talibus gestis, quid fuit causæ, cur in Africam Cæsarem non sequerere, quum præsertim belli pars tanta restaret? Itaque quem locum apud ipsum Cæsarem post eius ex Africa reditum obtinuisti? quo numero fuisti? cuius tu imperatoris quæstor fueras, dictatoris magister equitum, belli princeps, crudelitatis auctor, prædæ socius, testamento, ut dicebas ipse, filius. Appellatus es de pecunia, quam pro domo, pro 72 hortis, pro sectione debebas. Primo respondisti plane ferociter, et, ne omnia videar contra te, propemodum æqua et iusta dicebas. A me C. Cæsar pecuniam? cur potius, quam ego ab illo? an sine me ille vicit? At ne potuit quidem; ego ad illum belli civilis causam attuli, ego leges perniciosas rogavi, ego arma contra consules imperatoresque populi Romani, contra senatum populumque Romanum, contra deos patrios arasque et focos, contra patriam tuli. Num sibi soli vicit? Quorum facinus est commune, cur non sit eorum præda communis? Ius postulabas; sed quid ad rem? Plus ille poterat. 73 Itaque, exclusis [2] tuis vocibus, et ad te et ad prædes tuos milites misit, quum repente est [3] a te præclara illa tabula prolata. Qui risus hominum? tantam esse tabulam, tam varias, tam multas possessiones, ex quibus præter partem Miseni nihil erat, quod is, qui auctionaretur, posset suum dicere. Auctionis vero miserabilis adspectus: vestis Pompeii non multa, eaque maculosa; eiusdem quædam argentea vasa collisa, sordidata mancipia, ut doleremus quidquam esse ex illis reliquiis, quod videre 74 possemus. Hanc tamen auctionem heredes L. Rubrii decreto Cæsaris prohibuerunt. Hærebat nebulo; quo se verteret, non habebat. Quin his ipsis temporibus domi Cæsaris percussor, ab isto missus, de-

---

[1] multos, qui. [2] excussis. [3] *coni.* — *om.* est.

prehensus dicebatur esse cum sica. De quo Cæsar in senatu, aperte in te invehens, questus est. Proficiscitur in Hispaniam Cæsar, paucis tibi ad solvendum propter inopiam tuam prorogatis diebus. Ne tum quidem sequeris. Tam bonus gladiator rudem tam cito?[1] Hunc igitur quisquam, qui in suis partibus, id est, in suis fortunis, tam timidus fuerit, pertimescat? Profectus est aliquando tandem in Hispaniam, sed tuto, ut ait, pervenire non potuit. Quonam modo igitur Dolabella pervenit? Aut non suscipienda fuit ista causa, Antoni, aut, quum suscepisses, defendenda usque ad extremum. Ter depugnavit Cæsar cum civibus, in Thessalia, Africa, Hispania. Omnibus adfuit his pugnis Dolabella; in Hispaniensi etiam vulnus accepit. Si de meo iudicio quæris, nollem; sed tamen consilium a primo reprehendendum, laudanda constantia. Tu vero quid es? Cn. Pompeii liberi primum patriam repetebant. Esto; fuerit hæc partium causa communis. Repetebant præterea deos penates patrios, aras, focos, larem suum familiarem, in quæ tu invaseras. Hæc quum repeterent armis ii, quorum erant legibus, — etsi in rebus iniquissimis quid potest esse æqui? — tamen quem erat æquissimum contra Cn. Pompeii liberos pugnare? quem? Te, sectorem. An tu Narbone mensas hospitum convomeres, Dolabella pro te in Hispania dimicaret?

75 30

76

Qui vero Narbone reditus? Etiam quærebat, cur ego ex ipso cursu tam subito revertissem. Exposui nuper, patres conscripti, causam reditus mei. Volui, si possem, etiam ante Kalendas Ianuarias prodesse rei publicæ. Nam quod quærebas, quomodo redissem, primum luce, non tenebris, deinde cum calceis et toga, nullis nec Gallicis nec lacerna. At etiam adspicis me, et quidem, ut videris, iratus. Næ tu iam mecum in gratiam redeas, si scias, quam me pudeat nequitiæ tuæ, cuius te ipsum non pudet. Ex omnium omnibus flagitiis nullum turpius vidi, nullum audivi. Qui magister equitum fuisse tibi viderere, in proximum annum con-

[1] *Vat.* — tam cito accepisti?

sulatum peteres, vel potius rogares, is per municipia coloniasque Galliæ, a qua nos tum, quum consulatus petebatur, non rogabatur, petere consulatum

31 77 solebamus, cum Gallicis et lacerna cucurristi. At videte levitatem hominis. Quum hora diei fere decima[1] ad Saxa rubra venisset, delituit in quadam cauponula atque ibi se occultans perpotavit ad vesperam; inde cisio celeriter ad urbem advectus domum venit capite obvoluto[2]. Ianitor: "Quis tu?" "A Marco tabellarius." Confestim ad eam, cuius causa venerat, eique epistolam tradidit. Quam quum illa legeret flens (erat enim scripta amatorie, caput autem litterarum, sibi cum illa mima posthac nihil futurum; omnem se amorem abiecisse illinc[3] atque in hanc transfudisse), quum mulier fleret uberius, homo misericors ferre non potuit; caput aperuit; in collum invasit. O hominem nequam! quid enim aliud dicam? magis proprie nihil possum dicere. Ergo ut te catamitum, nec opinato quum ostendisses, præter spem mulier adspiceret, idcirco urbem terrore nocturno, Italiam multorum dierum

78 metu perturbasti? Et domi quidem causam amoris habuit, foris etiam turpiorem, ne L. Plancus prædes suos venderet. Productus autem in contionem a tribuno plebis, quum respondisses, te rei tuæ causa venisse, populum etiam dicacem in te reddidisti. Sed nimis multa de nugis; ad maiora veniamus.

32 Cæsari ex Hispania redeunti obviam longissime processisti. Celeriter isti, redisti, ut cognosceret te, si minus fortem, attamen strenuum. Factus es ei rursus, nescio quomodo, familiaris. Habebat hoc omnino Cæsar: quem plane perditum ære alieno egentemque, si eundem nequam hominem audacemque cognorat, hunc in familiaritatem libentissime

79 recipiebat. His igitur rebus præclare commendatus, iussus es renuntiari consul, et quidem cum ipso. Nihil queror de Dolabella, qui tum est impulsus, inductus, elusus. Qua in re quanta fuerit uterque vestrum perfidia in Dolabellam, quis ignorat? Ille induxit, ut peteret, promissum et receptum inter-

---

[1] decima fere. [2] involuto. [3] *illim*.

vertit ad seque transtulit; tu eius perfidiæ voluntatem tuam adscripsisti. Veniunt Kalendæ Ianuariæ; cogimur in senatum; invectus est copiosius multo in istum et paratius Dolabella quam nunc ego. Hic 80 autem iratus quæ dixit, dii boni? Primum quum Cæsar ostendisset, se, priusquam proficisceretur, Dolabellam consulem esse iussurum (quem negant regem, qui et faceret semper eiusmodi aliquid et diceret), sed quum Cæsar ita dixisset, tum hic bonus augur eo se sacerdotio præditum esse dixit, ut comitia auspiciis vel impedire vel vitiare posset, idque se facturum esse asseveravit. In quo primum incredibilem stupiditatem hominis cognoscite. Quid 81 enim? Istud, quod te sacerdotii iure facere posse dixisti, si augur non esses et consul esses, minus facere potuisses? Vide ne etiam facilius. Nos enim nuntiationem solum habemus, consules et reliqui magistratus etiam spectionem. Esto; hoc imperite; nec enim est ab homine numquam sobrio postulanda prudentia; sed videte impudentiam. Multis ante mensibus in senatu dixit, se Dolabellæ comitia aut prohibiturum auspiciis aut id facturum esse, quod fecit. Quisquamne divinare potest, quid vitii in auspiciis futurum sit, nisi qui de cælo servare constituit? quod neque licet comitiis per leges, et, si qui servavit, non comitiis habitis, sed priusquam habeantur, debet nuntiare. Verum implicata inscientia impudentia est; nec scit, quod augurem, nec facit, quod pudentem decet. Atque ex illo die recordamini eius 82 usque ad Idus Martias consulatum. Quis[1] umquam apparitor tam humilis, tam abiectus? Nihil ipse poterat, omnia rogabat; caput in aversam lecticam inserens beneficia, quæ venderet, a collega petebat. Ecce Dolabellæ comitiorum dies; sortitio prærogativæ; quiescit. Renuntiatur; tacet. Prima classis vocatur; renuntiatur[2]; deinde, ut assolet, suffragia; tum secunda classis; quæ omnia sunt citius facta, quam dixi. Confecto negotio bonus augur (C. Læ- 83 lium diceres) *alio die* inquit. O impudentiam singularem! Quid videras? quid senseras? quid au-

33

[1] *Codd. omnes.* — Qui. [2] *F. delendum hoc* renuntiatur

dieras? neque enim te de cælo servasse dixisti nec hodie dicis. Id igitur obvenit vitium, quod tu iam Kalendis Ianuariis futurum esse provideras et tanto ante prædixeras. Ergo hercule magna, ut spero, tua potius quam rei publicæ calamitate ementitus es auspicia; obstrinxisti religione populum Romanum; augur auguri, consul consuli obnuntiasti. Nolo plura, ne acta Dolabellæ videar convellere, quæ necesse est aliquando ad nostrum collegium deferantur.
84 Sed arrogantiam hominis insolentiamque cognoscite. Quamdiu tu voles, vitiosus consul Dolabella; rursus, quum voles, salvis auspiciis creatus. Si nihil est, quum augur iis verbis nuntiat, quibus tu nuntiasti, confitere te, quum *alio die* dixeris, sobrium non fuisse; sin est aliqua vis in istis verbis, ea quæ sit, augur a collega requiro.

34 Sed, ne forte ex multis rebus gestis M. Antonii rem unam pulcherrimam transiliat oratio, ad Lupercalia veniamus. Non dissimulat, patres conscripti; apparet esse commotum; sudat, pallet. Quidlibet, modo ne nauseet, faciat, quod in porticu Minucia fecit. Quæ potest esse turpitudinis tantæ defensio? Cupio audire, ut videam, ubi rhetoris tanta merces, ubi campus Leontinus appareat.
85 Sedebat in rostris collega tuus, amictus toga purpurea, in sella aurea, coronatus. Escendis, accedis ad sellam, (ita eras Lupercus, ut te consulem esse meminisse deberes,) diadema ostendis. Gemitus toto foro. Unde diadema? non enim abiectum sustuleras, sed attuleras domo meditatum et cogitatum scelus. Tu diadema imponebas cum plangore populi, ille cum plausu reiiciebat. Tu ergo unus, scelerate, inventus es, qui, quum auctor regni esses, eum, quem collegam habebas, dominum habere velles et idem tentares, quid populus Romanus ferre
86 et pati posset. At etiam misericordiam captabas; supplex te ad pedes abiiciebas; quid petens? ut servires? Tibi uni peteres, qui ita a puero vixeras, ut omnia paterere, ut facile servires; a nobis populoque Romano mandatum id certe non habebas. O præclaram illam eloquentiam tuam, quum es nudus contionatus! Quid hoc turpius? quid foedius?

quid suppliciis omnibus dignius? Num exspectas, dum te stimulis fodiam? Hæc te, si ullam partem habes sensus, lacerat, hæc cruentat oratio. Vereor, ne imminuam summorum virorum gloriam. Dicam tamen, dolore commotus. Quid indignius quam vivere eum, qui imposuerit diadema, quum omnes fateantur iure interfectum esse, qui abiecerit? At 87 etiam adscribi iussit in fastis ad Lupercalia, *C. Cæsari, dictatori perpetuo, M. Antonium, consulem, populi iussu regnum detulisse, Cæsarem uti noluisse.* Iamiam minime miror, te otium perturbare; non modo urbem odisse, sed etiam lucem; cum perditissimis latronibus non solum de die, sed etiam in diem vivere. Ubi enim tu in pace consistes? qui locus tibi in legibus et in iudiciis esse potest, quæ tu, quantum in te fuit, dominatu regio sustulisti? Ideone L. Tarquinius exactus, Sp. Cassius, Sp. Maelius [1], M. Manlius necati, ut multis post seculis a M. Antonio, quod fas non est, rex Romæ constitueretur? Sed ad auspicia redeamus; de quibus 88 35 rebus Idibus Martiis fuit in senatu Cæsar acturus; quæro, tum tu quid egisses? [2] Audiebam quidem te paratum venisse, quod me de ementitis auspiciis, quibus tamen parere necesse erat, putares esse dictumm. Sustulit illum diem fortuna populi Romani; num etiam tuum de auspiciis iudicium interitus Cæsaris sustulit? Sed incidi in id tempus, quod iis rebus, in quas ingressa erat oratio, prævertendum est. Quæ tua fuga, quæ formido præclaro illo die? quæ propter conscientiam scelerum desperatio vitæ? quum ex illa fuga beneficio eorum, qui te, si sanus esses, salvum esse voluerunt, clam te domum recepisti. O mea frustra semper verissima auguria 89 rerum futurarum! Dicebam illis in Capitolio liberatoribus nostris, quum me ad te ire vellent, ut ad defendendam rem publicam te adhortarer, quoad metueres, omnia te promissurum, simul ac timere desisses, similem te futurum tui. Itaque quum ceteri consulares irent, redirent, in sententia mansi;

[1] *Vat.* — Spurii Cassius, Maelius. [2] *Hæc sic interpuncta:* redeamus. De quibus — acturus, quæro tum — egisses.

neque te illo die neque postero vidi, neque ullam societatem optimis civibus cum importunissimo hoste foedere ullo confirmari posse credidi. Post diem tertium veni in ædem Telluris, et quidem invitus, 90 quum omnes aditus armati obsiderent. Qui tibi dies ille, M. Antoni, fuit? Quamquam mihi inimicus subito exstitisti, tamen me tui miseret, quod tibi invideris.

36 Qui tu vir, dii immortales, et quantus fuisses, si illius diei mentem servare potuisses! Pacem haberemus, quæ erat facta per obsidem, puerum nobilem, M. Bambalionis nepotem. Quamquam bonum te timor faciebat, non diuturnus magister officii, improbum fecit ea, quæ, dum timor abest, a te non discedit, audacia. Etsi tum, quum optimum te putabant, me quidem dissentiente, funeri tyranni, si 91 illud funus fuit, sceleratissime præfuisti. Tua illa pulchra laudatio, tua miseratio, tua cohortatio. Tu, tu, inquam, illas faces incendisti, et eas, quibus semustilatus ille est, et eas, quibus incensa L. Bellieni domus deflagravit. Tu illos impetus perditorum hominum et ex maxima parta servorum, quos nos vi manuque repulimus, in nostras domos immisisti. Idem tamen, quasi fuligine abstersa, reliquis diebus in Capitolio præclara senatusconsulta fecisti: ne qua post Idus Martias immunitatis tabula neve cuius beneficii figeretur. Meministi ipse, de exsulibus, scis, de immunitate quid dixeris. Optimum vero, quod dictaturæ nomen in perpetuum de re publica sustulisti; quo quidem facto tantum te cepisse odium regni videbatur, ut eius omnem propter proximum 92 dictatorem metum tolleres [1]. Constituta res publica videbatur aliis, mihi vero nullo modo, qui omnia, te gubernante, naufragia metuebam. Num me igitur fefellit? aut num diutius sui potuit esse dissimilis? Inspectantibus vobis, toto Capitolio tabulæ figebantur; neque solum singulis veniebant [2] immunitates, sed etiam populis universis; civitas non iam singillatim, sed provinciis totis dabatur. Itaque si hæc manent, quæ stante re publica manere non possunt, provincias universas, patres conscripti, per-

---

[1] tolleres metum. [2] venibant.

didistis; neque vectigalia solum, sed etiam imperium populi Romani huius domesticis nundinis deminutum est. Ubi est septies millies, quod in tabulis, quæ sunt ad Opis, patebat? 93 37 funestæ illius quidem pecuniæ, sed tamen quæ nos, si iis, quorum erat, non redderetur, a tributis posset vindicare. Tu autem quadringenties HS., quod Idibus Martiis debuisti, quonam modo ante Kalendas Apriles debere desisti? Sunt ea quidem innumerabilia, quæ a tuis [1] emebantur, non insciente te, sed unum egregium de rege Deiotaro, populi Romani amicissimo, decretum in Capitolio fixum. Quo proposito nemo erat, qui in ipso dolore risum posset continere. Quis enim cuiquam inimicior quam Deiotaro Cæsar? 94 æque atque huic ordini, ut equestri, ut Massiliensibus, ut omnibus, quibus rem publicam populi Romani caram esse sentiebat. Igitur [2], a quo vivo nec præsens nec absens quidquam æqui boni impetravit, apud mortuum factus est gratiosus. Compellarat hospitem præsens, computarat, pecuniam imperarat, in eius tetrarchia unum [3] ex Græcis comitibus suis collocarat, Armeniam abstulerat a senatu datam. Hæc vivus eripuit, reddit mortuus. At quibus verbis? 95 Modo, æquum sibi videri, modo, non iniquum. Mira verborum complexio. At ille numquam (semper enim absenti adfui Deiotaro) quidquam sibi, quod nos pro illo postularemus, æquum dixit videri. Syngrapha HS. centies per legatos, viros bonos, sed timidos et imperitos, sine nostra, sine reliquorum hospitum regis sententia, facta in gynæceo, quo in loco plurimæ res venierunt et veneunt. Qua ex syngrapha quid sis acturus, meditere censeo. Rex enim ipse sua sponte, nullis commentariis Cæsaris, simul atque audivit eius interitum, suo Marte res suas recuperavit. Sciebat homo 96 sapiens, ius semper hoc fuisse, ut, quæ tyranni eripuissent, ea, tyrannis interfectis, ii, quibus erepta essent, recuperarent. Nemo igitur iureconsultus, ne iste quidem, qui tibi uni est iureconsultus, per quem

---

[1] a diversis. [2] Sed [igitur]. [3] tetrarchiam unum *errore.*

hæc agis, ex ista syngrapha deberi dicit pro iis rebus, quæ erant ante syngrapham recuperatæ. Non enim a te emit, sed prius, quam tu suum sibi venderes, ipse possedit. Ille vir fuit; nos quidem contemnendi, qui auctorem odimus, acta defendimus.

38 97 Quid ego de commentariis infinitis, quid de innumerabilibus chirographis loquar? quorum etiam institores [1] sunt, qui ea, tamquam gladiatorum libellos, palam venditent. Itaque tanti acervi nummorum apud istum construuntur, ut iam appendantur [2], non numerentur pecuniæ. At quam cæca avaritia est! Nuper [3] fixa tabula est, qua civitates locupletissimæ Cretensium liberantur statuiturque, ne post M. Brutum proconsulem sit Creta provincia. Tu mentis es compos? tu non constringendus? An Cæsaris decreto Creta post M. Bruti decessum potuit liberari, quum Creta nihil ad Brutum Cæsare vivo pertineret? At huius venditione decreti (ne nihil actum putetis) provinciam Cretam perdidistis. Omnino nemo ullius

98 rei fuit emptor, cui defuerit hic venditor. Et de exsulibus legem, quam fixisti, Cæsar tulit. Nullius insector calamitatem; tantum queror, primum eorum reditus æquatos [4], quorum causam Cæsar dissimilem iudicarit; deinde nescio, cur non reliquis idem tribuas. Neque enim plus quam tres aut quattuor reliqui sunt. Qui simili in calamitate sunt, cur tua misericordia simili non fruuntur? cur eos habes in loco patrui? de quo ferre, quum de reliquis ferres, noluisti; quem etiam ad censuram petendam impulisti, eamque petitionem comparasti, quæ et risus

99 hominum et querelas moveret. Cur autem ea comitia non habuisti? an quia tribunus plebis sinistrum fulmen nuntiabat? Quum tua quid interest, nulla auspicia sunt, quum tuorum, tum fis religiosus. Quid? eundem in septemviratu nonne destituisti? Intervenit enim, cui metuisti, credo, ne [5] salvo capite negare non posses. Omnibus eum contumeliis

---

[1] *coni. Pantagathi.* — imitatores. [2] expendantur. [3] Et nuper. [4] inquinatos. [5] *coni.* — Intervenit enim. *Quid* metuisti? Credo, ne.

onerasti, quem patris loco, si ulla in te pietas esset, colere debebas. Filiam eius, sororem tuam, eiecisti, alia condicione quæsita et ante prospecta[1]. Non est satis. Probri insimulasti pudicissimam feminam. Quid est, quod addi possit? Contentus eo non fuisti. Frequentissimo senatu Kalendis Ianuariis sedente patruo, hanc tibi esse cum Dolabella causam odii dicere ausus es, quod ab eo sorori et uxori tuæ stuprum oblatum esse comperisses. Quis interpretari potest, impudentiorne, qui in senatu, an improbior, qui in Dolabellam, an impurior, qui patre audiente, an crudelior, qui in illam miseram tam spurce, tam impie dixeris? Sed ad chirographa 100 39 redeamus. Quæ tua fuit cognitio? Acta enim Cæsaris pacis causa confirmata sunt a senatu, quæ quidem Cæsar egisset, non ea, quæ egisse Cæsarem[2] dixisset Antonius. Unde ista erumpunt? quo auctore proferuntur? Si sunt falsa, cur probantur? si vera, cur veneunt? At sic placuerat, ut ex Kalendis Iuniis de Cæsaris actis cum consilio cognosceretis. Quod fuit consilium? quem umquam convocasti? quas Kalendas Iunias exspectasti? an eas, ad quas te, peragratis veteranorum coloniis, stipatum armis rettulisti?

O præclaram illam percursationem tuam mense Aprili atque Maio, tum, quum etiam Capuam coloniam deducere conatus es! Quemadmodum illinc abieris, vel potius pæne non abieris, scimus. Cui 101 tu urbi minitaris. Utinam conere, ut aliquando illud *pæne* tollatur! At quam nobilis est tua illa peregrinatio? Quid prandiorum apparatus, quid furiosam vinolentiam tuam proferam? Tua ista detrimenta sunt; illa nostra. Agrum Campanum, qui quum de vectigalibus eximebatur, ut militibus daretur, tamen infligi magnum rei publicæ vulnus putabamus, hunc tu compransoribus tuis et collusoribus dividebas; mimos dico et mimas, patres conscripti, in agro Campano collocatos. Quid iam querar de agro Leontino? quoniam quidem[3] hæ quondam ara-

---

[1] perspecta. [2] Cæsarem egisse. [3] quandoquidem.

tiones, Campana et Leontina, in populi Romani patrimonio grandi fenore et fructuosæ ferebantur. Medico tria millia iugerum; quid, si te sanasset? rhetori duo; quid si te disertum facere potuisset?
40 102 Sed ad iter Italiamque redeamus. Deduxisti coloniam Casilinum, quo Cæsar ante deduxerat. Consuluisti me per litteras de Capua tu quidem, sed idem de Casilino respondissem, possesne, ubi colonia esset, eo coloniam novam iure deducere. Negavi, in eam coloniam, quæ esset auspicato deducta, dum esset incolumis, coloniam novam iure deduci; colonos novos adscribi posse rescripsi. Tu autem insolentia elatus, omni auspiciorum iure turbato, Casilinum coloniam deduxisti, quo erat paucis annis ante deducta, ut vexillum tolleres, ut aratrum circumduceres; cuius quidem vomere portam Capuæ pæne perstrinxisti, ut florentis coloniæ territorium
103 minueretur. Ab hac religionum perturbatione advolas in M. Varronis, sanctissimi atque integerrimi viri, fundum Casinatem. Quo iure? quo ore? Eodem, inquies, quo in heredum L. Rubrii, quo in heredum L. Turselii prædia, quo in reliquas innumerabiles possessiones. Et si ab hasta, valeat hasta, valeant tabulæ, modo Cæsaris, non tuæ, quibus debuisti, non quibus tu te liberavisti. Varronis quidem Casinatem fundum quis venisse [1] dicit? quis hastam istius venditionis vidit? quis vocem præconis audivit? Misisse te dicis Alexandream, qui emeret a Cæsare. Ipsum enim exspectare magnum
104 fuit! Quis vero audivit umquam (nullius autem salus curæ pluribus fuit) de fortunis Varronis rem ullam esse detractam? Quid, si etiam scripsit ad te Cæsar, ut redderes? quid satis potest dici de tanta impudentia? Remove gladios parumper illos, quos videmus; iam intelliges, aliam causam esse hastæ Cæsaris, aliam confidentiæ et temeritatis tuæ. Non enim te dominus modo illis sedibus, sed qui-
41 vis amicus, vicinus, hospes, procurator arcebit. At quam multos dies in ea villa turpissime est per-

---

[1] *Vat.* — veniisse.

bacchatus! Ab hora tertia bibebatur, ludebatur, vomebatur. O tecta ipsa misera, *quam dispari domino!* Quamquam quomodo iste dominus? sed tamen quam a dispari tenebantur! Studiorum enim suorum M. Varro voluit esse illud, non libidinum deversorium. Quæ in illa villa antea dicebantur? 105 quæ cogitabantur? quæ litteris mandabantur? Iura populi Romani, monumenta maiorum, omnis sapientiæ ratio omnisque doctrinæ. At vero, te inquilino (non enim domino), personabant omnia vocibus ebriorum; natabant pavimenta vino; madebant parietes; ingenui pueri cum meritoriis, scorta inter matresfamilias versabantur. Casino salutatum veniebant, Aquino, Interamna. Admissus est nemo. Iure id quidem; in homine enim turpissimo obsolefiebant dignitatis insignia. Quum inde Romam proficiscens 106 ad Aquinum accederet, obviam ei processit (ut est frequens municipium) magna sane multitudo. At iste operta lectica latus per oppidum est ut mortuus. Stulte Aquinates; sed tamen in via habitabant. Quid Anagnini? qui, quum essent devii, descenderunt, ut istum, tamquam si esset consul, salutarent[1]. Incredibile dictu, + sed tum nimis[2] inter omnes constabat, neminem esse resalutatum, præsertim quum duos secum Anagninos haberet, Mustelam et Laconem, quorum alter gladiorum est princeps, alter poculorum. Quid ego illas istius minas contumeliasque commemorem, quibus invectus est in Sidicinos, vexavit Puteolanos, quod C. Cassium et Brutos patronos adoptassent? Magno quidem iudicio, studio, benevolentia, caritate, non ut te, ut Basilum, vi et armis, et alios vestri similes, quos clientes nemo habere velit, non modo illorum cliens esse. Interea dum tu abes, qui dies ille collegæ tui fuit, quum illud, quod tu venerari solebas, bustum in foro evertit? Qua re tibi nuntiata, ut constabat inter eos, qui una fuerunt, concidisti. Quid evenerit postea, nescio. Metum credo valuisse et arma.

42

---

[1] esset, consulem sal. [2] *Sine nota corrupt.* F. dictu est; sed sum vicinus; inter *(e vest. Vat.)*

Collegam quidem de cælo detraxisti effecistique, non tu quidem etiam nunc, ut similis[1] tui, sed certe, ut dissimilis esset sui.

108 Qui vero inde reditus Romam? quæ perturbatio totius urbis? Memineramus Cinnam nimis potentem; Sullam postea dominantem, modo regnantem Cæsarem videramus. Erant fortasse gladii, sed absconditi, nec ita multi. Ista vero quæ et quanta barbaria est! Agmine quadrato cum gladiis sequuntur; scutorum lecticas portari videmus. Atque his quidem iam inveteratis, patres conscripti, consuetudine obduruimus. Kalendis Iuniis quum in senatum, ut erat constitutum, venire vellemus, metu perter-109 riti repente diffugimus. At iste, qui senatu non egeret, neque desideravit quemquam et potius discessu nostro lætatus est statimque illa mirabilia facinora effecit. Qui chirographa Cæsaris defendisset lucri sui causa, is leges Cæsaris easque præclaras, ut rem publicam concutere posset, evertit; numerum annorum provinciis prorogavit; idemque, quum actorum Cæsaris defensor esse deberet, et in publicis et in privatis rebus acta Cæsaris rescidit. In publicis nihil est lege gravius, in privatis firmissimum est testamentum. Leges alias sine promulgatione sustulit, alias ut tolleret, promulgavit. Testamentum irritum fecit, quod etiam infimis civibus semper obtentum est. Signa, tabulas, quas populo Cæsar una cum hortis legavit, eas hic partim in hortos Pompeii deportavit, partim in villam Scipionis.

43 110 Et tu in Cæsaris memoria diligens? tu illum amas mortuum? Quem is honorem maiorem consecutus erat, quam ut haberet pulvinar, simulacrum, fastigium, flaminem? Est ergo flamen, ut Iovi, ut Marti, ut Quirino, sic divo Iulio M. Antonius. Quid igitur cessas? cur non inaugurare? sume diem; vide, qui te inauguret; collegæ sumus; nemo negabit. O detestabilem hominem, sive quod tyranni sacerdos es, sive quod mortui! Quæro deinceps,

[1] ut sit similis.

num, hodiernus dies qui sit, ignores? Nescis, heri quartum in circo diem ludorum Romanorum fuisse? te autem ipsum ad populum tulisse, ut quintus præterea dies Cæsari tribueretur? Cur non sumus prætextati? cur honorem Cæsari tua lege datum deseri patimur? an supplicationes addendo diem contaminari passus es, pulvinaria noluisti? Aut undique religionem tolle aut usquequaque conserva. Quæres, placeatne mihi, pulvinar esse, fastigium, flaminem. Mihi vero nihil istorum placet. Sed tu, qui acta Cæsaris defendis, quid potes dicere, cur alia defendas, alia non cures? Nisi forte vis fateri, te omnia quæstu tuo, non illius dignitate metiri. Quid ad hæc tandem? (Exspecto enim eloquentiam tuam; disertissimum cognovi avum tuum, at te etiam apertiorem in dicendo; ille numquam nudus est contionatus, tuum hominis simplicis pectus vidimus.) Respondebisne ad hæc? aut omnino hiscere audebis? Ecquid reperies ex tam longa oratione mea, cui te respondere posse confidas? Sed præterita omittamus. 111

Hunc unum diem, unum [1], inquam, hodiernum diem, hoc punctum temporis, quo loquor, defende, si potes. Cur armatorum corona senatus sæptus est? cur me tui satellites cum gladiis audiunt? cur valvæ Concordiæ non patent? cur homines omnium gentium maxime barbaros, Ityræos, cum sagittis deducis in forum? Præsidii sui causa se facere dicit. Nonne igitur millies perire est melius, quam in sua civitate sine armatorum præsidio non posse vivere? Sed nullum est istuc, mihi crede, præsidium. Caritate et benevolentia civium sæptum oportet esse, non armis. Eripiet et [2] extorquebit tibi ista populus Romanus, utinam salvis nobis! sed quoquo modo nobiscum egeris, dum istis consiliis uteris, non potes, mihi crede, esse diuturnus. Etenim ista tua minime avara coniux, quam ego sine contumelia describo, nimium debet diu populo Romano tertiam pensionem. Habet populus Romanus, ad quos gubernacula rei publicæ deferat; qui ubicunque ter- 112 44 113

[1] hunc unum. [2] *om.* et.

rarum sunt, ibi est omne rei publicæ præsidium vel potius ipsa res publica, quæ se adhuc tantummodo ulta est, nondum recuperavit. Habet quidem certe res publica adolescentes nobilissimos paratos defensores. Quam volent, illi cedant, otio consulentes, tamen a re publica revocabuntur. Et nomen pacis dulce est et ipsa res salutaris; sed inter pacem et servitutem plurimum interest. Pax est tranquilla libertas, servitus postremum malorum omnium, non 114 modo bello, sed morte etiam repellendum. Quod si se ipsos illi nostri liberatores e conspectu nostro abstulerunt, at exemplum facti reliquerunt. Illi, quod nemo fecerat, fecerunt. Tarquinium Brutus bello est persecutus, qui tum rex fuit, quum esse Romæ regem licebat. Sp. Cassius, Sp. Mælius [1], M. Manlius propter suspicionem regni appetendi sunt necati. Hi primi cum gladiis non in regnum appetentem, sed in regnantem impetum fecerunt. Quod quum ipsum factum per se præclarum est atque divinum, tum expositum ad imitandum; præsertim quum illi eam gloriam consecuti sint, quæ vix cælo capi posse videatur. Etsi enim satis in ipsa conscientia pulcherrimi facti fructus erat, tamen mortali immortalitatem non arbitror esse contemnendam.

45 115 Recordare igitur illum, M. Antoni, diem, quo dictaturam sustulisti; pone ante oculos lætitiam senatus populique Romani; confer cum hac nundinatione [2] tua tuorumque; tum intelliges, quantum inter laudem et lucrum intersit. Sed nimirum, ut quidam morbo aliquo et sensus stupore suavitatem cibi non sentiunt, sic libidinosi, avari, facinorosi veræ laudis gustatum non habent. Sed si te laus allicere ad recte faciendum non potest, ne metus quidem a foedissimis factis potest avocare? Iudicia non metuis. Si propter innocentiam, laudo; sin propter vim, non intelligis, qui isto modo iudicia non timeat, 116 ei quid timendum sit? Quod si non metuis viros fortes egregiosque cives, quod a corpore tuo pro-

---

[1] *Vat.* — Spurii Cassius, Mælius. [2] hac immani nundinatione.

animi, quoniam etiam ingenii tui, te aliquid de huius illo quæstorio officio[1], etiam de aliis quibusdam quæstoribus reminiscentem, recordari. Hic igitur T. 36 Ligarius, qui tum nihil egit aliud (neque enim hæc divinabat), nisi ut tui[2] eum studiosum et bonum virum iudicares, nunc a te supplex fratris salutem petit; quam huius admonitus officio quum utrisque his dederis, tres fratres optimos et integerrimos non solum sibi ipsos[3] neque his tot ac talibus viris neque nobis necessariis[4], sed etiam rei publicæ condonaveris. Fac igitur, quod de homine nobilis- 37 simo et clarissimo fecisti[5] nuper in curia, nunc idem in foro de optimis et huic omni frequentiæ probatissimis fratribus. Ut concessisti illum senatui, sic da hunc populo, cuius voluntatem carissimam semper habuisti, et, si ille dies tibi gloriosissimus, populo Romano gratissimus fuit, noli, obsecro, dubitare, C. Cæsar, similem illi gloriæ laudem quam sæpissime quærere. Nihil est tam[6] populare quam bonitas, nulla de virtutibus tuis plurimis nec admirabilior nec gratior misericordia est. Homines enim 38 ad deos nulla re propius accedunt quam salutem hominibus dando. Nihil habet nec fortuna tua maius, quam ut possis, nec natura[7] melius, quam ut velis servare quam plurimos. Longiorem orationem causa forsitan postulat, tua certe natura breviorem. Quare, quum utilius esse arbitrer, te ipsum quam me[8] aut quemquam loqui tecum, finem iam faciam; tantum te admonebo[9], si illi absenti salutem dederis, præsentibus his omnibus te daturum.

---

[1] *codd. (E.)* — officio cogitantem; *cetera aliter distincta.*
[2] *coni. (Wund.) e vest. codd.* — ut tu eum tui. [3] ipsis.
[4] necessariis suis. [5] clarissimo, M. Marcello, fec. [6] est enim tam. [7] natura tua. [8] *codd. (E.)* — quam aut me.
[9] *E.* — te [ipsum] adm.

M. TULLII CICERONIS
PRO
REGE DEIOTARO
ORATIO.

Deiotarus, Gallogræciæ sive Galatiæ tetrarches, propter fidem erga Romanos a Cn. Pompeio Armeniæ minoris regno donatus et a senatu rex appellatus erat. Quum in bello civili Pompeium secutus esset, a Cæsare Armeniæ regno et parte reliquarum possessionum multatus est, partem et nomen regium retinuit. Sed quum inimicitias haberet cum filiæ marito, Saocondario, huiusque filio, Castore, hic eum Romæ apud Cæsarem dictatorem a. u. c. 709, a. Ch. n. 45, Q. Fabio Maximo, C. Trebonio Coss. suffectis, accusarit, quod ei apud se Pharnace debellato deversanti insidias fecisset, huiusque criminis testem dedit Phidippum, servum medicum regis, a legatis Deiotari, quibuscum Romam missus erat, præmiis abductum. Deiotarum Cicero, veterem amicum, intra privatos Cæsaris parietes defendit.

---

1 1 Quum in omnibus causis gravioribus, C. Cæsar, initio dicendi commoveri soleam vehementius, quam videtur vel usus vel ætas mea postulare, tum in hac causa ita me multa perturbant, ut, quantum mea fides studii mihi afferat ad salutem regis Deiotari defendendam, tantum facultatis timor detrahat. Primum dico pro capite fortunisque regis, quod ipsum, etsi non iniquum est, in tuo dumtaxat peri-

ille in villa resideret, nec eo in loco subsedit, quo ille noctu venturus esset?

Video constare adhuc, iudices, omnia[1]: Miloni etiam utile fuisse Clodium vivere, illi ad ea, quæ concupierat, optatissimum interitum Milonis; odium fuisse illius in hunc acerbissimum, nullum huius in illum; consuetudinem illius perpetuam in vi inferenda, huius tantum in repellenda; mortem 52 ab illo denuntiatam Miloni et prædictam palam, nihil umquam auditum ex Milone; profectionis huius diem illi notum, reditus[2] illius huic ignotum fuisse; huius iter necessarium, illius etiam potius alienum; hunc præ se tulisse, illo se die Roma exiturum, illum eo die se dissimulasse rediturum; hunc nullius rei mutasse consilium, illum causam mutandi consilii finxisse; huic, si insidiaretur, noctem prope urbem exspectandam, illi, etiamsi hunc non timeret, tamen accessum ad urbem nocturnum fuisse metuendum. Videamus nunc id, quod caput est, locus ad 53 20 insidias ille ipse, ubi congressi sunt, utri tandem fuerit aptior. Id vero, iudices, etiam dubitandum et diutius cogitandum est? Ante fundum Clodii, quo in fundo propter insanas illas substructiones facile hominum mille versabantur[3] valentium, edito adversarii atque excelso loco superiorem se fore putarat[4] Milo et ob eam rem eum locum ad pugnam potissimum elegerat?[5] an in eo loco est potius exspectatus ab eo, qui ipsius loci spe facere impetum cogitarat? Res loquitur ipsa, iudices,[6] quæ semper valet plurimum. Si hæc non gesta audiretis, sed picta videretis, tamen appareret, uter 54 esset insidiator, uter nihil cogitaret mali, quum alter veheretur in rheda pænulatus, una sederet uxor. Quid horum non impeditissimum? vestitus, an vehiculum, an comes? quid minus promptum ad pugnam, quum pænula irretitus, rheda impeditus, uxore pæne constrictus esset? Videte nunc illum,

---

[1] *E.* — adh. const. omnia, iudices. [2] reditum. [3] *codd.* — mille hominum versabatur. [4] *E.* — putabat. [5] *codd.* *(E.)* — delegerat. [6] *E.* — iudices, ipsa.

verius nunc negabo seni? Mihi vero, patres conscripti, iam etiam optanda mors est, perfuncto rebus iis, quas adeptus sum quasque gessi. Duo modo hæc opto: unum, ut moriens populum Romanum liberum relinquam; hoc mihi maius ab diis immortalibus dari nihil potest; alterum, ut ita cuique eveniat, ut de re publica quisque mereatur.